

Pedagogisch kader kindercentra 0-4 jaar

Elly Singer en Loes Kleerekoper

Pedagogisch kader kindercentra 0-4 jaar

Pedagogisch kader kindercentra 0-4 jaar

Elly Singer en Loes Kleerekoper

Elsevier gezondheidszorg, Maarssen

© Elsevier gezondheidszorg, Maarssen 2009

Vormgeving: **Verheul Communicatie BV, Alphen aan den Rijn**

Eindredactie: **Marika Vroom**

Foto's omslag: boven: **Wilbert van Woensel**; overige: **Ruben Keestra**

Elsevier gezondheidszorg is een imprint van Reed Business bv,
Postbus 1110, 3600 BC Maarssen.

Aan de totstandkoming van deze uitgave is de uiterste zorg besteed. Voor informatie die nochtans onvolledig of onjuist is opgenomen, aanvaarden auteur(s), redactie en uitgever geen aansprakelijkheid. Voor eventuele verbeteringen van de opgenomen gegevens houden zij zich gaarne aanbevelen.

Waar dit mogelijk was, is aan auteursrechtelijke verplichtingen voldaan. Wij verzoeken eenieder die meent aanspraken te kunnen ontlenen aan in dit boek opgenomen teksten en afbeeldingen, zich in verbinding te stellen met de uitgever.

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden veeveelvoudigd,

opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van reprografische veeveelvoudingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16 h Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp, www.reprorecht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) van deze uitgave ten behoeve van commerciële doeleinden dient men zich te wenden tot de uitgever.

ISBN 978 90 352 3055 2
NUR 854

Voorwoord

Het is een geweldige prestatie dat er nu een boek ligt waarin de pedagogiek voor Nederlandse kindercentra 0-4 jaar wordt beschreven. Het Landelijk Pedagogenplatform Kinderopvang is in de afgelopen jaren de motor geweest van dit pedagogisch raamwerk voor het werken met jonge kinderen in kindercentra. Het is het antwoord op de oproep ('Pedagogen, waar zijn jullie?') die een aantal jaren geleden gedaan werd door Pijkel Schröder, voorzitter van de Commissie Kwaliteit Kinderopvang. De pedagogen zijn gekomen en hebben in weinig tijd en met beperkte middelen, maar met een enorm enthousiasme en betrokkenheid voor dit geweldige resultaat gezorgd.

De dynamiek van de politiek-maatschappelijke ontwikkelingen vraagt om duidelijkheid over het landelijk pedagogische kader van de kinderopvang. Wat vinden alle partijen belangrijk en wat heeft kinderopvang te bieden als het gaat om verzorging, ontwikkeling en opvoeding van kinderen? Een gedeeld Pedagogisch kader binnen de branche is nodig voor een goede positionering van de sector naast onderwijs en jeugdzorg.

De eerste aanzet voor het schrijven van dit Nederlands pedagogisch raamwerk voor het werken met jonge kinderen in kindercentra is gemaakt op het congres van het Landelijk Pedagogenplatform Kinderopvang in oktober 2004. De tijd leek rijp te zijn voor meer nadruk op de pedagogiekontwikkeling in de kinderopvang. De focus op kinderopvang verschoof van werkgelegenheids-instrument naar meer aandacht voor de kinderopvang als pedagogische leefomgeving voor kinderen. Elly Singer en Loes Kleerekoper gingen in 2006 aan de slag met behulp van subsidie van het ministerie SZW en later OCW. Het Pedagogenplatform was voortdurend betrokken als stuurgroep en denktank met Kok van der Meer als grote inspirator. Het is een krachttoer geweest om dit pedagogisch raamwerk in zo'n korte periode te realiseren, maar door de niet aflatende inzet en doorzettingsvermogen van alle betrokkenen, maar vooral de twee schrijvers, is het gelukt.

HET PEDAGOGENPLATFORM MET ELLY SINGER

Het beschrijven van de pedagogiek voor kindercentra 0-4 jaar is de eerste stap, maar het uiteindelijk doel is dat er in de Nederlandse kindercentra daadwerkelijk gewerkt wordt zoals dit in het raamwerk beschreven staat. Het creëren van een breed draagvlak heeft daarom vanaf de start veel nadruk gekregen. Het pedagogisch raamwerk moet geen stuk in de bureaula worden maar een bijdrage leveren aan de pedagogische kwaliteit op de groep in een kindercentrum.

Er is daarom voortdurend afgestemd met een grote en diverse groep mensen en organisaties, die allemaal op de een of andere manier betrokken zijn bij het realiseren van deze pedagogische kwaliteit in de kinderopvang. Het gaat hier om ondernemers, ROC's, ouders, vakbonden,

beleidsmakers betrokken bij VVE en jeugdbeleid, het ministerie, pedagogisch medewerkers, praktijkpedagogen van kinderopvang en peuterspeelzalen, de contextgroep kinderopvang, evenals pedagogen/psychologen uit de wetenschap.

Naast de theorie in deel I, zijn voor het schrijven van de praktijk in deel II breed samengestelde schrijversgroepen gevormd met deskundigheid van verschillende niveaus uit het hele land. In juni 2008 werd het pedagogisch raamwerk als internetversie gepresenteerd als afronding van de projectopdracht van het ministerie met het besef dat er nog een definitieve versie in boekvorm zou komen.

Het boek is nu klaar, maar de pedagogiekontwikkeling voor de sector kinderopvang nog niet. Het implementeren van de beschreven pedagogische kwaliteit in de verschillende kindercentra in Nederland zal veel aandacht en inzet van alle betrokken partijen vragen. Er zijn ook plannen voor vervolgonderwerpen zoals een eigen pedagogisch raamwerk voor de bso en extra katernen met verdiepingsonderwerpen zoals diversiteit en zorgkinderen. Het doorontwikkelen van de pedagogiek van de kinderopvang is een continue opgave voor de hele sector kinderopvang en niet alleen voor pedagogen.

Heel veel enthousiaste, betrokken en geïnspireerde mensen hebben op initiatief van het Landelijk Pedagogenplatform Kinderopvang samengewerkt aan het realiseren van dit pedagogisch raamwerk voor het werken met jonge kinderen in kindercentra en hebben daarmee de pedagogische kwaliteit van de Nederlandse kinderopvang zichtbaar gemaakt. Het Pedagogisch kader is een cadeau door en voor de sector kinderopvang.

najaar 2008

Tineke Linssen

Voorzitter Landelijk Pedagogenplatform Kinderopvang

Inhoud

Inleiding

ELLY SINGER EN LOES KLEEREKOPER

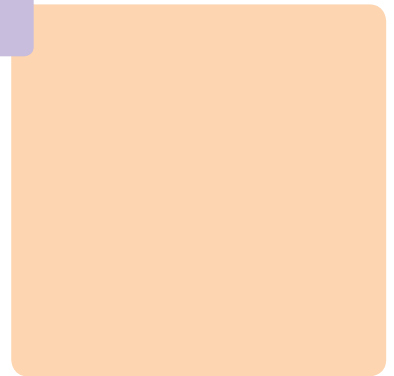
Overzichtsschema Pedagogisch kader

Deel 1 De theorie

auteurs: ELLY SINGER EN LOES KLEEREKOPER

17

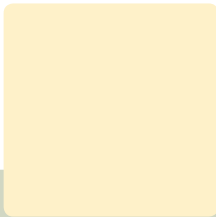
20

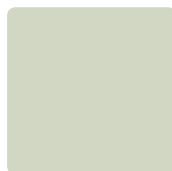
HOOFDSTUK 1

De basis..... 22

- › Introductie
- › Nederlands Pedagogisch kader
- › Verschillen tussen gezin en kindercentrum
- › Planmatig werken
- › Bouwstenen voor een theoretisch kader
- › Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind
- › Democratische waarden en normen
- › De Wet kinderopvang en het Convenant Kwaliteit Kinderopvang
- › Ontwikkelingspsychologische inzichten
- › Gesystematiseerde praktijkkennis
- › Pedagogische principes
- › Instrumenten om kwaliteit te toetsen
- › Maatschappelijke context
- › De opbouw van het Pedagogisch kader
  - » De theorie
  - » De praktijk
- › Samengevat

HOOFDSTUK 2 Veiligheid en welbevinden 32

- › Vertrouwde relaties
  - ›› Ontwikkeling van emotionele banden
  - ›› Hechting tussen ouders en kind
  - ›› Vervangende hechtingsfiguur
  - ›› Vertrouwde relatie pedagogisch medewerkers en ouders
  - ›› Vertrouwde relaties tussen pedagogisch medewerkers en kinderen
  - ›› Vertrouwde relaties tussen kinderen
  - ›› Erbij horen in de groep: wij-gevoel en rituelen
  - ›› Leren omgaan met diversiteit
- › Structuur en voorspelbaarheid
- › Een gezonde omgeving en basisbehoeften
- › Samengevat

HOOFDSTUK 3 Ontwikkelen en leren van jonge kinderen 40

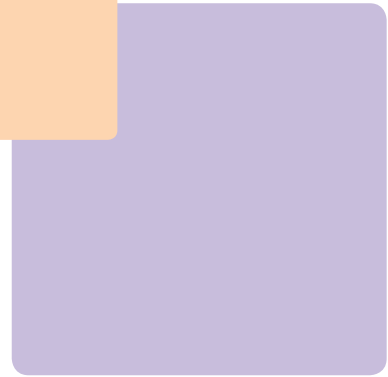
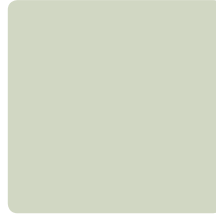
- › Hoe leren jonge kinderen?
  - ›› Actief leren en totale betrokkenheid (holisme)
  - ›› Spelend leren
  - ›› Kijken en imiteren
  - ›› Leren door herhalingen, scriptkennis en rituelen
  - ›› Eigen tempo en op eigen wijze
  - ›› Meehelpen en leren door meedoen
  - ›› Woorden geven aan ervaringen
  - ›› Ervaringen op verschillende manieren uiten en vormgeven
- › Diversiteit
  - ›› Individuele verschillen

- ›› Jongens en meisjes
- ›› Kinderen met beperkingen
- ›› Sociale en culturele verschillen

- › Ontwikkelingsfasen
  - ›› Baby's (0–18 maanden)
  - ›› De dreumes (18 maanden–30 maanden)
  - ›› De peuter (30 maanden–48 maanden)
- › Samengevat

HOOFDSTUK 4 Samenwerking met de ouders 52

- › Verwachtingen, rollen en posities van ouders
- › Ouders en het eigen kind
  - ›› Wederzijds begrip en waardering
  - ›› Wederzijds adviseren en informeren
  - ›› Afspraken
  - ›› Momenten van contact
- › Ouders en de groep
  - ›› Kinderen willen erbij horen
  - ›› Contact in de groep
- › Ouders en het kindercentrum
  - ›› Meepraten en adviseren
  - ›› Klachtenregeling
  - ›› Protocol kindermishandeling
- › Diversiteit
  - ›› Tweetaligheid
  - ›› Profilering van kindercentra
- › Samengevat

HOOFDSTUK 5 Pedagogische doelen en competenties van kinderen.....60

- › Pedagogische doelen van kindercentra
  - › Soorten van competenties
  - › Holistische benadering
  - › Profilering en keuzes van ouders
  - › Doorgaande lijn naar de basisschool
- › Globale doel- en competentieomschrijvingen
- › Samengevat

- › Een beperkt aantal duidelijke regels
- › Positieve gedragsaanwijzingen
- › Rituelen
- › Voorbeeldgedrag
- › Voorkomen van de problemen
- › Een dagprogramma dat aansluit bij de behoeften van kinderen
- › Inrichten van de ruimte
- › Ondersteunen van positieve relaties tussen de kinderen
- › Samengevat

HOOFDSTUK 6 Samenwerken in de groep 68

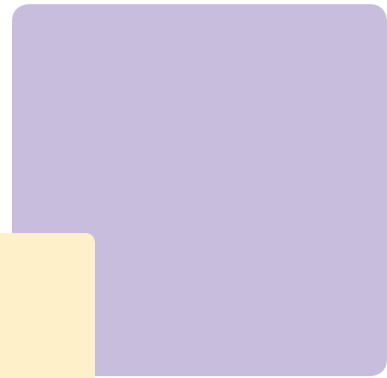
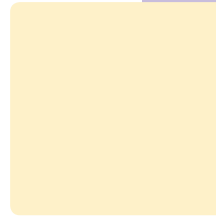
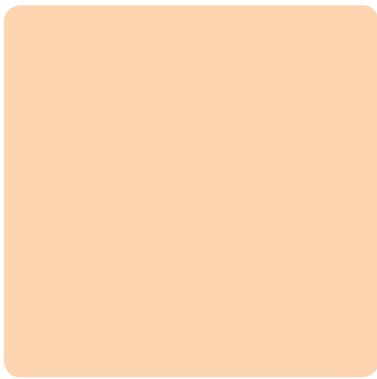
- › Elkaar steunen
- › Afspraken maken
- › Dagelijks overleg
- › Elkaar aanvullen en inspireren
- › Opvoedend handelen in een groep
- › Samengevat

HOOFDSTUK 8 Steunen en stimuleren van spelen en leren 82

- › Voorwaarden scheppen
- › Aansluiten bij het spontane leren en spelen
  - › Kenmerken van het leren van jonge kinderen
  - › Gebruikmaken van de groep
  - › Kansen grijpen
  - › Kansen creëren
  - › Aanspreken binnen de 'Zone van Naaste Ontwikkeling'
- › Stimulerende communicatie
- › Positief leiding geven en verdelen van de macht
- › Diversiteit
- › Samengevat

HOOFDSTUK 7 Basiscommunicatie.....72

- › Sensitieve responsiviteit
- › Respect voor de autonomie van het kind
  - › Baby's
  - › Dreumesen
  - › Peuters
  - › Manieren om de autonomie van het kind te respecteren
- › Praten, uitleggen en luisteren
- › Structuur en rituelen

HOOFDSTUK 9

Indeling en inrichting van de buiten- en binnenruimtes..... 90

- › Veiligheid en welzijn
  - ›› Een aantrekkelijke en vertrouwde omgeving
  - ›› Fysieke veiligheid en gezondheid
  - ›› Overzichtelijk en duidelijk: markers
  - ›› Contact naar buiten
  - ›› Rust en privacy
  - ›› Samen spelen en samenleven
  - ›› Overprikkel en vervelen
  - ›› Gezonde en plezierige werkomgeving voor de pedagogisch medewerkers
- › Leren en ontwikkelen
  - ›› Verzorg-leeractiviteiten
  - ›› Speel-leeractiviteiten
- › Ruimtes voor verschillende leeftijdsgroepen
  - ›› Baby's
  - ›› Dreumesen
  - ›› Peuters
  - ›› Verticale groep
  - ›› Ruimtes die gebruikt worden door meerdere groepen
- › Spelmateriaal
- › Samengevat

HOOFDSTUK 10

Dagritme en groepssamenstelling..... 100

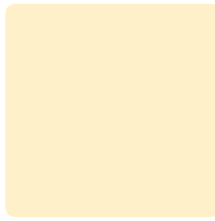
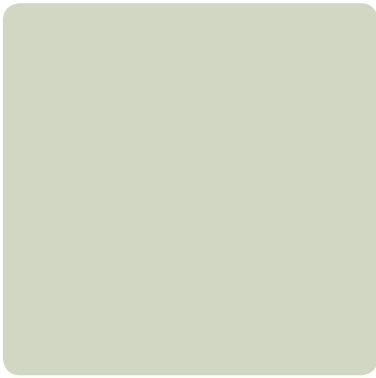
- › Dagritme
  - ›› Kenmerken van een goed dagritme
- › Groepssamenstelling

- ›› Continuïteit in de relatie tussen pedagogisch medewerkers en kinderen
- ›› Continuïteit in de relaties tussen de kinderen
- ›› Speelkameraadjes en groepssamenstelling
- ›› Parttimewerk en -gebruik van kinderopvang
- ›› Horizontale en verticale groepen
- ›› Stamgroepen, opendeurenbeleid en groepsoverstijgend werken
- › Behoeften van jonge kinderen en volwassenen
- › Samengevat

HOOFDSTUK 11

Observeren en plannen..... 108

- › Observeren
  - ›› Veiligheid en welbevinden
  - ›› Ouders
  - ›› Leren en ontwikkelen
  - ›› Observeren moet je leren
  - ›› Planning van activiteiten en leerervaringen
  - ›› Dagelijkse organisatie en planning
  - ›› Planning voor een langere periode
  - ›› Planning voor een week of maand
  - ›› Inspelen op het moment
  - ›› Protocollen
- › Planmatigheid: van globaal tot gericht methodisch werken
  - ›› Globale planning
  - ›› Gericht methodisch en planmatig werken
- › Samengevat

Verwijzingen Deel 1 ..... 118 praktijk informatie en trainingen

- › Ruimtegebruik, inrichting en materiaalgebruik
- › Basiscommunicatie
- › Kinderen in de groep
- › Steunen, stimuleren en observeren
- › Ouders en diversiteit
- › Baby's
- › Observeren
- › Algemeen

- › Leren en ontwikkelen
  - ›› Kijk, ik mag er zijn
  - ›› Leren van dagelijks afscheid nemen van ouders
  - ›› Leren begroeten en dagelijks afscheid nemen van de groep
  - ›› Overgang naar een andere groep of de basisschool
- › Diversiteit
- › Samenwerken met ouders
- › Observeren en plannen
- › Samengevat
- › Verder lezen voor de praktijk

Deel 2 De praktijk

Auteurs: **INGE VAN RIJN, LOES KLEEREKOPER, AAFKE HUISMAN, TINEKE LINSSSEN, LEONIE HEUTZ, HANNEKE POOT, ELLY SINGER, DORIAN DE HAAN, KEES BOTH, DJUNA DENKERS, LIDWIEN VAN NOORDEN**

HOOFDSTUK 12

Wennen, begroeten en afscheid nemen 124

INGE VAN RIJN

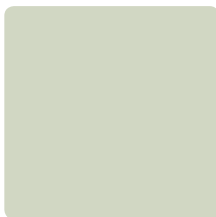
- › De kern
- › Belangrijke ontwikkelingen van baby tot kleuter
- › Veiligheid en welbevinden
  - ›› Opbouwen van een vertrouwde relatie met de ouders
  - ›› Opbouwen van een vertrouwde relatie met het kind
  - ›› Opbouwen van vertrouwde relaties met de andere kinderen

HOOFDSTUK 13

Eten en drinken 136

LOES KLEEREKOPER

- › De kern
- › Belangrijke ontwikkelingen van baby tot kleuter
- › Veiligheid en welbevinden
  - ›› Gezondheid
  - ›› Plezier in eten en drinken
  - ›› Vertrouwde relatie tussen pedagogisch medewerker en kind
  - ›› Structuur en rituelen: het dagritme
- › Leren en ontwikkelen
  - ›› Kijk, ik mag er zijn (emotionele competenties)
  - ›› Kijk, ik kan het zelf (motorische competenties)
  - ›› Kijk we doen het samen (sociale competenties)
  - ›› Kijk ik ben een lief, goed kind (morele competenties)
  - ›› Luister, ik kan het zelf zeggen (taalcompetenties)
  - ›› Kijk, ik voel, denk en ontdek (cognitieve competenties)
- › Diversiteit

- › Samenwerken met ouders
- › Observeren en plannen
  - ›› Observeren
  - ›› Plannen
- › Samengevat
- › Verder lezen voor de praktijk

HOOFDSTUK 14

Verschonen, zindelijk worden en slapen 146

AAFKE HUISMAN

- › De kern
- › Belangrijke ontwikkelingen van baby tot kleuter
- › Veiligheid en welbevinden
  - ›› Vertrouwde relatie tussen pedagogisch medewerker en kind
  - ›› Structuur en rituelen
  - ›› Plezier in eigen lijf
- › Leren en ontwikkelen
  - ›› Kijk, ik mag er zijn
  - ›› Kijk, we doen het samen
  - ›› Kijk, ik kan het zelf
- › Diversiteit
- › Samenwerken met ouders
- › Observeren en plannen
  - ›› Verschonen, aan- en uitkleden
  - ›› Rust en slapen
  - ›› Zindelijk worden
  - ›› Plezier in eigen lijf
- › Plannen en dagritme
- › Verder lezen voor de praktijk

HOOFDSTUK 15

Overgangsmomenten en dagritme 156

TINEKE LINNSEN

LEONIE HEUTZ

- › De kern
- › Belangrijke ontwikkelingen van baby tot kleuter
- › Veiligheid en welbevinden
  - ›› Autonomie van het kind en het ritme van de groep
  - ›› Rituelen
  - ›› Kinderen een actieve rol geven
- › Leren en ontwikkelen
  - ›› Doelen en competenties
  - ›› Kansen grijpen
  - ›› Meehelpen, meedoen en imiteren
  - ›› Taal en plaatjes om de tijd en ruimte te ordenen
- › Diversiteit
- › Samenwerken met ouders
- › Observeren en plannen
  - ›› Observeren
  - ›› Plannen en samenwerken
  - ›› Voorbereiden van activiteiten
  - ›› Samenwerken in de verticale groep
- › Samengevat
- › Verder lezen voor de praktijk

HOOFDSTUK 16

Bewegen en zintuiglijk ervaren 164

HANNEKE POOT

- › De kern
- › Belangrijke ontwikkelingen van baby tot kleuter

- » Neurologische ontwikkeling
- » Principes van ontwikkeling
- › Veiligheid en welbevinden
- › Leren en ontwikkelen
  - » Doelen en competenties
  - » Steunen en stimuleren
  - » Balans, coördinatie en geautomatiseerde reactiepatronen
  - » Oog-hand- en oog-voetcoördinatie
  - » De grove en fijne motoriek
  - » De zintuigen
- › Diversiteit
- › Samenwerken met ouders
- › Observeren en plannen
- › Samengevat
- › Verder lezen voor de praktijk

HOOFDSTUK 17
 Samen spelen
 en samenleven 180

ELLY SINGER

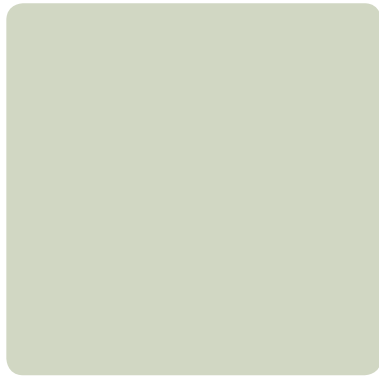
- › De kern
- › Belangrijke ontwikkelingen van baby tot kleuter
  - » Baby's
  - » Dreumesen
  - » Peuters
  - » Kleuters
- › Veiligheid en welbevinden
- › Leren en ontwikkelen
  - » Doelen en competenties
  - » Steunen en stimuleren van leren
  - » Elkaar begrijpen met gebaren en woorden
  - » Imitatiespelen

- » Fantasie- of rollenspel
- » Ontwikkeling van zelfbesef
- » Uiten van emoties
- » Doelgericht handelen en vasthoudendheid
- » Oplossen van conflicten
- » Een stem krijgen en bijdragen aan de groep
- › Diversiteit
  - » Kwetsbare kinderen
  - » Jongens en meisjes
  - » Culturele verschillen en identiteit
  - » Kinderen met beperkingen
- › Samenwerken met ouders
- › Observeren en plannen
- › Samengevat
- › Verder lezen voor de praktijk

HOOFDSTUK 18
 Taal en communicatie 196

DORIAN DE HAAN

- › De kern
- › Belangrijke ontwikkelingen van baby tot kleuter
  - » Baby's
  - » Dreumesen
  - » Peuters
- › Veiligheid en welbevinden
  - » Sensitieve responsiviteit
  - » Ondersteunen van relaties tussen de kinderen
- › Leren en ontwikkelen
  - » Doelen en competenties
  - » Waar jonge kinderen taal voor kunnen gebruiken
  - » Steunen en stimuleren
  - » Aansluiten bij het actieve lerende kind
  - » Kansen zien en grijpen

- » Kansen creëren
- » Stimulerende communicatie
- » Krompraten en onverstaaanbaarheid
- » Ontluikende geletterdheid
- › Diversiteit
  - » Verschillen in tempo
  - » Verschillen in stijl
  - » Meertaligheid
  - » Taalbeleid in het kindercentrum
- › Samenwerken met ouders
  - » Signaleren van een traag tempo
  - » Meertaligheid
  - » Taalstimulering
- › Observeren en plannen
- › Samengevat
- › Verder lezen voor de praktijk

HOOFDSTUK 19

Natuur en fysieke omgeving... 214

KEES BOTH

- › De kern
- › Belangrijke ontwikkelingen van baby tot kleuter
  - » Baby's en dreumesen
  - » Peuters
- › Veiligheid en welbevinden
  - » Vertrouwde relatie met de natuur en fysieke veiligheid
  - » Plezier in ervaren, bewegen en ontdekken
- › Leren en ontwikkelen
  - » Doelen en competenties
  - » Steunen en stimuleren van leren
  - » Onderwerpen voor spontane en geplande activiteiten
- › Diversiteit

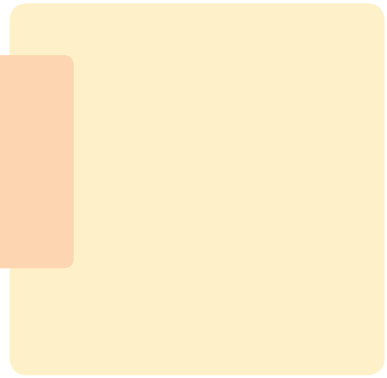
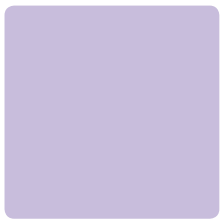
- › Samenwerken met ouders
- › Observeren en plannen
  - » Observeren
  - » Plannen van activiteiten en projecten
- › Samengevat
- › Verder lezen voor de praktijk

HOOFDSTUK 20

Ordenen, meten en rekenen ... 226

ELLY SINGER

- › De kern
- › Belangrijke ontwikkelingen van baby tot kleuter
  - » Baby's
  - » Dreumesen en peuters
- › Veiligheid en welbevinden
- › Leren en ontwikkelen
  - » Doelen en competenties
  - » Steunen en stimuleren
  - » Aansluiten bij het spontane leren
  - » Kansen grijpen
  - » Kansen creëren
  - » Stimulerend communiceren en moeilijke vragen
- › Diversiteit
- › Samenwerken met ouders
- › Observeren en plannen
- › Samengevat
- › Verder lezen voor de praktijk

HOOFDSTUK 21
Geluid en muziek, dans en
beweging 238

DJUNA DENKERS

- › De kern
- › Belangrijke ontwikkelingen van baby tot kleuter
  - ›› Baby's
  - ›› Dreumesen
  - ›› Peuters
- › Veiligheid en welbevinden
- › Leren en ontwikkelen
  - ›› Doelen en competenties
  - ›› Steunen en stimuleren
  - ›› Kansen zien en grijpen
  - ›› Kansen creëren
- › Diversiteit
- › Samenwerken met ouders
- › Observeren en plannen
  - ›› Observeren
  - ›› Plannen
- › Samengevat
- › Verder lezen voor de praktijk

- › Leren en ontwikkelen
  - ›› Doelen en competenties
  - ›› Steunen en stimuleren
  - ›› Kansen zien en grijpen
  - ›› Kansen creëren
- › Diversiteit
- › Samenwerken met ouders
- › Observeren en plannen
  - ›› Een nieuwe kijk op dingen
  - ›› Documentatie
  - ›› Verzamel inspiratie
  - ›› Plannen en acties
- › Samengevat
- › Verder lezen voor de praktijk

Wetenschappelijke
verantwoording 262

Over de auteurs /
Met dank aan 267

HOOFDSTUK 22
Beeldende expressie 250

LIDWIEN VAN NOORDEN

- › De kern
- › Belangrijke ontwikkelingen van baby tot kleuter
  - ›› Baby's
  - ›› Dreumesen
  - ›› Peuters
  - ›› Kleuters
- › Veiligheid en welbevinden

Illustratieverantwoording 271

Inleiding

Het idee om een Nederlands Pedagogisch kader voor kindercentra te maken, ontstond in het najaar 2005 bij het Landelijk Pedagogenplatform Kinderopvang. In de jaren daarvoor was veel tijd en energie gestoken in de uitbreiding van kwalitatief goede opvangvoorzieningen voor kinderen van 0 tot 4 jaar. De reden van deze uitbreiding was het scheppen van mogelijkheden voor ouders om werk en kinderen te combineren.

Maar het besef groeide dat een kindercentrum vanuit het perspectief van de kinderen, een eigen leefwereld vormt. Een wereld waarin de kinderen spelen, leren en vrienden maken. Opvang = Opvoeden. In peuterspeelzalen was deze gedachte weliswaar al langer gemeengoed, maar kreeg de pedagogische waarde een toenemend accent. Steeds meer peuterspeelzalen richten zich op het stimuleren van kinderen uit achterstandsituaties en de voorbereiding op het basisonderwijs. Kindercentra – kinderdagverblijven en peuterspeelzalen – zijn een belangrijke pedagogische voorziening geworden die iets extra's bieden ter aanvulling op de gezinsopvoeding.

De meeste leden van het Landelijk Pedagogenplatform Kinderopvang werken als pedagogisch staffunctionaris bij grote kinderopvangorganisaties. Binnen hun organisaties zijn ze betrokken geweest bij het invoeren van stimuleringsprogramma's in de peuterspeelzalen en bij het ontwikkelen van het pedagogische beleid voor kinderopvang van 0- tot 4-jarigen. Er zijn werkwijzen ontwikkeld voor babygroepen en wenprotocollen gemaakt. Buitenruimtes zijn omgetoverd tot avonturen-speelplaatsen. De samenwerking met ouders is uitgebouwd en in beleid vastgelegd. In iedere organisatie zijn de fundamenteen gelegd voor een speciale pedagogiek voor 0- tot 4-jarigen in groepsverband. Maar onder de leden van het Pedagogenplatform ontstond behoefte aan reflectie op eigen werk en aan een wetenschappelijke verantwoording. Ze wilden de krachten bundelen en de wereld laten zien wat voor mooi pedagogisch werk wordt verzet in kindercentra. Bovendien beseftte het Pedagogenplatform dat het beschrijven van de pedagogiek in kindercentra van vitaal belang is voor de continuïteit. Studenten in opleiding hebben houvast nodig van een beschrijving van de vakken en specifieke vaardigheden die nodig zijn bij het werken met jonge kinderen en hun ouders. Binnen de opleidingen – ROC's en hbo – ontstond ook behoefte aan een Pedagogisch kader waarvoor opleidingen en werkveld beter op elkaar zouden kunnen worden afgestemd.

Het Landelijk Pedagogenplatform Kinderopvang ziet het landelijk Pedagogisch kader als middel tot kwaliteitsverbetering van de hele sector:

1. Het biedt een gemeenschappelijk kader dat pedagogisch medewerkers inspireert en ondersteunt bij het in beeld brengen van hun pedagogische werk.
2. Het vormt een basis voor pedagogische beleidsplannen voor de eigen instelling die worden besproken met de ouders.
3. Het maakt wetenschappelijke en praktijkkennis, die ontwikkeld is in diverse organisaties in binnen- en buitenland, toegankelijk voor de hele sector.
4. Het gebruik levert discussies in de sector op die kunnen leiden tot vernieuwingen in het Pedagogisch kader.
5. Het dient als basis in de opleidingen voor pedagogisch medewerker en pedagogisch stafmedewerker en voor overleg tussen opleidingen en werkveld.
6. Het Pedagogisch kader kan worden opgenomen in het beleidskader voor kwaliteitsbewaking van de sector. Er kan bijvoorbeeld in de Wet Kinderopvang of in het Convenant Kwaliteit Kinderopvang naar verwezen worden.

De werkwijze

In 2006 honoreerde het Ministerie van Sociale zaken en Werkgelegenheid een subsidieaanvraag voor een project ter ontwikkeling van een landelijk pedagogisch raamwerk voor de kinderopvang. Er werd een Stuurgroep ingesteld, bestaande uit leden van het Pedagogenplatform onder voorzitterschap van Kok van der Meer. En wij – de ontwerpers van het Pedagogisch kader – werden aangetrokken; Elly Singer als projectleider en Loes Kleerekoper als projectmedewerker. In november 2006 ging het project van start. Het Pedagogenplatform had een goed projectplan gemaakt. Toch wist eigenlijk niemand waar we aan begonnen. Internationaal waren er meerdere goede voorbeelden van landelijke curricula. De meeste westerse landen hebben een landelijk curriculum kinderopvang. Maar een Nederlands Pedagogisch kader moet passen binnen onze wet- en regelgeving voor de kinderopvang en peuterspeelzalen. Bovendien moet het Pedagogisch kader aansluiten bij de pedagogische werkwijzen die de afgelopen jaren in Nederland zijn ontwikkeld of geïmplementeerd.

Draagvlak

Een Pedagogisch kader is pas 'landelijk' als het breed wordt gedragen. Daarom werd besloten om zoveel mogelijk mensen bij het ontwikkel- en schrijfproces te betrekken. Er werd een Adviesgroep ingesteld met vertegen-

FOTO: RUBEN KEESTRA

woordigers van ouders, opleidingen en kinderopvangorganisaties. Teksten werden aan deze groep voorgelegd en besproken. De leden van de groep toetsten de teksten aan de uitgangspunten en opvattingen binnen hun organisaties en achterban. Veel energie is gestoken in het organiseren van informele vormen van meedenken om een bredere groep van betrokkenen te bereiken. De conceptteksten van het Pedagogisch kader werden op onze website gezet, WWW.CURRICULUMKINDEROPVANG.NL die uitstekend vormgegeven en beheerd werd door Luc Last. Mensen werden uitgenodigd commentaar te geven en velen hebben daar gebruik van gemaakt: wetenschappers, pedagogisch medewerkers, ouders en pedagogen. Leden van het Pedagogenplatform legden de teksten voor aan hun pedagogisch medewerkers.

Ook werden er op individuele basis talrijke gesprekken gevoerd met de ABVAKABO FNV; wetenschappers die vanuit het NCKO werken aan de toetsing van de kwaliteit van de kinderopvang in Nederland; universitaire ontwikkelingspsychologen gespecialiseerd in het leren van jonge kinderen; pedagogen en onderzoekers die betrokken zijn bij het onderzoek, de ontwikkeling en de implementatie van de programma's voor Voor- en Vroegschoolse Educatie zoals Piramide, Kaleidoscoop, Startblokken, Sporen en Puk e& Ko. Ook is samengewerkt met de initiatiefgroep Context Kinderopvang, een groep directeuren van organisaties voor kinderopvang die zich inzetten voor een maatschappelijke discussie over de erkenning van maatschappelijke functies van kinderopvang. Ten slotte werden er lezingen en workshops gehouden op diverse congressen en regionale bijeenkomsten.

Schrijvers en meedenkgroepen

De hoofdstukken van het theoretische kader (deel 1) zijn geschreven door ons, de ontwerpers van dit Pedagogisch kader. Daarna werd gewerkt aan uitwerkingen in praktijkthema's: vier verzorg-leergebieden en zeven speel-leergebieden. Voor deze elf thema's werden schrijvers geworven die zich in het verleden verdienstelijk hadden gemaakt op het betreffende gebied. Natuurlijk zijn er in Nederland op die gebieden veel meer deskundigen. Daarom formeerden we rond de schrijvers, zogenaamde meedenkgroepen. Op deze wijze waren meer dan zeventig mensen betrokken bij het schrijven van de hoofdstukken over praktijkthema's. De schrijvers zijn: Inge van Rijn, Loes Kleerekoper, Aafke Huisman, Tineke Linsen en Leonie Heutz, Hanneke Poot, Elly Singer, Dorian de Haan, Kees Both, Djuna Denkers en Lidwien van Noorden.

De schrijvers hadden tot taak om het theoretische kader uit te werken op diverse gebieden en praktijkvoorbeelden te geven. Ieder vanuit zijn of haar eigen invalshoek en achtergrond. Dit resulteerde in elf prachtige hoofdstukken. Maar ook in een woud van begrippen en benaderingen. Gelukkig bleek op hoofdlijnen consensus. Qua pedagogische ideeën kon iedereen zich vinden in het theoretische kader. Maar iedereen drukte zich anders uit. Toen brak voor ons – de ontwerpers van het Pedagogisch kader – de moeilijkste tijd aan. Hoe konden we van al deze bijdragen een geheel maken? We maakten analyses. We zagen overlap tussen alle hoofdstukken. We zagen enorme verschillen in stijl. In overleg met de schrijvers werden alle hoofdstukken grondig herzien.

Het werk van de schrijvers en meedenkgroepen verrijkte het theoretische inzicht in het opvoeden van jonge kinderen in groepen. Dit leidde ertoe dat de theoretische hoofdstukken van deel 1 nogmaals grondig werden herzien. Het Pedagogisch kader is dus het resultaat van bijdragen van veel mensen. Zonder hun creativiteit, denkracht en ervaring was dit Pedagogisch kader niet mogelijk geweest. Maar de uiteindelijke verantwoordelijkheid voor de tekst, tekortkomingen of eventuele opvattingen die voor discussie vatbaar zijn, ligt bij ons als ontwerpers van het Pedagogisch kader.

Inspiratie

Het schrijven van een Nederlands Pedagogisch kader voor kindercentra 0-4 jaar was een veel groter project dan wij hadden voorzien. Maar we hebben veel geleerd, samen met alle mensen die een bijdrage hebben geleverd. We willen iedereen bedanken voor de inzet en steun. Niet alleen door mondelinge en schriftelijke reacties op de website en tijdens bijeenkomsten. Maar ook door het maken van tekeningen (Simon Jongma) en door het leveren van fotomateriaal. Juist door de foto's die ons ter beschikking zijn gesteld door kindercentra (kindercentra en fotografen worden vermeld in de Beeldverantwoording) en die speciaal voor ons gemaakt zijn door fotograaf Ruben Keestra wordt het verhaal van jonge kinderen in kindercentra verteld. Het verhaal van hun belevenissen en hun kind-zijn in de groep. Bij de kinderen vinden pedagogisch medewerkers hun inspiratie. We hopen dat we in dit Pedagogisch kader iets van het sprankelende van het werken met jonge kinderen hebben kunnen overdragen. Als we zo doorgaan met van elkaar leren, krijgt Nederland topkwaliteit kinderopvang. Een goed functionerend Pedagogisch kader biedt een basis waar iedereen vanuit gaat en die ruimte schept voor eigenheid, bijzondere keuzes en creativiteit.

najaar 2008

Elly Singer
Loes Kleerekoper

Overzichtsschema Pedagogisch kader kindercentra 0-4 jaar

20

DE THEORIE			DE PRAKTIJK	
Uitgangssituatie	Doelen en competenties	Pedagogische middelen	Verzorg- leergebieden	Speel- leergebieden
Wat hebben kinderen nodig?	Wat willen we bereiken?	Wat moeten we daarvoor doen?	Hoe moeten we dat doen?	Hoe moeten we dat doen?
<p>HOOFDSTUK 2 Veiligheid en welbevinden</p> <p>HOOFDSTUK 3 Ontwikkelen en leren van jonge kinderen</p> <p>HOOFDSTUK 4 Samenwerking met de ouders</p>	<p>HOOFDSTUK 5 Pedagogische doelen en competenties van kinderen:</p> <p>Sociaal</p> <p>Moreel</p> <p>Persoonlijk:</p> <ul style="list-style-type: none"> › Emotioneel › Motorisch/zintuiglijk › Cognitief › Communicatief › Creatief/beeldend 	<p>HOOFDSTUK 6 Samenwerken in de groep</p> <p>HOOFDSTUK 7 Basiscommunicatie</p> <p>HOOFDSTUK 8 Steunen en stimuleren van spelen en leren</p> <p>HOOFDSTUK 9 Indeling en inrichting van de buiten- en binnenruimtes</p> <p>HOOFDSTUK 10 Dagritme en groepsamenstelling</p> <p>HOOFDSTUK 11 Observeren en plannen</p>	<p>HOOFDSTUK 12 Wennen, begroeten en afscheid nemen</p> <p>HOOFDSTUK 13 Eten en drinken</p> <p>HOOFDSTUK 14 Verschonen, zindelijk worden en slapen</p> <p>HOOFDSTUK 15 Overgangsmomenten en dagritme</p>	<p>HOOFDSTUK 16 Bewegen en zintuiglijk ervaren</p> <p>HOOFDSTUK 17 Samen spelen en samenleven</p> <p>HOOFDSTUK 18 Taal en communicatie</p> <p>HOOFDSTUK 19 Natuur en fysieke omgeving</p> <p>HOOFDSTUK 20 Ordenen, meten en rekenen</p> <p>HOOFDSTUK 21 Geluid en muziek, dans en beweging</p> <p>HOOFDSTUK 22 Beeldende expressie</p>

Deel 1

De theorie

De basis

Als Amina haar vader ziet, rent ze op hem af. Een dikke knuffel en dan brengt ze haar vader naar de verfhoek. Daar hangt een groot, prachtig kleurig met vingers geverfd, vel te drogen. Amina lacht. 'Dat heb je mooi gemaakt', zegt haar vader. 'Wat is dat?' Amina reageert niet op die vraag. Trots wijst ze naar het schilderij, 'Kijk, kijk', zegt ze. Haar vader lacht ook trots en is blij om zijn enthousiaste dochter.

PEDAGOGISCH KADER KINDERCENTRA 0-4 JAAR gaat over de bijdrage die kindercentra leveren aan de ontwikkeling van jonge kinderen. Het maakt voor alle betrokkenen duidelijk wat goede kinderopvang inhoudt. Kindercentra bieden kinderen een omgeving waar ze zich veilig en vertrouwd voelen en samen met andere kinderen spelen en leren. In samenwerking met de ouders worden de kinderen begeleid in hun ontwikkeling. Kindercentra bieden iets extra's naast de gezinsopvoeding. Er is buiten en binnen ruimte voor rennen, fietsen, klimmen en rustig ontspannen. Kinderen dagen elkaar uit en leren om rekening met elkaar te houden. Ze leren alle vaardigheden die ze nodig hebben voor latere sociale relaties en voor een goede start op de basisschool. Pedagogisch medewerkers maken een wereld van verschil.

Pedagogisch kader

Pedagogisch kader Kindercentra 0-4 jaar biedt een beschrijving van wat kinderen moeten leren. Kindercentra bieden leer- en ontwikkelingsmogelijkheden en laten veel ruimte voor de verschillen in ontwikkeling. In het Pedagogisch kader worden daarom globale doelen en competentiegebieden voor baby's, dreumesen en peuters genoemd. Veel aandacht wordt besteed aan hoe pedagogisch medewerkers jonge kinderen kunnen begeleiden in hun veelzijdige ontwikkeling. Het Pedagogisch kader biedt een richtinggevend raamwerk en is opgezet als een soort kaart waarmee instellingen en pedagogisch medewerkers hun eigen weg kunnen vinden. Het geeft

KINDERCENTRA ZIJN BELANGRIJK EN LEUK!

een theoretische verantwoording van het pedagogisch handelen in kindercentra voor 0- tot 4-jarigen. In het eerste deel (de theorie) worden drie vragen beantwoord:

- › Wat hebben 0- tot 4-jarige kinderen nodig?
- › Wat willen we met de kinderen bereiken? Welke doelen en competenties worden nagestreefd?
- › Hoe kunnen onze pedagogische doelen worden bereikt? Welke pedagogische middelen staan ter beschikking?

Het tweede deel, De Praktijk, beschrijft belangrijke leerervaringen die jonge kinderen in kindercentra opdoen. Hierbij is onderscheid gemaakt tussen verzorg-leerervaringen en speel-leerervaringen. Pedagogisch medewerkers zien in verzorg- en speel-leersituaties kansen voor kinderen om te leren en zich te ontwikkelen.

PRAKTIJK

Pedagogisch medewerker of leidster?

Hoe noemen we de opvoeders van jonge kinderen in kindercentra? Tot voor kort was dat eenvoudig: leidsters. Maar de vrouwelijke vorm doet geen recht aan de mannen. Hier en daar wordt de term groepsleiding gebruikt. Het begrip pedagogisch medewerker wordt gangbaarder. Sekseneutraal en met aandacht voor het pedagogische aspect. Daarom is in het Pedagogisch kader gekozen voor pedagogisch medewerker.

FOTO. NOOR WAARDIJK

THUIS IS ANDERS.

Het Pedagogisch kader is bedoeld om een stevig fundament te geven onder het pedagogisch handelen in kindercentra. Het biedt tal van praktijkvoorbeelden maar is geen methode. Op basis van het Pedagogisch kader kunnen kindercentra keuzes maken om bepaalde methodes of pedagogische werkwijzen te introduceren. Bijvoorbeeld de Piklermethode voor de baby's of een programma voor vroeg- en voorschoolse educatie voor de peuters.

Verschillen tussen gezin en kindercentrum

Waarom een Pedagogisch kader? In gezinnen hebben ouders dat niet nodig om hun opvoeding te organiseren. Waarom hebben pedagogisch medewerkers in kindercentra dan wel zoiets nodig? Dat heeft te maken met de verschillen tussen opvoeden in het gezin en in kindercentra:

- › **Verschil in emotionele band.** De emotionele band tussen ouders en kinderen is hecht en langdurig en ontstaat in de dagelijkse intieme omgang. De band tussen pedagogisch medewerkers en kinderen ontstaat niet vanzelf; pedagogisch medewerkers organiseren van alles om kinderen en ouders te helpen met wennen en opbouwen van vertrouwen.
- › **Verschil in organisatie.** In het gezin kunnen grootouders, andere familieleden of vrienden een rol spelen in de opvoeding, maar het gaat om informele relaties. Er kunnen spontaan afspraken worden gemaakt. Pedagogisch medewerkers werken echter binnen een formele setting. Ze houden zich aan formele afspraken over werktijden, haal- en brengtijden of pedagogisch beleid.
- › **Verschil in omgeving.** Het gezin biedt veel mogelijkheden tot leren over de volwassen wereld. Kinderen gaan mee boodschappen doen, zien hun ouders koken, helpen met opruimen. Het kindercentrum is helemaal op kinderen afgestemd. Pedagogisch medewerkers plannen zorgvuldig hoe de binnen- en buitenruimtes worden gebruikt, welk spelmateriaal wordt aangeboden en welke activiteiten georganiseerd worden.
- › **Verschil in aantal kinderen.** De meeste gezinnen zijn tegenwoordig klein. In kindercentra komen kinderen in een groep van 6 tot 16 kinderen die allemaal jonger zijn dan 4 jaar. Het opvoeden in een groep met oog voor de individuele behoeftes van kinderen, vraagt van pedagogisch medewerkers een planmatige aanpak.

Planmatig werken

In kindercentra moet dus veel planmatiger worden gewerkt dan in het gezin. Het Pedagogisch kader is een instrument om planmatig te kunnen werken. In kindercentra zijn, vergeleken met het gezin, veel meer mensen bij de opvoeding betrokken. Pedagogisch medewerkers en ouders moeten hun handelen op elkaar afstemmen, anders wordt het voor de kinderen een chaos. Planmatig werken creëert veiligheid en betrouwbaarheid voor kinderen en ouders. Binnen de duidelijke kaders is ruimte voor flexibel inspelen op de individuele behoeften van de kinderen.

Verder is planmatig werken een voorwaarde voor de verdere professionalisering en kwaliteitszorg in kindercentra. Ouders en overheden verwachten een duidelijke bijdrage aan de opvoeding. Door planmatig te werken kunnen werkwijzen en pedagogische methodieken worden geëvalueerd en bijgesteld. Dit leidt tot verdere professionalisering van het beroep van pedagogisch medewerker.

Bouwstenen voor een theoretisch kader

De opvoeding heeft plaats binnen een normatief kader waarin waarden, normen en leer- en ontwikkelingsdoelen worden geformuleerd, en maakt gebruik van theorieën en inzichten in de ontwikkeling van kinderen. Het Pedagogisch kader is gebaseerd op vijf soorten van bouwstenen:

1. Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind.
2. Democratische waarden en normen.
3. De Wet kinderopvang en het Convenant Kwaliteit Kinderopvang.
4. Ontwikkelingspsychologische inzichten.
5. Gesystematiseerde praktijkkennis.

Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind

Het Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind is aangenomen door de Verenigde Naties in 1989 en door Nederland geratificeerd in 1995. Het verdrag geeft een visie op kinderen, die uitgaat van de erkenning dat kinderen mensen zijn met eigen rechten. Ze zijn niet het bezit van hun ouders. Kinderen hebben recht op bescherming van de overheid en ze hebben eigen rechten, zoals het recht om gehoord te worden. De volgende

LEKKER KLIMMEN

rechten uit dit verdrag zijn relevant voor het Pedagogisch kader:

- › Kinderen hebben recht op fysieke en emotionele veiligheid en bescherming van hun integriteit. Dit kinderrecht betekent ook dat pedagogisch medewerkers een signalerende functie hebben als de integriteit van het kind in gevaar komt door verwaarlozing of mishandeling in het gezin of door derden.
- › Kinderen hebben recht op verbondenheid met hun ouders en op respect voor de culturele identiteit van hun familie. Kindercentra moeten een aanvulling bieden op de gezinsopvoeding, met ouders samenwerken en de binding van het kind met zijn of haar gezin en culturele achtergrond niet schaden.
- › Kinderen hebben recht om te leren en om hun talenten te ontwikkelen. Ze hebben recht op een veelzijdige ontwikkeling in hun eigen tempo en op een goede basis om met succes een start te maken in het basisonderwijs.
- › Kinderen hebben recht om gehoord te worden en om bij te dragen aan de sociale groep of gemeenschap. Hoe jong een kind ook is, hij of zij kan door non-verbale signalen of met taal aangeven wat belangrijk is. Kinderen moeten ervaren dat er rekening met ze gehouden wordt en dat zij er als individu toe doen.
- › Kinderen hebben recht op respect voor diversiteit, en daarmee samenhangend, recht op extra zorg in verband met handicaps of sociale achterstanden. Voorzieningen moeten ontwikkelingskansen bieden aan kinderen ongeacht sekse, handicaps, sociale of etnische achtergrond.

FOTO: LOES KLEEREKOPER

RECHT OP VERBONDENHEID MET OUDERS EN HUN
CULTURELE IDENTITEIT.

FOTO: LOES KLEEREKOPER

RECHT OP VEILIGHEID EN BESCHERMING.

FOTO: LOES KLEEREKOPER

RECHT OP SPELEN.

FOTO: RUBEN KEESTRA

RECHT OM BIJ TE DRAGEN.

Democratische waarden en normen

De beste voorbereiding op leven in een democratie is het daadwerkelijk ervaren van democratie in de kindergroep. In de kindergroep leren jonge kinderen democratische waarden als: samen delen, elkaar helpen, samen conflicten oplossen. Ze leren ook omgaan met verschillen, rekening houden met elkaar en goede manieren. De samenleving heeft baat bij goed opgevoede kinderen die later als volwassenen een bijdrage leveren aan het economische en culturele welzijn. Vanuit de samenleving gezien is het ook belangrijk dat ieder kind zijn of haar talenten kan ontplooiën.

De Wet kinderopvang en het Convenant Kwaliteit Kinderopvang

De Wet kinderopvang (2005) en het Convenant Kwaliteit Kinderopvang gelden voor de kinderdagverblijven. Voor peuterspeelzalen zijn er nog geen landelijk vastgestelde kwaliteitseisen. De Wet en het Convenant stellen dat kinderopvang gericht moet zijn op:

- › Samenwerking met ouders.
- › Bieden van veiligheid en verbondenheid.
- › Overdragen van waarden en normen.
- › Verwerven van sociale en persoonlijke competenties.

De uitwerkingen van de Wet kinderopvang en het Convenant Kwaliteit Kinderopvang zijn minder omvattend dan de VN-Rechten van het Kind. De pedagogische doelen die genoemd worden in het Convenant, hebben we daarom verbreed. We hebben toegevoegd: respect voor diversiteit. En we hebben de sociale en persoonlijke competenties uitgesplitst in competentiegebieden om recht te doen aan de veelzijdigheid van de ontwikkeling waar kinderen recht op hebben.

Ontwikkelingspsychologische inzichten

Het Pedagogisch kader is gebaseerd op kennis van de ontwikkeling van jonge kinderen, van baby's tot kleuters, en van de manieren waarop jonge kinderen leren. Hierbij is gebruik gemaakt van theoretische inzichten van de grondleggers van de hedendaagse ontwikkelingspsychologie zoals Piaget, Vygotsky, Erikson en Bowlby en recent onderzoek naar kinderen in gezinnen en de kinderopvang. Het Pedagogisch kader sluit aan bij de inzichten zoals verwoord in de handboeken Ontwikkelingspsychologie die gangbaar zijn op Nederlandse universiteiten, zoals Cole, Cole & Lightfoot (2005) of Berk (2005). Deze inzichten zijn verrijkt met recent onderzoek specifiek gericht op het leven en leren van jonge kinderen in groepen in kindercentra.

Gesystematiseerde praktijkkennis

De uitwerking van het Pedagogisch kader is ondenkbaar zonder de schat aan praktijkkennis die de afgelopen decennia in ons land en op internationaal niveau is opgebouwd. Er is nog weinig wetenschappelijk onderzoek naar de dagelijkse praktijk. Terwijl de praktijk door ervaring en systematische uitwisseling veel kennis heeft verworven. Bij de uitwerking van het Pedagogisch kader in verzorg-leeractiviteiten en speel-leeractiviteiten hebben we dankbaar gebruik gemaakt van deze kennis. We bouwen voort op boeken en methodes die ontwikkeld zijn in andere landen en ons eigen land. Tijdens het schrijven van het Pedagogisch kader zijn vele deskundigen geconsulteerd. Het Pedagogisch kader is zo veel mogelijk gebaseerd op uitgangspunten waar de meeste betrokkenen het over eens zijn.

Pedagogische principes

Tijdens het werken aan het Pedagogisch kader werd steeds duidelijker welke pedagogische principes richting-

KENNIS	
De Wet kinderopvang en het Pedagogisch kader	
Wet kinderopvang	Pedagogisch kader
Veiligheid	Veiligheid Aansluiten bij de leefwereld van kinderen
Sociale competenties	Sociale competenties
Waarden en normen	Morele competenties
Persoonlijke competenties	Persoonlijke competenties: <ul style="list-style-type: none"> ▶ Emotionele competenties ▶ Motorische en zintuiglijke competenties ▶ Cognitieve competenties ▶ Communicatieve competenties ▶ Creatieve en beeldende competenties
Samenwerken met ouders	Samenwerken met ouders Diversiteit

gevend zijn in het Pedagogisch kader. Dat zijn:

- ▶ **LICHAMELIJKE EN EMOTIONELE VEILIGHEID EN WELBEVINDEN.** Er wordt gezorgd voor een veilige en gezonde omgeving. Alle kinderen voelen zich welkom en hebben met één of meer pedagogisch medewerkers een vertrouwensband. De kinderen voelen zich ook vertrouwd met en veilig tussen de andere kinderen in de groep.
- ▶ **SAMENWERKING MET DE OUDERS.** In de kindercentra is de opvoeding van jonge kinderen gebaseerd op samenwerking met de ouders.
- ▶ **KINDEREN LEREN SPELEND EN ACTIEF IN RELATIE MET HUN OMGEVING:** hun ouders, pedagogisch medewerkers, hun speelkameraadjes en de fysieke omgeving. Kinderen nemen niet passief over wat volwassenen aandragen. Ze leren door spelen, doen, uitproberen, kijken, imiteren, meedoen en aanwijzingen. Ze bouwen samen met anderen een gedeelde wereld op.
- ▶ **DE PEDAGOGISCH MEDEWERKERS HEBBEN EEN ACTIEVE ROL.** Ze scheppen voorwaarden voor leren en ontwikkelen. Ze zien de kansen voor spel, leren en contact die zich spontaan voordoen. Ze creëren kansen door activiteiten aan te bieden.

KENNIS

Goede kinderopvang

Kwalitatief goede kinderopvang is een steun voor ouders en kinderen, vermindert de stress door de combinatie van werk en kinderen en bevordert de veilige gehechtheid en ontwikkeling van kinderen.

Bron: NICHD Early Child Care Research Network (2002)

- › **RESPECT VOOR DIVERSITEIT.** Pedagogisch medewerkers hebben respect voor diversiteit (verschillen tussen mensen) en laten dat door hun gedrag zien. Kinderen wordt geleerd om positief om te gaan met verschillen die betrekking hebben op leeftijd, sekse, handicaps of sociaal-culturele achtergrond.
- › **DE DOORGAANDE LIJN.** Opvoeders sluiten aan bij de ontwikkeling van het kind en helpen het kind om de competenties te ontwikkelen die hij of zij nodig heeft in de volgende fase, op de basisschool.

KENNIS

ILLUSTRATIE: STICHTING KINDEROPVANG HILVERSUM, 1906

Kleine Kinderbewaarpiaats te Hilversum

Het Pedagogisch kader bouwt voort op een lange pedagogische traditie. Pestalozzi, Fröbel, Montessori, Malaguzzi en vele anderen hebben sinds de 19e eeuw een pedagogiek van spelend leren ontwikkeld. (Van Rijswijk-Clerkx 1981; Singer 1989)

Instrumenten om kwaliteit te toetsen

Het Pedagogisch kader en de instrumenten om pedagogische kwaliteit te meten horen bij elkaar. Instrumenten om de kwaliteit te meten, bijvoorbeeld van de inspecties en het Nederlands Consortium Kinderopvang Onderzoek, hebben als doel om de pedagogische kwaliteit vast te stellen. De hoofdvraag is: zijn de kenmerken van kwaliteit voldoende aanwezig?

In het Pedagogisch kader staat de hoe-vraag centraal: hoe kan goede kwaliteit worden gemaakt? Met behulp van kwaliteitsmeting en het Pedagogisch kader kunnen kindercentra gefundeerde trajecten uitzetten voor gewenste pedagogische verbeteringen.

Maatschappelijke context

Kindercentra hebben verschillende maatschappelijke functies. De dagverblijven hebben een belangrijke economische functie, omdat ze ouders in staat stellen om buitenshuis te werken. Sommige kindercentra, peuterspeelzalen of kinderdagverblijven, hebben een bijzondere educatieve doelstelling. Ze werken met programma's om kinderen in achterstandsituaties een betere start te geven op de basisschool. Alle kindercentra kunnen een preventieve functie hebben, omdat ze aan de ouders laagdrempelige opvoedingssteun bieden. In verschillende steden en regio's maken kindercentra deel uit van preventienetwerken. Deze zijn gericht op het ondersteunen van het welbevinden en de ontwikkeling van gezinnen en buurten, bijvoorbeeld via gemeentelijk jeugdbeleid. Ten slotte kunnen kindercentra ook een sociaal-maatschappelijke functie hebben met een nadruk op bijdragen aan maatschappelijke integratie, sociale samenhang en burgerschap. Kindercentra worden dan gebruikt als ontmoetingsplaats, als een

- › **HOLISTISCHE BENADERING.** De opvoeding is evenwichtig gericht op alle aspecten van de ontwikkeling: op de emotionele, sociale, cognitieve, creatieve, motorische en morele ontwikkeling.
- › **AUTONOMIE EN VERBONDENHEID.** Enerzijds is er respect en ruimte voor de eigenheid en autonomie van ieder kind. Anderzijds leert het kind meedoen met het dag- en leefritme van de groep en om zich aan te passen. Ieder kind heeft het recht om bij te dragen aan het geheel.

DE MEESTE WESTERSE LANDEN HEBBEN EEN LANDELIJK CURRICULUM VOOR KINDERCENTRA.
ZIE OOK: WWW.OECD.ORG

actieve gemeenschap die bijdraagt aan de maatschappelijke participatie van ouders en kinderen.

Het Pedagogisch kader is in de eerste plaats een uitwerking van de pedagogisch-educatieve functie. Waar relevant worden koppelingen gemaakt naar de economische en de sociaal-maatschappelijke functie.

De opbouw van het Pedagogisch kader

De theorie

In het eerste deel van dit Pedagogisch kader wordt het theoretische kader geschetst. We beginnen met drie hoofdstukken over de uitgangspunten. Het pedagogisch handelen in kindercentra is gericht op:

1. Veiligheid en welbevinden van de kinderen.
2. Aansluiten bij de manieren waarop jonge kinderen leren, spelen en zich ontwikkelen.
3. Samenwerken met de ouders en aandacht voor thuiservaringen en culturele verschillen.

Na deze drie hoofdstukken komt een hoofdstuk over de doelen en competenties. Het pedagogisch handelen is gericht op de ontwikkeling van persoonlijke, sociale en morele competenties. De persoonlijke competenties worden uitgewerkt in emotionele competenties, motorische en zintuiglijke competenties, cognitieve competenties, communicatieve competenties en creatieve en beeldende competenties.

De laatste hoofdstukken van het theoretische deel staat het pedagogisch handelen van de pedagogisch medewerkers centraal: welke middelen staan tot hun beschikking om doelen en competenties te stimuleren? Er wordt aandacht besteed aan basiscommunicatie met de kinderen;

KENNIS

Context kinderopvang

Volgens het Manifest 'De betekenis van de kinderopvang en de opdracht die dit meebrengt' is kinderopvang meer dan een arbeidsmarkt-instrument. Kinderopvang is een belangrijke voorwaarde voor een stabiele en democratische samenleving. Dit heeft consequenties voor de kinderopvang, voor beleidsmakers en voor wetenschappers. Inmiddels hebben veel organisaties dit Manifest onderschreven.

Bron: www.contextkinderopvang.nl

stimuleren van leren en ontwikkelen; inrichting van de ruimte; indeling van de groepen en dagritme; observeren en plannen. Opvoeden in kindercentra is teamwerk. Voor een goede sfeer en zorg voor de kinderen werken de pedagogisch medewerkers nauw samen.

De praktijk

Het tweede deel van het Pedagogisch kader gaat over het plannen van activiteiten. Voor de dagelijkse of wekelijkse planning is het praktisch om onderscheid te maken tussen verzorg-leeractiviteiten en speel-leeractiviteiten. Beide vormen van activiteiten zijn van even groot belang voor het emotionele contact en welbevinden van het kind. Ze bieden allebei belangrijke leer- en ontwikkelingsmogelijkheden.

Verzorg-leeractiviteiten

Verzorging van jonge kinderen vraagt persoonlijk en intiem contact tussen pedagogisch medewerkers en kinderen.

VERZORGING IS VAAK SAMEN.

KENNIS

Buitenlandse voorbeelden en achtergrondinformatie

Veel landen zijn ons voorgedaan in het maken en gebruiken van een pedagogisch kader voor het werken met jonge kinderen. Ter inspiratie is op de website van het pedagogienplatform een aantal links opgenomen naar buitenlandse voorbeelden van curricula en achtergrondinformatie: www.pedagogienplatform.nl, doorklikken naar Curriculum, doorklikken naar (buitenlandse) voorbeelden.

Hierin onder meer: het curriculum van Nieuw Zeeland (Te Whariki), het curriculum van Canada en het Berliner Bildungsprogramm.

Daarnaast zijn er links naar de Engelse richtlijnen voor early education en naar de website Early Childhood Education en Care (ECEC) van de OECD met gegevens over kinderopvang en educatie in vele landen.

Een uitgewerkt Amerikaans (commercieel) initiatief is The Creative Curriculum for Infants, Toddlers & Twos: www.teachingstrategies.com

Informatie over wetenschappelijk onderzoek in Nederland is te vinden op de website van het NCKO - Nederlands Consortium Kinderopvang

Onderzoek: www.kinderopvangonderzoek.nl

Bij baby's is dat het sterkst. Verschonen en een flesje geven zijn momenten van contact en communicatie tussen de baby en de pedagogisch medewerker en het zijn bovendien leermomenten voor de baby. Maar ook dreumesen en peuters hebben behoefte aan lichamelijke nabijheid en een knuffel als ze verdrietig zijn of om even emotioneel op te laden. Naarmate ze ouder worden, leren kinderen meer vaardigheden om voor zichzelf te zorgen en om mee te doen met de groepsrituelen en -gewoontes. In de hoofdstukken 12 tot en met 15 komen aan de orde: wennen, begroeten en afscheid nemen; eten en drinken; verschonen, zindelijk worden en slapen; overgangsmomenten en dagritme.

Speel-leeractiviteiten

Kinderen leren spelend. Ze leren het beste als de pedagogisch medewerkers hen speels benaderen. Spelen vormt een natuurlijke motivatie om te leren. Alle aspecten van spel hangen samen. Maar voor het overzicht hebben we onderscheid gemaakt tussen zeven verschillende vormen van speel-leerervaringen. We besteden in de hoofdstukken 16 t/m 22 aandacht aan: bewegen en zintuiglijk waarnemen; samen spelen en samenleven; communicatie en taal; natuur en fysieke omgeving; ordenen, meten en rekenen; geluid en muziek, dans en beweging; beeldende expressie.

Samen- gevat

- › Het Pedagogisch kader biedt een gedeeld kader voor professioneel en planmatig werken in kindercentra.
- › In het theoretische deel worden drie vragen beantwoord:
  - » Wat hebben 0- tot 4-jarige kinderen nodig?
  - » Wat willen we met de kinderen bereiken? Welke doelen en competenties worden nagestreefd?
  - » Hoe kunnen onze pedagogische doelen worden bereikt? Welke pedagogische middelen staan ter beschikking?
- › Het theoretische deel wordt voor de praktijk uitgewerkt in activiteitengebieden. Aan de orde komen:
  - » Verzorg-leeractiviteiten
  - » Speel-leeractiviteiten.
- › Het Pedagogisch kader is gebaseerd op:
  - » Wetenschappelijke inzichten en praktijkkennis van de manieren waarop jonge kinderen zich veilig voelen en kunnen leren en ontwikkelen (uitgangspunten).
  - » Gedeelde waarden en normen over wat in onze samenleving belangrijk wordt gevonden om kinderen te leren (doelen en competenties). Deze zijn opgenomen in:
    - Wet kinderopvang
    - Rechten van het kind
    - Democratische waarden en normen.
  - » Wetenschappelijke inzichten en praktijkkennis over het pedagogisch handelen van pedagogisch medewerkers in kindercentra (pedagogische middelen).

We hopen dat het Pedagogisch kader zal bijdragen aan enthousiasme, discussies en verdere ontwikkeling van het prachtige werk van pedagogisch medewerkers in kindercentra.

Veiligheid en welbevinden

Tim, Jona en Lennaert racen buiten op de fietsjes. Ze gaan helemaal op in hun spel. Maar af en toe stoppen ze en kijken ze in het rond. Waar zijn Kim of Adrie, hun pedagogisch medewerkers? Even kort oogcontact. Soms roepen ze wat. Dan voelen ze zich weer veilig en kunnen ze opnieuw opgaan in hun spel.

Voelt het vertrouwd en is dit een veilige omgeving?
Zijn de pedagogisch medewerkers lief voor mijn kind?
Voel ik me zelf ook welkom en op mijn gemak?
Voor ouders zijn dit de meest basale criteria om de kwaliteit van een kindercentrum te bepalen. Zowel in de Wet kinderopvang als in het Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind zijn de rechten van kinderen op lichamelijke en emotionele veiligheid en op respect voor hun integriteit vastgelegd. Een kind dat zich veilig voelt, voelt zich goed en heeft energie om te leren en zich te ontwikkelen. Daarom behoort in het Pedagogisch kader de zorg voor fysieke en emotionele veiligheid tot de basisvoorwaarden.

FOTO: EDDY DE BRUIJN

OPWINDEND EN SPANNEND: MAMA IS WEG! EN...
MAMA IS TERUG.

Vertrouwde relaties

Een relatie is het resultaat van herhaald contact. Door langer met elkaar om te gaan, ontstaan verwachtingen. Je weet wat je aan elkaar hebt. Er ontstaat een emotionele band. Onderzoek vanuit de hechtingstheorie toont aan dat jonge kinderen zich aan hun pedagogisch medewerkers gaan hechten; ze gebruiken hen als veilige basis om de omgeving te verkennen en zoeken bij hen bescherming en troost. Een warme, vertrouwde relatie tussen pedagogisch medewerker en kind wil zeggen dat het kind weet dat er goed voor hem of haar wordt gezorgd en hij of zij wordt gerespecteerd. De pedagogisch medewerkers en kinderen kennen elkaar en zijn op elkaar betrokken. Een vertrouwde groep is het tegenovergestelde van onverschilligheid en een loszandgroep. Ook de kinderen voelen zich vertrouwd met elkaar.

DOEN

Nooit negatief

Praat in het kindercentrum nooit negatief over ouders. Kinderen pikken dat op, voelen zich afgewezen en onveilig.

Bron: Brooker, L. & Woodhead, M. (2008)

Ontwikkeling van emotionele banden

Het ontwikkelen van een speciale band met de ouders begint meteen na de geboorte, en wellicht al voor de geboorte door gewinning aan de stem van de moeder en geluiden in haar omgeving. Baby's van enkele dagen kunnen de geur van de melk van hun moeder al onderscheiden van die van andere moeders.

SAMEN GENIETEN VAN DE KINDEREN.

VEILIG BIJ DE VERTROUWDE LEIDSTER.

ALS MIEKE VLAKBIJ IS, DURVEN ZE.

In die allereerste dagen ontwikkelen de baby en zijn of haar belangrijkste verzorgers gezamenlijke patronen van aanleggen aan de borst, geven van het flesje en een ritme van drinken, rusten en boertjes laten. De allereerste band van baby's met ouders en verzorgers is gebaseerd op zintuiglijke herkenning en op vertrouwde handelingspatronen. Rond zes weken kunnen de meeste ouders genieten van het eerste lachje. Aanvankelijk lacht het kind naar iedereen even veel, maar al snel lacht de baby meer naar de ouders en vertrouwde mensen (broertjes, zusjes, grootouders) dan naar anderen.

Hechting tussen ouders en kind

Naarmate het kind meer specifieke gewoontes met de belangrijkste verzorgers ontwikkelt en duidelijker onderscheid kan maken tussen 'vertrouwd' en 'niet vertrouwd' ontstaan de eerste vormen van eenkennigheid en scheidingsangst. Een baby van vier maanden protesteert in de regel niet als hij of zij een dagje door een vreemde wordt verzorgd. Tenminste: als deze verzorger of pedagogisch medewerker goed weet aan te sluiten bij de ritmes en gewoontes van het kind. Maar met zes maanden hebben veel baby's al een duidelijke voorkeur voor hun eigen moeder of vader. En met acht en negen maanden protesteren veel baby's met hard huilen als de ouder hen achterlaat bij een oppas of pedagogisch medewerker. Het protest tegen scheiding of de angst voor scheiding is een teken dat er een bijzondere band is ontstaan tussen de vaste verzorgers en het kind. Het kind is zover ontwikkeld op cognitief gebied dat het de bijzonderheid van de relatie onderkent. Tegelijkertijd is de baby cognitief nog niet ver genoeg ontwikkeld om te beseffen dat pappa of mamma niet helemaal weg is. De angst van de baby is dat als papa en mama er niet zijn, dat ze dan helemaal verdwenen zijn en dat ze hem of haar hebben verlaten.

Vervangende hechtingsfiguur

In de kinderopvang leert de baby dat de pedagogisch medewerkers ook goed voor hem of haar zorgen als papa of mama er niet zijn. De pedagogisch medewerkers nemen dan de functie van hechtingsfiguur over. Pas later zijn kinderen in staat om het beeld van hun ouders vast te houden tijdens hun afwezigheid. Dat heeft te maken met de ontwikkeling van hun voorstellend vermogen; dat wil zeggen het cognitieve vermogen om je een voorstelling (representatie) te maken van iets wat afwezig is. Gedurende hun tweede en derde levensjaar ontwikkelen de meeste kinderen geleidelijk aan representatieve vaardigheden waardoor ze symbolisch contact kunnen houden met hun afwezige ouders. Als papa of mama er niet zijn, kunnen ze aan hen denken en weten waar ze zijn en wanneer ze terugkomen.

Vertrouwde relatie tussen pedagogisch medewerkers en ouders

Kinderen zijn in de eerste plaats gehecht aan hun ouders, broertjes, zusjes en andere familieleden. Als ouders zich niet welkom voelen in het kindercentrum, kunnen hun kinderen dat gevoel overnemen. Ouders blijken vooral een 'lieve leidster' te willen, een pedagogisch medewerker

die emotioneel betrokken is bij hun kind. Als ouders zich onzeker voelen of als er spanningen zijn tussen pedagogisch medewerkers en ouders, maakt dat de kinderen ook onzeker. Het is belangrijk dat de groepsleiding en ouders het eens zijn over basale waarden en normen en de pedagogische aanpak. Door dagelijks vriendelijk contact en overleg ontstaat wederzijds vertrouwen. Door de aankleding van de ruimte of een speciale plaats met foto's van de familie van het kind kunnen ouders het dagverblijf of de speelzaal als een stukje van zichzelf ervaren.

Vertrouwde relaties tussen pedagogisch medewerkers en kinderen

Een vertrouwde relatie ontstaat door herhaald positief contact tussen kind en pedagogisch medewerker. Daarom zijn twee zaken van belang:

- › Vaste pedagogisch medewerkers. Volgens het Convenant Kwaliteit Kinderopvang zorgen kinderdagverblijven ervoor dat ieder kind tot een stamgroep behoort en dat aan ieder kind maximaal drie vaste pedagogisch medewerkers worden gekoppeld. Het kind kan erop rekenen dat er altijd minimaal één basisleidster aanwezig is. De vaste pedagogisch medewerkers onderhouden ook de contacten met de ouders van het kind.
- › Goede communicatie tussen kind en pedagogisch medewerker. In hoofdstuk 7 worden de communicatievaardigheden van de pedagogisch medewerkers besproken die essentieel zijn voor het opbouwen van een vertrouwde relatie.

Vertrouwde relaties tussen kinderen

Kinderen zijn vanaf heel jonge leeftijd in elkaar geïnteresseerd. Ze proberen contact met elkaar te maken en te communiceren. Vertrouwdheid tussen kinderen ontstaat bij jonge kinderen door regelmatig samen te spelen. Daarom zijn ook bij kinderen twee zaken van belang:

- › Vaste kinderen in de groep. Als kinderen elkaar vaker tegen komen, leren ze elkaar kennen en wordt het gemakkelijker om samen te spelen. Daarom is het belangrijk dat de kinderen in de groep zo veel mogelijk dezelfde kinderen tegenkomen. Gevoelens van vriendschap ontstaan als ze fijn met iemand kunnen spelen, ongeveer dezelfde activiteiten leuk vinden en qua ontwikkelingsniveau niet te ver uiteen liggen.
- › Goede communicatie tussen de kinderen. De pedagogisch medewerkers helpen de kinderen om zich veilig bij elkaar te voelen. Ze zorgen ervoor dat ze elkaar geen pijn

doen of storen. Bovenal zorgen de pedagogisch medewerkers ervoor dat kinderen plezier met elkaar hebben.

Erbij horen in de groep: wij-gevoel en rituelen

Onderdeel zijn van een groep geeft jonge kinderen een gevoel van vertrouwdheid. De naam van de groep (bijvoorbeeld de Rakkers of Gabbers) maakt duidelijk welke pedagogisch medewerkers en welke kinderen bij elkaar horen. Daarnaast geven vertrouwde handelingspatronen zoals dagritme en rituelen een gevoel van veiligheid en verbondenheid aan kinderen. Heel jonge kinderen kunnen al samenspelen als ze het speelpatroon (her)kennen door de herhaling en hebben daar ook veel plezier bij, vooral met zang en grappige bewegingen.

KENNIS

Een hoge mate van beschikbaarheid van de leidster leidt tot een hogere kwaliteit van interactie tussen leidster en baby. Hierdoor stijgt het welbevinden van de baby, zowel tijdens het spel als tijdens de lunch.

Bron: Schipper, E. de, Riksen-Walraven, M. & Geurts, S. (2006)

WEDERZIJDSE AANDACHT.

'WIJ ZIJN VRIENDEN, HÈ?'

JONGE KINDEREN GENIETEN SAMEN VAN BEWEGINGS-
SPELLETJES.**KENNIS**

Samen spelen met kinderen met een lichamelijke beperking gaat niet altijd vanzelf. De pedagogisch medewerkers helpen de kinderen daarbij.

Bron: Brooker, L. & Woodhead, M. (2008)

Leren omgaan met diversiteit

Het is belangrijk dat pedagogisch medewerkers ervoor zorgen dat alle kinderen zich veilig en gerespecteerd voelen, ongeacht hun culturele achtergrond, sekse of beperking. Dit betekent dat pedagogisch medewerkers ook kinderen helpen en begeleiden om elkaar te begrijpen en samen te spelen en daarbij ook veel uitleggen en benoemen.

Structuur en voorspelbaarheid

Voor jonge kinderen is de hele wereld nieuw. Daardoor gebeuren er veel onverwachte dingen. Alles is onvoorspelbaar. Jonge kinderen zoeken daarom de nabijheid van hun ouders of pedagogisch medewerkers. Ze vertrouwen erop dat die goed op hen zullen passen. Bovendien geven de ouders en pedagogisch medewerkers structuur. Ze geven duidelijk aan wat wel en niet kan en ze begrenzen de ruimte. Zo weet het kind: als ik hierbinnen blijf, ben ik veilig, hoef ik nergens op te letten en kan ik opgaan in mijn spel. Binnen die ruimtes kan het kind op avontuur. Pedagogisch medewerkers geven structuur door:

- › Duidelijke grenzen en rituelen, waardoor het gedrag van kinderen bijna vanzelfsprekend en positief wordt begeleid. *Zie hoofdstuk 7 'Basiscommunicatie.'*
- › Indeling en inrichting van de ruimtes binnen en buiten, zodat kinderen ongestoord samen en alleen kunnen spelen en er ruimte is voor een rijk scala aan activiteiten. *Zie hoofdstuk 9 'Indeling en inrichting van de buiten- en binnenruimtes.'*
- › Dagritme en groepsamenstelling, aansluitend bij de behoeftes van kinderen aan spelen, uitdaging, rust en verzorging. *Zie hoofdstuk 10 'Dagritme en groepsamenstelling.'*

Een gezonde omgeving en basisbehoeften

Een veilig pedagogisch klimaat stelt eisen aan de materiële omgeving. Deze omgeving moet hygiënisch zijn en kinderen moeten zich vrij kunnen bewegen zonder gevaar van lichamelijk letsel. Daarnaast komt de omgeving tegemoet aan de veelzijdige ontwikkelingsbehoeften van kinderen. De pedagogisch medewerkers zorgen voor een gezonde balans tussen lichamelijke veiligheid en de behoefte van kinderen aan bewegen en exploreren. Een gezonde peuter is een kind met af en toe een blauwe plek en een pleister op de knie. Er is aandacht voor alle basisbehoeften van de kinderen. Bij de basisbehoeften maken we in het Pedagogisch kader onderscheid tussen:

- › Behoeftes aan veiligheid en welbevinden. *Zie dit hoofdstuk en het hoofdstuk 7 'Basiscommunicatie.'*

- › Behoeftte om te leren en ontwikkelen. In het Pedagogisch kader wordt uitgegaan van een veelzijdige ontwikkeling met aandacht voor emotionele, sociale, motorisch-zintuiglijke, taal en communicatieve, creatief-beeldende behoeftes van kinderen. Zie hoofdstuk 3 'Ontwikkelen en leren van jonge kinderen' en hoofdstuk 8 'Steunen en stimuleren van spelen en leren.'

'KLOM IK OP EEN LADDER NAAR HET RAAMKOZIJN':
EEN VERTROUWD RITUEEL BIJ DE LUNCH.

TRIOMF VAN HET EIGEN KUNNEN OF TE GEVAARLIJK?

HET LICHAAM, EEN BRON VAN LUSTBELEVING.

Samen- gevat

Emotionele veiligheid en welbevinden van jonge kinderen in kindercentra worden bepaald door drie aspecten:

› GOEDE EN VERTROUWDE RELATIES

- › Goede en vertrouwde relaties tussen:
  - Pedagogisch medewerkers en de ouders. Pedagogisch medewerkers werken samen met de ouders en vullen de gezinsopvoeding aan. Ouders en thuisopvoeding zijn voor jonge kinderen het belangrijkste.
  - Pedagogisch medewerkers en de kinderen. Deze relatie is het hart van het pedagogisch handelen. Het is de basis van emotionele veiligheid.
  - Kinderen met elkaar. Kinderen komen graag naar het kindercentrum om te spelen met andere kinderen. Er is een wij-gevoel in de groep.
- › Goede en vertrouwde relaties ontstaan door:
  - Vaste relaties. Door herhaald contact leren kinderen elkaar en de pedagogisch medewerkers kennen en ontstaat er vertrouwen.
  - Goede communicatievaardigheden van de pedagogisch medewerkers.
  - Aandacht en ruimte voor diversiteit, verschillen tussen mensen en culturen.

› STRUCTUUR EN VOORSPELBAARHEID

- › Duidelijke grenzen en rituelen, waardoor het gedrag van kinderen bijna vanzelfsprekend en positief wordt begeleid.
- › Indeling en inrichting van de ruimte, zodat kinderen ongestoord samen en alleen kunnen spelen en er ruimte is voor een rijk scala aan activiteiten.
- › Dagritme en groepsamenstelling, aansluitend bij de behoeftes van kinderen aan spelen, uitdaging, rust en verzorging.

› EEN GEZONDE OMGEVING EN VOLDOEN AAN BASIS-BEHOEFTES

- › Behoeftes aan veiligheid en welbevinden.
- › Behoeftes om te leren en ontwikkelen.

Ontwikkelen en leren van jonge kinderen

Liane, 2 jaar, is nieuw in de peutergroep. Met grote ogen staat ze stil bij de zandbak te kijken naar de andere kinderen. Sam, haar vaste pedagogisch medewerker, knielt bij haar en begint rustig met haar te praten. 'Kijk, ze zijn aan het scheppen, zie je dat?' En na een tijdje: 'Zullen wij ook scheppen?' Sam geeft Liane een schepje en pakt er zelf ook een. Om beurten scheppen ze wat zand. Al snel komen er een paar andere kinderen bij. Als Sam weg gaat, blijft Liane nog een poosje mee scheppen. Sam lacht naar haar collega en zegt: 'Meedoen en uitnodigen tot imiteren zijn toch wondermiddelen bij die kleintjes.'

Pedagogisch medewerkers maken in hun omgang met kinderen voortdurend gebruik van hun ervaring en kennis van de manier waarop jonge kinderen leren en zich ontwikkelen. Ze sluiten aan bij de belevingswereld van de kinderen. In dit hoofdstuk worden de belangrijke kenmerken behandeld van het leren van jonge kinderen. Over de allerbelangrijkste voorwaarden, vertrouwde relaties en veiligheid, hebben we het al gehad. We richten ons nu op de karakteristieke manier waarop jonge kinderen met hun omgeving omgaan en leren.

kers of met andere kinderen. Vanwege deze totale betrokkenheid wordt in de pedagogiek van jonge kinderen uitgegaan van het holisme, een totale betrokkenheid. Kinderen leren met hun handen, hoofd en hart.

Leren door uitproberen en ontdekken

Jonge kinderen zijn kleine onderzoekers. Baby's zijn al op zoek naar de relatie tussen wat zij doen en wat er dan

Hoe leren jonge kinderen?

Actief leren en totale betrokkenheid (holisme)

Jonge kinderen hebben een aangeboren drang tot leren en ontdekken. Ze zijn nieuwsgierig en hebben een enorm doorzettingsvermogen. Ze vallen en staan weer op. Ze blijven proberen tot ze iets kunnen of snappen. Jonge kinderen gaan dan volledig op in waar ze mee bezig zijn. Ze gooien zich er helemaal in. Hun hele lijfje doet mee. Als ze blij zijn, lacht hun hele lijf. Als ze nieuwsgierig zijn, vergeten ze alles om zich heen. Als ze iets ontdekt hebben, willen ze het delen met de pedagogisch medewer-

FOTO: RUBEN KEESTRA

OP DE GLIJBaan LEREN KINDEREN BEWEGEN, SAMEN SPELEN EN DE ZWAARTEKRACHT KENNEN.

VOELEN EN ONDERZOEKEN.

KENNIS

Verbindingen

Lichamelijk bewegen – spelen, handelen, voelen – stimuleert verbindingen in de hersenen en daarmee het leren.

Bron: Shonkoff, J. & Phillips, D. (2000)

gebeurt. Een baby kan bijvoorbeeld een voorwerp op de grond gooien; een plofje horen; een nieuw voorwerp pakken en gooien; en ... weer een plof horen. De baby test als het ware een hypothese (een gedachte over een verband tussen twee dingen). Natuurlijk kan een baby dat niet zeggen. Het kind kan immers nog nauwelijks praten. Maar in zijn of haar handelen is de baby al op zoek naar de relaties tussen 'eerst' en 'later'. Dat is het eerste begin van begrip van de relatie tussen oorzaak en gevolg. Piaget noemde dat sensomotorisch denken. Sensomotorisch betekent handelend denken. Kinderen denken door te doen en door met hun zintuigen waar te nemen wat er gebeurt. Oudere kinderen en volwassenen denken vaak in hun hoofd. Bijvoorbeeld, als een volwassene ergens mee zit, gaat die malen. Steeds dezelfde gedachten gaan door het hoofd. Als een peuter ergens mee zit, gaat hij of zij er handelend over denken en gaat in een fantasiespel steeds dezelfde gebeurtenis uitspelen. Zoals steeds doktertje spelen na een ziekenhuisopname of een inenting.

Voelend, handelend en spelend doen kinderen ervaring op met zwaartekracht, ruimte, verhoudingen, hoeveelheden en tellen. Karakteristiek voor jonge kinderen is het herhalen van dezelfde bewegingen met kleine variaties

en kijken wat dat doet. Bijvoorbeeld steeds van de glijbaan glijden, op de billen, op een matje, met schoenen op de glijbaan, op de buik. En uitvinden hoe je het snelste kunt glijden, wat weerstand geeft en hoe de wereld er anders uitziet als je op je buik glijdt.

Jonge kinderen onderzoeken ook de effecten van hun handelen op hun sociale omgeving. Een baby van zes maanden snapt al dat als hij lacht en geluidjes maakt, de ouder of pedagogisch medewerker meedoet. De baby zoekt dan al naar manieren om de aandacht van de ouder of pedagogisch medewerker vast te houden. Dreumesen ontdekken ook veel in hun omgang met andere kinderen. Bijvoorbeeld wat ze moeten doen als ze graag willen meespelen. Als de tweejarige het speelgoed van het andere kind pakt, wordt hij of zij geweigerd. Maar als het kind een speelding aanbiedt, is de kans groot dat hij of zij mee mag doen. Jonge kinderen experimenteren ook met hun macht. Bijvoorbeeld een ander kind hard duwen en dan met grote ogen kijken hoe dat kind gaat huilen. Of de driejarige die trots kijkt als het lukt om een baby te helpen.

Spelend leren

Spelen is de natuurlijke manier van jonge kinderen om te leren en hun omgeving te verkennen. Spelen geeft plezier. Jonge kinderen houden ook van een speelse omgang met volwassenen. Samen grapjes maken en liefst vertrouwde grapjes waarvan het kind het verloop kent. Bijvoorbeeld 'Zo rijdt een damespaard, een damespaard ...' Met het boerenpaard als groots hoogtepunt.

Door te spelen oefenen kinderen alle sociale, emotionele, cognitieve, morele en communicatieve vaardigheden die ze nodig hebben. Het spel geeft hun de natuurlijke motivatie om niet boos en ongelukkig te worden tijdens de lange weg van oefenen, oefenen en klein en afhankelijk zijn. Spelvormen die veel voorkomen bij jonge kinderen, zijn:

- ▶ **Bewegingsspel.** Hiertoe behoren alle vormen van bewegen die kinderen uit puur plezier vanzelf doen. Het trappelen van de baby, slaan met hun handjes, het kruipen, vallen, opstaan en lopen. De dreumesen houden van springen, hard lopen en rollend klimmen over de rug van een bank. De peuters glijden, fietsen, klimmen en schommelen.
- ▶ **Fantasiespel of rollenspel.** Rond hun tweede jaar gaan kinderen doen alsof. Ze houden hun doekje tegen hun gezicht en doen alsof ze slapen. Ze voeren de pop. Ze racen met auto's. Ze spelen in het keukentje, winkeltje of de huishoek. Ze spelen tijger of leeuw en jagen

anderen schrik aan. In hun fantasie- of rollenspel kunnen kinderen – die klein en afhankelijk zijn – hun verlangens uitspelen om de baas te zijn en macht te hebben. Door gebeurtenissen die veel indruk hebben gemaakt na te spelen, krijgen ze er greep op.

- **Speel-leerspelletjes.** Dit zijn de puzzels, insteekvormen, legosteentjes, boekjes. Spelvormen waarbij de fijne motoriek en gevoel voor kleuren, vormen en voorstellingen wordt geoefend.
- **Exploratief en constructiespel.** Dit is het spelend uitproberen van zand, water, plantjes, planken en takken, blokken en kartonnen dozen. Vanaf hun derde jaar gaan kinderen steeds meer bouwen met materialen.

Kijken en imiteren

Jonge kinderen kunnen helemaal opgaan in kijken. Vaak staan een paar kinderen voor het raam van de groepsruimte te kijken naar wat buiten gebeurt. Ook staan ze minuten lang te kijken naar het spel van andere kinderen. En zodra een kind huilt of hard lacht, kijken ze wat er aan de hand is. Ze kijken intens om te begrijpen wat er gebeurt: ze **SNAPKIJKEN**.

Op andere momenten doen ze na wat ze hebben gezien. Ze leren door te imiteren. Bovendien maken jonge kinderen contact met elkaar door te imiteren. Uit het imiteren blijkt dat ze elkaars bedoelingen snappen.

Recent onderzoek toont aan dat het vermogen tot imiteren de basis vormt voor wederzijds begrip en empathie. Kinderen (mensen) blijken over 'spiegelneuronen' te beschikken. Als ze geboeid kijken naar gedrag van anderen, worden in hun hersenen delen geactiveerd die ook geactiveerd zouden worden als ze dat gedrag zelf zouden vertonen. In hun hersenen wordt als het ware het gedrag van de ander gespiegeld, geïmiteerd. Op basis van dit onderzoek en gedragsobservaties van jonge kinderen nemen we aan dat imitatie een basisvaardigheid is die ten grondslag ligt aan alle vormen van menselijke communicatie. Jonge kinderen imiteren zowel volwassenen als andere kinderen, maar andere kinderen blijken sterker imitatie uit te lokken dan volwassenen. Waarschijnlijk omdat jonge kinderen voor het begrijpen van andere kinderen sterker zijn aangewezen op imitatie dan in contact met een volwassene. Door het andere kind na te doen laat je merken dat je de ander begrijpt. Bovendien doen andere kinderen dingen die leuk zijn en gemakkelijk te imiteren, zoals springen, gekke woordjes zeggen, rondjes rijden op een fietsje.

FOTO: DANIELLE HEESBEEN

ZO'N OBJECT LOKT FANTASIESPEL UIT.

FOTO: LOES KLEEREKOPER

KINDEREN LEREN DOOR ELKAAR NA TE DOEN.

Jonge kinderen kijken vaak naar de pedagogisch medewerker om van haar gezicht af te lezen wat ze vindt. Dit **VRAAGKIJKEN** is een belangrijke manier om van de pedagogisch medewerker te leren over de omgeving (veilig – onveilig) en over zichzelf (fout – goed). Het kind kan zo op afstand contact houden met de pedagogisch medewerker en zich veilig voelen.

Leren door herhalingen, scriptkennis en rituelen

Jonge kinderen moeten nog leren hoe de wereld in elkaar zit. Daarom hebben ze een combinatie nodig van een

VITA GOOIT ZAND TEGEN QUINTEN.

FOTO: ELY SINGER/DORIAN DE HAAN

VRAAGKIJKEN NAAR DE LEIDSTER: MAG DIT WEL?

DOEN**Imitatiespel**

Als de kinderen onrustig zijn en slecht tot spelen komen. Pak een grote hoed, zet die op je hoofd en zeg: "Kijk, ik ben moedereend. Kwak, kwak. Wie gaat mee met moedereend? Zijn er kindereendjes?" Loop waggelend en kwakkend door de groepsruimte. In een oogwenk zullen de kinderen achter je aanlopen en hun aandacht richten op het imiteren van jouw spel.

FOTO: LOES KLEERKOPER

HET DAGRITME IS ZICHTBAAR AANWEZIG. DAT GEEFT HOUVAST.

voorspelbare omgeving en ruimte om te ontdekken. Herhalingen maken de wereld voorspelbaar en veilig. Daarom hebben jonge kinderen vaste gewoontes en rituelen nodig. Dan weten ze precies wat er gaat gebeuren. Sommige kinderen raken helemaal van slag als de dag iets anders verloopt dan normaal. Bijvoorbeeld als er een invaller is die het liedje voor de lunch vergeet. Ze raken dan in de war, weten niet meer wat ze moeten doen, en worden onhandelbaar.

Weten wat de vaste opeenvolging van gebeurtenissen is, wordt ook wel 'scriptkennis' genoemd. Kinderen met scriptkennis weten precies hoe dingen gaan bij het eten of bij het halen en brengen. Ze kunnen op de gebeurtenissen vooruitlopen. Dat geeft hun greep op de loop der dingen. Deze scripts worden ook vaak uitgespeeld in hun fantasiespel, in het keukentje of met de babypop. Kinderen maken met vertrouwde pedagogisch medewerkers en speelkameraadjes rituele grapjes en spelletjes. Bijvoorbeeld de baby die altijd bepaalde spelletjes doet met de pedagogisch medewerker tijdens het verschonen. Of de dreumesen die precies weten wat de bedoeling is als een van hen een stoeltje midden in de ruimte zet. In een oogwenk zetten de andere kinderen hun stoeltje erachter: samen treintje spelen. Daarom hebben jonge kinderen stabiele relaties nodig. Alleen met bekende pedagogisch medewerkers en speelkameraadjes kunnen ze deze rituelen en spelletjes opbouwen.

Volwassenen lachen in de regel om dingen die afwijken, gek of onverwacht zijn. Bij heel jonge kinderen is humor vaak het uitkomen van een verwachting, zoals bij kiekboek. Naarmate kinderen zich meer vertrouwd voelen, lachen ze, net als volwassenen, ook als een bekend patroon wordt doorbroken. Ze gaan bijvoorbeeld rare woordjes zeggen, rare gezichten trekken, een beker met hun tanden vastpakken. Lekker stout zijn, daar kunnen driejarige samen veel plezier in hebben.

Eigen tempo en op eigen wijze

Herhalen is ook belangrijk voor het ontstaan van automatische handelingen en verbindingen tussen gebieden in de hersenen. Als een handeling goed ingeslepen is, gaat het automatisch en komt er weer aandacht en energie vrij voor andere zaken om te leren.

Voor ouders en pedagogisch medewerkers is het niet altijd duidelijk waar een kind door geboeid wordt. Ze kunnen heel tevreden in de zandbak zitten. Slaan af en toe met

hun schepje op het zand, kijken wat rond, slaan opnieuw. Wat er in hen omgaat? Kinderen vinden heel andere dingen belangrijk dan volwassenen. Ze doen dingen omdat het doen leuk is. Ze zijn veel minder gericht op het behalen van een bepaald resultaat.

Er bestaan grote verschillen in tempo waarin jonge kinderen zich ontwikkelen. Sommige kinderen zijn heel voorlijk met taal. Andere kinderen beginnen pas met drie jaar te praten terwijl ze motorisch al heel ver zijn. Als een kind heel intens op een gebied leert, blijft er weinig energie over voor andere gebieden. Maar na verloop van tijd trekken die verschillen veelal bij. Het is belangrijk dat het kind zijn of haar eigen tempo kan volgen. Dat geeft zelfvertrouwen en een gevoel van greep te krijgen op de wereld.

Meehelpen en leren door meedoen

Behalve spelen 'werken' kinderen ook. Ze willen graag helpen en 'zelf doen'. Ze helpen de pedagogisch medewerkers met opruimen, eten klaar zetten en troosten van andere kinderen. Kinderen leren om zichzelf te verzorgen. De dreumesen leren naar de wc gaan en hun handjes wassen. De peuters leren hun boterham smeren en drinken inschenken. Jonge kinderen willen alles graag zelf leren doen. Het verlangen naar 'zelf doen' lijkt aangeboren.

Deze vaardigheden leren kinderen door mee te doen met de pedagogisch medewerker. Daarom wordt deze leerform 'participerend leren' genoemd. Neem het leren eten met een lepel. Eerst leidt de pedagogisch medewerker het handje van de baby naar zijn mond. Langzaam maar zeker heeft het kind steeds minder hulp nodig. Misschien af en toe instructies of waarschuwingen zoals: 'Pas op, je lepel recht houden. Goed zo!' De pedagogisch medewerker helpt het kind te bereiken wat het graag wil. Deze hulp ligt binnen de zone van naaste ontwikkeling van het kind; zie *hoofdstuk 8*. Jonge kinderen zien het mogen helpen bij huishoudelijke taken als een teken van groot worden. Helpen vergroot het zelfvertrouwen van kinderen en het wij-gevoel in de groep.

Woorden geven aan ervaringen

Pedagogisch medewerkers helpen de kinderen bij het ontdekken van hun omgeving en hun eigen binnenwereld. Ze doen dat ook door alles wat ze doen met de kinderen te begeleiden met taal. Ook als kinderen nog nauwelijks taal begrijpen en zelf niet praten, is taal erg belangrijk. Door met hen te praten leren ze taal.

FOTO: ELLY SINGER

FOTO: ELLY SINGER

KRINGSPELLETJES LOKKEN SAMENSPEL UIT.

KENNIS

Eigen tempo

Als het kind in zijn eigen tempo een beweging mag oefenen, heeft dat het voordeel dat het die beweging pas zal gaan uitvoeren als het er aan toe is en zich er voldoende zeker in voelt. Dat heeft weer de uitstekende kwaliteit van zijn nieuwe prestaties tot gevolg. Het is duidelijk dat deze kwaliteit, die het kind het gevoel van totale zekerheid geeft, helpt zijn zelfvertrouwen te ontwikkelen.

Bron: Tardos, A. & David, M., in: De visie van Emmi Pikler

FOTO: DANIELLE HEESBEEK

'IK KAN AL VEGEN, GOED HÈ?

PRAKTIJK

Taal bij de fruithap

Leidster Sonja is bezig om Olivia een fruithap te voeren. Het laatste hapje is in zicht. Olivia beweegt enthousiast haar handen en maakt, net voor de lepel haar mond bereikt, een geluidje. Sonja: 'Je vindt het lekker hè, hier komt het laatste hapje aan'. Olivia eet het met duidelijk plezier op. Sonja: 'Dat was de laatste hap. Wat was het lekker, hè?' Olivia kijkt van de lepel naar het bakje, daarna kijkt ze Sonja aan. Die beantwoordt haar blik en zegt: 'Ja, het bakje is echt leeg, kijk maar. Dat is jammer, hè? Zullen we nu even bij Fleur en Nathan gaan kijken?' Ze neemt Olivia op de arm en loopt met haar naar de kinderen in de poppenhoek.

PRAKTIJK

Vragen

Hoe Leida erachter komt wat Kim (22 mnd) bedoelt: Leida: 'Jij hebt ook iets van Zwarte Piet gekregen, hè?' Kim: 'Mama'
 Leida: 'Van Zwarte Piet toch?' Kim: 'Mama'
 Leida: 'O ja, je had Zwarte Piet gezien op mama's werk, hè?'
 Kim lacht stralend naar Leida.

Door de taal leren de kinderen de wereld om zich heen beter kennen. En ze leren hun gedachten, emoties en gevoel beter kennen doordat de pedagogisch medewerkers deze benoemen; er woorden aan geven. Een kind moet direct een verbinding kunnen maken tussen een woord en een concrete handeling, ervaring of gevoel.

Ook de regels en gedragsaanwijzingen van de pedagogisch medewerker moeten concreet zijn. Bijvoorbeeld, de aanwijzing 'wees rustig' is voor een jong kind te abstract. 'Je mag op je matje met je auto spelen', is een concreet advies over wat te doen.

Ervaringen op verschillende manieren uiten en vormgeven

Alle indrukken die kinderen opdoen, moeten verwerkt worden. Daarom zijn rust en slaap ook zo belangrijk en het uiten en communiceren van ervaringen. Jonge kinderen leren door op veel verschillende manieren vorm te geven aan wat ze denken, voelen, zien en geleerd hebben (Reggiopedagogiek). Door bijvoorbeeld te tekenen, schilderen, kleien, bewegen, foto's te maken, bouwen, doen-alsofspel of ervaringen te vertellen of tonen aan anderen. Voor de denkontwikkeling van kinderen is het belangrijk dat ze dit op een creatieve manier vastleggen en erover communiceren met anderen.

Diversiteit

Individuele verschillen

Door de uitkomsten van onderzoek zijn ontwikkelingspsychologen voorzichtig geworden met het geven van leeftijden waarop een kind iets geleerd moet hebben. Op veel gebieden blijken grote verschillen heel normaal te zijn. Twaalf maanden verschil tussen het vroegste en laatste kind dat gaat lopen is normaal. De ontwikkeling gaat sprongsgewijs of met een tijdelijke terugval. Kinderen verschillen ook qua temperament. Sommige kinderen zijn erg gevoelig en snel van streek. Ze houden niet zo van nieuwe onverwachte ervaringen. Andere kinderen zijn niet van hun stuk te brengen en lijken bijna geen angst te kennen. Pedagogisch medewerkers moeten deze kinderen juist tegen zichzelf beschermen en hen leren rekening te houden met anderen. Deze kinderen hebben veel nieuwe ervaringen nodig om zich niet te vervelen.

Jongens en meisjes

Rond drie jaar beginnen de verschillen tussen jongens en meisjes zichtbaarder te worden. Maar het onderzoek op

dit gebied is niet eenduidig. Soms wordt bijvoorbeeld meer fysieke agressie gevonden bij jongens, maar soms ook niet. Soms blijkt dat meisjes vaker fantasiespel doen en soms ook niet. Waarschijnlijk hangt het samen met de opvoeding thuis en in het kindercentrum. Maar één ding is wel duidelijk: vanaf drie jaar gaan kinderen zelf wel onderscheid maken. Ze spelen steeds vaker met iemand van dezelfde sekse. Dan beginnen de jongens- en meisjesgroepen te ontstaan.

Kinderen met beperkingen

Kinderen met beperkingen worden ook zo veel mogelijk opgevangen in de groep. Het kan gaan om allerlei soorten van beperkingen. Kinderen met ziektes die extra zorg nodig hebben, kinderen met handicaps of kinderen met sociaal-emotionele problemen. Het is een recht van alle kinderen, ongeacht handicaps, om zich te ontplooien. Het is beleid kinderen zo veel mogelijk samen te laten deelnemen aan de gewone voorzieningen. Kinderen kunnen vanaf jonge leeftijd leren omgaan met verschillen.

Sociale en culturele verschillen

Jonge kinderen in de groep verschillen ook doordat ze thuis allemaal andere ervaringen opdoen en verschillende dingen leren. Kinderen hebben zowel behoefte aan autonomie als aan verbondenheid. Dat is in alle culturen gelijk. Maar er zijn grote culturele verschillen in waar de nadruk op ligt. In 'collectivistische' culturen zoals bijvoorbeeld in China en Japan, ligt meer nadruk op verbondenheid. Japanse ouders willen bijvoorbeeld dat het jonge kind ervaart dat het andere mensen nodig heeft en niets alleen kan. Terwijl westerse ouders de nadruk leggen op wat een kind al zelfstandig kan. Deze ouders hebben een meer 'individualistische' cultuur. Maar binnen westerse culturen bestaan ook grote verschillen. In de Verenigde Staten wordt bijvoorbeeld de nadruk gelegd op het volgen van het individuele bioritme van het kind qua slaap en voeding; ook in de kinderopvang. In de Nederlandse cultuur wordt zowel thuis als in het kindercentrum meer waarde gehecht aan rust en regelmaat. Ouders en pedagogisch medewerkers proberen de kinderen te wennen aan een bepaald dagritme voor eten en slapen. Culturele verschillen zijn niet altijd gemakkelijk zichtbaar, omdat iedereen de eigen cultuur vanzelfsprekend vindt. Een kind heeft bijvoorbeeld geleerd dat je bij een bestraffing de volwassene (de pedagogisch medewerker) nooit recht in de ogen mag kijken, maar de ogen moet neerslaan. Terwijl de pedagogisch medewerker dan vindt dat een

SAMEN DANSEN IS OOK COMMUNICEREN.

PRAKTIJK

Patronen in probleemgedrag

Kevin kan af en toe behoorlijk agressief zijn. Hij bijt en schopt andere kinderen. Na een paar dagen goed observeren, blijkt dat hij zijn agressieve gedrag vooral vertoont als er iets onverwachts gebeurt: er komt een vreemde binnen, er wordt buiten fruit gegeten in plaats van aan tafel of zijn vaste vriendje speelt een uurtje in de buurtgroep.

Kevin wordt er onzeker van als de vaste dingen veranderen, dit uit hij door agressief gedrag.

kind dat bestraffend wordt toegesproken, haar moet aankijken. De enige oplossing is: vraag aan de ouder wat gedrag van een kind betekent, als je het kind niet begrijpt.

KENNIS

Verschillen

Kinderen verschillen qua temperament. Daarmee bedoelen psychologen dat ze verschillen op de volgende manieren:

- › Heftigheid van reageren op de omgeving. Sommige kinderen reageren heftig en snel; anderen zijn moeilijk in beweging te krijgen.
- › Houding tegenover nieuwe ervaringen, positief of negatief. Sommige kinderen staan open voor nieuwe ervaringen en zoeken die op. Anderen zijn bang voor alles wat onbekend is en keren zich af.

Bron: Asendorpf, J.B. (2001) en Rothbart, M.K. (2004)

KENNIS

Temperament

Kinderen met een 'moeilijk' temperament hebben meer moeite met gebrek aan stabiliteit en (te) veel veranderende situaties. Ze vertonen meer probleemgedrag en minder welbevinden.

Bron: Tavecchio, L. & Schipper, C. de (2005)

VANAF 3 JAAR SPELEN JONGENS VAKER MET JONGENS EN MEISJES MET MEISJES.

Bron: Haan, D. de & Singer, E. (2008)

Ontwikkelingsfasen

In de ontwikkelingspsychologie wordt gesproken van 'ontwikkeling' als kinderen door het verwerven van een

aantal nieuwe vaardigheden op een ander niveau gaan functioneren; er worden 'fasen' in de ontwikkeling onderscheiden. Er zijn echter weinig kinderen die helemaal volgens het boekje een duidelijk af te bakenen overgang maken van de ene ontwikkelingsfase naar de andere. Toch kunnen globale beelden van het functioneren van kinderen in verschillende fasen enig houvast geven. Daarom hebben we in het Pedagogisch kader gekozen voor grove aanduidingen van drie ontwikkelingsfasen. We zullen deze fasen hanteren als kapstok om bepaalde ontwikkelingen en karakteristieken te aan te duiden. Afhankelijk van het onderwerp wordt in sommige hoofdstukken in Deel 2 dieper ingegaan op ontwikkelingen binnen deze drie fasen.

Baby's (0–18 maanden)

Een baby is competent en krachtig, maar ook sterk afhankelijk van volwassenen.

Een intieme, zorgzame en betrouwbare relatie met de groepsleiding is belangrijk. Een jonge baby heeft behoefte aan vertrouwde mensen (niet te veel wisseling) en een vertrouwde voorspelbare omgeving en ritme. Ze bouwen zelfvertrouwen en een eerste besef van 'Zelf' op als ze fysieke en emotionele veiligheid ervaren.

Baby's:

- › groeien en ontwikkelen in deze leeftijdsfase het snelst;
- › zijn kwetsbaar, maar taai en volhardend;
- › zijn afhankelijk van volwassenen voor het vervullen van hun behoeften;
- › zijn zeer gemotiveerd om te leren en 'zelf te doen';
- › willen directe behoeftebevrediging en meteen aandacht;
- › kunnen goed met non-verbale signalen aangeven wat ze nodig hebben;
- › hebben zekerheid, voorspelbaarheid en regelmaat nodig;
- › zijn gevoelig voor snelle schommelingen in gezondheid en welbevinden;
- › hebben stabiele relaties nodig met een beperkt aantal sensitieve volwassenen.

De dreumes (18 maanden–30 maanden)

Het gedrag en de ontwikkeling van een dreumes varieert sterk; sprongen vooruit wisselen af met enige terugval. Dreumesen worstelen met het ontwikkelen van het 'ik' en onafhankelijker worden van de volwassene terwijl ze tegelijkertijd nog sterk emotioneel verbonden zijn en steun nodig hebben. De wens tot zelf doen, ontdekken en hun groeiende behoefte aan controle in dagelijkse bezigheden

zijn vaak in conflict met hun afhankelijkheid van verzorgers om dingen te laten gebeuren. Dreumesen maken zich snel fysieke, sociale en taalvaardigheden eigen, maar dit heeft nog veel oefening nodig. Dreumesen vinden rituelen en routine aan de ene kant prachtig, maar verzetten zich er soms ook tegen. Dit veroorzaakt vaak situaties met tegenstrijdige gevoelens en acties, die veel vragen van de vindingrijkheid en het geduld van de volwassene.

Dreumesen:

- › zijn energiek en op weg;
- › zijn bezig controle over hun wereld te krijgen, door het zoeken van grenzen en effect van hun gedrag;
- › willen vaak dingen die ver vooruit lopen op hun taal of fysieke mogelijkheden;
- › zijn actief en nieuwsgierig;
- › zijn vastbesloten om van alles te leren en gebeurtenissen en dingen te begrijpen;
- › hebben intense en vaak onvoorspelbare gevoelens;
- › worden gedreven door kansen en mogelijkheden en door aanmoediging;
- › zijn impulsief en hebben nog weinig zelfcontrole;
- › zijn gericht op het hier en nu;
- › zoeken contact met anderen en leren door imitatie;
- › leren met hun hele lijfje en leren door te doen en veel minder door wat er verteld wordt;
- › dreumesen hebben andere behoeften dan baby's en peuters, maar vallen soms tussen de wal en het schip.

De peuter (30 maanden–48 maanden)

De peuter heeft een groeiend taalvermogen en leert verschillende standpunten zien. Hij of zij krijgt inzicht in afbeeldingen, symbolen, getallen, en woorden.

Het activiteiten aanbod in de kinderopvang moet zorgen voor leerrijke ervaringen, zodat kinderen begrip voor hun eigen belevingswereld en de wereld om hen heen kunnen opbouwen. Peuters zijn nog steeds wisselend in hun ontwikkelingstempo; ze gaan dan weer ineens met sprongen vooruit en staan dan weer een poosje stil of vallen even terug. Maar ze leren steeds beter om te gaan met veranderingen en onverwachte gebeurtenissen. Ze kunnen zelf steeds beter activiteiten plannen en overzien en ze krijgen steeds meer inzicht in hun eigen rol.

Peuters:

- › herkennen patronen en regels in de wereld. Dit moedigt hen aan om vragen te stellen en te reageren op onzin en humor;

ISA IN VERRUKKING OVER EEN NIEUWE ONTDEKKING.

KRIJG IK EERST DEZE ARM OF EERST DIE ANDERE?

KENNIS

Spelen

Spelen is de koninklijke weg om iets te leren:

- › Spelen is plezier
- › Spelen is spontaniteit
- › Spelen is aandacht en betrokkenheid
- › Spelen is activiteit
- › Spelen is doen alsof
- › Spelen is nieuwsgierigheid
- › Spelen is bewegen, voelen, proeven en ruiken
- › Spelen is humor en opwinding
- › Spelen is samen met anderen

- › krijgen een groeiende mogelijkheid om het gezin, thuis en kindercentrum te zien in het perspectief van de groter wordende wereld;
- › krijgen nieuwe mogelijkheden zoals omgaan met symbolen, voorstellingen, creativiteit, muziek, woordspelletjes en getallen;
- › ontwikkelen taal en rekenkundige vaardigheden; ook inzicht in begrippen, oorzaak/gevolg, verbale expressie en ontdekkingen in de fysieke en sociale wereld;
- › ontwikkelen een beter geheugen en kunnen daarom verhalen vertellen, complexere situaties oplossen, langer met iets bezig zijn en zijn meer 'gericht nieuwsgierig';
- › ontwikkelen sociale vaardigheden om vriendschappen aan te gaan en vast te houden en er wordt een begin gemaakt om het uitgangspunt van een ander te zien;
- › ontwikkelen fysieke vaardigheden verder;
- › leren steeds beter plannen maken, controleren, vragen stellen en na te denken over activiteiten en taakjes;
- › gebruiken hun fantasie en voorstellingsvermogen om de eigen identiteit en die van de ander te verkennen.

Samengevat

Pedagogisch medewerkers sluiten aan bij de manier waarop jonge kinderen leren. Belangrijke kenmerken daarvan zijn:

- › **ACTIEF LEREN EN TOTALE BETROKKENHEID BIJ WAT ZE DOEN (HOLISME)**
- › **LEREN DOOR HANDELEN, UITPROBEREN EN ONTDEKKEN**
  - › Door te voelen, proeven, ruiken, horen, ervaren
  - › Door te doen en kijken wat dat teweeg brengt
- › **SPELEND LEREN.** Spelvormen die veel voorkomen bij jonge kinderen, zijn:
  - › Bewegingsspel
  - › Fantasiespel
  - › Speel-leerspelletjes
  - › Exploratief en constructiespel
- › **KIJKEN EN IMITEREN**
  - › 'Snapkijken' naar alles wat hun boeit
  - › 'Vraagkijken' naar pedagogisch medewerker
  - › Elkaar imiteren
  - › Pedagogisch medewerker is voorbeeld
- › **HERHALINGEN, SCRIPTKENNIS EN RITUELEN**
  - › Het kind herhaalt met kleine variaties tot hij of zij iets beheerst of snapt
  - › Herhalende opeenvolging van gebeurtenissen maken de wereld begrijpelijk en voorspelbaar
- › **EIGEN TEMPO EN OP EIGEN WIJZE.** Kinderen herhalen en oefenen spontaan; als ze iets goed kunnen, ontstaat weer ruimte voor nieuwe dingen
- › **MEEHELPEN EN MEEDOEN**
  - › Kinderen willen graag bijdragen en meedoen
  - › Kinderen kunnen met hulp van de pedagogisch medewerker op een hoger niveau functioneren
- › **WOORDEN GEVEN AAN ERVARINGEN**
  - › Door taal leren de kinderen hun binnen- en buitenwereld benoemen en begrijpen
  - › Pedagogisch medewerkers geven aanwijzingen, leggen uit
- › **ERVAREN UITEN EN VORM GEVEN**
  - › Kinderen leren door alle indrukken vorm te geven en te communiceren
  - › Verbaal en non-verbaal in beweging, muziek en met materialen
- › **DIVERSITEIT.** Pedagogisch medewerkers hebben oog voor individuele en culturele verschillen tussen de kinderen en ouders:
  - › Verschillen die te maken hebben met sekse, gezinsachtergrond, cultuur, geestelijke of lichamelijke beperkingen
  - › Verschillen door leeftijd en ontwikkelingsfase van de kinderen

Samenwerking met de ouders

Een ouder aan het woord: 'Bij het halen probeer ik altijd even met de leidsters te praten, of het goed is gegaan. Ik let er dan op of ze iets bijzonders vertellen, bijvoorbeeld dat hij papier heeft geknipt. Eerst kon hij dat niet en nu heeft hij dat wel goed gedaan; zulke dingen. Dan weet ik dat ze echt aandacht voor hem hebben gehad.' 'Wat ik moeilijk vind in het contact? Als ik te laat ben, dan zit ik te stressen. En als dan die leidsters je zo aankijken ...'

Werken in kindercentra is samenwerken met ouders. De ouders zijn verantwoordelijk voor de opvoeding van hun kind en zij hebben en houden altijd de meeste invloed op het kind. De betrokkenheid van ouders komt voort uit de betrokkenheid bij hun eigen kind. Hun contacten met het kindercentrum zijn veelal gericht op dat individuele kind. 'Dit ene kind en geen ander, niet en nooit inwisselbaar, te allen tijde niet slechts als middel maar als doel op zich' (Ann Meskens 2008). Naarmate het kind langer op het kindercentrum is, raken ouders meer betrokken bij het geheel. Ze leren de speelkameraadjes van hun kind kennen en hun ouders. Ze nemen soms deel aan activiteiten voor de hele groep of het hele kindercentrum. Goed contact en regelmatig overleg tussen ouders en kindercentrum vormen de basis van goede kinderopvang en peuterspeelzaalwerk. Hierdoor kunnen ouders en pedagogisch medewerkers de verschillende leefwerelden voor het kind 'verbinden'. Dit hoofdstuk gaat over de samenwerking tussen pedagogisch medewerkers en ouders en de afstemming tussen de gezinsopvoeding en opvoeding in de groep.

Verwachtingen, rollen en posities van ouders

Ouders vormen geen homogene groep. Ze hebben verschillende verwachtingen en redenen om van het kinder-

centrum gebruik te maken. In kinderdagverblijven hebben de meeste ouders opvang nodig vanwege hun werk en willen dat pedagogisch medewerkers een deel van de opvoeding overnemen. In peuterspeelzalen brengen veel ouders hun kind voor sociale contacten of voorschoolse educatie. Ouders verschillen in sociale en etnische achtergronden. Ze hanteren thuis verschillende communicatie- en opvoedingsstijlen. Soms wordt thuis geen Nederlands gesproken, maar Fries of de moedertaal van het land van herkomst. Pedagogisch medewerkers maken met iedere ouder individueel contact. Tegelijkertijd houden ze ook

NA EEN FIJNE DAG, HOERA! TERUG IN MAMMA'S ARMEN.

BIJ HET BRENGEN MAKEN GROEPSLEIDING EN OUDERS EVEN EEN PRAATJE.

DOEN

Raad vragen

Als een baby veel huilt en moeilijk te troosten is, vraag dan raad aan de ouders. Hoe doen jullie dat thuis? Wat werkt en wat niet? Vertel van je eigen ontdekkingen over wat werkt. Wellicht kun je een voorstel doen: zullen we allebei proberen om het eens op deze manier aan te pakken en dan over een week bespreken of dat werkt?

rekening met wat mogelijk en onmogelijk is binnen het kindercentrum. Het combineren van een persoonlijke benadering van de ouders en de verantwoordelijkheid voor de kindergroep is de uitdaging waar pedagogisch medewerkers dagelijks voor staan. De samenwerking tussen de pedagogisch medewerkers en ouders is veelzijdig. We gaan in op samenwerking gericht op:

- › Het eigen kind
- › De groep van het eigen kind
- › Het kindercentrum
- › Bepaalde groepen ouders en diversiteit

Ouders en het eigen kind

Ouders vertrouwen het allerdierbaarste, hun kind, toe aan het kindercentrum. Soms hebben ze gemengde gevoelens als ze hun kind voor het eerst brengen. Aan de ene kant is het een voorwaarde om te kunnen werken of studeren. Aan de andere kant vragen ouders zich af of het wel goed is dat ze hun kind door anderen laten

verzorgen. Begrijpen de pedagogisch medewerkers wel wat dit kind nodig heeft, geven ze hem alle gewenste aandacht en zorg, zal het kind het er wel prettig vinden, word je als ouder niet buitengesloten? Soms wordt de twijfel versterkt door de omgeving, zoals eigen ouders of burens. De pedagogisch medewerkers hebben begrip en aandacht voor deze gevoelens van ouders.

Wederzijds begrip en waardering

Tijdens de eerste weken dat kind en ouders het kinderdagverblijf of de peuterspeelzaal bezoeken (de wenperiode) wordt de basis gelegd voor wederzijds begrip tussen de ouders, het kind en de pedagogisch medewerkers. Maar ook daarna blijft een dagelijks warm welkom nodig. De ouders die merken dat hun kind gezien en gewaardeerd wordt, laten hun kind met een positief gevoel achter op het kindercentrum. Dit heeft een direct positief effect op het enthousiasme waarmee het kind zijn dag op het kinderdagverblijf of de peuterspeelzaal begint. Omgekeerd is het voor de medewerkers fijn als ze iets weten van de thuissituatie, als ze snappen waarom een kind bijvoorbeeld moe is of hangerig of opgewonden over een feestelijke gebeurtenis.

Wederzijds adviseren en informeren

In alle contacten tussen pedagogisch medewerkers en ouders is er sprake van tweerichtingsverkeer. Medewerkers weten soms niet wat er met een kind aan de hand is of wat ze het beste kunnen doen. Dan zijn de ouders de aangewezen personen om advies aan te vragen. Hoe is het gedrag van het kind thuis? Hoe gaan de ouders daar mee om? Het komt ook voor dat de ouders de pedagogisch medewerkers om advies vragen. Vaak wordt gezamenlijk naar oplossingen gezocht op basis van de ervaringen van zowel de ouders als van de pedagogisch medewerkers. Kinderen doen belangrijke ervaringen op in het kindercentrum en ze maken interessante ontwikkelingen mee. Jonge kinderen kunnen daar nog moeilijk over vertellen. Pedagogisch medewerkers vergemakkelijken gesprekken tussen ouders en kinderen over wat ze hebben meegemaakt door foto's, presentaties, uitvoeringen, whiteboards, logboeken of video's. Ouders krijgen hierdoor ook meer zicht op de pedagogische invloed van het kindercentrum, en wat het kinderdagverblijf of de peuterspeelzaal daarmee voor hun kind betekent.

Afspraken

Tussen ouders en pedagogisch medewerkers worden ook diverse afspraken gemaakt. Hoe laat het kind gebracht en

gehaald kan worden en hoe wordt gehandeld als het kind ziek is. Veel van deze afspraken zijn vastgelegd in het beleid van het kindercentrum en worden uitgewerkt in het contract dat de ouder met de organisatie sluit. Pedagogisch medewerkers, kinderen en ouders hebben dagelijks te maken met de uitwerking van die afspraken waardoor eigenlijk een voortdurende afstemming plaatsvindt over zaken als voeding, zindelijkheid, slaap- en eetritmes en de omgang met het kind.

Momenten van contact

Kindercentra hebben contact met ouders over hun kind:

- › Dagelijks bij het halen en brengen
- › Tijdens oudergesprekken. Veel kinderdagverblijven voeren een of enkele keren per jaar oudergesprekken over de ontwikkeling en het welbevinden van hun kind. Deze gesprekken worden vaak gevoerd aan de hand van een observatieverslag dat de pedagogisch medewerkers over het kind hebben geschreven. Soms is een extra gesprek nodig met ouders zonder andere kinderen en ouders in de buurt. Bijvoorbeeld als de pedagogisch medewerkers zich zorgen maken over een kind of niet goed raad weten met bepaald gedrag. In een vroeg stadium overleggen voorkomt spanningen. Oudergesprekken worden een stuk ingewikkelder als ze pas gevoerd worden als een probleem heel groot is geworden.

Daarnaast zijn er andere vormen van contact over het eigen kind door bijvoorbeeld:

- › Uitwisselen van dagboekjes of portfolio van het kind.
- › De familiemuur. De ouders maken een fotocollage van de familie. Met opa's, oma's, tantes, ooms, andere familieleden. Maar ook met honden, katten, foto's van huizen enzovoort. De ouders kunnen zelf kiezen welke informatie belangrijk is. Naar aanleiding van de familiemuur kunnen ouders, pedagogisch medewerkers en kinderen informatie uitwisselen.

Ouders en de groep

Pedagogisch medewerkers sluiten aan bij de opvoeding van de ouders, maar hebben ook hun eigen pedagogische aanpak. De pedagogisch medewerkers zijn er voor alle kinderen. De uniciteit van elk kind wordt gerespecteerd, maar het is niet mogelijk om ieder kind te behandelen in overeenstemming met de unieke wensen van zijn of haar ouders. De pedagogisch medewerkers leggen aan ouders de regels en gewoontes in de groep uit. Ze leggen ook uit

waarom die regels er zijn. Regels in de groep kunnen voortkomen uit:

- › Regels en rechten van pedagogisch medewerkers zoals vastgelegd in cao's, bijvoorbeeld voor koffie- en lunchpauzes.
- › Regels die te maken hebben met de organisatie in het kindercentrum. Bijvoorbeeld regels met betrekking tot financiën; regels voor vervanging bij ziekte; regels voor de opvang van kinderen die vroeg komen of laat worden opgehaald.
- › Regels die voortkomen uit het pedagogische beleid van het kindercentrum, bijvoorbeeld elke dag buitenspelen.

Kinderen willen erbij horen

Het pedagogische beleid van het kindercentrum is er voor het welzijn van alle kinderen in de groep. Kinderen hebben structuur nodig, regelmaat en rituelen. Ze willen er ook graag bijhoren en meedoen met iedereen. Pedagogisch medewerkers en ouders zoeken naar een evenwicht tussen wensen die te maken hebben met de gezinsopvoeding en met de groepsopvoeding. Bijvoorbeeld rond het halen en brengen. Halen en brengen zijn situaties waarin ouders en pedagogisch medewerkers verschillend kunnen denken over de belangen van het kind.

- › Brengen. Een ouder kan laat komen, omdat hij of zij dat beter vindt dan een kind opjagen en haasten tijdens het ontbijt. Maar de pedagogisch medewerker heeft te maken met de belangen van de kinderen in de groep. Als de pedagogisch medewerkers met de kinderen in de kring zitten om negen uur, dan is er slechts minimaal tijd voor het begroeten van de ouder en het kind. Sommige kinderen die laat komen, raken dan helemaal in de war. Ze hebben dan geen tijd om rustig persoonlijk de

FOTO: ANNA VAN KOOIJ (MA BUREAU MUTANT)

PRATEN OVER THUIS BIJ DE FAMILIEMUUR.

KENNIS

Verschillen tussen opvoeden thuis en in een groep

Ouders	Pedagogisch medewerkers
Sterke emotionele band	Warme persoonlijke relatie
Levenslang	Kortdurend
Zorg voor enkele kinderen	Zorg voor groep kinderen
Omgeving waarin ook volwassenen leven en werken	Kindgerichte omgeving
Geen opleiding	Professional
Vergelijkt kind met familieleden: 'Dat heeft ze van oma Trui'	Vergelijkt kind met andere kinderen van dezelfde leeftijd: 'Ze is voorlijk voor haar leeftijd'

pedagogisch medewerker te begroeten en samen met de andere kinderen te wennen aan de nieuwe dag.

- › Ophalen. Bij het ophalen geldt hetzelfde. Als een kind heel vroeg wordt opgehaald, is dat kind in de regel blij. Maar veel andere kinderen zijn vanaf dat moment onrustig: waar blijft mijn mama of papa?

Goede communicatie en wederzijds begrip zijn hier van essentieel belang. Ook als het kindercentrum hiervoor duidelijke regels heeft opgesteld. Dergelijke regels moeten vaak opnieuw worden uitgelegd om begrepen te worden. Kindercentra maken verschillende. Wat in het ene kindercentrum een gouden regel is, is in het andere kindercentrum geen enkel punt.

Contact in de groep

Er zijn verschillende vormen van contact op groepsniveau:

- › Tijdens brengen en halen zien ouders foto's en informatie over de activiteiten van die dag en belangrijke gebeurtenissen. Er zijn soms expositietafels met dingen die kinderen hebben verzameld of gemaakt. Daarnaast zijn er video's, crèchekrantjes en informatiebrieven.
- › Feesten en uitstapjes. Het vieren van feesten en het organiseren van uitstapjes met kinderen en ouders zijn niet alleen leuk en leerzaam voor de kinderen. Samen iets beleven versterkt het gevoel van gezamenlijkheid en betrokkenheid. Ouders, pedagogisch medewerkers en kinderen zien elkaar in andere omstandigheden en doen andere dingen: samen wandelend met een groepje kinderen ontstaan er andere gesprekken dan in de drukte van het brengen en halen in de groep.
- › Ouderbijeenkomsten. De meeste kinderdagverblijven kennen ouderbijeenkomsten in de vorm van ouderavonden, koffieochtenden of werkbijeenkomsten. Hier heeft uitwisseling plaats over verschillende

(pedagogische) onderwerpen waardoor ouders en pedagogisch medewerkers elkaar anders en beter leren kennen en dichter bij elkaar komen te staan. Het kinderdagverblijf kan uitleg geven over het hoe en waarom van de dagelijkse werkwijze of gastsprekers uitnodigen die specifieke informatie komen geven.

- › Ouders als gast in de groep. Jonge kinderen zijn heel erg geïnteresseerd in wat grote mensen doen. Een ouder die bij de politie werkt en op bezoek komt in uniform, is een groot succes. Dat wordt nog weken nadien uitgespeeld tijdens het fantasiespel. Een moeder die in de groep van kralen een mooie ketting gaat maken, heeft dankbaar publiek. Iets doen en kinderen erbij betrekken vinden ze prachtig. Dat kan van alles zijn, van een fietsband plakken tot en met samen een taart bakken of schilderen. De ouders delen dan met de kinderen hun bijzondere kennis of talenten.

Een open sfeer tegenover ouders maakt van de groep een ontmoetingsplaats.

Ouders en het kindercentrum

Meepraten en adviseren

Naast de verantwoordelijkheid voor hun eigen kind hebben ouders in de kinderopvang ook wettelijke rechten op beleidsniveau die zijn vastgelegd in de Wet kinderopvang. Voor de betrokkenheid tussen ouders en kinderdagverblijf zijn meepraten en meedenken goede instrumenten. Ouders hebben adviesrecht op een aantal terreinen, waaronder het pedagogisch beleid. Het organiseren van een oudercommissie is een wettelijke verplichting voor organisaties voor kinderopvang. Kindercentra presenteren hun beleidszaken op een manier dat ouders er het belang

KENNIS			
Overzicht ouderparticipatie Jan Peeters			
	<i>Kindbetrokkenheid</i>	<i>Opvang betrokkenheid</i>	<i>Beleid betrokkenheid</i>
Meeleven	Ouders begrijpen Ouders respecteren	Informatie-uitwisseling Afspraken	Informatie over beleidsmatige aspecten
Meedoen	Ouders kunnen aanwezig zijn	Ouders kunnen meedoen met de activiteiten	Ouders kunnen meedenken over beleidszaken
Meedenken	Ouders formuleren wensen i.v.m. hun kind	Ouders formuleren wensen t.o.v. opvang	Ouders formuleren wensen over beleid
Meebeslissen	Ouders kunnen meebeslissen over zaken die hun kind aangaan	Ouders kunnen meebeslissen over pedagogische, praktische en organisatorische zaken	Ouders kunnen meebeslissen over beleidsmatige aspecten
Bron: Cursusmateriaal BOinK voor oudercommissies.			

van inzien voor hun kinderen of gezin. De specifieke inbreng van ouders is heel belangrijk om tot een goed pedagogisch beleid te komen. Kindercentra die de oudercommissie betrekken bij alle keuzes en veranderingen, ervaren dit vaak als een verrijking van hun werk.

Klachtenregeling

Ouders bespreken hun vragen en opmerkingen als eerste met de groepsleiding. Pedagogisch medewerkers reageren alert op alle signalen van zorg of onvrede bij ouders. Opmerkingen over de gang van zaken worden niet opgevat als persoonlijke kritiek. Vanuit hun beroepshouding geven pedagogisch medewerkers alle aandacht aan het weg-nemen van de zorg. Maar soms komen zij er samen niet uit en wordt de leidinggevende van het kinderdagverblijf of de peuterspeelzaalorganisatie erbij betrokken. In het uiterste geval kan er sprake zijn van een officiële klacht bij de directie of een interne of externe klachtencommissie. Iedere kinderopvangorganisatie heeft een formeel reglement voor de afhandeling van klachten van ouders.

Protocol kindermishandeling

Als pedagogisch medewerkers zich zorgen maken over een kind, bespreken ze die zorgen met de ouders. Vanuit het kindercentrum worden geen deskundigen van buiten ingeschakeld als de ouders daar niet mee instemmen. Zij blijven immers de verantwoordelijken voor hun kind. Wel proberen de pedagogisch medewerkers en/of de leidinggevende door middel van gesprekken de ouders ervan te overtuigen dat het betrekken van deskundigen in het belang kan zijn van hun kind. Als er een duidelijk vermoeden is van kindermishandeling

RESPECTVOL OMGAAN BETEKENT SOMS:
IETS UITLEGGEN MET HANDEN EN VOETEN.

TIP

Marokkaanse cultuur

Als je veel Marokkaanse kinderen in de groep hebt, verdiep je dan eens in de Marokkaanse cultuur. Lees erover op internet of haal boeken uit de bibliotheek. Vraag aan de moeders of ze jou en de kinderen een Marokkaans kinderliedje willen leren. Of vraag hoe je op Marokkaanse wijze een verjaardag van de kinderen viert.

en de ouders zijn hierop niet aanspreekbaar, dan moet het kindercentrum in het belang van het kind de ouders passeren en deskundige hulp inschakelen. Elk kindercentrum hanteert daarvoor een protocol waarin duidelijk is aangegeven welke stappen door wie gezet moeten worden.

Diversiteit

De enorme diversiteit van kinderen, ouders én medewerkers is kenmerkend voor een kindercentrum. Diversiteit in godsdienst, persoonlijke leefomstandigheden, cultuur, karakter etc. Dit heeft directe gevolgen voor de manier waarop pedagogisch medewerkers, ouders en kinderen met elkaar omgaan. Kinderen doen bijvoorbeeld andere ervaringen op in een geïsoleerd gezin dan in een grote familie die veel bijeen komt. Ook de taal waarin kinderen worden opgevoed, de culturele en religieuze gebruiken, de woonsituatie en de opleiding van de ouders hebben invloed op het leven van kinderen. Voor alle kinderen en hun ouders is het van groot belang, dat de pedagogisch medewerkers open staan voor hun leefwereld. Zij beschikken over de openheid en de communicatievaardigheden om alle ouders te bereiken. Kinderen gaan zich veilig voelen in het kinderdagverblijf of de peuterspeelzaal als ze merken dat hun ouders ook worden gewaardeerd en serieus genomen.

Tweetaligheid

Kinderen uit niet-Nederlandstalige gezinnen krijgen op het dagverblijf of de speelzaal de kans Nederlands te leren. Op jonge leeftijd pakken de meeste kinderen een tweede taal snel op, als ze in een rijke taalomgeving verkeren. Het is belangrijk om respectvol en positief met de thuistaal van het kind en de ouders om te gaan. De pedagogisch medewerkers laten aan de ouders merken dat hun eigen taal gewaardeerd wordt en dat het leren van een tweede taal voor het kind een verrijking betekent.

Profilering van kindercentra

Ouders verschillen in de waardering van pedagogische doelen. Ze kunnen vriendschap tussen kinderen heel belangrijk vinden of vooral gericht zijn op de ontwikkeling van de creativiteit. Ze kunnen ook kiezen voor een bepaalde opvoedingsfilosofie of -methode, zoals van Rudolf Steiner, Emmi Pikler of Freinet. Kindercentra kunnen ook verschillen in functie die ze vervullen om de gezinsopvoeding willen steunen en aanvullen. Belangrijk is dat het kindercentrum in zijn pedagogisch beleid duidelijk communiceert waar de organisatie voor staat.

Samen- gevat

Pedagogisch medewerkers denken bij kinderen óók altijd aan de ouders. Goede samenwerking met de ouders is een voorwaarde om goed met de kinderen te kunnen werken. Bovendien zijn en blijven ouders de eerst verantwoordelijke opvoeders van hun kind.

Pedagogisch medewerkers zorgen voor:

› GOED CONTACT MET OUDERS EN SAMENWERKING

OVER HET EIGEN KIND:

- ›› Wederzijds begrip en waardering
- ›› Wederzijds adviseren en informeren
- ›› Heldere en realistische afspraken maken
- ›› Diverse momenten en vormen van contact met de ouders.

› INZICHT IN EN BETROKKENHEID BIJ HET OPVOEDEN IN DE GROEP:

- ›› Ouders inzicht geven in wat de andere kinderen voor hun kind betekenen
- ›› Ouders inzicht geven in het verschil tussen thuis opvoeden en in de groep
- ›› Open staan voor bijdragen van ouders aan de sfeer en activiteiten in de groep
- ›› Ouders inzicht geven wat er in de groep leeft.

› BETROKKENHEID VAN OUDERS BIJ HET KINDERCENTRUM:

- ›› Meepraten, meedenken en meehelpen
- ›› Ouders informeren over klachtenregeling en protocol kindermishandeling
- ›› Informeren over de regels, rechten en plichten van ouders
- ›› Medezeggenschap van ouders via formele Ouderraad

› RESPECT VOOR DIVERSITEIT.

Pedagogisch medewerkers en het kindercentrum tonen respect voor culturele diversiteit en verschillen in achtergronden van de gezinnen.

Pedagogische doelen en competenties van kinderen

'Kijk, Meriam, kijk!' Esmee loopt trots over het bankje en springt er aan het eind met een grote sprong vanaf. Meteen loopt ze weer naar het begin, nog een keer. Weer wil ze dat pedagogisch medewerker Meriam kijkt. Ze wil haar overwinningen delen. Sjoerd staat er ook bij te kijken. Hij durft nog niet. Maar opeens klautert hij ook op het bankje en ... daar springt ie, met twee voeten tegelijk, hup de bank af.

Ontwikkelen en leren lijkt bij jonge kinderen vanzelf te gaan. Ze gaan uitdagingen aan, doen elkaar na en willen hun triomfen delen. Kinderen worden geboren met een enorm vermogen en motivatie om te leren. Kinderen ontwikkelen zich in interactie met hun sociale omgeving. Deels ligt de loop van de ontwikkeling genetisch vast. Maar ouders en pedagogisch medewerkers hebben van meet af aan grote invloed op die ontwikkeling. Ze voeden op en ze leiden de ontwikkeling en het leren in een bepaalde richting.

Pedagogische doelen van kindercentra

In de Wet kinderopvang worden vier doelen genoemd: veiligheid; persoonlijke competenties; sociale competenties; waarden en normen. Het doel 'veiligheid' is in hoofdstuk 2 behandeld; fysieke en emotionele veiligheid zijn voorwaarden voor welzijn en ontwikkeling die gewaarborgd moeten zijn. De persoonlijke competenties hebben we verder uitgewerkt in:

- › emotionele,
- › cognitieve,
- › communicatieve,
- › motorisch-zintuiglijke en
- › creatief-beeldende competenties.

FOTO: RUBEN KEESTRA

LEEFTIJDGENOOTJES EN EEN LEERRIJKE OMGEVING.

Competenties

Onder 'competentie' wordt verstaan een samenhangend geheel van: motivatie en houding; kennis en inzicht; en vaardigheden. Bijvoorbeeld de competentie 'zelfredzaamheid'. Deze competentie heeft betrekking op de motivatie en houding om voor zichzelf te willen zorgen; op kennis en inzicht hoe je voor jezelf kunt zorgen; en op de daarbij behorende praktische vaardigheden.

PRAKTIJK

Het gevoel van 'wij-samen' benoemen

Cas (3 jaar, 5 maanden): 'Jij bent toch mijn vriend!'

Chantal (2 jaar, 11 maanden): 'Ja!'

Cas: 'En Bob is ook mijn vriend, hoor.'

Chantal: 'Ik ben ook, ik ben ook, ik ben ook Leannes vriend.'

Bron: Singer, E. & Haan, D. de (2006)

FOTO: TESSA VAN SCHIJNDEL

EEN ONDERZOEKENDE HOUDING.

Soorten van competenties

Kinderen zijn trots op wat ze kunnen. Ze willen dat laten zien en delen. Daarom hebben we de competenties vertaald in hun woorden. Zo komen we tot de volgende soorten van competenties:

» KIJK, IK MAG ER ZIJN (emotionele competenties).

Het gevoel er te mogen zijn en op anderen te kunnen vertrouwen ontstaat bij kinderen in relatie met andere mensen. Belangrijke voorbeelden:

- » Vertrouwen in pedagogisch medewerkers. Het kind kan steun zoeken en zich laten troosten, bijvoorbeeld bij het brengen. Bij het spelen gebruikt het kind de pedagogisch medewerker als veilig baken en zoekt nabijheid of oogcontact.
- » Bewustwording van zichzelf. Bijvoorbeeld van eigen smaak bij het eten. Het kind durft iets te ondernemen. Het kind laat merken als hij of zij een aanraking niet fijn vindt bij het verzorgen.
- » Vertrouwen op eigen kracht en vermogen. Het kind leert door vallen en opstaan en is niet snel ontmoedigd. Het kind wil zelf problemen oplossen en onderzoekt zijn of haar omgeving.
- » Bewustwording van identiteit, sekse, leeftijd en persoonlijke kenmerken;
- » Positieve levenshouding: plezier in eigen lijf en leven, plezier in het omgaan met anderen. Het kind geniet van knuffels van de pedagogisch medewerkers, eet met smaak, geniet van bewegen en nieuwe vaardigheden.

» KIJK, WE DOEN HET SAMEN (sociale competenties).

Ook de sociale competenties ontstaan in relatie met andere mensen. Voorbeelden van competenties van jonge kinderen in kindercentra zijn:

- » Hulp vragen en ontvangen. Bijvoorbeeld bij het aan- en uitkleden kan het goed samenwerken. Het kind weet wanneer hij zijn armpjes omhoog moet doen, wat hij of zij zelf kan en waar hulp nodig is.
- » Gevoel van erbij horen en verbondenheid met familie en de groep in het kindercentrum. Het kind is blij als het wordt opgehaald en kijkt graag naar foto's van thuis. Het kind is trots op zijn of haar ouders. In de groep kent het kind de liedjes en weet bij welke pedagogisch medewerkers en kinderen hij of zij hoort.
- » Anderen aanvoelen en rekening houden met elkaars gevoelens. Het kind kan andere kinderen troosten en snapt wanneer hij of zij een ander

niet moet storen. Het kind kan aanwijzingen van de pedagogisch medewerker opvolgen.

- » Imiteren. Het kind kan goed kijken en nadoen, zowel volwassenen als kinderen. Het kind kan ook gedrag voordoen en andere kinderen uitdrukkelijk uitnodigen om te imiteren.
  - » Samen spelen. Het kind kan beurten geven en nemen, snappen wat andere kinderen willen, bij het spel van andere kinderen aansluiten, conflicten oplossen en verzoenen.
  - » Initiatief nemen en volgen, en leiding geven en accepteren. Het kind kan een spel beginnen en andere kinderen rollen geven.
  - » Bijdragen aan het geheel en helpen. Het kind kan helpen met opruimen, tafel dekken, schoonmaken, jongere kinderen helpen, troosten, cadeautjes maken, feest helpen voorbereiden.
  - » Zorg voor de natuur. Het kind weet hoe hij of zij met planten en dieren moet omgaan, is nieuwsgierig en zorgzaam.
  - » Spirituele of godsdienstige gevoelens, bewondering voor de natuur en schoonheid. Geniet van samen religieuze liedjes zingen en feesten vieren. Het kind luistert graag naar verhalen en doet mee in het gebed. Het kind geniet van mooie dingen en schoonheid in de natuur.
- » **KIJK, IK KAN 'T ZELF, HET LUKT ME** (motorisch-zintuiglijke competenties). Jonge kinderen hebben een aangeboren drang om dingen zelf te doen. Eerst binnen de relatie met hun verzorgers, bijvoorbeeld leren zuigen, zich omdraaien. Later in toenemende mate zelfstandig, bijvoorbeeld kruipen, los leren lopen, glijden, fietsen, zelf eten en drinken. Competenties op dit gebied zijn:
- » Grof motorische vaardigheden, zoals kruipen, lopen, rennen, springen, glijden, schommelen, dansen.
  - » Evenwicht bewaren, zoals bij los zitten, lopen, zich omdraaien, kopjeduikelen.
  - » Fijn motorische vaardigheden bij het eten, aansen uitkleden en spelen met fijner materiaal als blokjes, insteekblokken, papier, verf, puzzels.
  - » Bewegen op muziek en maken van ritmische bewegingen.
  - » Plezier in bewegen, gevaar onderkennen.
  - » Plezier in zintuiglijke ervaringen als voelen, ruiken, horen, proeven, zien.
  - » Bouwen en uitvinden. Het kind vindt oplossingen

bij het maken van garages van blokken, hutten bouwen, bruggen maken, enzovoort.

- » **KIJK, IK VOEL, DENK EN ONTDEK** (cognitieve competenties). Jonge kinderen zijn kleine onderzoekers. Ze willen hun wereld snappen: hun sociale wereld, hun gevoelswereld en de natuur en de dingen. En ze verruimen hun wereld door nieuwe ontdekkingen. Belangrijke competenties zijn:
- » Begrijpen en benoemen van emoties en bedoelingen bij verzorgen en samenspelen. Boos, blij, verdrietig, moe, pijn, nodig moeten plassen, mee willen doen, niet mee mogen doen, enzovoort.
  - » Gebruiken van alle zintuigen bij het verkennen van de wereld. Horen, zien, voelen, proeven, ruiken. De wereld willen ontdekken.
  - » Kennen van woorden voor vertrouwde dieren, planten en dingen, voor de seizoenen en het weer.
  - » Zoeken naar verbanden tussen gebeurtenissen (oorzaak – gevolg); logisch denken.
  - » Ordenen, meten en tellen, verzamelen van vertrouwde dingen en materialen.
  - » Geconcentreerd (alleen) spelen en vasthouden aan een plan; doorzettingsvermogen.
- » **LUISTER, IK KAN HET ZELF ZEGGEN** (taal en communicatieve competenties). Zelfs de allereerste kinderen hebben vaardigheden om zichzelf kenbaar te maken. Door geluidjes, gebaren, kijken, oogcontact. Rond het eerste jaar komt daar de taal bij. De taal van jonge kinderen is aanvankelijk zeer beperkt, maar effectief voor de goede verstaander. Competenties die kinderen ontwikkelen, zijn:
- » Praten met woorden en in eenvoudige zinnen, eventueel tweede taalverwerving.
  - » Non-verbale communicatie begrijpen en gebruiken.
  - » Beurt nemen en geven.
  - » Gemotiveerd zijn om anderen te begrijpen en om zich zelf begrijpelijk te maken.
  - » Luisteren naar een verhaal.
  - » Vertellen wat het voelt, wil of heeft meegemaakt.
  - » Kijken naar en begrijpen van plaatjes en foto's.
  - » Begrijpen van de betekenis van geschreven taal.
- » **KIJK, IK BEN EEN LIEF, GOED KIND** (morele competenties). Jonge kinderen willen er graag bij horen en verlangen naar goedkeuring. Ze zijn ontvankelijk voor regels en gezamenlijke rituelen. Ze leren gehoorzamen

FOTO: LOES KLEEREKOPER

COMMUNICEREN TIJDENS HET CRACKERS ETEN.

FOTO: RUBEN KEESTRA

SAMEN KRIJTEN BIJ HET BUITEN SPELEN.

en ook om zichzelf te gehoorzamen. Dat laatste wil zeggen dat ze minder impulsief worden. Ze leren competenties om:

- » Emoties op een acceptabele manier te uiten. Het te zeggen in plaats van te slaan en te schoppen.
- » Te beseffen dat het eigen handelen iets te weeg kan brengen in de wereld; dat het kind iemand blij kan maken of pijn kan doen.
- » Verantwoordelijkheid en schuldbesef te tonen. Na een ruzie wil het kind het goedmaken. Het kind wil graag een taakje voor de pedagogisch medewerker doen.

- » Te gehoorzamen en goede manieren te laten zien. Het kind kan aanwijzingen van de pedagogisch medewerkers opvolgen en luisteren. Het kind kan rituelen opvolgen als handen wassen, vieze schoenen uittrekken, gezicht schoonmaken na het eten; groeten bij weggaan en binnenkomen.
- » Voor zichzelf op te komen. Als het kind onheus behandeld is, kan het dat zeggen en duidelijk maken. Het kind zegt als hij of zij iets graag wil.
- » Morele gevoelens te uiten als trots, schuld en schaamte. Als het kind iets fout of goed heeft gedaan, is dat duidelijk of laat hij of zij dat duidelijk zien in lichaamstaal. Het kind kan het ook zeggen met woorden.
- » Respect te hebben voor diversiteit. Het kind weet dat niet alle kinderen hetzelfde zijn. Dat sommige kinderen meer en anderen minder kunnen. Dat sommige kinderen een andere taal spreken en ander voedsel eten.

» KIJK, IK KAN DANSEN, ZINGEN EN IETS MAKEN

(expressieve en beeldende competenties). Ritmes en bewegen en zanggeluid maken horen bij de natuur van mensen. Evenals de neiging om zich uit te drukken in materie, door verven, tekenen, kleien, dingen maken en versieren. Plezier in schoonheid, eigen lijf en samenzijn zijn hiermee verbonden. Competenties die kinderen leren, hebben betrekking op:

- » Dans en beweging.
- » Zingen en muziek maken.
- » Tekenen, verven en beeldende uitingen.
- » Bouwen en constructies van klein en groot materiaal.
- » Gevoel voor schoonheid.

Holistische benadering

Voelen, ervaren, leren, spelen, praten, samen dingen doen, fantasie, denken gaan bij kinderen samen. Daarom is het Pedagogisch kader gebaseerd op een holistische benadering van het kind. Voor het onderscheid in verschillende competenties geldt hetzelfde als voor de onderscheidingen tussen basale behoeften en manieren van leren van kinderen: ze hangen samen en overlappen elkaar grotendeels. Een meisje dat racet op haar fietsje, oefent haar grove motoriek. Maar tegelijkertijd kijkt ze naar haar vriendjes, fietsen die ook mee? Moet ze even wachten? Als haar fietsje tegen dat van een ander kind aan dreigt te botsen, heeft ze haar sociale competenties nodig om te onderhandelen: wie krijgt voorrang, wie moet

van het pad af om de ander voor te laten gaan? Door haar emotionele competenties – zelfvertrouwen – geeft ze niet meteen toe. Maar haar morele competenties brengen haar ertoe om 'om de beurt' voor te stellen. Zij wijkt uit, zodat het andere kind kan doorfietsen. Ze heeft voldoende ontwikkelde cognitieve competenties om zich een toekomst voor te stellen 'straks krijg ik voorrang'.

Profilering en keuzes van ouders

Het Pedagogisch kader geeft een breed overzicht van de competenties die 0- tot 4-jarigen kunnen ontwikkelen in kindercentra. Een kinderopvangorganisatie kan hierbinnen eigen accenten leggen. De keuze voor en accentuering van bepaalde pedagogische doelen is niet alleen een zaak van de organisatie en de pedagogisch medewerkers. Dit moet gebeuren in samenspraak met de ouders. Als kindercentra hun pedagogische accenten en keuzes duidelijk in hun beleidsplan beschrijven, kunnen ouders kiezen voor opvang die overeenkomt met hun eigen waarden en normen. Om een voorbeeld te noemen: waarschijnlijk is iedereen het erover eens dat kinderen als individu ruimte moeten krijgen om hun persoonlijke competenties te ontwikkelen, en dat ze ook moeten leren om zich aan sociale regels te houden. Maar over hoe dat vorm moet krijgen wordt verschillend gedacht. Een kindercentrum kan zich profileren op het volgen van het bioritme van individuele kinderen en nauwelijks werken met een vast dagritme. Maar men kan ook kiezen voor veel groepsrituelen en een helder dagritme, waardoor kinderen zich leren voegen in het geheel en rekening leren houden met elkaar. Kindercentra kunnen zich ook profileren door keuzes te maken op bijvoorbeeld het gebied van creativiteit, buitenspel, taalontwikkeling of muziek.

Doorgaande lijn naar de basisschool

De ontwikkeling van kinderen hoort een doorgaande lijn te zijn. Jonge kinderen moeten zich breed en in eigen tempo kunnen ontwikkelen. Maar kinderen willen ook groot worden. Ze moeten erop kunnen vertrouwen dat hun ouders en pedagogisch medewerkers hen de vaardigheden en kennis leren die ze nodig hebben bij het volgende stapje in hun ontwikkeling. Daarom behoort de voorbereiding op de basisschool tot de doelen van de kindercentra. Overleg tussen de pedagogisch medewerkers in peuterspeelzaal en kinderdagverblijf en de leerkrachten van de basisschool is heel belangrijk. Voor-schoolse educatieve programma's kunnen, mits goed aangepast aan en geïntegreerd in de pedagogisch aanpak van het kindercentrum, een verrijking zijn.

FOTO: RUBEN KEESTRA

ERVAREN, IMITEREN, SAMEN DOEN, LEREN ...

FOTO: CARLA HARDERS

OUDERS KIEZEN EEN KINDERDAGVERBLIJF DAT ZE AANSPREEKT.

Globale doel- en competentieomschrijvingen

Het concretiseren van opvoedingsdoelen – wat kinderen op een bepaalde leeftijd moeten kunnen en weten – is een moeilijk vraagstuk. Hoe ver ga je met het concreet beschrijven van vaardigheden die kinderen op een bepaalde leeftijd moeten beheersen? Als we kijken naar onze buurlanden wordt daar heel verschillend mee omgegaan. In het landelijke curriculum van Engeland (zie de website www.standards.dfes.gov.uk/eyfs) worden gedetailleerde beschrijvingen gegeven van wat kinderen moeten leren aan vaardigheden en kennis, per leeftijdscategorie – met een interval van acht maanden – en per ontwikkelingsgebied. Terwijl in het Ierse landelijke curriculum (zie hun website www.siolta.ie) geen concrete doelen worden

PRAKTIJK

Voor en tegen checklists en testjes

Fictieve dialoog tussen ouders:

Ouder 1: 'In de kinderopvang werken professionals. Ik zou me verraden voelen als achteraf op de basisschool blijkt dat mijn kind een fikse ontwikkelingsachterstand heeft.'

Ouder 2: 'Maar kinderen worden steeds meer opgejaagd. Ik vind dat kleine kinderen gewoon kind moeten kunnen zijn.'

Ouder 1: 'Echte professionals hebben toch geen toetsen en tests nodig, die kennen de kinderen goed. Die weten precies welke kinderen extra steun nodig hebben.'

Ouder 2: 'Precies, daar heb je gelijk in. Die ervaren leidsters hebben een beeld van wat je van kinderen op een bepaalde leeftijd mag verwachten. Die hebben geen test of toets nodig. Die toetsen en testen zonder dat ze er zelf erg in hebben. Onervaren leidsters hebben die testjes nodig om het te leren.'

Ouder 1: 'Wat ik erop tegen heb, is dat je door een testje nooit een goed beeld krijgt. Het geeft een momentopname.'

Ouder 2: 'Dat is alleen als die testjes verkeerd gebruikt worden, door leidsters die niet echt naar de kinderen kijken.'

Ouder 1: 'Wat mij erin stoort, is dat tegenwoordig kinderen al vanaf drie maanden een voor-programmeerde ontwikkeling moeten volgen. Met z'n allen voor onze consumptiemaatschappij.'

gegeven, omdat daarin de diversiteit en het recht op ontwikkeling in eigen tempo centraal staan. We hebben in dit Pedagogisch kader ervoor gekozen om geen gedetailleerde beschrijvingen te geven van eindtermen die moeten worden behaald. We willen jonge kinderen een rijk scala aan leerervaringen bieden. Gedetailleerde schema's leiden vaak tot een schoolse benadering van jonge kinderen en een te sterke gerichtheid op het behalen van allerlei doelen. Hierdoor worden jonge kinderen en hun pedagogisch medewerkers onnodig in een keurslijf gedrukt en beperkt in hun speelruimte.

De ontwikkeling en leerwegen van kinderen zijn vaak heel verschillend. Zowel qua tempo als qua inhoud. Sommige kinderen zullen nooit echte wildebrassen worden die genieten van klimmen en wild spel. Anderen zullen slechts met moeite geduld opbrengen voor puzzels, of spelen het liefst alleen of met één bepaalde vriend. Dergelijke variaties zijn normaal. Jonge kinderen hebben het nodig om hierin te kunnen kiezen en in zich hun eigen tempo te ontwikkelen. Spontane nieuwsgierigheid, rust en herhaling, opgaan in spel zijn wezenlijke kenmerken van het leren van jonge kinderen. Dit spontane leren kan bedreigd worden door een te grote doelgerichte bemoeienis van pedagogisch medewerkers met de kinderen. Voor het juiste evenwicht tussen het kind volgen en niets doen enerzijds en actief stimuleren en interveniëren anderzijds is wijsheid nodig.

Deze wijsheid wordt het best gegarandeerd door overleg met collega's en de ouders van het kind.

De beschrijving van competenties moet pedagogisch medewerkers en ouders inspireren. Door ze te benoemen wordt de aandacht gevestigd op vaardigheden die anders wellicht over het hoofd waren gezien. Uit onderzoek blijkt dat bij een voldoende aanbod van ervaringen kinderen zich goed ontwikkelen. In het tweede deel van het Pedagogisch kader wordt bij de diverse verzorg-leergebieden en speel-leergebieden globale beschrijvingen gegeven van de ontwikkeling van baby tot kleuter. Indien kindercentra gericht willen werken aan stimulering van bepaalde aspecten van de ontwikkeling, kunnen ze gebruikmaken van een VVE-programma. De meeste programma's kennen week-, maand- en jaarplanningen zodat bepaalde leerervaringen systematisch aan bod komen. De kindvolgsystemen (observaties) die bij zo'n programma horen, helpen de leidsters om hun aanbod beter op het ontwikkelingsniveau af te kunnen stemmen. De meeste VVE-programma's bieden hulpmiddelen om te zorgen dat alle ontwikkelingsdomeinen goed aan bod komen. Ook geven ze vaak een opbouw in moeilijkheidsgraad / uitdagendheid. De huidige VVE-programma's verschillen niet wezenlijk in hun visie op opvoeden zoals de in het Pedagogisch kader wordt verwoord. Ze geven wel een meer uitgewerkte en systematische aanpak, met name voor de driejarigen.

Samen- gevat

- › Kindercentra bieden een belangrijke bijdrage aan de opvoeding. Ze dragen bij in de ontwikkeling van belangrijke competenties.
- › De doelen in de Wet kinderopvang zijn vertaald in kindtermen om aan te sluiten bij hun basale behoeftes en drijfveren:
  - › **KIJK, IK MAG ER ZIJN**
(emotionele competenties).
  - › **KIJK, WE DOEN HET SAMEN**
(sociale competenties).
  - › **KIJK, IK KAN 'T ZELF, HET LUKT ME**
(motorisch-zintuiglijke competenties).
  - › **KIJK, IK VOEL, DENK EN ONTDEK**
(cognitieve competenties).
  - › **LUISTER, IK KAN HET ZELF ZEGGEN**
(taal en communicatieve competenties).
  - › **KIJK, IK BEN EEN LIEF, GOED KIND**
(morele competenties).
  - › **KIJK, IK KAN DANSEN, ZINGEN EN IETS MAKEN**
(expressieve en beeldende competenties).
- › In het Pedagogisch kader is gekozen voor globale doelomschrijvingen. Bij een goed aanbod van leerervaringen en emotionele veiligheid leren de meeste kinderen wat ze nodig hebben. Jonge kinderen leren in hun eigen tempo en op hun eigen wijze.
- › Ouders kunnen keuzes maken voor kindercentra waarin bepaalde doelen meer aandacht krijgen. Kindercentra kunnen zich profileren.

Samenwerken in de groep

'Wat voor mij een goede dag is? Zo'n dag waarop de kinderen fijn spelen, dat problemen bijna vanzelf worden opgelost. Dat je helemaal bent ingespeeld op je collega. Dat een blik of half woord genoeg is. Dan ga je dansend door de dag.'

Een goede samenwerking met collega's maakt dat pedagogisch medewerkers met plezier naar hun werk gaan. Goede collega's weten wat ze van elkaar kunnen verwachten, kunnen op elkaar rekenen en vullen elkaar aan. Jonge kinderen opvoeden is heel persoonlijk en lijfelijk. De manier van opvoeden is voor ieder mens verbonden met zijn of haar eigen jeugd. Deze intimiteit delen pedagogisch medewerkers dag in dag uit met collega's.

Elkaar steunen

Jonge kinderen zorgen elke dag voor verrassende en ontroerende momenten. Pedagogisch medewerkers halen bevrediging uit hun werk door de ervaringen, reacties en het enthousiasme van de kinderen. Als die een goede dag hebben, dan hebben de pedagogisch medewerkers dat ook. Maar jonge kinderen stellen ook hoge eisen aan de volwassenen die hen verzorgen en opvoeden. Het is fysiek zwaar werk en aan kinderen moet hetzelfde vaak opnieuw worden uitgelegd en geleerd. Bovendien moet je altijd beschikbaar zijn voor jonge kinderen. Er zijn dagen die niet lopen en dat het ene probleem na het andere moet worden opgelost. Dat hebben ouders thuis en dat komt ook voor in het kindercentrum. In de groep kunnen pedagogisch medewerkers elkaar steunen. Door de nieuwe dingen die je bij een kind ziet te delen met een collega, intensiveer je deze positieve ervaring. Het delen van een teleurstelling of vermoeidheid over een kind met een collega verlicht en lucht op. Goede

HELDERE AFSPRAKEN MAKEN HET WERKEN PRETTIGER.

samenwerking tussen pedagogisch medewerkers geeft positieve energie en is de basis van hartelijkheid en gezelligheid in de kindergroep.

Afspraken maken

Bij een soepele samenwerking voelen de pedagogisch medewerkers elkaar aan. Ze weten wie wat zal doen en waar ze op kunnen rekenen. Het lijkt vanzelf te gaan. Maar die vanzelfsprekendheid komt door vertrouwde regels, afspraken en gewoontes. Dat merk je als er een nieuweling komt, een stagiair of invaller. Dan blijkt opeens niets vanzelfsprekend. Daarom moeten de

pedagogisch medewerkers hun afspraken, regels en gewoonten expliciet maken. Dit zijn onder andere afspraken over:

- › gebruik van de ruimte;
- › dagritme en verdeling van de kinderen in groepjes;
- › activiteiten die worden aangeboden;

- › regels en rituelen voor de kinderen;
- › aanpak individuele kinderen;
- › taakverdeling tussen de pedagogisch medewerkers tijdens kring, lunch, verzorging van de kinderen, vrij spelen binnen en buiten, contacten met de ouders;
- › pauzes, vrije dagen, incidenteel invallen bij calamiteiten of gesprekken met ouders of stagiaires buiten de groep.

ALS JE GOED OP ELKAAR BENT INGESPEELD, IS EEN HALF WOORD GENOEG.

IEDERE LEIDSTER HEEFT HAAR PERSOONLIJKE KWALITEITEN.

Dagelijks overleg

Collega's hebben dagelijks overleg aan het begin van de dag. Ze bespreken kort hoe en wat: welke kinderen zijn er vandaag, wat hadden we voorbereid en klopt dat nog, wie houdt zich vandaag vooral met de baby's bezig, enzovoort. Door de dag heen blijf je dat steeds even kortsluiten. Onrust aan tafel: zal ik vast naar buiten gaan, rooi jij het met de rest? Bij vertrouwde collega's heb je maar een half woord nodig, bij invallers moet je dit goed uitleggen en bespreken.

Iedere groep heeft zijn eigen sfeer en bijzonderheden maar mag geen eiland zijn in het kindercentrum. Collega's van verschillende groepen in een kinderdagverblijf hebben met elkaar te maken en moeten ook op elkaar kunnen rekenen. Vaak moeten ze korte tijd bij elkaar invallen. Ze zijn aan het begin of einde van de dag voor elkaars kinderen verantwoordelijk. Werken in de kinderopvang is teamwork, waarbij alle collega's bijdragen aan de kwaliteit die het kindercentrum biedt.

Elkaar aanvullen en inspireren

Alle pedagogisch medewerkers beschikken over de competenties om jonge kinderen in een groep op te voeden. Daarnaast heeft iedere pedagogisch medewerker persoonlijke kwaliteiten; bijvoorbeeld creativiteit, goed kunnen omgaan met kinderen met 'moeilijk' gedrag, een ouderavond organiseren of gezelligheid maken tijdens de lunch. Iedere medewerker heeft ook haar eigen kijk op en ervaringen met jonge kinderen en hun ouders. Deze persoonlijke verschillen tussen collega's op de groep en binnen het hele kindercentrum zijn een bron van inspiratie. Het voorkomt een tunnelvisie, bijvoorbeeld over een kind of ouder waar moeilijkheden mee zijn en waar de direct betrokken pedagogisch medewerker alleen nog maar negatief over kan denken. Dankzij persoonlijke talenten kan het werk steeds nieuwe impulsen krijgen. Locatiemanagers ondersteunen en inspireren het team-

work tussen de pedagogisch medewerkers om iedereen 'op scherp' te houden. Ten slotte zorgt de directeur of het managementteam van de organisatie voor de benodigde voorwaarden, zoals overleg- en studietijd voor de pedagogisch medewerkers en locatiemanagers, om die goede samenwerking te kunnen realiseren.

Opvoedend handelen in een groep

Het opvoeden in kindercentra is een veelzijdig proces. In het curriculum worden verschillende aspecten van het pedagogisch handelen belicht.

- › Basiscommunicatie:
  - ›› Sensitieve responsiviteit.
  - ›› Respect voor de autonomie van het kind.
  - ›› Praten en uitleggen.
  - ›› Grenzen stellen en reguleren.
  - ›› Ondersteunen van positieve relaties tussen de kinderen.
- › Stimuleren van spelen en leren:
  - ›› Voorwaarden scheppen.
  - ›› Kinderen leren van elkaar.
  - ›› Kansen grijpen.
  - ›› Kansen creëren.
  - ›› Stimulerende communicatie.
- › Indelen en inrichten van de ruimte.
- › Dagritme en groepsindeling.
- › Observeren en plannen.

Samen- gevat

Opvoeden in kindercentra is teamwork. Pedagogisch medewerkers zijn als team verantwoordelijk voor het hele kindercentra en samen met hun naaste collega's voor hun groep. Teamwork betekent:

- › **ELKAAR STEUNEN.** Opvoeden van jonge kinderen is bevredigend, maar ook inspannend werk. Het delen van positieve en negatieve ervaringen lucht op en geeft energie.
- › **AFSPRAKEN MAKEN.** Doordat pedagogisch medewerkers weten wat ze aan elkaar hebben, kunnen ze soepel op elkaar inspelen. Bij invallers moeten de belangrijkste regels expliciet worden overgedragen.
- › **DAGELIJKS OVERLEG.** Wat gaan we doen? Bijzonderheden?
- › **ELKAAR AANVULLEN EN INSPIREREN.** Iedere pedagogisch medewerker heeft zaken waar hij of zij heel goed in is. Daar wordt positief gebruik van gemaakt.

Goede collega's voelen elkaar aan en hebben aan een half woord genoeg. Ze kunnen op elkaar bouwen. Dat is nodig als je werkt met jonge kinderen.

Basiscommunicatie

Alle kinderen zitten aan kleine tafeltjes voor de lunch. Alleen Sylvie huppelt nog rond in haar konijnenpak. Als Angela, de pedagogisch medewerker, vraagt of ze erbij komt, schudt ze heftig haar hoofd. Dan zegt Angela tegen de andere kinderen: 'Ik zag daarnet een konijntje, hebben jullie het ook gezien? Wat denken jullie, zou het een worteltje lusten?' Angela pakt een stukje fruit en doet alsof ze er op knaagt. De andere kinderen lachen en doen haar na. Al snel verschijnt het hoofdje van Sylvie om de hoek van een kast, ze kijkt en lacht. 'Ook een worteltje?' vraagt Angela nogmaals. Nu huppelt Sylvie naar Angela. Ze krijgt een aai over haar bol en gaat bij de andere kinderen aan tafel zitten.

Dit hoofdstuk gaat over de manieren waarop pedagogisch medewerkers een veilige vertrouwde relatie opbouwen met de kinderen en tussen de kinderen onderling. Het gaat over de dagelijkse communicatie met de kinderen waaruit blijkt dat ze allemaal welkom zijn, als persoon gewaardeerd worden en dat ze kunnen rekenen op de pedagogisch medewerkers. Vijf aspecten zijn hierbij van belang:

- › Sensitieve responsiviteit
- › Respect voor de autonomie van het kind
- › Praten, uitleggen en luisteren
- › Grenzen stellen en reguleren
- › Ondersteunen van positieve relaties tussen de kinderen

In het volgende hoofdstuk wordt dieper ingegaan op hoe pedagogisch medewerkers het leren en ontwikkelen van kinderen kunnen steunen en stimuleren.

Sensitieve responsiviteit

Sensitieve responsiviteit betekent dat de pedagogisch medewerkers gevoelig zijn voor wat een kind bezig houdt. Ze nemen signalen van het kind waar en reageren daarop. Ze laten merken dat ze het kind gezien hebben, waarden, rekening houden met het kind en hel-

pen als dat nodig is. Pedagogisch medewerkers gaan een dialoog aan met het kind..

Sensitieve responsiviteit is belangrijk voor de kwaliteit van iedere relatie. Tussen collega's, partners, ouders, jonge en oudere kinderen. Alle mensen willen gezien en gehoord worden. Maar wat sensitieve responsiviteit concreet inhoudt, is in iedere relatie en situatie verschillend. Een voorbeeld: als een baby huilt, pak je het kind op en wieg je het in je armen. Als een goede vriendin huilt, dan sla je een arm om haar heen. Als een onbekende huilt, geef

KENNIS

Interactievaardigheden

De pedagogisch kwaliteit wordt gemeten aan de interactievaardigheden van pedagogisch medewerkers:

1. Sensitieve responsiviteit of emotionele steun
2. Respect voor de autonomie
3. Structureren en grenzen stellen
4. Praten en uitleggen
5. Begeleiden van interacties tussen de kinderen
6. Ontwikkelingsstimulering

Bron: Riksen-Walraven, M. (2004).

je een glaasje water en een zakdoek. In andere culturen kunnen weer andere verwachtingen en gewoontes bestaan. Sensitiviteit ontstaat doordat pedagogisch medewerkers veel ervaring hebben met jonge kinderen en van elkaar leren. Pedagogisch medewerkers moeten steeds weer uitvinden wat dit bijzondere kind of deze bijzondere groep nodig heeft. Voorbeelden van sensitieve communicatie met jonge kinderen zijn:

- › **PLEZIER IN WAT DE KINDEREN DOEN.** Pedagogisch medewerkers zijn warm en hartelijk. Ze tonen belangstelling voor maaksels of nieuwe kleding. Ze leven mee met nieuwe prestaties van het kind, hoe klein ze ook zijn. Het omrollen van de baby, zelf de lepel vasthouden, zelf een jas aantrekken, fietsen, van de glijbaan durven. 's Morgens worden de kinderen met warmte begroet. De kinderen krijgen knuffels en mogen op schoot als ze dat even nodig hebben. De pedagogisch medewerkers zeggen lieve woordjes tegen de kinderen.

TIP

Lichaamstaal

Let ook op de lichaamstaal van het kind.

Denk aan:

- › hoofd gebogen (somber, verdrietig);
- › de pedagogisch medewerker niet aan willen kijken (iets verbergen, boos zijn);
- › langzaam, hongerig lopen (moe, verdrietig);
- › onrustig om zich heen kijken (onrustig, snel afgeleid, verveeld).

- › **REAGEREN OP AANDACHTZOEKEND GEDRAG VAN DE KINDEREN.** Pedagogisch medewerkers zorgen ervoor dat ze nabij zijn. Ze reageren op vraagkijken. Laten door hun gezichtsexpressie zien wat ze ervan vinden. Ze helpen als het nodig is. Ze storen de kinderen niet in hun spel. Ze doen geen onverwachte dingen waar het kind van schrikt. Als pedagogisch medewerkers even boos worden op een kind, zorgen ze ervoor dat dit de goede relatie niet schaadt, bijvoorbeeld door alleen het gedrag af te keuren en niet het kind als persoon. Na een fikse aanvaring, laat de pedagogisch medewerker zien dat ze daarna weer goede vrienden zijn en verzoend is met het kind.

- › **GEVEN EN ONTVANGEN, COMMUNICEREN IN DIALOOG.**

Bij het communiceren wachten de pedagogisch medewerkers op de reactie van het kind. Dat doen ze ook bij het communiceren zonder woorden. Voordat pedagogisch medewerkers een kind oppakken, maken ze oogcontact en zeggen wat ze gaan doen. Pas als er contact is, gaan de pedagogisch medewerkers verder. Dus de pedagogisch medewerker en het kind doen iets om de beurt.

- › **RUSTIG EN GEDULDIG KINDEREN DE TIJD GEVEN.**

Pedagogisch medewerkers zijn niet gehaast. Ze jagen de kinderen niet op en geven hen de ruimte om hun eigen tempo te volgen. Doordat ze de kinderen goed kennen, weten ze hoe ze de kinderen positief kunnen beïnvloeden, zoals in het voorbeeld waarmee dit hoofdstuk begint. Door geduld en het persoonlijke grapje voelt het kind zich erkend en wil dan wél meedoen met de groep.

- › **POSITIEVE AANDACHT VOOR ALLE KINDEREN.** Het ene kind is makkelijker om contact mee te maken dan het andere kind. Pedagogisch medewerkers zorgen ervoor dat ze alle kinderen gedurende de dag aandacht geven, ook de kinderen die nauwelijks opvallen. Alle kinderen worden met warmte bejegend. Soms is dat moeilijk. Maar een eerste stap is dan het zoeken naar positieve kenmerken van dat kind. Voor de relaties tussen de kinderen onderling is het ook bijzonder belangrijk dat de pedagogisch medewerkers duidelijk maken dat ze er voor iedereen zijn.

Respect voor de autonomie van het kind

Een kind is vanaf de geboorte competent en uniek en gericht op sociale contacten en relaties. Ieder kind heeft een eigen temperament en laat op eigen wijze zijn behoefte aan autonomie blijken. Een kind is ook afhankelijk van de volwassene met betrekking tot zijn of haar basisbehoeften. Naarmate het kind ouder wordt, treedt er een verschuiving op van afhankelijkheid naar autonomie.

Baby's

Baby's zijn geheel afhankelijk van de zorg van volwassenen. Juist daarom moeten pedagogisch medewerkers het kind veel ruimte geven voor autonomie en de initiatieven van het kind volgen. Bijvoorbeeld, de baby niet zomaar oppakken

uit zijn bedje maar eerst oogcontact maken, praten en vertellen wat er gaat gebeuren. Hierdoor krijgt de baby op zijn niveau controle over de situatie; dit is een basis voor verdere positieve ervaringen. Zo kan er een wederkerige communicatie tussen baby en pedagogisch medewerker ontstaan en een balans tussen autonomie en afhankelijkheid die past bij baby's.

Dreumesen

Dreumesen willen veel zelf doen en zijn tegelijkertijd nog sterk emotioneel afhankelijk van de pedagogisch medewerkers. Ze worden soms heen en weer geslingerd tussen afstoten en nabijheid claimen. Pedagogisch medewerkers kunnen dit emotionele conflict oplossen door bijvoorbeeld de dreumesen vrij te laten spelen en zelf beschikbaar te blijven via oogcontact. Door even naar de pedagogisch medewerkers te kijken (ziet ze me, is alles veilig?) kan de dreumes zijn of haar behoefte aan afhankelijkheid bevredigen en verder spelen en ontdekken.

Peuters

Peuters kunnen enige tijd zelfstandig spelen. Als ze de pedagogisch medewerker nodig hebben, zoeken ze vaak zelf contact. Maar peuters ontdekken een nieuwe vorm van afhankelijkheid: van andere kinderen. Ze ontdekken dat andere kinderen niet met je willen spelen als je geen rekening met hen houdt; dat je moet proberen anderen ter wille te zijn, dat soms de wet van de sterkste geldt. Peuters zijn meer autonoom in relatie tot de pedagogisch medewerkers, maar als ze willen samenspelen zijn ze afhankelijker van de regels van het kinderspel. Soms hebben ze hulp nodig van de pedagogisch medewerker bij het leren samenspelen met andere kinderen.

Manieren om de autonomie van het kind te respecteren

Respecteren van autonomie zit in vele kleine handelingen door de dag heen. Voorbeelden zijn:

- › **AANPASSEN VAN HET DAGPROGRAMMA EN DAGELIJKSE ROUTINES.** Dat is soms nodig om beter aan te sluiten bij de behoeften, voorkeuren of het temperament van individuele kinderen. Bijvoorbeeld als een kind heel moe aankomt in het kindercentrum. Dat kind kan soms beter op een matrasje onder een dekentje liggen tijdens de kring dan meedoen. Of, stel een kind dat veel behoefte heeft aan bewegen een activiteit voor waarbij het zich kan uitleven.

- › **GELEGENHEID GEVEN OM ZELF PROBLEMEN OP TE LOSSEN.** Pedagogisch medewerkers laten hun betrokkenheid bij kinderen zien, maar nemen hun niet alles uit handen. Pedagogisch medewerkers observeren en wachten af hoe kinderen zelf problemen oplossen, in plaats van direct in te grijpen. Ook met allerlei praktische dingen, zoals pakken van speelgoed, zijn pedagogisch medewerkers gericht op zelfstandigheid.

- › **ZELF KEUZES EN PLANNEN LATEN MAKEN.** Pedagogisch medewerkers leggen duidelijke keuzes voor aan het kind. Bijvoorbeeld: kiezen uit twee activiteiten tijdens het vrij spelen: wil je dit of dat? De meeste jonge kinderen kunnen moeilijk meerdere keuzemogelijkheden overzien. Daarom worden hen niet te veel keuzemogelijkheden tegelijk voorgelegd. Te veel vrijheid en keuzes kan hen stuurloos maken en een machteloos gevoel geven. Het ene kind kan veel meer vrijheid aan dan het andere.

- › **VOLG HET KIND, GEEF HET KIND DE LEIDING.** Tijdens gesprekjes met individuele kinderen waken pedagogisch medewerkers ervoor niet zelf in te vullen wat het kind denkt of voelt. Pedagogisch medewerkers stellen vragen aan het kind en wachten rustig op een antwoord. Ze laten zich door het kind leiden.

- › **GELEGENHEID GEVEN OM TE HELPEN EN BIJ TE DRAGEN AAN DE GROEP.** Kinderen voelen zich groot en sterk als ze anderen kunnen helpen. Ze hebben recht om op hun eigen manier bij te dragen aan het geheel. De meeste kinderen vertonen spontaan hulpgedrag als andere kinderen ergens niet bij kunnen, iets laten vallen of

KENNIS

Culturele verschillen op het gebied van autonomie

Een baby kan met veel liefdevolle hulp van de pedagogisch medewerker zelf haar lepel in haar mond stoppen.

Nadruk op autonomie

De pedagogisch medewerker roept: 'Wat knap, je kunt al zelf eten!'

Nadruk op verbondenheid

De pedagogisch medewerker zegt: 'Wat kunnen we samen al goed eten hè. En wat heeft jouw mama lekker eten voor je meegenomen.'

'GOED DAT JE ZELF JE BROEK HEBT AAN GEDAAN.
ZAL IK HELPEN MET JE TRUI?'

SAMEN WAS OPVUWEN IS INTIEM EN SPANNEND.

hulpen. Ze willen graag de pedagogisch medewerkers helpen in de keuken, bij het afwassen of met opruimen. Ze vinden het leuk om samen met de andere kinderen plannetjes maken voor een feest of verjaardag.

- › **LUISTEREN NAAR KINDEREN.** Kinderen hebben het recht om gehoord te worden. Vanaf hun geboorte kunnen kinderen door hun gedrag aangeven wat belangrijk voor hen is. Zodra ze kunnen praten, kunnen ze aan

een vertrouwde pedagogisch medewerker duidelijk maken wat ze willen. Vaak komen ze met oplossingen waar een volwassene nooit aan zou hebben gedacht.

Praten, uitleggen en luisteren

Jonge kinderen gebruiken weinig of eenvoudige taal. Maar ze beschikken over een rijk scala aan non-verbale middelen. Ze communiceren met gebaren, gezichtsuitdrukkingen en geluid. Ze wijzen, kijken boos, blij of verdrietig, laten iets zien, doen iets voor en nodigen uit om te imiteren. Toch is de taal vanaf het allereerste begin ook een belangrijk communicatiemiddel. Baby's reageren op stemgeluid en al jong gaan kinderen snappen wat bedoeld wordt. Kinderen begrijpen meer dan ze zelf kunnen zeggen. Door communicatie met taal leren de kinderen de wereld beter begrijpen. Zowel de wereld om hen heen, de mensen, dieren, planten en dingen, als hun binnenwereld, hun gedachten, wensen en gevoelens. Manieren van communiceren in taal die jonge kinderen helpen om zichzelf en anderen beter te begrijpen zijn:

- › **VERWOORDEN WAT ER FEITELIJK GEBEURT.** Pedagogisch medewerkers begeleiden met taal die aangeeft wat er feitelijk gebeurt. 'Kijk mama gaat weg, die gaat naar haar werk!' De taal en wat het kind ziet ondersteunen elkaar. Het kind kan dan makkelijk terugpraten en zeggen wat bij hem of haar opkomt. 'Mama weg' of 'Mama werk' of 'Mama halen'. Pedagogisch medewerkers begeleiden alles wat ze doen en zien met taal. Zij geven de kinderen daarbij steeds gelegenheid om te reageren. Bijvoorbeeld: 'Wat een mooie toren bouw je. Ik zie rode, gele en blauwe blokken.' Het kind kan dan reageren met: 'Blokken' of 'Kijk, kijk', terwijl het naar andere blokken wijst die op de grond liggen. Het kind krijgt de ruimte.
- › **VERWOORDEN WAT JE GAAT DOEN.** Vooral bij baby's is het belangrijk dat ze de tijd krijgen om te snappen wat de pedagogisch medewerker bedoelt. Daarom zegt de pedagogisch medewerker altijd eerst wat hij of zij gaat doen, kijkt naar de reactie van het kind en handelt dan pas. Uitleggen van het hoe en waarom is voor alle kinderen heel belangrijk. Ook als het kinderen niet alles snappen, gaan ze toch beseffen dat alles een oorzaak of reden heeft en dat ze die kunnen leren kennen.
- › **KIJKEN EN VERWOORDEN VANUIT HET PERSPECTIEF VAN HET KIND.** Als kinderen spelen, is het heel belangrijk dat de pedagogisch medewerker eerst goed observeert

waar de belangstelling van de kinderen ligt. Anders storen de opmerkingen in plaats van te steunen. Als de pedagogisch medewerker snapt waar het kind mee bezig is, kan hij of zij daarbij aansluiten, verrijken of proberen om te buigen.

› VERWOORDEN VAN GEVOELENS VAN DE KINDEREN.

Jonge kinderen zijn heel spontaan in hun emotioneel gedrag. Maar ze moeten nog leren om aan hun gevoel woorden te geven en om hun gevoel van binnen naar buiten te nemen, voordat ze deze gevoelens uiten. De pedagogisch medewerker vergroot het inzicht van het kind in zichzelf en andere kinderen door gevoelens te verwoorden en uit te leggen.

› VERTELLEN EN VOORLEZEN VAN VERHALEN.

Verhalen helpen kinderen om samen te praten over belangrijke ervaringen. Over vrienden zijn, dieren, vakantie, de dokter, ziek zijn, eten. Over alles wat jonge kinderen interesseert.

Structuur en rituelen

Jonge kinderen hebben duidelijke grenzen nodig voor wat mag en niet mag. Kinderen weten dan dat ze zich binnen die grenzen vrij kunnen bewegen. Maar om gevoelens op een acceptabele manier te uiten en om hun gedrag te sturen, zijn baby's en dreumesen nog grotendeels aangewezen op hun opvoeders. Ze kunnen zichzelf nog niet reguleren of sturen. Als ze bijvoorbeeld iets zien dat hun aandacht trekt, willen ze het pakken. Ook als een ander kind ermee speelt. Ze kunnen hun eigen gedrag nog slecht stoppen. Ze hebben de pedagogisch medewerker nodig die 'nee' zegt en hun aandacht positief op iets anders richt. Het gedrag reguleren door de pedagogisch medewerkers heeft twee doelen:

- › Op het moment zelf: het reguleren van het gedrag en de emoties van de kinderen voor hun eigen veiligheid en welzijn.
- › Met het oog op de toekomst: het leren van zelfregulering van kinderen. Dat wil zeggen dat kinderen in toenemende mate hun eigen gedrag kunnen sturen, eenvoudige regels volgen en zelf problemen kunnen oplossen.

Het leren van zelfregulering en zelfcontrole gaat voor een groot deel door imitatie van de opvoeders. Op hoofdlijnen vindt volgens Vygotsky de volgende ontwikkeling plaats: aanvankelijk reguleert de opvoeder het gedrag

FOTO: LOES KLEEREKOPER

'JONGENS WEET JE NOG: OM DE BEURT!'

van het kind door 'nee' te zeggen, alternatieven aan te bieden, rituelen te gebruiken, te vertellen wat het kind wel moet doen, af te leiden en te troosten. Dan neemt het kind stukjes van het gedrag van de opvoeder over. Als iets niet mag, zegt het kind hardop 'nee' tegen zichzelf. Het kind praat tegen zichzelf. Het kind leidt zichzelf af door het hoofd af te wenden om de verleiding van een lekker snoepje te weerstaan. Bij een conflict over speelgoed stellen ze 'om de beurt' voor. Ze omklemmen hun beer voor troost zoals ze zelf hun ouder zouden omklemmen om troost te vinden. Ten slotte verinnerlijkt het kind de gedragsregels. Een aantal regels, gewoontes en rituelen worden automatiseren. Het kind gaat van binnen denken in plaats van hardop te zeggen wat mag en niet mag.

Een beperkt aantal duidelijke regels

Vanaf het moment dat kinderen gaan lopen en meer bewegingsvrijheid krijgen, moeten ze leren om zich aan bepaalde regels te houden. Voor hun veiligheid en de veiligheid van hun omgeving. Het stoppen van het eigen gedrag is voor jonge kinderen erg moeilijk. Het is gemakkelijker om hun gedrag om te buigen door op iets anders te richten. Daarom geven pedagogisch medewerkers heel weinig nee-regels. 'Nee' wordt bij voorkeur alleen gebruikt bij gevaar. Bijvoorbeeld:

- › elkaar geen pijn doen;
- › geen dingen kapot maken;
- › niet doen, gevaarlijk (gekoppeld aan bepaalde plaatsen).

Daarnaast wordt een beperkt aantal positieve hoofdregels gebruikt. Zoals:

- › om de beurt;
- › we helpen elkaar;

DOEN**Manieren negatief gedrag positief om te buigen:**

- › Reageer met concrete suggesties; zeg wat je positief verwacht van het kind. Dus niet 'Wees een beetje rustig'; maar 'Laten we samen een boekje gaan lezen'.
- › Wees specifiek: leg uit waarom je iets goed of fout vindt. Dus niet: 'Ik vind dat niet leuk'. Maar 'Je mag niet aan Mia's puzzel zitten als zij ermee speelt. Dat vindt ze niet leuk. Zullen we voor jou ook een puzzel pakken?'
- › Gebruik 'als ... dan ...' uitleg van gedrag. Bijvoorbeeld: 'Als je Joekes pop afpakt, dan mag je van Joeke niet meespelen in de poppenhoek'.
- › Toon de kinderen wat je bedoelt en leg het uit. Bijvoorbeeld: speel met de kinderen mee en laat zien hoe je om de beurt iets mag, en leg steeds uit wat je doet en waarom.
- › Geef bij correcties altijd een positieve 'onder-tafelboodschap'. Dat wil zeggen dat je gedrag afkeurt, maar tegelijkertijd laat merken dat je het kind niet afkeurt.
- › Als er een botsing is tussen pedagogisch medewerker en kind, maak het dan altijd weer goed en herstel de relatie: 'Zijn we nu weer vrienden?'
- › Gebruik humor. Samen lachen verbindt en relativeert.

- › weer vrienden maken (na een conflict);
- › ga maar fijn iets anders doen (als een ander kind iets anders wil).

De pedagogisch medewerkers gebruiken eenvoudige taal voor deze regels. Ze gebruiken ook steeds dezelfde formuleringen, zodat de kinderen ze kunnen dromen.

Pedagogisch medewerker: 'Wat is onze regel?' De kinderen: 'Niet pijn doen.'

Positieve gedragsaanwijzingen

Jonge kinderen hebben concrete aanwijzingen nodig over wat ze wél moeten doen. Alleen zeggen wat niet mag en boos worden, werkt niet. Een boze pedagogisch medewerker roept bij kinderen veel sterke en negatieve emoties op.

Een sterke emotie betekent voor een kind: veel energie die ergens heen moet. Als het kind alleen boosheid hoort, weet het niet wat te doen met die energie en raakt in de war. Met als gevolg: volharding in het gedrag dat de pedagogisch medewerker verbiedt. Of het kind gaat hard huilen of krijgt een ongecontroleerde driftbui.

Rituelen

Rituelen zijn een belangrijk middel om de wereld voor jonge kinderen voorspelbaar te maken en om een wij-gevoel te geven. Maar ze zijn ook een krachtig middel voor emotie- en gedragsregulatie. Liedjes die aankondigen dat het tijd wordt voor de kring of maaltijd. Liedjes waarbij kinderen grappige bewegingen maken en hard mogen roepen om stoom af te blazen. Rituele beloningen voor 'grote' kinderen die mogen helpen bij het dekken van de tafel. Rituele kringspeltjes waarin kinderen om de beurt een beweging mogen voordoen, zorgen voor imitatiegedrag en helpen kinderen om hun gedrag op elkaar af te stemmen.

De overgang tussen activiteiten kondigt de groepsleiding altijd een paar minuten van te voren aan met een ritueel geluid, liedje of versje. Hierdoor kunnen kinderen zich erop voorbereiden dat ze iets anders moeten gaan doen en daardoor gemakkelijker meebewegen met de groep.

Voorbeeldgedrag

Kinderen leren door te imiteren. De pedagogisch medewerkers zijn invloedrijke voorbeelden. Kinderen nemen zowel de goede als slechte voorbeelden over. Als pedagogisch medewerkers snel boos worden en niet goed luisteren, doen de kinderen dat waarschijnlijk ook.

Pedagogisch medewerkers maken bewust gebruik van het imitatiegedrag van de kinderen. Ze behandelen de kinderen uitdrukkelijk zoals zij willen dat de kinderen met elkaar omgaan. Bijvoorbeeld: ze vragen altijd eerst de aandacht van een kind, voordat ze iets gaan doen. Of als kinderen met andere kinderen willen meespelen, leren ze hun hetzelfde. Niet zomaar speelgoed pakken of in het spel van een ander springen.

Zogenaamde 'markers' maken het kinderen makkelijk om gedrag van de pedagogisch medewerkers over te nemen. Voorbeelden daarvan zijn: Wat zijn onze regels?

Wat doen we bij ruzie? Weer vrienden maken. Niet staan op tafel, maar op de grond. Als pedagogisch medewerkers steeds dezelfde woorden gebruiken, gaan de kinderen dat tegen zichzelf zeggen om het eigen gedrag te reguleren.

Voorkomen van de problemen

Pedagogisch medewerkers reguleren veel gedrag door te voorkomen dat er problemen ontstaan. Ze kennen hun kinderen en weten de kritieke momenten van de dag. Daarvoor zoeken ze oplossingen. Bij kinderen met herhaald probleemgedrag, gaan ze na in welke situaties dat ontstaat. Zit er een patroon in? Aan iedere drift- of huilbui gaat iets vooraf. Is het vooral als zijn 'liefelingsjuffie' er niet is? Wat doet die dan precies? Hoe kunnen de andere pedagogisch medewerkers dat opvangen? Dat zijn de puzzels die pedagogisch medewerkers samen met de ouders oplossen.

Een dagprogramma dat aansluit bij de behoeften van kinderen

Pedagogisch medewerkers voorkomen ook veel gedragsproblemen door rekening te houden met de behoeften van de kinderen. Behoeftes aan rust, aan beweging, aan opwinding, aan alleen zijn, aan nabijheid, aan samen dingen doen. Kinderen lang laten wachten is bijvoorbeeld een garantie voor problemen. Een goed dagprogramma reguleert het gedrag van de kinderen op een positieve manier.

Inrichten van de ruimte

Een goede inrichting van de ruimte binnen en buiten reguleert eveneens het gedrag. Bepaalde materialen roepen bepaald spel op. Kinderen weten wat ze waar mogen doen en lopen elkaar niet in de weg. Bij een goede inrichting kunnen kinderen veel zelf pakken en regelen. Dan is er ruimte voor hun autonomie en krijgt hun spontane zelfregulering een kans.

Ondersteunen van positieve relaties tussen de kinderen

De belangrijkste reden waarom kinderen graag naar het kindercentrum gaan, zijn de andere kinderen. Om te spelen. De pedagogisch medewerkers helpen de kinderen om zich veilig bij elkaar te voelen en om positieve relaties op te bouwen. In hoofdstuk 17 wordt daar dieper op ingegaan.

Hoofdpunten in de communicatie met de kinderen in groepsverband zijn:

- › **POSITIEVE AANDACHT VOOR ALLE KINDEREN.** Jonge kinderen hebben een sterk gevoel voor sfeer. Samen is heel belangrijk voor ze. Goede relaties tussen alle betrokkenen. Pedagogisch medewerkers noemen alle

VAST RITUEEL: BIJ HET BANKJE JE SCHOENEN AANDOEN.

BIJ DIT LIEDJE GAAN WE ALTIJD EVEN SLAPEN.

kinderen vaak bij naam. Iedereen is bijzonder. Als er een nieuw kind in de groep komt, wordt het aan de andere kinderen voorgesteld. De familiemuurfoto en een foto van het kind worden opgehangen. Een ouder kind mag uitleggen hoe sommige dingen gaan. Verjaardagen van kinderen worden gevierd. Nieuwe broertjes en zusjes in de kring besproken. Als een kind naar een andere groep of de basisschool gaat, is er een afscheidsritueel.

- › **WIJ-GEVOEL EN RITUELEN.** Samen dingen doen geeft jonge kinderen een fijn gevoel van erbij horen, van samen. Maar dat kan op die leeftijd alleen bij vertrouwde gewoontes en rituelen. Als iedereen weet hoe het gaat, kan iedereen meedoen. Met de liedjes, met de gebaren die daarbij horen, met de vertrouwde grapjes van kinderen en van pedagogisch medewerkers.

- › **LATEN SPELEN IN KLEINE GROEPJES EN ZORGEN VOOR PRIVACY.** Jonge kinderen spelen in de regel tijdens het vrij spel met één of twee andere kinderen. Als ze aan tafel puzzelen of tekenen kunnen ze met z'n vieren of vijven spelen. Dan spelen ze niet zo zeer samen, maar vinden ze het fijn om 'hun eigen ding te doen' in de nabijheid van andere kinderen. Pedagogisch medewerkers houden hiermee rekening met hun verdeling van de kinderen over de ruimte. Ze laten kinderen in kleine groepjes werken en spelen. En ze zorgen ervoor dat kinderen ook ongestoord alleen kunnen spelen.
- › **MINIMALISEREN VAN DE NEGATIEVE KANTEN VAN DE GROEP.** Kinderen kunnen ook last van elkaar hebben. In iedere groep zijn kinderen die snel overweldigd raken door de veelheid aan prikkels die de kinderen oproepen. Ze gaan zwerven of trekken zich terug. Dergelijke kinderen worden snel door iedereen, inclusief de pedagogisch medewerkers over het hoofd gezien. Ze hebben steun nodig om in de groep een veilig plekje te vinden waar ze kunnen opgaan in hun spel. Er zijn ook heel dominante kinderen, waar andere kinderen bang voor zijn. Of kinderen die gepest worden, dat wil zeggen vaak worden afgewezen of op hun kop krijgen. Een groep twee- tot driejarigen is een kleine gemeenschap met vriendschap en lelijke kanten. Pedagogisch medewerkers hebben oog voor de sociale relaties tussen de kinderen en voorkomen negatieve relatiepatronen. Ze laten op een warme, maar niet mis te verstane manier merken wat wel en niet kan. En geven suggesties voor positief samenspel.
- › **OPTIMALISEREN VAN DE POSITIEVE KANTEN VAN DE GROEP.** De groep biedt jonge kinderen rijke mogelijkheden. Pedagogisch medewerkers ondersteunen vriendschap tussen kinderen en stimuleren sociaal gedrag zoals elkaar helpen of troosten. Ze ondersteunen het samenspel en helpen conflicten tussen kinderen voorkomen. Baby's en tweejarigen hebben de nabijheid van de pedagogisch medewerkers nodig. Pedagogisch medewerkers gedragen zich dan als liefdevolle en betrokken aanwezigen. Daarmee wordt bedoeld dat ze er voor de kinderen zijn, liefdevol observeren, maar zich ook niet opdringen. Als jonge kinderen samen spelen, trekt een volwassene al snel alle aandacht naar zich toe. Pedagogisch medewerkers kunnen het spel verstoren. Terwijl een blik of bemoediging veelal voldoende is voor kinderen om zelf het spel weer vlot te trekken.

Door hun kennis van jonge kinderen optimaliseren pedagogisch medewerkers de manieren waarop jonge kinderen elkaar kunnen stimuleren en van elkaar genieten.

Samen- gevat

Door een goede basiscommunicatie scheppen de pedagogisch medewerkers een warme positieve sfeer van wederzijdse betrokkenheid in de groep. Er ontstaan vertrouwde relaties tussen pedagogisch medewerkers en de kinderen.

De basiscommunicatie omvat:

- › **SENSITIEVE RESPONSIVITEIT.** Pedagogisch medewerkers hebben individuele aandacht voor alle kinderen. Ze luisteren naar de kinderen en gaan in gesprek.
- › **RESPECT VOOR DE AUTONOMIE VAN HET KIND.** Pedagogisch medewerkers geven kinderen gelegenheid om zelf oplossingen te vinden en keuzes te maken. Ze hanteren het dagprogramma flexibel. Bij individueel contact geven ze de kinderen de leiding.
- › **PRATEN, UITLEGGEN EN LUISTEREN.** Pedagogisch medewerkers maken de buitenwereld en gevoelswereld voor de kinderen begrijpelijk door te praten, uit te leggen en naar de kinderen te luisteren.
- › **STRUCTUUR EN RITUELEN.** Pedagogisch medewerkers geven duidelijk leiding en stellen grenzen. Ze geven positieve gedragsaanwijzingen en leren de kinderen wat ze moeten doen door rituelen en door zelf het goede voorbeeld te geven. Ze voorkomen gedragsproblemen door een goede inrichting van de ruimte en een goed dagritme.
- › **ONDERSTEUNEN VAN POSITIEVE RELATIES TUSSEN DE KINDEREN.** Pedagogisch medewerkers zorgen ervoor dat de kinderen zich veilig en vertrouwd met elkaar voelen. Ze stimuleren verbondenheid in de groep en een wij-gevoel door rituelen en positieve aandacht voor alle kinderen. Ze stimuleren vriendschap tussen de kinderen en plezier in samen spelen.

Steunen en stimuleren van spelen en leren

Baran speelt buiten met een bal. Hij laat hem stuiteren en vangt hem op. Eerst op de tegels, maar dan komt de bal in het gras terecht. Hé, op het gras komt ie veel minder omhoog! Baran gaat weer naar de tegels, ja hier komt ie hoger! 'Mia, Mia', roept hij naar de pedagogisch medewerker. 'Kijk!' Stralend toont hij zijn ontdekking. Even later staat er een aantal kinderen om hem heen. Mia gaat extra ballen halen en samen gaan ze onderzoeken waar de bal hoog opspringt en waar niet.

Mia uit het voorbeeld zag de kans om de kinderen iets te leren en greep hem. Zo gaat het meeste leren van jonge kinderen. Ze leren door spelen, kijken, uitproberen, elkaar imiteren. Ze leren tijdens hun spontane activiteiten. De kunst van het stimuleren van jonge kinderen is om daarbij aan te sluiten. Iedere situatie is voor jonge kinderen een leer-situatie. Alle zorgsituaties zijn leersituaties. Tijdens het verzorgen leren ze stapje voor stapje om zichzelf te verzorgen. Ze leren afscheid te nemen van hun ouders, zelf te eten en te drinken, zelf naar de wc te gaan, zelf tanden te poetsen, zich zelf aan en uit te kleden, hun spulletjes op te ruimen en nieuw speelgoed te pakken. Kinderen maken tussen nul en vier jaar een enorme ontwikkeling door: van afhankelijke wezens naar kinderen die veel zelfstandig kunnen. 'Zelf doen' is een natuurlijke drang van jonge kinderen en een krachtige motor achter hun ontwikkeling. Hun spelen is ook leren. Tijdens hun spel leren kinderen initiatieven nemen, beslissingen maken, plezier maken, volhouden, weerstand bieden en vele andere vaardigheden. In deel 2 van het Pedagogisch kader wordt het leren en spelen van kinderen verder uitgewerkt in:

- › **VERZORG-LEERGEBIEDEN:** wennen, eten en drinken, verschonen en slapen, overgangen tussen activiteiten.
- › **SPEEL-LEERGEBIEDEN:** Bewegen en zintuiglijk ervaren, samenleven en samen spelen, taal en communicatie, natuur, ordenen en rekenen, muziek en dans, en beeldende expressie.

BEGELEIDEN MET TAAL. 'NOU, DOE DE BAL ER MAAR EENS IN!'

Dit hoofdstuk gaat over algemene kenmerken van de manieren waarop pedagogisch medewerkers het leren en spelen van jonge kinderen kunnen stimuleren.

Voorwaarden scheppen

Pedagogisch medewerkers hebben verschillende middelen om spontaan spel en leren bij de kinderen te ontlocken. De belangrijkste zijn:

- › **DE INRICHTING EN INDELING VAN DE RUIMTE BINNEN EN BUITEN.** Hierdoor ontlocken pedagogisch medewerkers bepaalde spelvormen. Ze zetten fietsjes neer en verschillende peuters willen fietsen. Ze leggen een Pietenpak in de verkleedhoek en de kinderen spelen Sinterklaas en Zwarte Piet. Door de indeling van de ruimte in hoeken snappen de kinderen de ruimte en storen ze elkaar niet.
- › **DE GROEPSINDELING EN HET DAGRITME.** Pedagogisch medewerkers kunnen bijvoorbeeld een plusgroepje maken van driejarigen uit verschillende stamgroepen. Met speciaal gekozen materialen kunnen oudere kinderen hogere niveaus van spel bij elkaar ontlocken. Door indeling van de kinderen in groepjes zorgen pedagogisch medewerkers ervoor dat de kinderen elkaar stimuleren. Het dagritme sluit aan bij het bioritme en de behoeftes van de kinderen.
- › **OBSERVEREN, DOELEN STELLEN EN PLANNEN** vanuit kennis en inzicht van de ontwikkeling van de kinderen en van de mogelijkheden om kansen te grijpen en te maken. Observeren is de natuurlijke houding en activiteit van pedagogisch medewerkers. Ze doen dat voortdurend om sensitief op de kinderen te kunnen inspelen.

PRAKTIJK

Baby's onderzoeken kartonnen doos

De pedagogisch medewerkers van babygroep Dribbel hebben een grote kartonnen doos zonder nietjes in hun groep neergezet. Af en toe komen enkele baby's op de doos af. Ze voelen voorzichtig met hun handjes. Anderen proberen in de doos te komen. Dan scheurt de doos. Dat vinden sommige baby's ook erg interessant. Zo zien, horen en voelen ze wat er met het karton gebeurt.

De pedagogisch medewerkers kijken op een afstandje nauwlettend toe. Als de doos in kleine stukjes gaat en gevaar gaat opleveren, gaat een van de pedagogisch medewerkers naar de kinderen toe. Ze vertelt dat deze doos nu op is. Samen met de lopertjes gooit ze de restanten in de papierbak op de speelplaats.

Door goed te observeren zien ze ook kansen om kinderen een extra impuls te geven. Regelmatig observeren ze ook gericht met het oog op bepaalde doelen en plannen van activiteiten. Ze richten zich dan op een bepaald kind, een groepje kinderen of de hele groep.

Aansluiten bij het spontane leren en spelen

Kenmerken van het leren van jonge kinderen

In hoofdstuk 3 is een beschrijving gegeven van manieren waarop jonge kinderen leren. Pedagogisch medewerkers sluiten hierbij aan.

› **ACTIEF LEREN EN TOTALE BETROKKENHEID.**

Pedagogisch medewerkers geven daarom het initiatief aan kinderen. Ze kijken wat zij doen en sluiten erbij aan.

› **LEREN DOOR HANDELEN, UITPROBEREN EN**

ONTDEKKEN. Pedagogisch medewerkers geven de kinderen gelegenheid om met hun hele lijf en alle zintuigen te leren.

› **SPELEND LEREN.** Pedagogisch medewerkers geven kinderen alle kans om te spelen. Ze lokken spel uit door materialen, speelgoed en inrichting van de binnen en buitenruimtes. Er is gelegenheid voor bewegingsspel, fantasiespel, speelleerspelletjes, exploratief spel en constructiespel.

› **KIJKEN EN IMITEREN.** Daarom storen pedagogisch medewerkers kinderen niet als ze staan te kijken naar andere kinderen. Soms kijken ze mee en praten over wat ze zien. Ze stimuleren het imiteren van de kinderen. En ze weten dat ze voor de kinderen een voorbeeld zijn en dat kinderen naar hen kijken om van hun gezicht af te lezen wat ze van iets vinden (vraagkijken).

› **HERHALINGEN, SCRIPTKENNIS EN RITUELEN.**

Pedagogisch medewerkers laten de kinderen de tijd en ruimte om bewegingen of een bepaald spel te herhalen. Ze weten dat ze dan oefenen tot ze het helemaal beheersen. Ze weten ook dat jonge kinderen heel gevoelig zijn voor rituelen. Kennis van het script – de opeenvolgende handelingen – maakt de wereld voorspelbaar. Ze spelen deze scripts ook uit in hun fantasiespel. Pedagogisch medewerkers vertellen er ook verhalen over.

- › **EIGEN TEMPO EN OP EIGEN WIJZE.** De pedagogisch medewerkers volgen het kind en geven ruimte voor het eigen tempo van leren. Ze beïnvloeden door kansen te creëren en grijpen, en observeren of het kind er op ingaat.
- › **MEEHELPEN EN MEEDOEN.** Pedagogisch medewerkers nodigen kinderen uit om te helpen en verantwoordelijkheid te nemen. Kinderen spelen niet alleen, maar 'werken' ook. Pedagogisch medewerkers geven daarbij instructie en helpen de kinderen bij hun taakjes.
- › **WOORDEN GEVEN AAN ERVARINGEN.** Alles wat pedagogisch medewerkers doen, begeleiden ze met taal om de kinderen te helpen de wereld te begrijpen.
- › **ERVARINGEN UITEN EN VORMGEVEN.** Niet alleen in woorden, maar ook in gebaren, muziek, dans en beeldende expressie.

Gebruikmaken van de groep

In een groep hebben pedagogisch medewerkers minder tijd voor ieder kind dan ouders thuis. Daar staat tegenover, dat in de groep de kinderen elkaar stimuleren. Kinderen leren van elkaar andere dingen dan van volwassenen. Kinderen jonger dan vier jaar hebben bovenal een volwassene nodig; die biedt lichamelijke en emotionele veiligheid en is een bron van troost, plezier en kennis. Maar bij elkaar vinden ze speelruimte om te experimenteren en te leren. Ze zijn ongeveer even sterk en houden van dezelfde grapjes en spelletjes. Ze stimuleren elkaar enorm in activiteiten.

Kansen grijpen

Jonge kinderen stimuleren elkaar, maar missen de kennis van de volwassene om het spel op een hoger niveau te brengen. Baran, in het begin van dit hoofdstuk, wil zijn ontdekking delen. Zijn pedagogisch medewerker gaat erop in en geeft zijn ontdekking een uitbreiding door met de andere kinderen allemaal verschillende ondergronden met de bal te toetsen op hun stuiterkwaliteit. Maar als de pedagogisch medewerker dat niet had gedaan, was zijn belangstelling zo verdwenen.

Het is de vakkennis van de pedagogisch medewerker om de kansen te zien. Kansen om te praten, te onderzoeken, grapjes te maken, het kind iets te leren. Pedagogisch medewerkers hebben oog voor kansen op alle terreinen: motorisch en zintuiglijk, sociaal-emotioneel, taal, denken, moreel, natuur en fysieke omgeving, zang en dans, en

VEEL HERHALING VAN LIEDJES EN BEWEGINGEN GEEFT 'SCRIPTKENNIS'

WOORDEN GEVEN AAN ERVARINGEN. 'WOU JIJ DAARMEE SPELEN?'

De belangrijkste verschillen

<i>PM* – Kind</i>	<i>Kind – Kind</i>
Hiërarchisch	Gelijkwaardig
Bewust handelend	Spontaan spelend
Doelgericht	Improviserend
Pedagogisch verantwoord	Imiteren, uitdagen en uitproberen Vinden hetzelfde leuk
Taal	Non-verbale communicatie
Bewaakt de grenzen	Gaan op in spel, vergeten grenzen, zijn samen stout
Emotionele veiligheid	Gezelligheid en plezier in samen spelen

*Pedagogisch medewerker

beeldende expressie. Als een kind achterloopt met taalontwikkeling, zal de pedagogisch medewerker bijvoorbeeld iedere kans aangrijpen om bepaalde woorden te oefenen en samen te praten. Hierover gaan de hoofdstukken in deel 2.

Kansen creëren

Aanbieden van activiteiten

Pedagogisch medewerkers creëren ook kansen. Ze doen dit door het aanbieden van activiteiten:

- › **SPELACTIVITEITEN.** Tekenen, verven, bouwen met takken of dozen, kleien, kleine beestjes zoeken in de tuin, bladeren en beukenootjes verzamelen, voorlezen, muziek maken, verkleden en schminken, enzovoort.
- › **DAGPROGRAMMA** met kring, liedjes, samen eten en drinken, slapen, handen wassen, wc bezoek, uitkleden en aankleden.
- › **VERZORGENDE ACTIVITEITEN EN KLUSJES, WAARBIJ KINDEREN ACTIEF WORDEN BETROKKEN.** De kinderen worden uitgenodigd om te 'werken' en om iets voor anderen te doen. Bijvoorbeeld helpen met de tuin, iets brengen naar een andere groep, opruimen, koken, feest voorbereiden, baby verzorgen, boodschappen doen in de supermarkt, boodschappenlijstje maken.

FOTO: RUBEN KEESTRA

ONGEDWONGEN SAMENSPELEN IN DE KRING.

FOTO: RUBEN KEESTRA

'ZIE JE OOK DE KOP VAN DE RUPS?' DE PEDAGOGISCH MEDEWERKER HELPT HET KIND EEN STAPJE VERDER.

Aanspreken binnen de 'Zone van Naaste Ontwikkeling'

De pedagogisch medewerker schat in wat een kind met een beetje hulp kan en wat helemaal buiten zijn of haar bereik ligt. Bijvoorbeeld met opruimen. Bij de baby's zijn de verwachtingen laag. Het is mooi als ze een paar blokken in de doos gooien, maar opruimen ligt buiten hun bereik. Kinderen van 24 maanden snappen wat opruimen is. Met hulp van de pedagogisch medewerkers kunnen ze helpen bij het opruimen. Maar de pedagogisch medewerkers blijven het leeuwendeel doen. Opruimen is op deze leeftijd binnen hun Zone van Naaste Ontwikkeling gekomen. Aanspreken binnen de Zone van Naaste Ontwikkeling betekent dat pedagogisch medewerkers kinderen aanspreken op gedrag dat ze niet alleen kunnen, maar met hulp wel. Op deze manier trekken de pedagogisch medewerkers de kinderen naar een hoger niveau. Vooral tijdens verzorgactiviteiten zijn pedagogisch medewerkers hiermee bezig. Stapje voor stapje leren de kinderen 'zelf doen'. Maar ook met spelactiviteiten wordt dit pedagogische middel toegepast. Bijvoorbeeld met lottospel. Alleen kunnen de kinderen dat nog niet, maar wel als de pedagogisch medewerker meespeelt en het spel regelt. Ook het kansen grijpen en het kansen creëren worden uitgewerkt in deel 2 voor de verschillende verzorg- en leer-gebieden en speel- en leer-gebieden.

Stimulerende communicatie

Bij de stimulerende communicatie sluiten pedagogisch medewerkers aan bij de belangstelling van de kinderen en bij hoe ze leren. In deel 2 wordt in alle hoofdstukken ingegaan op stimulerende communicatie. Hier beperken we ons tot enkele vormen die in alle hoofdstukken voorkomen.

› SAMEN MET KINDEREN DINGEN DOEN EN ERVAREN.

De pedagogisch medewerker sluit aan bij het handelend en ervarend leren van jonge kinderen. Ze proeven, ruiken, voelen met de kinderen. Ze spelen mee met de watermolen. Ze zoeken naar kleine beestjes. Samen praten ze over deze concrete ervaringen.

› MEESPELEN MET DE KINDEREN.

Pedagogisch medewerkers geven het spel een nieuwe impuls door mee te spelen. Dreumesen hebben vaak nog hulp nodig om samen te spelen. Bij het rollenspel kan de pedagogisch medewerker een verhaallijn maken of een persoon spelen die een nieuwe wending geeft aan het spel. Bij zingen en dansen gaat ze voor en leren de kinderen al imiterend de liedjes en bewegingen.

› **DE INTENTIES EN BELANGSTELLING VAN DE KINDEREN VOLGEN.** Kinderen reageren vaak heel anders dan pedagogisch medewerkers verwachten. Bijvoorbeeld bij verven. De pedagogisch medewerkers hebben vingerverven voorbereid. Maar dan raken de kinderen opeens helemaal in de ban van hoe druppels verf over het blad kunnen stromen. Dan kunnen ze beter die belangstelling volgen dan de kinderen iets opdringen. Waar de aandacht ligt, vind je de motivatie.

› **DE INTENTIES EN PLANNEN VAN DE KINDEREN HELPEN REALISEREN.** Driejarigen hebben vaak grootsere plannen en wensen dan ze alleen aan kunnen. Bijvoorbeeld het bouwen van een hut van lappen, stokken en knijpers. De pedagogisch medewerkers helpen dan een handje zonder het over te nemen. In andere situaties helpen ze door met de kinderen te bespreken wat ze nodig hebben, hoe ze het zouden kunnen aanpakken. Daarnaast zorgen ze voor materialen.

› **ZORGEN VOOR EEN BALANS TUSSEN VERTROUWDE HERHALING EN NIEUWE IMPULSEN.** Kinderen houden van herhalen. Steeds hetzelfde springspelletje, steeds hetzelfde verhalen. Zo oefenen ze en zo raken vaardigheden ingeslepen en automatisch. Maar voor oefenen en ontdekken, zijn kleine variaties ook belangrijk. De meeste kinderen doen dat uit zichzelf. Maar pedagogisch medewerkers geven ook nieuwe impulsen. Denk maar aan het voorbeeld waarmee we dit hoofdstuk begonnen. Het kind ontdekte dat een bal op verschillende ondergronden anders stuitert. De pedagogisch medewerker zet de kinderen op het spoor om verschillende ondergronden verder te proberen.

› **VRAGEN STELLEN EN SAMEN DENKEN EN PRATEN.** Pedagogisch medewerkers dagen kinderen uit om te onderzoeken en zich uit te drukken. Dat kunnen ze doen naar aanleiding van toevallige gebeurtenissen. Bijvoorbeeld naar aanleiding van een conflict tussen twee kinderen: 'Wat wil jij, Jan? En wat wil jij, Sutnison? Hoe kunnen we dat oplossen? Wie heeft een plan?'

› **VERWERKEN VAN INDRUKKEN:** rust, herhalen en expressievormen. De kinderen doen op een dag enorm veel indrukken op. Daarom zorgen pedagogisch medewerkers ook voor rust en tijd voor verwerken. Daarnaast bieden pedagogisch medewerkers kinderen diverse expressievormen aan om hun indrukken vorm te geven.

'JA, GOED ZO, DEZE IS GROEN, ZIEN JULLIE DAT?'

DOEN

Kansen grijpen tijdens de lunch.

De kinderen zien opeens twee duiven op een tak voor het raam.

Sadjied: 'Kijk, kijk!'

Ilse (pedagogisch medewerker): 'Daar zitten twee duiven!'

Sadjied: 'Duif, duif.'

Ilse: 'Wat doen die duiven?'

Yoran: 'Pikken.'

Iris: 'Kijk, kijk!'

Ilse: 'Wat denken jullie, zijn het vrienden?'

Sadjied: 'Nee, nee'

Ilse: 'Waarom denk je van niet?'

Sadjied: 'Pikken.'

Ilse: 'Vrienden pikken elkaar niet?'

Linda (pedagogisch medewerker): 'Ik denk dat het een stelletje is, dat ze getrouwd zijn. Kijk, ze geven elkaar nu kopjes.'

Iris: 'Wij zijn vrienden hè?' (en geeft Sadjied een kopje met haar hoofd).

Rollenspelen, bewegingsexpressie, dans, muziek en beeldende expressie door verven en kleien.

› **KINDEREN MET ELKAAR VERBINDEN EN BIJ ELKAAR BETREKKEN.** Tijdens gesprekjes en activiteiten betrekken de pedagogisch medewerkers de kinderen bij elkaar. Bijvoorbeeld tijdens de lunch. Josja vertelt dat zijn mama een baby in haar buik heeft. Dan vraagt de pedagogisch medewerker aan Demi die ernaast zit: 'En, Demi, heeft jouw mama ook een baby in de buik?' Dit is voorbeeldgedrag van de pedagogisch medewerker. Zo leren de kinderen ook met elkaar converseren zonder pedagogisch medewerker.

Positief leiding geven en verdelen van de macht

Pedagogisch medewerkers maken aan de kinderen steeds duidelijk wat hun rol is. Wie heeft de leiding en wie volgt? De manier waarop ze leiding geven verschilt per situatie:

- › **TIJDENS VRIJ SPELEN VAN DE KINDEREN.** Als kinderen spelen, bepalen zij het spel. Jonge kinderen vinden het vaak fijn als de pedagogisch medewerker nabij is. Soms hebben ze een steuntje of aanwijzing nodig. Maar de pedagogisch medewerker is gast in het spel van de kinderen.
- › **TIJDENS VERZORGINGSSITUATIES.** Hier bepalen de kinderen en pedagogisch medewerkers samen wat er gebeurt. Hij of zij mag het kind niet tegen de zin aanraken. Als kinderen met respect worden behandeld, wordt het verzorgen samenwerken.
- › **TIJDENS SPEL EN GESTRUCTUREERDE ACTIVITEITEN**

WAARIN DE PEDAGOGISCH MEDEWERKER DE LEIDING HEEFT.

Er zijn veel spelletjes die jonge kinderen graag doen, maar nog niet alleen kunnen. Bijvoorbeeld: kringspelletjes, liedjes zingen, lotto. Pedagogisch medewerkers geven leiding door uit te nodigen, aanwijzingen te geven, voor te doen. Maar ze zijn heel soepel met kinderen, er wordt niets opgelegd.

- › Tijdens het helpen bij verzorging en klusjes. In deze situatie hebben de pedagogisch medewerkers duidelijk de leiding. Zij stellen enkele duidelijke eisen die te maken hebben met de taak en waaraan het kind moet voldoen. Pedagogisch medewerkers doen voor, geven aanwijzingen en nemen deeltaakjes over die te moeilijk zijn voor het kind. Maar het is 'werk'.

Diversiteit

Pedagogisch medewerkers hebben oog voor de eigenheid (uniciteit) van elk kind. Dus is er respect voor de diversiteit in talenten, karakter, temperament, voorkeuren, ontwikkelingsniveau en culturele achtergronden. Ieder kind wordt op zijn of haar manier uitgedaagd. Dat is niet altijd gemakkelijk. Het hoort bij het opvoeden dat pedagogisch medewerkers een kind soms niet begrijpen of niet weten waar het op dat moment het meeste behoefte aan heeft. In zo'n situatie is het belangrijk om deze ervaring te bespreken met anderen. Misschien hebben collega's wel toegang tot het kind en kunnen ze tips geven. Wellicht kunnen de ouders uitleg en advies geven op grond van hun ervaringen thuis. Uitgangspunt is pedagogisch optimisme: ieder kind heeft een sleuteltje. De kunst is om die sleutel tot contact te vinden. Met geduld, creativiteit, wat geluk en goede contacten met collega's en ouders komen pedagogisch medewerkers ver.

KENNIS

Culturele verschillen?

Twee- en driejarige kinderen met een Nederlandse, Marokkaanse en Antilliaanse achtergrond hebben in kindercentra evenveel conflicten. De moeders denken echter dat er wél verschillen zijn. Alle groepen zien de eigen kinderen en opvoeding als beter.

Rourou, A., Singer, E., Bekkema, N. & Haan, D. de (2006).

FOTO: RUBEN KEESTRA

ELK KIND IS ANDERS EN VRAAGT EEN EIGEN BENADERING.

Samengevat

Iedere situatie is voor jonge kinderen een leersituatie. Ze leren tijdens het verzorgen door zelf doen en te helpen. En ze leren door te spelen. Pedagogisch medewerkers stimuleren het leren en ontwikkelen van jonge kinderen door:

› VOORWAARDEN SCHEPPEN

- › De inrichting en indeling van de ruimte binnen en buiten ontlocken spontaan spel.
- › De groepsindeling en het dagritme zorgen voor een goede balans tussen samen en alleen, rust en uitdaging. Als de basisbehoeftes van kinderen zijn bevredigd, staan ze open voor leren.
- › Observeren, doelen stellen en plannen maken, helpen pedagogisch medewerkers om kansen te grijpen en creëren.

› AANSLUITEN BIJ SPONTANE LEREN EN SPELEN.

Pedagogisch medewerkers maken optimaal gebruik van:

- › Het spontane leren door spelen en meehelpen, door herhalen en ontdekken, en kijken en luisteren naar de pedagogisch medewerker.
- › De stimulerende invloed van kinderen op elkaar door gezamenlijk plezier, doordat ze elkaar uitdagen en imiteren, doordat ze elkaars fantasie en creativiteit aanspreken.

› **KANSEN GRIJPEN.** Pedagogisch medewerkers zien tijdens het verzorgen en spelen kansen om de kinderen uit te dagen en een stapje verder te brengen.

› **KANSEN CREËREN.** Pedagogisch medewerkers creëren leerkanalen door:

- › Gerichtte activiteiten of door bepaald speelgoed aan te bieden.
- › Hulp, aanwijzingen en impulsen te geven binnen de Zone van naaste Ontwikkeling van het kind; en door het kind actief te betrekken bij hulp en verzorgactiviteiten en rituelen.

› **STIMULERENDE COMMUNICATIE.** Pedagogisch medewerkers spelen met kinderen mee, volgen hun belangstelling, helpen de kinderen om hun plannen te realiseren, stellen vragen, zorgen voor een balans tussen vertrouwde herhaling en nieuwe impulsen.

› **POSITIEF LEIDING GEVEN EN VERDELEN VAN DE MACHT.** Pedagogisch medewerkers geven de kinderen heel duidelijk aan wanneer ze moeten volgen en gehoorzamen, en wanneer de pedagogisch medewerkers de kinderen volgen en de leiding geven. Bij vrij spelen en lichamelijke verzorging is de pedagogisch medewerker gast op het terrein van het kind.

› **DIVERSITEIT.** Ieder kind heeft een sleutelkje.

Indeling en inrichting van de buiten- en binnenruimtes

De oudste peuters doen al weken buiten weinig anders dan rondjes draaien op de fietsjes. De pedagogisch medewerkers besluiten dat het tijd is voor iets nieuws. De fietsen blijven binnen. In plaats daarvan zetten ze enkele grote kartonnen dozen op het grasveld. Ze hebben lappen en knijpers bij de hand als kinderen daarom zouden vragen. Maar die eerste morgen hebben de kinderen genoeg aan de dozen. Ze worden omgekeerd. Ze kruipen erin. Maken huisjes door kleppen open en dicht te doen. Een paar kinderen halen een dekentje en poppen voor in het huisje.

Een goed ingerichte ruimte nodigt kinderen uit tot spelen, ontdekken en gezellig of rustig samen of alleen te zijn. Buiten is voor jonge kinderen minstens zo belangrijk als binnen. Door het inrichten van de binnen- en buitenruimtes scheppen pedagogisch medewerkers de voorwaarden voor veiligheid, welzijn en leren van de kinderen. Deze ruimtes zijn voor jonge kinderen hele dagen hun leef-, leer- en speelruimte!

Veiligheid en welzijn

Een aantrekkelijke en vertrouwde omgeving

Het hele kindercentrum straalt uit 'hier is het goed'. Voor de kinderen, maar ook voor hun ouders en pedagogisch medewerkers. De speelruimtes zijn sfeervol en harmonieus in aankleding, kleurgebruik en lichtval. Bij de aankleding van muren, vloeren en meubilair wordt er rekening mee gehouden dat jonge kinderen snel overprikkeld raken als er veel tegelijk te zien en horen is. Een goede akoestiek is daarom ook wezenlijk voor alle ruimtes waarin de kinderen spelen en verblijven. De buitenruimte nodigt kinderen uit tot verschillende activiteiten in verschillende seizoenen. Ouders en kinderen voelen zich eerder thuis als ze iets van

zichzelf in de inrichting herkennen. Het kindercentrum houdt daarom rekening met wat de kinderen en ouders thuis of binnen hun cultuur gewend zijn. Dat kan ook in kleine dingen zitten, in bepaalde voorwerpen of foto's van thuis. In de ruimte is ook zichtbaar welke kinderen er horen.

DOEN

Suggesties voor inrichting welkomstruimte

- › Een muur met foto's van de ouders, broers of zussen en andere familieleden of huisdieren van het kind.
- › Foto's van activiteiten van de kinderen.
- › Recente mededelingen over belangrijke gebeurtenissen, vakanties, kinderen die langdurig ziek zijn, broertjes of zusjes die zijn geboren.
- › Opbergplaats voor spulletjes van individuele kinderen.
- › Plaats waar kinderen hun jasjes en laarsjes kwijt kunnen.
- › Prettige plaats waar de ouders en pedagogisch medewerkers even kunnen zitten en praten.

EEN MUUR VOOR FOTO'S VAN ACTIVITEITEN IS INTERESSANT VOOR OUDERS EN HERKENBAAR VOOR KINDEREN.

Fysieke veiligheid en gezondheid

Zowel binnen- als buitenruimtes voldoen aan hoge veiligheidseisen. Alle ruimtes voldoen aan de normen van hygiëne en veiligheid. Er is een goed binnenklimaat (zoals schone lucht en goede temperatuurregeling) en er zijn toegankelijke en aantrekkelijke buitenspeelmogelijkheden. Met behulp van risico-inventarisaties bewaken kindercentra de veiligheid en gezondheid van de kinderen. Er wordt steeds een balans gezocht tussen de noodzakelijke veiligheid en de al even noodzakelijke uitdagingen voor de kinderen. Kinderen leren binnen en buiten om te gaan met risico's die ze aankunnen. Een trap is uitstekend oefenmateriaal voor een dreumes of peuter om te leren klimmen en naar beneden te gaan. Uiteraard wordt de trap afgeschermd als de pedagogisch medewerkers geen toezicht kunnen houden.

Overzichtelijk en duidelijk: *markers*

Vanaf het moment dat kinderen zich kunnen voortbewegen, is het belangrijk dat ze weten waar ze zijn. Ze moeten zich in hun leefruimte kunnen oriënteren. Daarvoor hebben ze concrete aanknopingspunten nodig, oftewel *markers*. Dit zijn omgevingskenmerken die kinderen helpen om hun weg te vinden.

Voor baby's kan dat een mat zijn waarop ze veilig kunnen kruipen. Kinderen die lopen, hebben *markers* nodig om een cognitieve kaart van de ruimte te kunnen maken. Ze voelen zich veilig als ze steeds weten waar ze zijn en hoe ze ergens naar toe kunnen lopen. Daarom moet duidelijk herkenbaar zijn voor welke activiteit een bepaalde plek bedoeld is. Grenzen tussen verschillende plekken moeten duidelijk zichtbaar zijn. Een ruimte is zonder duidelijke kenmerken is verwarrend voor kinderen. Grenzen waar het kind niet

overheen mag, zijn duidelijk aangegeven. Bijvoorbeeld: een trap waar het kind niet op mag, het einde van de hal, het hek om de buitenspeelplaats en de afscheiding tussen de baby's en peuters.

Het vrij bewegen door de ruimte wordt vergemakkelijkt als de kinderen een duidelijke 'weg' hebben om van de ene plaats naar de andere te komen. Als een kind door de gang loopt, moet het weten waar de ruimte van zijn stamgroep is of die van zijn kleine broertje en hij moet de weg terug kunnen vinden. Voorbeelden van *markers* in de gang zijn: lage binnenramen op kindhoogte; kleurige bordjes die de naam van een stamgroep symboliseren; het rek waar de laarzen staan voor het buitenspelen. *Markers*, duidelijke grenzen en paden om van het een naar het ander te gaan zijn omgevingskenmerken die kinderen helpen om hun weg te vinden.

Contact naar buiten

Jonge kinderen staan graag voor het raam te kijken. Zo hebben ze op veilige afstand contact met de grote wereld. Ze zien hun ouders weggaan en aankomen bij het halen. Ze zien waar geluiden vandaan komen. Ze zien de andere kinderen uit andere groepen. Daarom hebben kindercentra bij voorkeur:

- › Een buitenruimte die grenst aan de binnenruimte en waar kinderen gemakkelijk van binnen naar buiten kunnen lopen.
- › Ramen op ooghoogte van kinderen met zicht naar buiten.
- › Ramen op ooghoogte van kinderen tussen de groepsruimte en speelgang. Zo kunnen de kinderen die zelfstandig willen spelen op de gang, oogcontact met de leidsters houden.
- › Afschermingen buiten tussen de babygroep en andere groepen waar kinderen doorheen kunnen kijken.
- › Afschermingen buiten die zicht op de straat en buurt mogelijk maken.

Rust en privacy

Kinderen doen veel en graag samen, maar hebben ook behoefte aan rust en privacy. Bij hun spel- en leeractiviteiten willen ze soms niet gestoord worden en geconcentreerd bezig kunnen zijn. Ze hebben een hoekje nodig om alleen of met z'n tweeën rustig een boekje te bekijken of een plekje onder de bomen om met een vriendinnetje te spelen. Door de inrichting van de ruimte zorgen de pedagogisch medewerkers ervoor dat privacy en veiligheid samengaan. Baby's en tweejarigen hebben

bijvoorbeeld behoefte aan oogcontact met de leider. Als ze alleen spelen, moeten ze wel steeds kunnen weten waar de pedagogisch medewerker is. Kijken naar andere kinderen is ook een activiteit die kinderen rust geeft zonder zich buitengesloten te voelen. Daarom zijn er mogelijkheden om rustig te kijken vanaf een lekker plekje op de bank, kleed of verstophoekje.

Samen spelen en samenleven

Gedurende de dag zijn er veel momenten waarop de kinderen samen zijn. Er is een plaats waar kinderen samen kunnen eten en drinken en de rituelen meemaken die daarbij horen, zoals zingen en vertellen. Dat kan met de hele groep, maar soms zullen de pedagogisch medewerkers de kinderen verdelen in twee of drie subgroepjes. De plaats van de stoelen en de tafels is uitnodigend. Dit kan worden bevorderd door goede verlichting. Een ronde mat of geverfde cirkel op de vloer kan dienen als natuurlijke plek om samen te zijn. Een bank en een kussenhoek vergroten de intimiteit en verbondenheid op de groep: kinderen kunnen meekijken bij het voeden van een baby en lekker bij elkaar gaan zitten.

Ook buiten kunnen dergelijke mogelijkheden worden gecreëerd met behulp van niveaoverschillen (amfitheater), zitelementen, of een kleed op het gras. De zandbak gebruiken kinderen vaak om samen te zitten en kletsen en het huisje is een plaats waar vier of vijf kinderen gezellig samen kunnen spelen.

Overprikkelend en vervelen

Het gedrag van jonge kinderen wordt nog heel sterk bepaald door directe prikkels. Oudere kinderen en volwassenen kunnen zich bewust afsluiten, omdat ze een bepaald doel in hun hoofd hebben. Maar jonge kinderen kunnen dat niet. Dat maakt hen sneller afleidbaar. Jonge kinderen zijn extra gevoelig voor prikkels uit de omgeving. Pedagogisch medewerkers zorgen daarom voor een juist prikkelniveau.

- ▶ Kinderen worden niet overprikkeld door: veel geluid; veel door elkaar lopende kinderen; veel harde kleuren of veel keuzemogelijkheden. Bij overprikkelend worden kinderen voortdurend afgeleid en onrustig en komen ze tot niets. Ze zwerven maar wat rond.
- ▶ Kinderen krijgen niet te weinig prikkels. Als er te weinig uitdagende prikkels zijn in de omgeving gaan ze zich vervelen. Pedagogisch medewerkers letten extra op de driejarigen die na drie jaar kindercentrum het gevoel hebben alles wel te weten. Die hebben extra uitdagingen nodig.

FOTO: RUBEN KEESTRA

RUIMTE OM JE TE KUNNEN VERSTOPPEN.

FOTO: LOES KLEERKOPER

EEN VERLOREN HOEKJE WORDT GEBRUIKT ALS ONTMOETINGSPLEK.

- ▶ Kinderen worden geprikkeld op hun ontwikkelingsniveau en in overeenstemming met hun behoeften en temperament. Dat betekent dat er een juiste balans is tussen het vertrouwde – dat voelt veilig – en het nieuwe dat uitdaagt tot onderzoeken en spelen.

Gezonde en plezierige werkomgeving voor de pedagogisch medewerkers

Kindercentra voldoen aan de richtlijnen voor gezond en ergonomisch verantwoord werken voor pedagogisch medewerkers. Maar er is ook aandacht voor:

- ▶ Comfort. Bijvoorbeeld comfortabele zitplaatsen als de pedagogisch medewerker vertelt of voorleest.
- ▶ Een zitje waar de pedagogisch medewerker even met een ouder kan praten.
- ▶ Een ruimte om werk voor te bereiden of om observaties en verslagen uit te werken.
- ▶ Een ruimte voor documentatie en boeken ter inspiratie voor het werken met de kinderen.

Leren en ontwikkelen

Verzorg-leeractiviteiten

Verzorging neemt bij jonge kinderen een belangrijke plaats in. Niet alleen omdat pedagogisch medewerkers veel tijd kwijt zijn met verzorging. Maar ook omdat kinderen op deze gebieden nog alles moeten leren en een enorme drang hebben tot 'zelf doen': zelf eten, aankleden, naar de wc gaan. Bovendien is het verzorgen vaak een

moment van intiem contact tussen kinderen en pedagogisch medewerker. Daarom zijn de verzorgingsruimtes geschikt voor:

› **INTIMITEIT TUSSEN KIND EN PEDAGOGISCH MEDEWERKER.** Voor het geven van de fles aan een baby is een goede stoel of bank belangrijk. Als de pedagogisch medewerker comfortabel en rustig zit, kan het contact met de baby worden opgebouwd. Voor moeders die borstvoeding willen geven, is er ook een rustige plek. Bij het verschonen geeft een prikkelarme omgeving kansen aan de baby en pedagogisch medewerker om aandacht voor elkaar te hebben.

› **KINDEREN DE KANS GEVEN VAN ELKAAR TE LEREN.**

Eten en drinken, aan- en uitkleden leren kinderen ook van elkaar. Kinderen imiteren elkaar. Daarom is de ruimte geschikt om in kleine groepjes te werken.

› **ZELFSTANDIGHEID EN ZICHZELF VERZORGEN.**

De inrichting is in alles gericht op zelfstandigheid van de kinderen. Ze worden uitgenodigd om voor zichzelf te zorgen.

Een paar voorbeelden:

- › Een deel van de benodigheden voor eten en drinken zit in kastjes die toegankelijk zijn voor de kinderen. Zo kunnen ze bijdragen aan het dekken en afruimen van de tafel.
- › Een dreumes heeft bij het verschonen een houvastpunt. Dan kan hij of zij zich ergens aan vasthouden en steeds meer zelf doen. Staand ziet hij duidelijk wat de pedagogisch medewerker doet om hem schoon te maken. Dit versterkt de wens om mee te helpen.
- › Er is een kindertrapje bij de verschoontafel. Zodat de kinderen er zelf op kunnen klimmen. Ze kunnen ook zelf de luiers en doekjes pakken die nodig zijn en de vieze luier weggoaien.
- › In het toilet zijn handdoeken en kranen op kinderhoogte. Zo kunnen de grotere kinderen bij de kraan om hun handen te wassen.
- › Bij de aan- en uitkleedplek zijn er duidelijk herkenbare bakken zijn voor elk kind. Hieruit kan hij of zij zelf de eigen kleren pakken.
- › Speelgoed en spullen bevinden zich op een vaste plek waar kinderen bij kunnen. Ze weten zo precies waar spullen liggen en wat er van hen verwacht wordt bij een overgang van de ene activiteit naar de andere.

KENNIS

Indeling speelruimte

De speelruimte (binnen en buiten) van de kinderen bevat:

- › Plekken om ongestoord alleen te spelen.
- › Plekken om in kleine groepjes te spelen.
- › Ruimte voor de hele groep.
- › Ruimte om samen te eten en te drinken.
- › Duidelijk plekken voor verschillende speel-leeractiviteiten.
- › Spelmateriaal dat kinderen zelf kunnen pakken.
- › Opbergruimtes voor materiaal buiten direct bereik van de kinderen.

EEN SPANNENDE OMGEVING DAAGT UIT TOT BEWEGEN

Speel-leeractiviteiten

Zowel binnen als buiten zijn hoeken of plekken ingericht met het oog op het opdoen van veel verschillende leer-ervaringen. Door de groepsruimte in te delen in hoeken met een duidelijke functie wordt de groep overzichtelijk en aantrekkelijk en kunnen kinderen gerichte keuzes maken. Speelhoeken zijn bijvoorbeeld een afgescheiden hoek waar baby's de ruimte hebben om te bewegen en te ontdekken of een bouwhoek waar je samen kunt bouwen zonder dat er doorheen wordt gefietst. Speelhoeken worden afgebakend door (lage) kasten of groot spel-materiaal, zoals een keukenblok. Door middel van vloerbedekking, lampen en verdere aankleding krijgt elke speelhoek een eigen sfeer.

Nodig zijn speelhoeken voor fantasie- en rollenspel, een hoek om te bouwen, een rustige leesplek, ruimte (met materialen) voor creatieve expressie, een plek om te puzzelen en een spel als lotto te spelen en plekken om je even terug te trekken. Ruimte voor beweging, binnen of buiten de groepsruimte, is essentieel voor alle leeftijdscategorieën: om te rollen, te kruipen, te klauteren, te springen en te rennen.

De indeling in verschillende speelplekken is niet alleen van toepassing op de binnenspeelruimtes. Ook buiten hebben de speelgebieden een eigen functie: een zandbak om samen te graven, zeven en bouwen, een heuvel om samen van af te rollen en een muurtje om tegenaan te zitten, zijn hier enkele voorbeelden van.

In deel 2 van het Pedagogisch kader wordt de inrichting verder uitgewerkt voor activiteiten gericht op: bewegingsspel

en zintuiglijke ervaringen; sociaal leren; communicatie en taal; het verkennen van de natuur en de fysieke omgeving; ordenen, meten en rekenen; muziek, dans en beeldende expressie.

Ruimtes voor verschillende leeftijdsgroepen

De diverse leeftijdsgroepen stellen verschillende eisen aan de ruimte en de inrichting daarvan.

Baby's

Als baby's te veel prikkels krijgen, worden ze onrustig en huilerig. Bij het creëren van een ruimte of hoek voor baby's is het daarom belangrijk om de hoeveelheid afleiding te beperken. Een rustig geluidsniveau, een beperkt aantal voorwerpen, beperkt gebruik van het

aantal kleuren (bijvoorbeeld een effen boxkleed in plaats van een bont kleed met gekleurd speelgoed erop).

Baby's maken een enorme ontwikkeling door, ook motorisch. Zodra ze daaraan toe zijn, gaan ze oefenen met vaardigheden zoals zich optrekken en zich over de grond voortbewegen. Dat betekent bijvoorbeeld een

EEN PLEK OM SAMEN TE SPELEN EN TE PRATEN

afgeschutte buitenruimte met een zachte ondergrond (gras of een kleed) en hekjes om je aan op te trekken. In een babygroep of een verticale groep is het belangrijk om duidelijk gescheiden speelplekken te creëren waar baby's actief kunnen zijn op hun eigen niveau en elkaar kunnen ontmoeten. Als de speelruimte open is en weinig begrensd, vertonen de kinderen vaak onrustig gedrag en storen ze elkaar.

Uiteraard moeten baby's altijd gezien kunnen worden door de groepsleiding en moeten zij ook altijd zelf de pedagogisch medewerkers kunnen zien.

Dreumesen

Dreumesen (circa anderhalf tot tweeënhalf jaar) hebben

EEN EIGEN PLEK VOOR BABY'S.

TREINMATERIAAL LOKT SAMENSPEL UIT

KENNIS

Variatie in speelplekken

In de verticale groep moet de variatie in speelplekken tegemoet komen aan de behoeftes van alle leeftijden. Daarom moet de variatie groter zijn dan in horizontale groepen. Naarmate er meer speelplekken zijn en de variatie groter is, vertonen de kinderen zelfstandiger gedrag en spelen ze meer samen.

Bron: Hoekstra, E. e.a. 2006

een enorme drang om te bewegen. Ze leren lopen, klimmen, glijden, stampen en willen dat eindeloos herhalen. Ze hebben behoefte aan plekjes binnen en buiten waar ze doorheen, onderdoor, achterlangs kunnen kruipen. Dreumesen beleven veel plezier aan het samen-zijn met andere kinderen. Ze nemen graag een leuke spelactiviteit van een ander over en vinden het leuk om achter elkaar aan te rennen of te stampen. Daar moet dus ruimte voor gemaakt worden. Dat kan in de eigen groepsruimte en bijvoorbeeld in de hal, het speellokaal of buiten. Dreumesen zijn geïnteresseerd in alles wat om hen heen gebeurt. Hoeken met een beperkte hoeveelheid interessante materialen zoals een huishoek met handdoeken en een afwasbak lokken uit tot spel. Dit werkt het beste als voor de dreumesen het verschil tussen de hoeken duidelijk is, als ze vanaf een afstand al kunnen zien wat ze daar kunnen doen. Doordat dreumesen snel afgeleid zijn door prikkels van buiten, is hun spanningsboog vaak kort. Hun concentratie kan worden vergroot door beperkt materiaal dat ze zelf kunnen pakken of door de hoeken en buitenspeelruimte extra spannend te maken door kleine veranderingen in aankleding en inrichting. Dreumesen willen alles zelf, maar hebben ook behoefte aan nabijheid en oogcontact met de pedagogisch medewerkers tijdens het spelen.

RUIMTE VOOR EIGEN SPEL

Peuters

Het spel van peuters is veelzijdig, de indeling en inrichting van hun speelruimtes weerspiegelt dat. Ze hebben plekken nodig waar ze rustig kunnen puzzelen of boekjes kijken. Ze hebben ook plekken nodig voor creatieve activiteiten zoals verven, kleien, muziek maken. En ze hebben ruimte en materialen nodig om de wereld te kunnen naspelen en er hun eigen vorm aan te geven: een keukenhoek met herkenbare attributen, een dierentuin, een winkelhoek, materialen om buiten een tent in te richten.

Peuters kunnen al veel zelf. Hun zelfvertrouwen en zelfstandigheid wordt bevorderd door de ruimte begrijpelijk in te richten. Peuters kunnen dan bewust hun activiteiten kiezen. Dit doen ze vaak samen met anderen. Het spel-materiaal moet logisch passen in de speelhoeken en goed bereikbaar zijn voor de kinderen.

Peuters willen groot zijn en een bijdrage leveren aan hetgeen in de groep gebeurt. De indeling van de ruimte komt zo veel mogelijk tegemoet aan bezigheden als: de bordjes voor de lunch zelf uit de kast kunnen halen, de gieter kunnen vullen om de plantjes water te geven en de lijmkwasten kunnen schoonspelen.

Peuters hebben behoefte aan vrijheid en aan beschutting en bescherming. Ze hebben behoefte aan plekken waar ze zich kunnen terugtrekken, buiten het zicht van de leidsters. Buiten spelen ze graag achter een heg of een berghok. Maar ze moeten wel op elk moment dat ze daar behoefte aan hebben, contact kunnen maken.

Verticale groep

Naarmate er meer verschillende leeftijden binnen een groep zijn, is er behoefte aan meer verschillende (speel) plekken. Dat betekent voor verticale groepen dat er voor alle aanwezige leeftijdsgroepen diverse speelmogelijkheden aanwezig zijn. Er moeten oplossingen gevonden worden voor de grote verschillen in behoeftes aan veiligheid en exploratie. In verticale groepen zijn meer speelplekken nodig dan in horizontale groepen, waar de behoeften van de kinderen minder uiteenlopen. Dit vraagt letterlijk meer speelruimte, bijvoorbeeld in de vorm van een extra speelruimte, al dan niet gedeeld met andere groepen.

Ruimtes die gebruikt worden door meerdere groepen

In veel kindercentra spelen de kinderen ook buiten de eigen groepsruimte. Denk bijvoorbeeld aan open deuren beleid, groepsoverstijgende activiteiten of centrumbreed werken.

DE HAL KAN UITSTEKEND DIENEN ALS SPEELPLEK.

DE KEUKENHOEK GEEFT VEEL SPEELMOGELIJKHEDEN.

NIET TE KOOP IN DE SPEELGOEDWINKEL, MAAR EEN BRON VAN PLEZIER.

Groepen kunnen onderling afspraken maken over de verdeling van speelhoeken, met als resultaat bijvoorbeeld een goed voorziene winkelhoek in de ene groepsruimte en een royale verkleedplek in de andere. Extra gelegenheid tot bewegingsactiviteiten ontstaan in de gezamenlijke hal voor dreumesen uit diverse groepen. Een atelier voor beeldende expressie, muziek of dans is een ander voorbeeld. Hier kunnen kinderen uit verschillende groepen met een pedagogisch medewerker of kunstenaar nieuwe materialen verkennen. Ten slotte hebben veel kindercentra een afgeschutte hoek in de gang met een gezamenlijke bibliotheek of speel-o-theek.

Het is, zeker voor peuters, belangrijk om daadwerkelijk speelruimte te krijgen en om ook in andere ruimtes dan de vaste groepsruimte te komen. Daarbij wordt gezorgd voor een overzichtelijke route van de ene ruimte naar de andere, waarbij het kind op elk gewenst moment een vertrouwde pedagogisch medewerker kan bereiken.

Spelmateriaal

Bij hun spel gebruiken kinderen veel verschillende soorten materialen. Bij de keuze van materialen is het belangrijk om op het volgende te letten:

- › Veiligheid. Het materiaal moet bestand zijn tegen het veelvuldige gebruik door veel verschillende kinderen en daarom aan hoge veiligheidseisen voldoen. Gebruik van minder solide materialen gebeurt alleen onder controle van de pedagogisch medewerkers. Bovendien wordt rekening gehouden met wat geschikt en veilig is voor de verschillende leeftijdsgroepen.
- › Het versterken van het zelfvertrouwen en het gevoel van eigenwaarde. Dit gebeurt als kinderen zelf met het spelmateriaal aan de gang kunnen. Een bromtol is leuk, maar een baby heeft altijd een ouder iemand nodig om het effect te bereiken. Met een set bekers die in elkaar passen, kunnen baby's van verschillende ontwikkelingsniveaus zelf experimenteren.
- › 'Open' materialen. Speelgoed waarmee kinderen iets kunnen maken is een grotere uitdaging dan speelgoed dat maar op één manier kan worden gebruikt. Verkleedkleden en de poppenhoek zijn te gebruiken voor een rijk scala van doen-alsofspelen. En met treinrails, bouwstenen, takken en flexibele buizen kunnen de kinderen bouwwerken maken op het niveau dat bij hen past.

- › Afwisseling van materiaal. Dat geeft nieuwe impulsen en houdt het spel interessant. Er is veel en gevarieerd verantwoord speelgoed.

- › Geschikt voor alleen en samenspel. Het materiaal is ook geschikt voor samenspelen met speelkameraadjes in de groep.

Ten slotte, kinderen spelen met alles. We doen kinderen tekort als ze alleen met speelgoed kunnen spelen. Als kinderen thuis zijn, spelen ze van jongs af aan met gewone gebruiksvoorwerpen: ze slaan met pannendecksels tegen elkaar, ze helpen de was opvouwen en ze doen mee met afwassen. Het 'echte' leven interesseert kinderen in hoge mate. Huishoudelijke voorwerpen bieden andere mogelijkheden en ervaringen dan speelgoed: ze voelen anders aan (bijvoorbeeld een metalen lepel of vergiet), je kunt er meer verschillende dingen mee uitproberen (een paar plastic soepkommen of bekers), je kunt er levensechter mee spelen (schoenen in de verkleedhoek, een telefoon in de huishoek). Daarmee vormt het voor kinderen een belangrijke bron van ontdekken, leren en zelfstandig spelen.

Samengevat

Een goed ingerichte binnen- en buitenruimte scheppen de voorwaarden voor veiligheid en welzijn en voor leren van de kinderen.

› **VEILIGHEID EN WELZIJN.** Pedagogisch medewerkers zorgen voor:

- › Een aantrekkelijke en vertrouwde omgeving, waar kinderen en hun ouders zich thuis voelen.
- › Fysieke veiligheid en gezondheid.
- › Een overzichtelijke omgeving waar kinderen de weg weten.
- › Een omgeving met contact naar buiten. Met ramen en afschermingen waardoor kinderen weten wat er om hen heen gebeurt.
- › Een omgeving met aandacht voor rust en privacy om je even terug te trekken uit de groep.
- › Een omgeving waarin kinderen in kleine groepjes en met de hele groep kunnen spelen en samen zijn.
- › Een omgeving waarin kinderen niet overprikkeld raken of zich vervelen.
- › Een omgeving waarin de pedagogisch medewerkers prettig en gezond kunnen werken.

› **LEREN EN ONTWIKKELEN.** Pedagogisch medewerkers zorgen voor:

- › Plaatsen waar pedagogisch medewerkers en een kind rustig en intiem samen kunnen zijn voor verzorging.
- › Plaatsen waar kinderen elkaar kunnen ontmoeten en van elkaar leren.
- › Plaatsen waarin kinderen die optimaal zelfstandig kunnen bewegen en vinden wat ze nodig hebben.
- › Hoeken en ruimtes die speciaal geschikt zijn voor bepaalde spelactiviteiten.

› **RUIMTES DIE PASSEN BIJ DE BEHOEFTES VAN VERSCHILLENDE LEEFTIJDGROEPEN.** In een verticale groep is meer ruimte nodig om de behoeftes van baby's en de oudere kinderen te kunnen combineren.

› **RUIMTES EN GEBRUIK DOOR MEER GROEPEN.** Denk daarbij niet alleen aan de hal en 'atelier', maar ook aan de buitenruimtes en slaapruidtes.

› **MATERIAAL.** Veilig, interessant, goede kwaliteit, afwisselend en geschikt voor alleen en samenspel.

Dagritme en groepssamenstelling

De ochtend begint onrustig. Lesley moet erg huilen bij het afscheid van zijn vader. In de kring hangt hij tegen Sascha aan, zijn vaste pedagogisch medewerker. Hij reageert geïrriteerd op de andere kinderen. Kevinson en Saar worden laat gebracht als de kinderen al in de kring zitten. Saar past zich snel aan. Maar Kevinson zit met zijn vingertjes te frunniken en doet niet mee. Het lukt de pedagogisch medewerkers niet om een gezellige warme sfeer te creëren. Daarom besluiten ze het dagprogramma iets aan te passen. Sascha vraagt wie samen met haar met de treinen wil spelen. Ze weet dat Lesley dol is op treinen en ze kiest er twee andere kinderen bij met wie hij graag speelt. Na een tijdje spelen wordt Lesley rustig en begint hij samen te spelen. Dan gaat Sascha weg. Ze gaat Dorte en Niels verschonen, wat ze in de regel direct na de kring doet.

Het dagritme en de groepssamenstelling zijn belangrijke pedagogische middelen om het gedrag van kinderen te beïnvloeden. Ze scheppen de voorwaarden voor een evenwichtig programma waarin tegemoet wordt gekomen aan de diverse behoeften van de kinderen. In het Pedagogisch kader wordt uitgegaan van de huidige normen voor het aantal pedagogisch medewerkers op een groep kinderen.

Dagritme

De kindergroep is een verzameling kinderen met elk hun eigen bioritme. De een heeft meer slaap nodig, de ander meer activiteiten om de overvloed van energie kwijt te raken. Pedagogisch medewerkers bieden een dagprogramma waarin ruimte is voor individuele verschillen. Maar ze zorgen ook voor gezelligheid en gezamenlijkheid en voor een dagritme dat regelmaat en vastigheid geeft. Een vertrouwd dagritme geeft houvast aan kinderen en aan de pedagogisch medewerkers. Het is de kunst van het opvoeden in kindercentra om een goede balans te vinden tussen tegemoetkomen aan individuele behoeften en het dagritme van de groep. De mate waarin kinderen een

TIJD VOOR ONDERZOEK.

individueel dagritme moeten kunnen volgen of houvast vinden in het ritme van de groep, verschilt sterk per leeftijd.

- › **Baby's.** Bij baby's is intensief overleg met de ouders noodzakelijk. Door in het kinderdagverblijf zo veel mogelijk aan te sluiten op het ritme van thuis, wordt de overgang voor de baby iets minder groot. De kunst voor de groepsleiding is om een verbinding te maken tussen wat de baby thuis gewend is en de mogelijkheden van de groep.

PRAKTIJK**Dagindeling verticale groep**

De tijden zijn bij benadering. De pedagogisch medewerkers sluiten aan op de behoeftes van de kinderen.

- › Tussen 7.45 uur en 8.30 uur worden de kinderen gebracht in een gecombineerde groep. De kinderen mogen vrij spelen en de ouders worden ontvangen met koffie en thee.
- › Rond 8.15 uur gaan de pedagogisch medewerkers met de kinderen naar hun eigen groep.
- › Om 9.25 uur gezamenlijk speelgoed opruimen en aan tafel gaan om een cracker te eten en sap te drinken. Er wordt gezongen en gebabbeld. Baby's zitten erbij of kruipen rond.
- › Rond 10.15 uur handen en gezichten wassen, luiers verschonen en daarna een activiteit binnen of buiten. De baby's gaan 's morgens slapen (afhankelijk van hun eigen ritme) en spelen verder op een kleed op de grond.
- › Rond 11.40 uur handjes wassen en aan tafel.
- › Rond 11.45 uur zingen, eten en praten.
- › Rond 12.15 uur handen en gezichten schoonmaken, verschonen en uitkleden om te gaan slapen. Voor het slapen eerst een verhaaltje voorlezen op het kleed.
- › Rond 12.45 uur slapen de meeste kinderen. Kinderen die bijna vier jaar zijn, blijven of doen spelletjes. De wakkere baby's krijgen een fruithap.
- › Rond 15.00 uur komen de kinderen uit bed en worden geholpen met verschonen/aankleden.
- › Rond 15.30 uur fruit eten en sap drinken met een liedje. De baby's die daaraan toe zijn, krijgen de fles aangeboden.
- › Tussen 16.00 uur en 18.15 uur vrij spelen en activiteiten. De kinderen worden opgehaald, ouders en leidsters voeren korte overdrachtsgesprekken. Om 17.00 uur wordt nog een cracker en sap aangeboden.
- › Om 17.45 uur worden de groepen weer per twee groepen samengevoegd en om 18.15 uur sluit het kinderdagverblijf.

- › Dreumesen. Vanaf ongeveer twee jaar zijn de meeste kinderen in staat om zich aan te passen aan het dagritme van de groep, mits de pedagogisch medewerkers soepel met het dagritme omgaan. Soepel betekent dat ze de kinderen de kans geven te 'ontsnappen' aan het dagritme. Bijvoorbeeld door rustige plekjes te maken waar de kinderen tijdens het vrij spel even kunnen dromen of slapen als ze moe zijn. En door de kinderen tijd te geven bij de overgangen van bijvoorbeeld vrij spelen naar de gezamenlijke lunch, zodat ze hun spel kunnen afmaken.
- › Peuters hebben meestal niet veel individuele verzorging meer nodig, de meeste verzorgingsmomenten hebben samen met de groep plaats. Een peuter zorgt vaak zelf voor individuele contacten met de pedagogisch medewerker door tegen haar te praten. Maar de pedagogisch medewerkers letten goed op dat ze elke dag met elk peuter contact hebben, ook met heel teruggetrokken kinderen.

Kenmerken van een goed dagritme

Dagritmes verschillen tussen kindercentra. Het is onder andere afhankelijk van de openingstijden en wensen van de ouders. Een goed dagritme heeft de volgende kenmerken:

- › Het is duidelijk en overzichtelijk voor de kinderen, hun ouders en pedagogisch medewerkers.
- › Het wordt gemarkeerd door de vaste onderdelen van het programma, zoals brengen, kring, spelen binnen en buiten, lunch, slapen, ophalen. Jonge kinderen weten niet dat de lunch om 11.30 uur is. Maar ze weten wel dat ze 's morgens na het buitenspelen aan tafel gaan. Deze vaste activiteiten staan verbeeld op een tijdslijn, zodat de kinderen snappen wat er gaat gebeuren.
- › Het is ruim gepland, waardoor kinderen niet opgehaast hoeven te worden. Er wordt rekening mee gehouden, dat de overgangen van de ene naar de andere activiteit ook rustig moeten kunnen verlopen. Tijdens de overgangen van activiteiten wordt gezorgd dat alle kinderen iets te doen hebben en niet lang stil moeten zitten wachten.
- › Er is ruimte voor flexibele aanpassing van het dagritme om rekening te kunnen houden met individuele kinderen en toevallige omstandigheden.
- › Er is een balans tussen rustige en actieve momenten.

- › Er is een balans tussen alleen spelen, spelen in kleine groepjes en met de hele groep.
- › Elke ochtend en of middag spelen de kinderen een deel van de tijd buiten.

Groepssamenstelling

Continuïteit in de relatie tussen pedagogisch medewerkers en kinderen

Het kind ontleent een gevoel van veiligheid aan de vertrouwdheid met de pedagogisch medewerker. Voor het opbouwen van zo'n vertrouwensrelatie is tijd nodig. Door tamelijk lange tijd met elkaar op te trekken leert de pedagogisch medewerker het kind goed kennen. Hij of zij snapt wat het kind bedoelt met 'uhhhh' of 'Omie'. Hij of zij weet welke momenten van de dag kritiek zijn en wat het kind graag doet. En het kind is aan de pedagogisch medewerker gehecht geraakt. De kwaliteit van de interacties tussen pedagogisch medewerkers en kinderen wordt sterk bepaald door de continuïteit van de relatie. In Nederland wordt gewerkt met vaste pedagogisch medewerkers en stamgroepen. Volgens het Convenant Kinderopvang zorgen kinderdagverblijven ervoor dat ieder kind maximaal drie vaste pedagogisch medewerkers heeft en dat ieder kind altijd minimaal één vertrouwde vaste pedagogisch medewerker in de stamgroep tegenkomt. Andere pedagogisch medewerkers zorgen ook voor het kind, maar de vaste pedagogisch medewerkers zijn de centrale figuren voor kind en ouders.

Continuïteit in de relaties tussen de kinderen

Continuïteit van de kinderen in de groep is ook belangrijk. Vertrouwde relaties tussen kinderen kosten tijd om op te bouwen. Als kinderen elkaar niet kennen, gaat veel aandacht en energie zitten in het begrijpen van wat er allemaal om hen heen gebeurt. Jonge kinderen communiceren grotendeels non-verbaal met elkaar. Daardoor zijn ze meer aangewezen op bekende gebaren en vertrouwde spelletjes. Non-verbale communicatie is gebaseerd op herhaalde handelingen. Kinderen die vaak samenspelen, weten bijvoorbeeld dat als één kind stampend loopt over een bank, er een spel begint: een spel van achter elkaar over de bank lopen en elkaar imiteren. Als kinderen met een vriendje spelen, spelen ze op hoger niveau dan met een onbekend kind. Kinderen die heel weinig komen, bijvoorbeeld een dag per week, blijven soms een buitenstaander in de groep.

TIJD OM SAMEN OP AVONTUUR TE GAAN.

SAMEN WERKEN AAN EEN BOUWWERK.

Voor pedagogisch medewerkers is het ook makkelijker om met een stabiele groep te werken. In een stabiele groep ontstaan vaste patronen tussen de kinderen. Kinderen die veel samen spelen; kinderen die het slecht met elkaar kunnen vinden; jongensgroepjes en meisjesgroepjes. Pedagogisch medewerkers zien en herkennen deze patronen in hun groep. Daardoor hebben ze goed zicht op wat er tussen de kinderen gebeurt. Dat geeft handvatten om de relaties tussen de kinderen positief te reguleren en steunen.

Speelkameraadjes en groepsamenstelling

Vanaf het moment dat kinderen kunnen lopen, ontwikkelen ze al een voorkeur voor bepaalde kinderen. De kans dat kinderen graag met elkaar spelen is het grootst:

- › Als kinderen ongeveer dezelfde leeftijd hebben. Hoe kleiner het leeftijdsverschil hoe groter de kans op vriendschap. Vriendschappen tussen kinderen die meer dan acht maanden verschillen, komen niet zoveel voor.
- › Als kinderen vaker op dezelfde dagen op het kindercentrum komen. Als kinderen vaker samen zijn, is de kans op vriendschap groter.

- › Als kinderen dezelfde sekse hebben. Bij kinderen vanaf drie jaar ontstaat een duidelijke voorkeur om te spelen met iemand van dezelfde sekse. Dus jongens met de jongens en meisjes met de meisjes. Maar gemengd spelen komt ook veel voor.
- › Als ze in dezelfde stamgroep zitten. Als kinderen buiten spelen met andere groepen, zoeken ze toch vaak verwoude kinderen van de eigen groep op.

Kinderen spelen spontaan weinig samen als er een groot leeftijdsverschil is. In een verticale groep spelen de twee- en driejarigen zelden met de baby's. Waarschijnlijk hangt de voorkeur voor speelkameraadjes sterk samen met het spel en de activiteiten waar de kinderen van houden. Jonge baby's zijn even interessant voor peuters, maar niet om lang mee te spelen. Een tweejarige kan veel minder dan een driejarige. Dat vraagt veel aanpassing van de oudste als ze willen samenspielen. Kinderen met ongeveer hetzelfde ontwikkelingsniveau dagen elkaar uit en begrijpen elkaar gemakkelijker. Bij de samenstelling van de groepen wordt geprobeerd om rekening te houden met het vinden van speelkameraadjes. Er wordt gekeken naar de verhouding tussen het aantal jongens en meisjes en naar een evenwichtige verdeling tussen de leeftijdsgroepen.

Parttime gebruik van kinderopvang

In Nederland werken de meeste vrouwen met kinderen parttime. Hierdoor hebben ze meer tijd voor hun gezin

en kinderen. Dat wordt positief gewaardeerd. Maar het brengt wel een vraagstuk met zich mee voor de continuïteit in de kindercentra. Veel pedagogisch medewerkers zijn zelf moeder en werken parttime. En de kinderen komen parttime tijdens de dagen dat de ouders opvang nodig hebben. Van één kindplaats wordt gebruikgemaakt door meer dan één kind. Hierdoor zijn er per week veel wisselingen in pedagogisch medewerkers en kinderen. In een groep van veertien kinderen maken vaak 34 kinderen gebruik van een kindergroep met veertien kindplaatsen; en die worden begeleid door vijf pedagogisch medewerkers per week.

Zonder gericht beleid komen de kinderen elke dag andere kinderen en pedagogisch medewerkers tegen. Dat maakt hun leven in het kindercentrum minder voorspelbaar. Mogelijkheden om de stabiliteit te vergroten zijn:

- › Twee of drie kinderen van ongeveer dezelfde leeftijd op dezelfde dagen laten komen, zodat ze elkaar altijd tegenkomen.
- › Vaste combinaties van dagen voor parttimegebruik aanbieden.
- › Parttime werkende pedagogisch medewerkers aan parttime kinderen koppelen, zodat de kinderen altijd hun vaste pedagogisch medewerker hebben.

Al deze mogelijkheden betekenen dat de keuzevrijheid van ouders wordt beperkt.

Horizontale en verticale groepen

De groepen in kindercentra bestaan óf uit kinderen van ongeveer gelijke leeftijd (horizontaal) óf uit kinderen van uiteenlopende leeftijden (verticaal). In Nederland wordt meestal gesproken van een verticale groep als de kinderen nul tot vier jaar zijn. Horizontale groepen bestaan veelal uit nul- tot anderhalf- of tweejarigen en twee- tot vierjarigen.

Binnen een horizontale groep bestaan vrij grote verschillen tussen de kinderen. Zo heeft een baby van vier maanden andere behoeften dan een dreumes van anderhalf die net kan lopen. Toch zijn er in een horizontale groep voldoende kinderen van hetzelfde niveau om samen spelletjes te doen en groepsactiviteiten aan te bieden.

Een verticale groep vraagt meer organisatie en planning om tegemoet te komen aan de brede speel-, verzorgings- en ontwikkelingsbehoeften van nul- tot vierjarigen. Door verschillen in ritmes van de baby's en de oudere kinderen

PRAKTIJK

Vastedagencombinaties

Kindercentra kunnen vaste combinaties van dagen aanbieden om de stabiliteit in hun groepen te verhogen. De ouders krijgen dan een aantal dagen als pakket aangeboden. Een kinderdagverblijf met drie verticale groepen biedt ouders bijvoorbeeld de volgende mogelijkheden:

- › Groep 1: maandag, dinsdag, woensdag of donderdag, vrijdag.
- › Groep 2: maandag, woensdag, vrijdag of dinsdag, donderdag.
- › Groep 3: vier of vijf dagen naar keuze.

Uit: Welkom in de groep, 2007

in een verticale groep is er per dag sprake van afwisseling tussen drukke en rustige momenten. Dat geeft de pedagogisch medewerkers de mogelijkheid om met kleine groepjes kinderen te werken. Het betekent ook dat er voor de medewerkers weinig rustmomenten zijn, omdat het zelden voorkomt dat alle kinderen tegelijk slapen of rusten.

In een horizontale (peuter)groep kunnen pedagogisch medewerkers terugvallen op vaste routines. Dit geeft duidelijkheid aan kinderen en groepsleiding. Wel vraagt het veel van pedagogisch medewerkers om alert en reactief te blijven. Een verticale groep vraagt een combinatie van uitstekende planning en veel creativiteit en flexibiliteit. Er is geen onderzoek bekend waaruit eenduidig blijkt of verticale groepen beter of slechter voor kinderen zijn dan horizontale groepen. Er zijn wel aanwijzingen dat verticale groepen moeilijker zijn voor pedagogisch medewerkers in verband met hogere organisatorische eisen. Groepen met nul- tot vierjarigen komen internationaal gezien weinig voor. Over de effecten op kinderen van verticale groepen met wisselende kinderen door parttimegebruik is niets bekend. Om tegemoet te komen aan de spelbehoeften van de ou-

AANDACHT VOOR ELKAAR IN EEN VERTICALE GROEP.

dere kinderen in de verticale groep en in de horizontale groepen voor twee- tot vierjarigen worden soms 3+-groepen gemaakt. In de 3+-groepen kunnen de oudste kinderen uit de verschillende groepen van het kinderdagverblijf op bepaalde uren samen spelen. Samenwerking tussen de pedagogisch medewerkers zowel binnen de groep als tussen de groepen is nodig om aan de verschillende ontwikkelingsbehoeftes van de kinderen tegemoet te komen.

De voor- en nadelen van verticale en horizontale groepen:

Verticaal (0-4 jaar)

Jongere kinderen kunnen oudere kinderen zien spelen. Oudere kinderen leren omgaan en rekening te houden met jongere kinderen. Kinderen met beperkingen kunnen makkelijk worden opgenomen door de diversiteit in ontwikkelingsniveaus.

Pedagogisch medewerkers hebben een gevarieerde groep en een gevarieerde dagritme passend bij baby's (individueel), dreumesen en peuters. Er is veel ruimte nodig om tegemoet te komen aan de behoeften aan veiligheid en bewegingsruimte van alle leeftijden.

Kinderen blijven vier jaar in dezelfde groep zonder van groep te hoeven wisselen. Dit komt de stabiliteit van de relaties tussen pedagogisch medewerkers en kinderen ten goede.

Horizontaal (0-2 jaar; 2-4 jaar)

Kinderen ontmoeten leeftijdgenootjes met eenzelfde ontwikkelingsniveau, die ze kunnen imiteren.

Kinderen met ongeveer hetzelfde ontwikkelingsniveau dagen elkaar uit en stimuleren elkaar. Kinderen spelen het liefste met kinderen met overeenkomstige spelbehoeftes.

Pedagogisch medewerkers hebben een homogenere groep en een flexibel dagritme voor de hele groep.

Kinderen maken een wisseling mee als ze anderhalf tot twee jaar oud zijn. Door de overgang raken ze (tijdelijk) vriendjes kwijt en krijgen ze andere pedagogisch medewerkers.

PRAKTIJK**Vrienden voor het leven**

Het overgaan van baby- naar peutergroep is voor veel kinderen een grote stap. Het is belangrijk dat kinderen de tijd krijgen om vertrouwd te raken met de nieuwe pedagogisch medewerkers, de andere kinderen en de andere gewoontes. Als je samen met je vriendjes gaat, voelt dat een stuk vertrouwd. Het daarom aan te bevelen om kinderen in groepjes van twee of drie over te laten gaan naar de volgende groep.

Bron: Howes, C. & Ritchie, S. (2002)

Stamgroepen, opendeurenbeleid en groepsoverstijgend werken

In sommige kinderdagverblijven wordt vrijwel uitsluitend in vaste kleine (stam)groepen gewerkt, in andere wordt gewerkt met grotere groepen of kunnen de kinderen een groot gedeelte van de dag buiten de eigen groep spelen. Bij lange openingstijden beginnen sommige kinderen in een groep voor vroegkomers van alle leeftijden. Aan het einde van de dag is er een groep voor langblijvers. Belangrijk aandachtspunt bij het werken in wisselende groepen is de veiligheid en de overzichtelijkheid voor de kinderen. Kinderen kunnen profiteren van een groot aanbod aan interessante speelmogelijkheden als ze gebruik kunnen maken van verschillende speelruimtes en mee kunnen doen aan een breed aanbod aan activiteiten. Dit werkt alleen als ze zich veilig voelen, zicht hebben op vertrouwde pedagogisch medewerkers en kinderen, kortom: als ze de situatie begrijpen en overzien. Kinderen moeten op een dag niet te veel pedagogische medewerkers, ruimtes en kinderen zien.

Behoeften van jonge kinderen en volwassenen

Voor het pedagogisch handelen in het kindercentrum geldt steeds dat er een balans gevonden moet worden tussen de behoeftes van de kinderen individueel, van de groep en van de volwassenen.

Bijvoorbeeld: de werktijden van de pedagogisch medewerkers maken het noodzakelijk dat op één groep verschillende pedagogisch medewerkers op verschillende dagen werken. De meeste pedagogisch medewerkers werken immers in deeltijd, ze hebben lunchpauzes en

werkbeprekingen met een stagiair of ouder. Bovendien zijn de openingstijden langer dan de achturige werkdag van de pedagogisch medewerkers.

Roosters en werktijden van de ouders bepalen de samenstelling van de groep (welke kinderen er op een bepaalde dag zijn). Als de opvangbehoefte van de ouder het enige criterium is om een kind naar het kinderdagverblijf te brengen, dan komen alle kinderen op wisselende dagen. Veel wisseling in de groepssamenstelling brengt met zich mee dat het moeilijk wordt voor jonge kinderen om elkaar te leren kennen en vrienden te maken.

Binnen elke kinderopvangorganisatie worden keuzes gemaakt ten aanzien van de plaatsingsdagen van de kinderen en de werktijden van pedagogisch medewerkers. Het is belangrijk om steeds de belangen van de volwassenen in verband met werk en organisatie goed te onderscheiden van de belangen en behoeften van de kinderen. De organisatorische belangen van de volwassenen mogen nooit prioriteit krijgen ten koste van de behoefte van kinderen aan stabiele relaties.

Samen- gevat

Een goed dagritme en groepsamenstelling komen tegemoet aan de basisbehoeften van de kinderen. Beide zijn belangrijke voorwaarden voor veiligheid, welzijn en leren van de kinderen. Kindercentra zorgen voor:

- › **EEN DAGRITME DAT PAST BIJ DE ONTWIKKELING VAN DE KINDEREN.** Bij baby's wordt in principe aangesloten bij het bioritme van het kind thuis. Naarmate kinderen ouder worden, kunnen ze zich beter aanpassen bij een dagritme voor de hele groep.
- › **EEN DAGRITME DAT KINDEREN (EN OUDERS) BEGRIJPEN EN DUIDELIJK GEMARKEERD IS.** Hierdoor krijgen de kinderen overzicht. Ze snappen de opeenvolgende gebeurtenissen.
- › **EEN DAGRITME MET EEN GOEDE BALANS** tussen rust en activiteiten, structuur en flexibiliteit.
- › **CONTINUÏTEIT IN DE SAMENSTELLING VAN DE GROEP.** Kinderen en pedagogisch medewerkers trekken zo veel mogelijk lange tijd met elkaar op. Hierdoor kunnen kinderen zich aan de pedagogisch medewerkers en aan elkaar hechten.
- › **STABILITEIT IN DE SAMENSTELLING VAN DE GROEP.** De samenstelling van de groep wisselt niet voortdurend. Kinderen komen dagelijks zo veel mogelijk dezelfde kinderen tegen. Hierdoor krijgen vriendschappen tussen kinderen een kans.
- › **EEN PEDAGOGISCH BELEID DAT PAST BIJ HORIZONTALE OF VERTICALE GROEPEN.** Er wordt beleid gemaakt om eventuele nadelen op te vangen.

Observeren en plannen

Pedagogisch medewerker Yolan zit op de bank. Als kinderen bij haar komen, zegt ze: 'Ga maar naar Myrthe. Ik heb een rustmomentje en mag fijn naar jullie kijken.' Yolan en haar collega's hebben het altijd over een 'rustmoment'. Natuurlijk is observeren geen rust maar werk voor pedagogisch medewerkers. Maar de kinderen snappen het en vragen aandacht en hulp bij de stagiaire of de andere pedagogisch medewerker. Op deze manier kunnen de pedagogisch medewerkers enkele malen per week tien minuten gericht observeren.

Observeren behoort tot het hart van het werken met jonge kinderen. Door te observeren kijken pedagogisch medewerkers of wat ze aanbieden werkt; waar de belangstelling van kinderen ligt; waar individuele kinderen behoefte aan hebben. Door te observeren kunnen de pedagogisch medewerkers aansluiten bij de kinderen en activiteiten plannen.

van de kinderen in de groep. Natuurlijk hebben alle kinderen wel eens een slechte dag en veel kinderen

Observeren

Observeren is een bron van plezier, inzicht en verwondering. Door te kijken leren de pedagogisch medewerkers de kinderen kennen. Hoe meer ervaring ze hebben met observeren, hoe meer ze gaan zien. En hoe groter de verwondering over de unieke manier waarop elk kind in het leven staat. Begrijpen hoe kinderen 'werken', maakt dat pedagogisch medewerkers meer geduld hebben met 'lastige' kinderen en het verhoogt de pedagogisch creativiteit.

Veiligheid en welbevinden

Pedagogisch medewerkers zijn altijd gespitst op veiligheid en welbevinden. Ze screenen voortdurend de omgeving en het gedrag van de kinderen daarop. Ze zorgen ervoor dat baby's en dreumesen binnen hun zicht zijn en dat de kinderen makkelijk oogcontact met hen kunnen maken. De groepsleiding let ook op het algemene welbevinden

ZIJN DE KINDEREN OP ELKAAR BETROKKEN?

FOTO: DANIELLE HEESBEEN

IS HET KIND OPEN VOOR NIEUWE ERVARINGEN?

TIP**Onrust**

Onrust in de groep? Soms weet je niet waardoor het komt. Je signaleert het volgende: de kinderen kibbelen continu, zijn na zeer korte tijd weer uitgespeeld, willen weer met een nieuw stuk speelgoed spelen. Niemand lijkt zich ergens op te kunnen concentreren. Het kan zijn dat er onvoldoende prikkels en uitdagingen in de ruimte zijn. Misschien wordt het tijd om de ruimte eens goed onder de loep te nemen en verrassende, nieuwe elementen aan te brengen. Denk aan een lappenhoek met veel dekens, shawls en doeken of een dozenhoek met simpelweg een aantal lege dozen in allerlei formaten.

hebben bepaalde momenten van de dag dat ze hangelig zijn en zichzelf in de weg zitten. Pedagogisch medewerkers merken dat en spelen in op de situatie van dat moment.

Door regelmatig te observeren hebben de pedagogisch medewerkers van ieder kind een beeld van zijn of haar welbevinden in de groep en in het kindercentrum.

- › Is het kind in de regel ontspannen en blij? Of is het juist angstig en schuw?
- › Is het kind in de regel nieuwsgierig en staat het open voor nieuwe ervaringen?
- › Is het kind betrokken bij zijn of haar spelactiviteiten? Gaat het kind erin op?
- › Gebruikt het kind de pedagogisch medewerkers als veilige basis als hij of zij hulp nodig heeft?

- › Wil het kind ervaringen delen met de pedagogisch medewerkers?
- › Heeft het kind belangstelling voor andere kinderen en maakt hij of zij contact?
- › Zijn ouders en kinderen ontspannen bij het brengen en halen?

De pedagogisch medewerkers observeren ook het welbevinden van de groep als geheel.

- › Is de sfeer positief, vrolijk en gezellig? Zijn de kinderen bij elkaar betrokken?
- › Kunnen de kinderen ongestoord spelen?
- › Verloopt de dag als geheel soepel, werkt het dagritme?
- › Spelen de kinderen in de speelhoeken en met de materialen, wordt de gehele speelruimte binnen en buiten gebruikt?

Voor het observeren zelf en het handelen naar aanleiding van de observatieresultaten, zijn diverse goed bruikbare instrumenten ontwikkeld.

Ouders

Ouders maken hun kinderen dagelijks mee en weten veel van het gedrag van hun kinderen. In oudergesprekken komen de overeenkomsten en verschillen tussen het gedrag thuis en in het kindercentrum aan de orde. Hierdoor krijgen pedagogisch medewerkers en ouders een breder beeld van het kind en kunnen pedagogisch medewerkers hun handelen nog beter afstemmen op dit specifieke kind.

Het gebruik van een observatie- of rapportagelijst kan een steun in de rug vormen bij de oudergesprekken. Veel bestaande observatie-instrumenten zijn geschikt om in de contacten met ouders te gebruiken. In de meeste voor- en vroegschoolse programma's (VVE) wordt hier nadrukkelijk aandacht aan besteed.

Leren en ontwikkelen

AANBOD AAN LEERERVARINGEN. Voor het leren en ontwikkelen van jonge kinderen is het belangrijk dat ze in de gelegenheid zijn op een rijk scala van ervaringen op te doen op alle ontwikkeling- en competentiegebieden.

In deel 2 worden die verder uitgewerkt: de verzorg-leerervaringen en speel-leerervaringen. De hoofdstukken bieden aanknopingspunten om te checken of het aanbod aan ervaringen voldoende is. Daarnaast worden er globale beschrijvingen gegeven van het ontwikke-

lingsverloop. Die geven houvast om te bepalen wat redelijke verwachtingen zijn ten aanzien van de competenties van de kinderen op een bepaalde leeftijd. Grote leeftijdsverschillen in het tempo van ontwikkeling zijn echter normaal bij jonge kinderen. Bij het observeren gaat het dus om het aanbod van ervaringen en om wat het kind ermee doet.

Bij het observeren stellen de pedagogisch medewerkers zich de vraag: welke onderdelen komen bij de kinderen uitstekend tot hun recht, welke zaken verdienen extra aandacht?

Bijvoorbeeld:

- ▶ Hebben de dreumesen voldoende mogelijkheden voor grof motorische activiteiten? Geobserveerde signalen kunnen zijn: het veelvuldig klimmen op tafels en in kasten, veel beweging tijdens het eten aan tafel.
- ▶ Is er voor de baby's voldoende gelegenheid om al bewegend te ontdekken? Signalen: onrustig gedrag in de box of juist veelvuldig in slaap vallen, heftig bewegen in (wip)stoeltje.
- ▶ Kunnen peuters een rollenspel op hun niveau uitvoeren? Signalen: peuters maken veel ruzie met elkaar en met dreumesen, ze gooien veel met spelmateriaal, ze wisselen erg snel van activiteit.

Op basis van het bespreken van dergelijke observaties besluiten pedagogisch medewerkers tot kleine of grote aanpassingen in gebruik van de ruimte, materiaal, dag-indeling en organisatie van de groep.

Een voorbeeld op basis van bovengenoemde vragen en geobserveerde signalen: de dreumesen gaan vaker naar buiten en er wordt in de groepsruimte plaatsgemaakt voor klimkussens. En de eettijd wordt bekort. Baby's krijgen een afgescheiden en op hen afgestemde ontdekhoek met spannende materialen en in het dagschema worden meer mogelijkheden ingebouwd voor de baby's om veilig de groepsruimte te verkennen.

Er wordt een verkleedhoek ingericht met veel interessante attributen die alleen toegankelijk is voor peuters. Een van de pedagogisch medewerkers gaat regelmatig met de kleintjes in de hal spelen, waardoor de groteren meer gelegenheid krijgen hun spel uit te bouwen.

INDIVIDUELE KINDEREN. Een systematische vorm van observeren van individuele kinderen wordt wel een kindvolgsysteem genoemd. Daarmee wordt volgens een vaste methode gekeken naar de ontwikkeling van elk

kind, naar de stappen die hij of zij zet in het verwerven van de diverse competenties. De resultaten worden ingezet om beter te kunnen inspelen op de behoeften en mogelijkheden van het kind.

Er zijn veel verschillende systemen die elk hun eigen enmerken hebben. VVE-programma's zoals Piramide, Kaleidoscoop, Startblokken en Puk & Ko zijn bedoeld om de ontwikkeling van kinderen te volgen en om op basis daarvan volgens bepaalde richtlijnen en activiteiten te plannen. Ze hebben elk een eigen kindvolgsysteem, dat past bij de manier van werken. Daarnaast zijn er ook kindvolgsystemen die niet gekoppeld zijn aan een bepaalde methode. Vaak worden er in het kindvolgsysteem adviezen gegeven over stimuleringsmogelijkheden op het gebied van de geobserveerde ontwikkelingsgebieden of competenties.

Sommige observatielijsten zijn vooral bedoeld om ontwikkelingsproblemen te signaleren. Andere zijn bedoeld voor informatieoverdracht naar het basisonderwijs. Een goed gekozen en goed toegepast kindvolgsysteem geeft extra mogelijkheden om de kinderen op maat te ondersteunen bij het versterken van hun competenties. De keuze voor het gebruik van een kindvolgsysteem betekent dat er tijd voor wordt ingeruimd: pedagogisch medewerkers moeten leren er mee om te gaan, ze moeten het uitvoeren, het wordt besproken met collega's en er worden vervolgstappen aan verbonden.

PROTOCOLLEN. Soms geven observaties aanleiding tot extra maatregelen. Kindercentra hebben protocollen voor situaties die extra zorg en opmerkzaamheid vereisen. Bijvoorbeeld: hoe te handelen als er bij een kind geruime tijd problemen worden gesignaleerd? In het protocol staat beschreven welke stappen er gezet moeten worden, met wie er binnen en buiten het kindercentrum moet worden overlegd en binnen welke termijn.

Observeren moet je leren

Kijken moet je leren. Ouders en stagiaires die voor het eerst in een kindergroep komen, zien kinderen die door elkaar heen lopen, spelen, soms veel lawaai maken. Ze zullen in de regel moeite hebben om meteen te snappen hoe het sociale leven van deze groep kinderen in elkaar zit. Maar ook ervaren pedagogisch medewerkers ontgaat veel. Dit komt doordat er altijd zoveel tegelijk gebeurt in een groep. En doordat ieder mens in vertrouwde situaties verwachtingen opbouwt. Als er woeste kreten uit de bouwhoek komen en de pedagogisch medewerker ziet

Sem en Lynn, zal ze bijvoorbeeld geneigd zijn om Sem aan te spreken, want Sem is vaak wild. Daarom is het voor alle medewerkers goed om regelmatig een stapje opzij te doen en te kijken wat er gebeurt en juist niet meteen te handelen.

Kindvolgsystemen en andere observatielijsten zijn geweldige hulpmiddelen om de aandacht te richten op interessante aandachtspunten in het gedrag van de kinderen. Het gericht bekijken van video-opnames geeft inzicht in het gedrag van kinderen en in de wijze waarop de pedagogisch medewerkers daar invloed op kunnen uitoefenen. Voor zowel pedagogisch medewerkers, ouders als wetenschappers die van observeren hun beroep hebben gemaakt geldt: door het gedrag van kinderen te observeren doe je altijd nieuwe ontdekkingen.

TIJD VOOR EEN UITSTAPJE NAAR DE KINDERBOERDERIJ.

PRAKTIJK

Onrust voorkomen

Door het vooraf bedenken van activiteiten en vooral het vastleggen daarvan en vooruit regelen van het materiaal dat je nodig hebt, is veel onrust te voorkomen. Een activiteit pas bedenken op het moment dat het tijd is om wat te gaan doen loopt vaak anders dan je wil; een kind is net gevallen, heeft extra troost nodig, de telefoon gaat, je collega heeft een doktersbezoek gepland. Een goed uitgevoerde planning biedt dan rust en regelmaat.

(Reactie op website Nederlands Curriculum)

Planning van activiteiten en leerervaringen

Observeren en plannen horen bij elkaar. Door te observeren stellen pedagogisch medewerkers vast in hoeverre ze hun pedagogische doelen halen en voldoen aan kwaliteitsnormen met betrekking tot welbevinden en het bieden van leerervaringen.

Dagelijkse organisatie en planning

Voor een planning die goed is afgestemd op de eigen groep kinderen en hun behoeften, is een soepele organisatie nodig. Pedagogisch medewerkers bespreken per dag en voor de wat langere termijn, wat ze de kinderen willen bieden, en stemmen daar hun werkzaamheden op af. Soms zijn het maar korte momenten van overleg, maar ze zijn bepalend voor het welslagen van de dag. Door concreet te bespreken hoe de dag in principe gaat verlopen, voorkomen de medewerkers dat ze worden overvallen door praktische problemen en onvoldoende aandacht kunnen besteden aan het inspelen op de ontwikkelingsbehoeften van de kinderen.

Op een willekeurige dag kan het voorkomen dat er twee baby's komen waarvan de pedagogisch medewerkers weten dat ze veel aandacht nodig hebben. Ook willen ze die dag met de oudste peuters een activiteit met mozaïek doen en de dreumesen hebben behoefte om in de hal lekker te bewegen. Bovendien moet het project Boerderij verder worden uitgewerkt. Het geeft voldoening als zo'n dag soepel verloopt. Die kans wordt vergroot door tevoren afspraken te maken over de manier waarop dit wordt ingepast binnen het dagschema. Bedenk van tevoren wie wat gaat doen tijdens de slaapmomenten, plan de huishoudelijke klussen goed en spreek een duidelijke taakverdeling af. Bij het plannen van activiteiten op de langere termijn, bijvoorbeeld een project of thema voor de groep of het hele dagverblijf, is een goede organisatie onmisbaar. Ruime tijd tevoren wordt bedacht welke klussen er moeten gebeuren. Deze worden opgedeeld in kleinere klussen en onderling verdeeld. Regelmatig wordt uitgewisseld en zonodig bijgestuurd. Als de eigenlijke uitvoering met de kinderen gaat beginnen, liggen alle spullen klaar en kan iedereen zich concentreren op het werken met de kinderen.

Planning voor een langere periode

De inrichting van de ruimte, het dagritme en de groepsindeling liggen in de regel voor langere tijd vast. Daarnaast zijn er jaarlijks terugkerende activiteiten, feesten en

projecten voor het hele kindercentrum zoals Sinterklaas, carnaval, projecten rond de seizoenen. Op grond van observaties en de daarbij behorende evaluaties worden deze activiteiten bijgesteld en nieuwe planningen gemaakt. In de regel zal het basisstramien, zoals het dagritme en indeling van de binnen- en buitenruimte niet maandelijks worden veranderd. Kinderen hebben behoefte aan variatie, maar ontlenen hun gevoel van veiligheid deels aan de voorspelbaarheid van de dagindeling en de inrichting.

Planning voor een week of maand

Binnen de groep maken de pedagogisch medewerkers een planning voor kortere termijn. Ze observeren een bepaalde belangstelling bij de kinderen. Ze merken bijvoorbeeld dat bepaalde doelen weinig aan bod komen en maken een plan om dat te verbeteren. Ze vervangen materialen uit de speelhoeken, kiezen bepaalde boeken om voor te lezen, regelen hulp voor een uitstapje naar de kinderboerderij, et cetera. Ook passen ze hun pedagogisch handelen aan op grond van observaties van individuele kinderen. Als het nodig is, maken ze voor een kind een individueel actieplan. Bijvoorbeeld omdat het kind erg impulsief is, zich verveelt, bijt of erg teruggetrokken is. De groepsleiding stemt het plannen van activiteiten mede af op de belangstelling die ze bij de kinderen observeren. Bijvoorbeeld, een pedagogisch medewerker merkt speciale belangstelling bij een kind voor bloemen en gaat met een groepje bollen planten en een bloemenboek bekijken. Of de pedagogisch medewerkers observeren dat het spel eentonig wordt, bijvoorbeeld dat de kinderen buiten steeds rondjes fietsen en maken dan een plan om het buitenspel een nieuwe impuls en uitdaging te geven.

Inspelen op het moment

Geplande activiteiten komen pas tot leven als pedagogisch medewerkers ook inspelen op het moment. Je kunt van alles mooi bedacht hebben, maar als het niet werkt, moet iets anders bedacht worden. Spontaneiteit ontstaat door goed observeren en daar direct op reageren. Zo'n dag waarop alles van zelf lijkt te gaan, is een dag waarop de pedagogisch medewerker precies dát grapje maakt waardoor kleine Esmee zich begrepen voelt en alsnog bereid is om haar speelgoed op te ruimen. En precies de juiste toon vindt, waardoor Youri rustig gaat slapen. En precies die creatieve inval heeft waardoor de driftaanval van Lea voorkomen wordt. Zo'n heerlijk dag waarin planning en spontaneiteit in evenwicht zijn.

Protocolen

Kindercentra hebben protocollen voor situaties die extra zorg en opmerkzaamheid vereisen. Bijvoorbeeld: hoe te handelen als er bij een kind geruime tijd problemen worden gesignaleerd? Hoe te handelen bij vermoeden van kindermishandeling? Hoe te handelen in geval van een lichamelijk ongeluk van een kind? Hoe te handelen als een kind niet wordt opgehaald? Hoe te handelen als een pedagogisch medewerker onverwacht ziek is of wordt? In het protocol staat beschreven welke stappen de pedagogisch medewerker moet zetten en met wie hij of zij moet overleggen, contact opnemen en informeren, en binnen welke termijn.

Planmatigheid: van globaal tot gericht methodisch werken

Kindercentra verschillen in de mate waarin ze planmatig en methodisch willen werken. Dit hangt samen met de doelen en maatschappelijke functie van het kindercentrum en hun pedagogische opvattingen. Als het kindercentrum gericht is op het stimuleren van kinderen met ontwikkelingsachterstanden of op voorbereiding op de basisschool wordt in de regel gericht en vaker volgens een methode gewerkt.

De leeftijd van de kinderen speelt ook een rol. Hoe jonger de kinderen, hoe meer de nadruk ligt op een goed en

FOTO: RUBEN KEESTRA

EEN PRIMA MOMENT OM SAMEN TE LEZEN.

KENNIS**Situaties aanbieden**

Het is zeker belangrijk om in te gaan op dingen waar de kinderen zelf mee komen. Maar voor het uitbreiden van de taalontwikkeling en van andere ontwikkelingsgebieden is het ook belangrijk dat leidsters situaties aanbieden aan de kinderen. Hierdoor wordt hun kennis van de wereld uitgebreid. Die kennis is op zich al nuttig, maar helpt ze bovendien om zich goed te ontwikkelen op andere terreinen. Als ze later gaan lezen, is een tekst gemakkelijker te begrijpen als ze al veel weten. Die factor blijkt in de loop van de basisschool steeds meer het succes bij begrijpend lezen te verklaren.

Ontleend aan Hans Cohen de Lara (2007)

KENNIS**Leereffecten**

Activiteiten en thema's geven de kinderen gelegenheid om al spelend veel te leren. Het leereffect wordt vergroot als je:

- › Herhaalt – 'O leuk, we gaan weer dieren kleien'
- › Varieert – 'Kunnen we de takjes die jullie hebben gevonden, gebruiken bij het kleien?'
- › Vasthoudt – 'Op deze foto zie je alle slangen die we hebben gemaakt'
- › Uitbreidt – 'Zou er in deze bak met speelgoedieren ook een slang zitten?'
- › Eigen spel stimuleert – 'Bij het vrij spelen kun je kiezen om te kleien'

gevarieerd aanbod van ervaringen en hoe minder sturing er wordt gegeven om bepaalde vaardigheden uit te lokken of oefenen.

Globale planning

Alle kindercentra hanteren een globale planning van hun activiteitsaanbod. Ze checken regelmatig of alle belangrijke verzorging- en speel-leerervaringen aan bod komen. Het welbevinden van de individuele kinderen wordt eveneens gecheckt. Daarnaast kunnen er planmatige activiteiten worden aangeboden. Bijvoorbeeld:

- › Een project, waaraan langere tijd wordt gewerkt. Een project biedt de mogelijkheid om diverse ervaringen rond een thema aan te bieden. Kennis en vaardigheden beklijven beter als een beroep wordt gedaan op alle zintuigen: proeven, voelen, horen, ruiken, erover praten. Bijvoorbeeld een project rond licht en schaduwen; of 'waterwerken' met de waterpomp en zand.
- › Focus op een bepaald kind of probleem in de groep. Naar aanleiding van signalen kunnen pedagogisch medewerkers enige tijd gericht observeren om te snappen wat er aan de hand is. Bijvoorbeeld een kind dat bijt. Wanneer doet hij dat? Wat gaat er aan vooraf? Hoe kunnen we dat voorkomen? Aan het maken en uitvoeren van een plan van aanpak doen alle pedagogisch medewerkers mee om de effectiviteit te vergroten.

Gericht methodisch en planmatig werken

De meeste VVE-programma's zijn meer uitgewerkt voor de driejarigen dan voor de jongere kinderen. Dat wil zeggen dat er preciezere beschrijvingen worden gegeven van leerervaringen die in een bepaalde manier en volgorde kunnen worden aangeboden en ook van de kerndoelen en vaardigheden van de kinderen waarnaar gestreefd wordt. Methodisch werken vooronderstelt systematisch observeren en verslaggeving van individuele ontwikkelingslijnen door de pedagogisch medewerker. Daarnaast moeten pedagogisch medewerkers dagelijks en wekelijks overleggen om de observaties te bespreken:

- › Wat hebben we geobserveerd?
- › Wat leert ons dat over het kind?
- › Wat is een goede volgende stap? Of wat heeft dit kind nodig?
- › Waar is de groep aan toe?
- › Hoe kunnen we dit organiseren?

Soms worden van elk kind een portfolio gemaakt met beschrijvingen van belangrijke leerervaringen van het kind, foto's, verslagen van gesprekken, tekeningen, overzicht van de activiteiten van het kind. Deze portfolio wordt gelezen door de ouders; zij mogen er ook foto's of beschrijvingen aan toevoegen. De kinderen kijken er ook graag in. Het geeft een verslag van hun geschiedenis en kansen om te praten over wie ze waren, wat ze gedaan hebben en wat ze graag willen in de toekomst. Op deze manier worden, met name de driejarigen, actief betrokken bij het plannen van hun eigen leerproces.

Structureer je dag met de schijf van vijf

We overschatten kinderen als we denken dat ze de hele dag op een goede manier vrij kunnen spelen, vindt Marianne de Valck van adviesbureau Spelen en Speelgoed. Kinderen hebben inspiratie en structuur nodig. Andersom moeten ook de pedagogisch medewerkers niet alles voor ze bepalen. Je moet dus zoeken naar een balans, en daarbij kun je zorgen dat alle belangrijke ontwikkelingsgebieden aan bod komen. Marianne de Valck hanteert daarvoor de schijf van vijf. De vijf segmenten zijn:

- ▶ **creatief** (lekker om te doen, zonder dat het einddoel vast ligt)
- ▶ **constructief** (meer planmatig toewerken naar een einddoel)
- ▶ **cognitief** (activiteiten waarbij het gebruik van het verstand voorop staat)
- ▶ **sociaal** (voor en met elkaar, samenwerken of zelfstandig iets laten doen)
- ▶ **motorisch** (bewegend actief zijn).

De schijf van vijf kan helpen om je dagindeling vorm te geven. Dat betekent niet dat we iedere dag van tevoren tot in details moeten vastleggen. Op het programma zet je bijvoorbeeld: tussen tien en elf uur doen we iets aan bewegen. De ene dag is dat buitenspelen, de andere dag is dat een kringspelletje. En 's middags tussen drie en vier doe je bijvoorbeeld iets creatiefs.' Creatief is een ruim begrip. Het kan van alles zijn, van dans, tot een verhaal verzinnen en vingerverven. Zo kun je de dag indelen volgens de schijf van vijf waarbij rustige en drukke, individuele en groepsactiviteiten elkaar afwisselen. Natuurlijk blijft er binnen die activiteiten voor de kinderen ruimte om hun eigen gang te gaan. Maar je moet ze het wel aanbieden en wel zo leuk mogelijk. Als je bijvoorbeeld de muziek aanzet, weet een kind dat hij kan gaan dansen, maar hij kan dan ook gewoon door blijven spelen met zijn LEGO. Bijna geen kind blijft dan stil zitten. Je kunt ook bijvoorbeeld op een bepaalde tijd een sjaal bij de deur hangen als teken dat de kinderen naar buiten mogen. Laat een

kind zelf bepalen wanneer hij gaat. Dat voorkomt dat ze allemaal op elkaar staan te wachten tot alle jassen aan zijn.

Meer met minder

Spelen is voor kinderen het allerbelangrijkste: kinderopvang moet dus in dienst staan van het spel. De schijf van vijf is daarbij niet meer dan een kapstok. Als pedagogisch medewerker bepaal je van tevoren waarom je iets wilt gaan doen en hoe je dat mogelijk kunt maken. Bijvoorbeeld kinderen laten spelen met water door een bak water neer te zetten, met de bedoeling kinderen te leren wat er allemaal mogelijk is met water. De kinderen bepalen vervolgens zelf wat ze met die bak water gaan doen.

De schijf van vijf kun je ook gebruiken bij het vormgeven van een thema, zegt Marianne de Valck. Kies daarbij niet een te groot thema, is haar advies. Het wordt voor kinderen al gauw té groot. Dus niet het thema kleuren, maar het thema rood. Dus niet het thema dieren, maar het thema staarten, of de aap.

Veel van de onderdelen van de schijf van vijf komen dan aan de orde binnen één thema.

De schijf van vijf is ook terug te vinden in de inrichting van de ruimte. Dat betekent dat je niet alleen een bouwhoek en een poppenhoek inricht, maar ook een plek waar kinderen cognitief aan de slag kunnen, bijvoorbeeld met tafeltjes en stoeltjes waaraan kinderen geconcentreerd bezig kunnen zijn met een spelletje of een puzzel, en een speelhoek waar ze ruim kunnen bewegen. Dit geldt voor binnen en buiten. Ook buitenspelen krijgt structuur en houvast door de inrichting.

Spelen is ervaren. Een ervaring kan leiden tot een ontdekking die het waard is om uit te proberen. Uitproberen leidt tot herhalen, waarmee vaardigheid en inzicht ontstaat. Door een goede inrichting en een programma waarover is nagedacht, bied je kinderen de gelegenheid om te doen wat voor hen het allerbelangrijkste is: spelen.

*Uit Kinderopvang 9/2006

Samengevat

OBSERVEREN

Observeren is de tweede natuur van pedagogisch medewerkers. Ze observeren met het oog op:

› VEILIGHEID EN WELBEVINDEN VAN DE KINDEREN.

Dit doen pedagogisch medewerkers vanzelfsprekend en voortdurend. Altijd is er die antenne ...

› OUDERS.

Dagelijks vertellen de pedagogisch medewerkers iets over de belevenissen van het kind.

Op oudergesprekken wordt puntsgewijs uitgewisseld hoe het kind het maakt op het kindercentrum.

› LEREN EN ONTWIKKELEN.

De pedagogisch medewerkers:

- › Observeren of er voldoende gevarieerde leerervaringen worden aangeboden; en om plannen te maken voor activiteiten, inrichting en speelgoedmateriaal voor de week, maand of jaar.
- › Observeren van de ontwikkeling individuele kinderen. Hierbij worden vaak observatie-instrumenten gebruikt. VVE-programma's hebben veelal observatie-instrumenten voor diverse ontwikkelingsgebieden en voor vaardigheden die belangrijk zijn als voorbereiding op de basisschool.

PLANNEN

Observeren en plannen horen bij elkaar. Een goede planning en voorbereiding vergroot de mogelijkheden van pedagogisch medewerkers om flexibel in te spelen op wat de kinderen boeit. Kindercentra verschillen in de mate waarin ze gebruikmaken van:

› TERMIJNEN VAN PLANNING.

Dagelijkse plannen en of plannen voor een langere periode.

› GLOBALE PLANNINGEN.

Hierbij ligt de nadruk op het voorwaarden scheppen, regelmatig checken van aanbod aan leerervaringen en projecten. Ook bij problemen van kinderen of in de groep wordt systematisch geobserveerd om een oplossing te vinden.

› METHODISCH EN PLANMATIG WERKEN.

Hierbij worden wekelijks activiteiten en leerervaringen gepland, waarbij gebruik wordt gemaakt van een methode.

› Bij jonge kinderen heeft planning – globaal of methodisch – heeft altijd tot doel:

- › Ondersteuning en stimulering van het spontane leren en spelen.
- › Voorwaarden scheppen.
- › Kansen zien en kunnen grijpen.
- › Kansen creëren.
- › Flexibiliteit om aan te sluiten bij wat de kinderen nodig hebben en boeit.

Deel 1: praktijkinformatie en trainingen

Onderstaande lijst geeft enkele mogelijkheden voor advies, deskundigheidsbevordering en verdere informatie over onderwerpen uit het theoretische deel van het curriculum. De lijst is een selectie en zeker niet uitputtend. Ook kunnen gegevens snel verouderen. Kijk voor recente informatie op internet.

Ruimtegebruik, inrichting en materiaalgebruik

Akta houdt zich bezig met inrichting van binnen- en buitenruimtes in de kinderopvang.

www.akta.nl

Diverse publicaties, waaronder: Hoekstra, E., de Kort, Y. Et van Liempd, I. (2006). *Gebouwen voor kinderopvang onder de loep*. Bussum: Thoth.

Bureau Niche is onder meer gericht op het gebruik van de buitenruimte. www.bureauniche.nl

Adviesbureau Spelen en Speelgoed Marianne de Valck verzorgt workshops, trainingen en adviezen rond spelen en speelgoed. www.speelgoedadvies.nl

Enkele publicaties:

Valck, M. de, (2007). *Speel Wijzer, spelen kan met alles*. Amsterdam: SWP.

Valck, M. de, (2006). *Het speelgoedboek*. Amsterdam: SWP.

Basiscommunicatie

Voorbeelden van videotrainingen, gericht op communicatie en interactie:

Video-interactiebegeleiding VIB (AIT): de afdeling Opleidingen van kinderopvangorganisaties SKON en KOREIN. www.skon.nl, www.korein.nl

Leidstertraining en videowerkbegeleiding 'Communicatie en interactie is meer dan samen praten en spelen', Bureau Lucie de Jong training en advies, www.luciedejong.nl

Kinderen in de groep

Training op papier en video over het omgaan met de kinderen als groep:

Ligtvoet, P. (2002) *'Zijn dat wij'*. De waardevolle groep. Training voor groepsleiding kinderopvang. Amsterdam: SWP.

Een boek over hetzelfde onderwerp:

Reijntjens, J. (2000). *Kinderen in de groep*. Nederlands Jeugdinstituut. Amsterdam: SWP.

Beleid rond groepsindeling en organisatie van de groepen:

Meij, H. Et Schreuder, L. (2007), *Welkom in de groep. Groepsindeling en opendeurenbeleid in kinderdagverblijven en buitenschoolse opvang*. Amsterdam: SWP.

Steunen, stimuleren en observeren

Teamtraining 'Laten spelen is een vak', ontwikkeld door het Nederlands Jeugdinstituut NJI. www.nji.nl

Verwant aan de training zijn het volgende boek en de bijbehorende video:

Jongepier, N. Et Meij, H. *Inspelen op peuters*. Nederlands Jeugdinstituut. Amsterdam: SWP.

Programma's voor voor- en vroegschoolse educatie (VVE) zijn omvattende programma's, gericht op het verkleinen van onderwijsachterstanden van peuters en kleuters. Alle programma's kennen een eigen systeem van scholing en ondersteuning waarin pedagogisch medewerkers leren om de kinderen in hun ontwikkeling te stimuleren. Ook gebruiken de meeste VVE-programma's een systeem van registratie en observatie. Medewerkers worden getraind om hier mee te werken en om hun activiteiten af te stemmen op de resultaten van de observaties. Planning en systematisch werken zijn onderdeel van de trainingen.

Vversterk is een algemene VVE-scholing, gecoördineerd door Sardes. www.sardes.nl

M&O-Groep heeft Startwijzer VVE voor de kinderopvang ontwikkeld, een soort kieswijzer zoals bij verkiezingen. www.menogroep.nl

Informatie over VVE-programma's, trainingen en observatiemethodes kan worden verkregen bij de vermelde websites. Er wordt steeds één publicatie vermeld, andere titels zijn te vinden op de websites. De publicaties bevatten achtergrondinformatie en veel praktische informatie die aansluit bij de speel-leerhoofdstukken van het praktijkdeel van het Pedagogisch kader.

Kaleidoscoop: www.kaleidoscoop.org
Weikart, D. & Hohmann, M. (2007). *Actief leren*. Utrecht: Thieme Meulenhoff.

Piramide: www.cito.nl/po/piramide/Methode/eind_fr.htm
Kuyk, J.J. van. *Piramide, de methode voor jonge kinderen*. Arnhem: Citogroep.

Startblokken: www.de-activiteit.nl
Janssen-Vos, F. & Pompert, B. (2003). *Startblokken van basisonwikkeling*. Assen: Van Gorcum.

Puk en Ko: www.pukenko.nl
Activiteitenboek (incl. 10 thema's, observatieformulier en gebruikswijzer). Tilburg: Zwijsen.

Sporen: www.pedagogiekontwikkeling.nl
Meeuwig, M., Schepers, W. & Werf, T. van der (2008). *Sporen van Reggio. Een introductie in de Sporen-pedagogiek*. Amsterdam: SWP.

Ouders en diversiteit

Projectbureau Mutant is gespecialiseerd in het omgaan met diversiteit van kinderen en ouders. www.mutant.nl. Enkele publicaties:

Graaff, F. de (2006). *Van botsingen kun je leren*. Methodiekboek om de contacten tussen ouders en beroepskrachten in de kinderopvang te versterken. Amsterdam: SWP.

Keulen, A., van Beurden, A. van & Doeleman, W. (2003). *Poppen zoals wij*. Methodisch werken aan respect voor diversiteit met jonge kinderen. Amsterdam: SWP.

Doeleman, W. (2006). *Families in beeld*. (boek + dvd) Via beeldmateriaal werken aan een open en respectvol klimaat in kindercentra en (voor)scholen. Amsterdam: SWP.

Verwant hieraan is:

Djohani, F. & Maas, J. (2000). *Kinderopvang: opvoeden in diversiteit: de dagelijkse praktijk in kindercentra*. Houten; Diegem: Bohn Stafleu Van Loghum.

Vyvoj heeft een uitvoerige website ontwikkeld over kwetsbare kinderen: www.vyvoj.nl, www.samennaardekinderopvang.nl.

Baby's

Stichting Babywerk houdt onder meer een uitgebreide website bij. www.babywerk.net

Het Nederlands Jeugdinstituut heeft de cursus 'Werken met baby's' ontwikkeld, inclusief een dvd. www.nji.nl
Bijbehorend boek ook afzonderlijk te koop:
Nossent, S. & Vanderhaegen, O. (2003). *Werken met baby's in een groep*. Amsterdam: SWP.

De Emmi Pikler Stichting Nederland verspreidt de ideeën en werkwijze van Emmi Pikler voor het werken met baby's. www.pikler.nl

Een dvd en boek over de Piklerideeën in de Nederlandse praktijk:

Borbély-Van der Spek, S. *Baby's in beweging* - boek + dvd. Amsterdam: Elsevier Gezondheidszorg.

Observeren

Algemene informatie en overzichten van bruikbare instrumenten zijn te vinden bij:

De toetswijzer van Kennisnet: www.toetswijzer.kennisnet.nl > Toetsspecials > Observatie-instrumenten voor jonge kinderen.

Bijlsma, B. (2003). *Het kiezen van een kindvolgsysteem*. Leeuwarden: Partoer CMO Fryslân.

Observatiesysteem gericht op het welbevinden van de kinderen individueel en in de groep:
Balledux, M. (2005). *Werken aan welbevinden. Evalueren door observeren*. Nederlands Jeugdinstituut. Amsterdam: SWP.

Algemeen

Diverse onderwijsbegeleidingsdiensten bieden ondersteuning aan voorscholen, peuterspeelzalen en kinderdagverblijven bij bijvoorbeeld invoeren van een observatiesysteem of VVE-programma.

Adressen van schooladviesdiensten staan op de website van Edventure: www.edventure.nl.

Elke provincie kent Centra voor Maatschappelijke Ontwikkeling (CMO). Diverse daarvan richten zich op de kinderopvang, zoals Partoer in Friesland, JSO in Zuid-Holland, K2, Brabants kenniscentrum jeugd en Spectrum in Gelderland. Adressen te vinden op internet.

Het Nederlands Jeugdinstituut (NJI), landelijk kennis- en adviescentrum jeugd en jongeren, verzorgt onder meer train-de-trainerscursussen voor kindercentra. www.nji.nl

Vakbladen voor pedagogisch medewerkers in de kinderopvang: *Kinderopvang en Kiddo*. www.kinderopvangtotaal.nl, www.kiddo.net

Deel 2

De praktijk

Wennen, begroeten en afscheid nemen

Hetty, de moeder van Daniël, komt gehaast binnen lopen. Helemaal gestresst, dat ziet pedagogisch medewerker Margo meteen. Margo ziet het kind verstijven als zijn moeder snel zijn jas wil uitdoen. Dat gaat niet goed, denkt ze. Ze loopt naar Hetty en Daniël en zegt: 'Dag Daniël, fijn dat je er bent. Hoe is het met jou Hetty?' Hetty vertelt wat er die ochtend allemaal is misgegaan en waarom ze zo'n haast heeft. 'Ik helpt wel', zegt Margo. 'Ga maar een spelletje zoeken samen met Daniël, zoals altijd. Dan zwaaien we jou daarna samen uit.'

De kern

In het kindercentrum beginnen de kinderen iedere dag met afscheid van hun ouders en begroeten van de pedagogisch medewerkers en andere kinderen. Vooral aan kinderen die nieuw zijn, stelt dit hoge eisen. Ouders en pedagogisch medewerkers helpen de kinderen bij het wennen en 'dag zeggen'. In de kern gaat dit verzorg-leergebied over veiligheid en welbevinden. Het gaat over het opbouwen van vertrouwde relaties en het verwerven van emotionele competenties. Het pedagogische doel is: **KIJK, IK MAG ER ZIJN!**

Belangrijke ontwikkelingen van baby tot kleuter

Vanaf de geboorte bouwen ouders en kinderen een bijzondere band op. In het begin lachen baby's naar iedereen, maar na enkele maanden richten ze zich steeds meer op de personen die hen veiligheid bieden. Rond acht of negen maanden worden baby's zich bewust van de bijzondere band met hun ouders. Ze ontwikkelen een angst voor scheiding van hun ouders of hechtingsfiguren. De kinderen hebben dan meer tijd nodig om pedagogisch medewerkers te leren ervaren als vervangende hechtingsfiguren.

Vanaf het eerste jaar ontwikkelen kinderen steeds meer vaardigheden om de wereld van de groep en de wereld van thuis te verbinden. Dan wordt het gemakkelijker voor kinderen om afscheid te nemen en blij te zijn als hun ouders hen komen ophalen.

EVEN MAMA BELLEN ...

Op hoofdlijnen vindt de volgende ontwikkeling plaats:

- › Baby's tot zes maanden wennen relatief gemakkelijk, omdat ze nog weinig onderscheid maken tussen hun ouders en 'vreemde' pedagogisch medewerkers. Maar voor ouders is het wel vaak moeilijk om zo'n jong kind uit handen te geven waarmee ze nog een veilige hechte band moeten opbouwen.
  - › Kinderen tussen zeven maanden en drie jaar hebben waarschijnlijk de meeste moeite om te wennen en afscheid nemen. Pedagogisch medewerkers moeten heel gevoelig zijn voor wat deze kinderen nodig hebben en samen met de ouders wenprocessen en afscheid- en begroetingsrituelen ontwikkelen. Een beetje moeite met afscheid nemen en blij zijn als de ouders komen ophalen, zijn tekenen dat het kind een hechte band met zijn of haar ouders heeft ontwikkeld.
  - › Dreumesen vanaf een jaar beginnen de volgorde van gebeurtenissen die zich regelmatig herhalen te herkennen. Ze ontwikkelen scriptkennis. Ze snappen dat mama of papa weg gaat als ze in het dagverblijf zijn. Ze weten dat ze na de lunch gaan slapen. Ze verwachten hun papa of mama snel nadat het eerste kind uit de groep is opgehaald. Herhalende gebeurtenissen geven kinderen greep op hun leven. Vanaf twee jaar beginnen ze ook foto's van thuis te gebruiken als troost of contact bij afwezigheid.
  - › Peuters vanaf drie jaar gaan steeds beter begrijpen waar papa en mama zijn als ze in de groep zijn.
- Ze kunnen voorstellingen maken van mensen en dingen die niet concreet aanwezig zijn. Bijvoorbeeld door in fantasiespel met hun moeder of vader te bellen. Vriendschap met leeftijdgenootjes wordt ook steeds belangrijker als bron van veiligheid.
- › De meeste kleuters begrijpen dat papa en mama elders zijn als ze op de basisschool of buitenschoolse opvang zijn.

Veiligheid en welbevinden

Opbouwen van een vertrouwde relatie met de ouders

Een ontspannen relatie tussen ouder en groepsleiding, helpt het kind om van de één naar de ander te gaan. Vanaf de eerste kennismaking wordt gewerkt aan een goede samenwerking en inzicht in de verschillen en overeenstemming tussen de opvoeding thuis en in het kindercentrum. Ouders en pedagogisch medewerkers worden partners in de opvoeding. Belangrijke middelen om een vertrouwensrelatie op te bouwen zijn:

- › Uitwisselen van informatie over de groep en thuis:
  - ›› De pedagogisch medewerkers informeren de ouders over de gang van zaken in het kindercentrum. Bij de eerste kennismaking krijgen ouders een rondleiding. Naast de algemene informatiefolder kunnen ouders soms een mapje van de eigen groep van hun kind mee naar huis nemen. Hierin staan foto's en tekstjes: Wie zijn de pedagogisch medewerkers van deze groep? Wat doen wij gedurende de dag? Waar gaat het kind eten, slapen en spelen? Met dit kleine 'kennismakingsboekje' kunnen ouders en kind zich voorbereiden op de nieuwe situatie.
  - ›› De ouders informeren de pedagogisch medewerkers over de opvoeding thuis. Wat is het kind gewend? Hoe gaan ze thuis met het kind om? Welke dagen werken de ouders? Wie kan er gebeld worden als er iets aan de hand is met het kind? De pedagogisch medewerkers tonen interesse en respect voor de opvattingen en gewoonten van ouders. Ze vragen ook foto's van thuis, die ze een plek geven op het kindercentrum. Het kind kan hier naar kijken wanneer het daar behoefte aan heeft.
- › Wennen. De pedagogisch medewerkers geven kind en ouder de tijd om te wennen aan de nieuwe omgeving.

Dit doen ze door:

- » Samen een activiteit in de groep te doen. Veel kindercentra hebben een wensschema, waarbij de ouders de eerste dagen meekomen.
- » Vragen, uitleggen en benoemen. Zodra de ouder en het kind binnenkomen, zoeken de pedagogisch medewerkers contact. Ze geven ouder en kind de tijd en vragen naar de eerste indrukken. Ze benoemen wat ze bij het kind waarnemen. Bijvoorbeeld, 'Je vindt het hier zeker een beetje druk, hè'. Ze stellen ouder en kind op hun gemak. Ze leggen ook uit waarom ze iets doen en hoe dat te maken heeft met het werken in de groep.
- » Dagritme, rituelen en markers in de ruimte benoemen. Om de dag voorspelbaar te maken leggen de pedagogisch medewerkers aan ouders en kinderen uit hoe het in de groep toegaat. Ze laten ouders en kinderen samen meedoen. Ook wordt uitgelegd waar alles is en hoe het kind zijn of haar weg kan vinden.
- » Veilige dingen van thuis. Omdat baby's erg gevoelig zijn voor zintuiglijke indrukken, vragen de pedagogisch medewerkers aan de ouder iets mee te nemen met de geur van de moeder: een doekje of hemdje, zodat het kind een vertrouwde geur bij zich heeft in de nieuwe omgeving. Bij peuters kan een knuffel van thuis het kind houvast geven.
- » Ruimte geven om gevoelens te uiten en te delen. Veel ouders vinden het moeilijk om hun kind 'uit handen' te geven. Onbewust kunnen zij dit gevoel overbrengen op hun kind, wat het afscheid nemen nog moeilijker maakt. We geven ouders de ruimte om hun gevoelens te uiten, hun zorgen en twijfels uit te spreken.
- » Leren van een afscheidsritueel. We spreken met ouders af dat het moment van afscheid nemen – soms moeilijk – het beste kort, duidelijk en steeds op dezelfde manier kan gebeuren. Een weifelende ouder brengt het kind in verwarring. Meestal nemen we het kind van de ouder over en is er tijd om samen de ouder uit te zwaaien.
- » Ouders betrekken bij het kind in de groep. Met de ouder spreken we af dat hij of zij ons kan bellen om te vragen hoe het gaat. Als de ouder het kind komt ophalen vertellen we hoe het gedrag van het kind was (vrolijk, druk, stil, et cetera), wat het gedaan heeft en eventuele bijzonderheden over het eten en slapen. We helpen de ouder met het aankleden en de spulletjes verzamelen en spreken af wanneer we elkaar weer zien. Een goede

DOEN

Afscheidsritueel

Help nieuwe ouders een afscheidsritueel ontwikkelen. Bijvoorbeeld: Zoek samen met je kind een spelletje uit voor aan tafel bij de pedagogisch medewerker en andere kinderen. Wacht een paar minuutjes tot het kind bezig is en speel even mee. Zeg dan dat je naar je werk moet en straks weer terugkomt. Geef een dikke knuffel en zwaai naar elkaar en zeg de pedagogisch medewerker gedag. Daarna nog bij het raam zwaaien, als het kind verdrietig is op de arm van de pedagogisch medewerker.

communicatie tussen ouders en groepsleiding vormt voor kinderen de brug waarover zij van de één naar de ander kunnen gaan.

Opbouwen van een vertrouwde relatie met het kind

Tijdens het wenproces bouwen de pedagogisch medewerkers met ieder kind een persoonlijke relatie op, waarin de basis wordt gelegd voor een gevoel van vertrouwen en

JE MAG VERDRIETIG ZIJN, JE BEER HELPT JE.

BIJ DE FAMILIEMUUR. WIE BEN IK EN WAAR IS MIJN PAPA?

veiligheid. Het team spreekt af wie de vaste pedagogisch medewerkers worden voor het kind. Voor het opbouwen zijn alle pedagogische middelen van belang die besproken zijn in hoofdstuk 7 'Basiscommunicatie'. Bijvoorbeeld:

- › Sensitieve responsiviteit. Bij binnenkomst stappen de vaste pedagogisch medewerkers op de nieuwkomers af. Ze noemen hun naam en heten ze van harte welkom: 'Hallo, fijn dat je vandaag komt.' Met houding, lichaamstaal en mimiek laten de pedagogisch medewerkers ouder en kind voelen dat ze welkom zijn. Ze letten goed op het (non-verbale) gedrag van het kind. Wat wil dit kind duidelijk maken? Doordat de pedagogisch medewerker laat merken dat zij het kind begrijpt, voelt het kind zich veilig en geaccepteerd. Tijdens het wenproces hebben jonge kinderen vaak een sterke behoefte aan contact en lichamelijke nabijheid van de pedagogisch medewerker. Daarom is de pedagogisch medewerker

gul met aaien, arm om het kind heen, op de schoot nemen. Maar sommige kinderen zoeken juist een veilige afstand om te kijken wie die pedagogisch medewerker is. Voor alle wenkinderen geldt, dat ze behoefte hebben aan een vaste pedagogisch medewerker die altijd zichtbaar is voor het kind.

- › Respect voor de autonomie van het kind is in de beginfase extra belangrijk. Door het kind ruimte te geven om in eigen tempo in te voegen; door het eigene van het kind te waarderen. Maar ook door zijn of haar thuis een plek te geven in de groep door gesprekjes over papa en mama, broertjes en zusjes; foto's van thuis; of door een knuffel of lapje van thuis mee te nemen in de groep. Rust en geduld zijn heel belangrijk. Haastigheid en ongeduld van pedagogisch medewerkers en ouders maakt jonge kinderen bang. Als er 'wenners' in de groep zijn, lopen de pedagogisch medewerkers zo min mogelijk heen en weer. Hoe vaak die deur niet open en dicht gaat! Je ziet sommige kinderen kijken: wat gaat er nu gebeuren?
- › Praten, uitleggen en luisteren. Het nieuwe kind heeft al een plekje in de groep: er staat bijvoorbeeld een naam en een foto op het kapstokje van het kind en er is een mandje/kastje voor het kind in de groep. Hiermee laten de pedagogisch medewerkers en kinderen zien dat de wereld van het kindercentrum ook hun wereld is. Pedagogisch medewerkers vragen hoe het met kind en ouder gaat, hoe ze het vinden om vandaag te komen en tonen interesse in hun persoonlijke situatie.

- › Grenzen stellen en rituelen maken. De pedagogisch medewerkers leren de wenkinderen wat van hen verwacht wordt door duidelijke regels, grenzen en rituelen. Maar op een heel soepele manier. Met de wenkinderen wordt de ruimte verkend: waar is de wc, waar kun je water drinken, waar zijn de speelhoeken? De pedagogisch medewerkers geven steeds uitleg en verwoorden wat er gebeurt.

Opbouwen van vertrouwde relaties met de andere kinderen

Bij een nieuw kind in de groep bereiden de pedagogisch medewerkers met de andere kinderen de eerste kennismaking voor. Kennismaken is een wederzijds proces. Niet alleen de nieuwkomer moet wennen aan de groep, maar de groep moet ook de nieuwkomer leren kennen.

Jonge kinderen verschillen sterk in de manier waarop ze reageren op de andere kinderen. Dat is afhankelijk van de leeftijd, eerdere ervaringen met andere kinderen en temperament. Sommige kinderen zitten het liefst de hele dag op schoot bij de pedagogisch medewerker en kijken met grote ogen rond. Anderen storten zich al snel op de andere kinderen of op aantrekkelijk speelgoed. Pedagogische middelen voor het opbouwen van vertrouwde relaties tussen kinderen zijn:

- › Vaak noemen van de namen van de kinderen. Bijvoorbeeld bij het uitdelen van de bekers en bordjes bij de lunch. Dit is de beker van Loeki, dit is de beker van ... Of het zingen van liedjes waarin de namen worden genoemd.
- › Praten met de kinderen over thuis. Bijvoorbeeld door in kleine groepjes de familiefoto's van de kinderen bekijken en erover laten vertellen.
- › Terugkerende rituelen. Zoals de liedjes aan het eind van de maaltijd, een ritueel van om de beurt een gekleurde melkbeker te mogen kiezen. Ook door rituelen voor het vieren van de verjaardagen van de kinderen, gaan kinderen zich steeds meer thuis voelen in de groep. Er ontstaat een wij-gevoel.
- › Praten over activiteiten en gebeurtenissen in de groep. Aan de hand van foto's van spelende kinderen of hun tekeningen. Of over de baby van 'juf Tanja', hun pedagogisch medewerker die op bevallingsverlof is.
- › Meespelen. Het samenspel stimuleren de pedagogisch medewerkers door het nieuwe kind te laten meespelen in een klein groepje. De pedagogisch medewerkers helpen bij de onderlinge communicatie tussen de kinderen. Ze leren de kinderen enkele eenvoudige regels voor het omgaan met elkaar, zoals 'elkaar niet pijn doen'; 'zeg maar tegen Jamy wat je wilt'; 'laat Isa maar met rust, ze wil alleen spelen'; 'om de beurt'. Ze leggen uit en verwoorden de gevoelens en wensen van de kinderen.
- › Stimuleren van imitatie. De pedagogisch medewerker stimuleert de natuurlijke neiging tot imiteren door uit te nodigen tot imitatie. Ze gaat bijvoorbeeld met het kind een toren bouwen. Ze legt uitdrukkelijk een blok neer, maakt oogcontact en wacht. Als het kind niets doet, legt ze een tweede blok op de toren, kijkt, lacht en wacht. Bijna alle kinderen snappen hiervan snel de bedoeling. Waarschijnlijk komen er meer kinderen bij

FOTO: RUBEN KEESTRA

FOTO: MONIQUE WOLF

SAMEN IS LEUK.

die mee willen doen. Misschien gooit een van de kinderen de toren om. 'Zullen we een nieuwe bouwen?' Als die er weer staat, kijkt de pedagogisch medewerker uitnodigend naar het wenkind: 'Wil jij ook omgooien?'

Leren en ontwikkelen

Kijk, ik mag er zijn

Het belangrijkste doel bij wennen, begroeten en afscheid nemen is dat het kind uitstraalt: Kijk, ik mag er zijn. Daarvoor zijn de vertrouwde relaties nodig, die hiervoor besproken zijn. Maar kinderen en ouders moeten ook leren om uiting te geven aan de emoties die horen bij

afscheid en weerzien. Pedagogisch medewerkers helpen hen hierbij. Ze geven middelen en helpen om manieren te vinden die bij hen passen. Een aantal van die middelen is al eerder genoemd. Sommige noemen we nogmaals om duidelijk te maken dat het manieren zijn om emoties te uiten en reguleren, zodat ze niet overweldigden. Met andere woorden, kinderen leren emotionele vaardigheden.

FOTO: RUBEN KEESTRA

MAMA KOMT ALTIJD EVEN BIJ HET RAAM.

PRAKTIJK

Afspraak over het brengen

Rond half tien zitten de kinderen van De Ottertjes in de kring. Ze beginnen samen aan de dag door liedjes te zingen, fruit te eten en te praten over wat ze straks gaan doen. Om dit belangrijke moment niet te verstoren is het de bedoeling dat de kinderen voor half tien worden gebracht. De pedagogisch medewerkers leggen bij de kennismaking aan de ouders uit waarom dat belangrijk is voor de kinderen. Als het de ouders niet lukt om hun kind voor half tien te brengen, is de afspraak dat ze even opbellen en dat ze dan tussen tien en kwart over tien komen. Zo verstoren ze het samenzijn van de groep niet en is het invoegen voor het kind ook eenvoudiger.

Leren van dagelijks afscheid nemen van ouders

- › Contact maken met de pedagogisch medewerker bij een begroeting. Bij binnenkomst en vertrek wordt ieder kind nadrukkelijk gedag gezegd, niet alleen door 'Hoi' of 'Dag!' te zeggen, maar ook door het kind aan te kijken, contact te maken, te knuffelen als de pedagogisch medewerker ziet dat het kind dit prettig vindt en zijn of haar naam te noemen: 'Dag lieve Sterre!'
- › Duidelijk afscheid nemen. Bij het afscheid van de ouder geven we het kind de ruimte om zijn emoties te uiten. De pedagogisch medewerkers praten tegen het kind, benoemen zijn of haar emoties, tonen begrip en bieden troost, bijvoorbeeld door het kind even op schoot te nemen of vast te houden.
- › Troostdingen gebruiken. De pedagogisch medewerker geeft het kind zijn of haar knuffel of gaat samen naar de foto's van thuis kijken en zegt: 'Vanmiddag komt papa/mama je weer halen.'
- › Afleiding zoeken. De pedagogisch medewerkers bieden het kind aan om samen iets te gaan doen. Sommige kinderen hebben er behoefte aan om zich even terug te trekken om het afscheid te verwerken. Voor hen is er een rustig hoekje of rustige activiteit.
- › Genieten van de nieuwe situatie. Kinderen helpen om een rustige en aantrekkelijke activiteit te vinden of een speelkameraadje.
- › Uitspelen in fantatiespel. Hierdoor krijgt het kind meer greep op het afscheid en emoties. De pedagogisch medewerker biedt bijvoorbeeld een spel aan in de poppenhoek, waar samen met het kind wordt nagespeeld dat papa of mama naar het werk gaat en uitgezwaaid wordt. Met een speelgoedtelefoon kunnen de pedagogisch medewerker en het kind papa of mama even 'opbellen' en vertellen dat het kind zo lekker aan het spelen is; 'Tot vanmiddag!'. De oudere peuters kunnen dit spel ook met elkaar doen en zelf een 'telefoongesprek' voeren.
- › Uitleggen van het afscheid. Met kleine verhaaltjes, versjes en prentenboeken over afscheid nemen helpen pedagogisch medewerkers de kinderen bij het begrijpen en verwoorden van hun gevoelens.

- › Inzicht in het verloop van de dag. Pedagogisch medewerkers geven kinderen inzicht in het dagritme met behulp van foto's aan de muur. Als een kind gedurende de dag naar z'n ouders verlangt, kunnen we met het kind benoemen hoe de dag verloopt: 'We gaan zo buitenspelen, dan een crackertje eten en wat drinken, dan nog even spelen en dan komt papa/mama je weer ophalen.'

Leren afscheid nemen van de groep

Het ophalen van de kinderen door de ouder kan ook een moeilijk moment zijn. Het kind kan in verwarring raken over zijn eigen gevoelens. Enerzijds voelt het kind blijdschap als het de ouder weer ziet; anderzijds kan het ook boosheid en verdriet voelen. Het kind kan de ouder negeren of in tranen uitbarsten. Ouders kunnen hierdoor in verlegenheid worden gebracht. De pedagogisch medewerker kan in zo'n situatie even als 'tussenpersoon' optreden.

Samen met de kinderen bereiden de pedagogisch medewerkers zich voor op het ophalen van de kinderen door de ouders. Pedagogische middelen die kinderen (en ouders) helpen om met emoties bij het ophalen om te gaan, zijn:

- › Voorbereiden op het ophalen. Aan het einde van de middag bouwen de pedagogisch medewerkers het spel langzaam af. Ze benoemen dat strakjes de eerste kinderen opgehaald worden. Soms wordt een rustige activiteit gedaan, bijvoorbeeld aan tafel. Soms worden groepen aan het eind van de middag samengevoegd en wordt er buiten gespeeld of in de hal.
- › Uitleggen. De pedagogisch medewerkers vertellen aan de andere kinderen wat er gebeurt, en dat zij ook strakjes door hun moeder of vader worden opgehaald, of dat vroeg of laat is. Met kinderen die laat worden opgehaald, wordt iets speciaals gedaan, bijvoorbeeld samen met de pedagogisch medewerker een lievelingsspel doen.
- › Delen van ervaringen van de dag. Dat kan doordat het kind aan de ouders laat zien wat hij of zij heeft gedaan. Pedagogisch medewerkers ondersteunen dit door foto's of een kleine tentoonstelling of het verhalenboek waaruit wordt gelezen.
- › Afscheidsritueel. Als de ouder aanstalten maakt te vertrekken, ondersteunen pedagogisch medewerkers dit door een duidelijk afscheidsmoment: 'Dag ..., tot

POSTER OP HET RAAM: AFSCHIED VAN DE GROEP.

morgen/andere dag!' Voor kinderen is het ook vaak belangrijk om te weten of de pedagogisch medewerker of een bepaald vriendje er de volgende dag ook zal zijn.

In relatie met de ouders is voor het ophalen het volgende belangrijk:

- › Duidelijke afspraken met ouders over hoe laat ze het kind komen ophalen.
- › Ouders informeren waarom de overgang voor hun kind soms moeilijk kan zijn.
- › Uitwisselen over de dag.
- › Foto's of een kleine tentoonstelling met werk van de kinderen om te laten zien wat de kinderen hebben gedaan.
- › Ouderavond over wat de kinderen allemaal doen en meemaken in de groep.

Overgang naar een andere groep of de basisschool

Als het kind naar een andere groep gaat, maakt het daar opnieuw een wenproces door. Van de overgang naar een

OP UNIVERSITY ROEZEMOES STUDEREN PEUTERS AF ALS ZE VIER WORDEN.

andere groep maken we een afscheid- en welkomst-ritueel voor het kind. Als kinderen samen met andere kinderen de overgang maken van de ene naar de andere groep, geeft dat veel steun en wennen ze veel gemakkelijker. Stabiele relaties met speelkameraadjes zijn heel belangrijk voor kinderen.

Het afscheid nemen van de groep is een proces dat de pedagogisch medewerkers samen met de kinderen voorbereiden. Bijvoorbeeld met de kinderen die naar de basisschool gaan. Ze praten over de basisschool. 'Hoe oud ben je als je naar de basisschool gaat?' 'Wie heeft er een broer of zus op de basisschool?' Ze brengen een bezoekje aan de basisschool waar kinderen uit de groep naar toe gaan en maken een tekening. Vaak hebben de kinderen een aantal wendagen op de basisschool voordat ze overgaan.

De laatste dag op de groep is er een afscheidsritueel. Dat kan bestaan uit liedjes zingen, cadeautjes geven, afscheidstekeningen maken, trakteren en uitzwaaien.

Diversiteit

Kennismaken, wennen, afscheid en begroeten zijn emotionele gebeurtenissen waar in ieder gezin en in iedere cultuur anders mee wordt omgegaan. Juist bij dit onderwerp is grote gevoeligheid voor diversiteit bij pedagogisch medewerkers nodig. Bijvoorbeeld lichamen aanraken. Kinderen zijn verschillend in wat ze daarin nodig hebben en prettig vinden. Maar er bestaan ook culturele regels en

familiegewoontes. De ene familie is veel lichamelijker in aanraken dan de ander. Ook kunnen er verschillende opvattingen bestaan over de rol van mannen en vrouwen. Bijvoorbeeld hoe ouders of kinderen reageren op een mannelijke pedagogisch medewerker in de groep.

Door feesten als verjaardagen en seizoenfeesten worden in iedere cultuur uiting gegeven aan belangrijke waarden, zoals blijdschap met het kind, blijdschap om samen een gemeenschap te vormen. Voor sommige ouders is het belangrijk om dit uit te drukken in het geven van zoetheid of dure traktaties.

Pedagogisch medewerkers besteden ook aandacht aan de diversiteit die verbonden is aan ziektes of lichamelijke en geestelijke beperkingen van het kind. Tijdens de kennismaking wordt daar uitdrukkelijk naar gevraagd en worden richtlijnen voor de omgang met het kind besproken. Evenals wat binnen de groep mogelijk is en wat niet.

Samenwerken met ouders

Pedagogisch medewerkers en ouders zijn samen verantwoordelijk voor wennen, afscheid nemen en begroeten. Pedagogisch medewerkers verplaatsen zich in de thuis-situatie. Van ouders mag verwacht worden dat ze zich inleven in het leven van hun kind in de groep. Alle vormen van oudercontact die in hoofdstuk 4 'Samenwerken' met ouders worden genoemd zijn in de wenperiode belangrijk. In het begin van de wenperiode richt het contact zich voornamelijk op het eigen kind en de afstemming tussen

ILLUSTRATIE: SIMON JONGMA

IN EEN NIEUWE GROEP VOEL JE JE SOMS VERLOREN IN DE RUIMTE.

thuis en kindercentrum. Geleidelijk verbreedt de aandacht van de ouder zich naar hun kind in de groep. Pedagogisch medewerkers vertellen hoe ouders positief invloed kunnen hebben op de hele groep. Bijvoorbeeld:

- › Aandacht geven aan de maaksels van de kinderen. Dat vinden alle kinderen leuk.
- › Bij het brengen en halen beseffen dat de aandacht van de pedagogisch medewerker voor de ouders beperkt is, omdat de kinderen voorgaan.
- › Vertellen over wat het kind thuis vertelt over de groep, positieve en negatieve ervaringen. Daar kunnen pedagogisch medewerkers hun voordeel meedoen.
- › Meeleven met grote gebeurtenissen in het leven van kinderen, ouders of pedagogisch medewerkers, zoals geboorte, huwelijk, verjaardag, ziekte. Een bord in de hal met 'Nieuws' dat mensen willen delen, kan de wederzijdse betrokkenheid vergroten.

De basis is goede communicatie, wederzijds respect, inzicht in elkaars situatie en goede afspraken.

Observeren en plannen

Het wennen op het kindercentrum gaat stap voor stap. Pedagogisch medewerkers spreken van een wenproces dat in twee fasen verloopt: de eerste periode van wennen en de periode van helemaal gewend zijn. In de eerste periode van wennen leert het kind de overgang van thuis naar het kindercentrum te maken. Kind en ouder raken er langzaam maar zeker aan gewend om de dag gescheiden van elkaar door te brengen. Dit proces duurt gemiddeld vijf dagen. Pedagogisch medewerkers stellen hiervoor samen met de ouders een wenschema op. Ze leggen uit wat het belang is van een wenperiode en wat de pedagogisch medewerkers van de ouder verwachten. Wanneer het kind zonder al te veel verdriet of angst in de groep kan zijn, is de eerste periode van wennen afgesloten. Maar het kind heeft nog tijd nodig om helemaal vertrouwd te raken met de nieuwe omgeving. Wanneer is een nieuw kind helemaal gewend in de groep? We observeren elk kind en denken dat een kind gewend is als we alle hieronder genoemde gedragingen bij het kind kunnen waarnemen:

- › Het kind voelt zich zichtbaar op z'n gemak bij alle pedagogisch medewerkers van zijn of haar groep: het laat zich troosten, helpen, naar bed brengen, er is non-verbale en/of verbale communicatie tussen pedagogisch medewerker en kind.
- › Het kind speelt met of naast andere kinderen.

- › Het kind voelt zich op z'n gemak in de ruimte. Het gebruikt de speelhoeken en het spelmateriaal en heeft hier plezier in.

Het kind heeft een zeker ritme in de groep gevonden. Voor baby's betekent dit een min of meer herkenbaar eet- en slaapritme. Voor oudere kinderen betekent dit dat zij min of meer het ritme van de groep kunnen volgen: ze eten, drinken, slapen en spelen over het algemeen met de andere kinderen mee. Twee maanden na plaatsing van het kind hebben de pedagogisch medewerkers een gesprek met de ouders over het verloop van de wenperiode. Bij een kind dat onregelmatig komt of een tijdje niet geweest is, wordt het wenproces vaak belemmerd. Samen met de ouders zoeken pedagogisch medewerkers naar een oplossing om het kind goed te laten wennen aan de groep.

Meedenkgroep

Bianca Bijlsma – *Adviseur Partoer CMO Fryslân*

Irene Staal – *Pedagoog SKE*

Lucie de Jong – *Lucie de Jong Training en Advies*

Agnieszka Kaszuba – *Quadrant Kinderopvang*

Janneke Corvers – *Expertisecentrum Nederlands*

Heleen Versteegen – *Sardes*

Sytske de Boer – *Medewerker SFBO*

Marike Elsinga – *Medewerker SFBO*

Verder lezen voor de praktijk

Bröker-van Dijke, J. (2007). *Goedemorgen! Velp*: Spectrum Kinderopvang, september. www.spectrum-gelderland.nl

Fragmenten over het brengen en het wennen van een baby in de groep: Reader en video/dvd bij de cursus *Werken met baby's*. (2004). Utrecht: Nederlands Jeugd-instituut.

Prentenboeken over Wennen, begroeten en afscheid nemen in het kindercentrum:

Bijlsma, I. & Maas, M. (2002). *Bobbi naar de speelzaal*. Alkmaar: Kluitman.

Busser, M. & Schröder, R. (2002). *Liselotje naar de speelzaal*. Houten: Unieboek.

Groenhuijsen, L. & Schipper, M. (2007). *Wiegedichtjes. Versjes voor het slapen gaan voor baby's en dreumesen*. Met cd. Amsterdam: SWP.

Kaufman, N. (2003). *Dåg*. Rotterdam: Lemniscaat.

Norac, C. & Dubois, C.K. (2006). *Mijn allerbeste vriendje*. Haarlem: Gottmer.

Sluyzer, B. & Hout, M. van (2003). *Pietepeuterklas*. Amsterdam: Mercis Publishing.

Westera, B. & Diederens, S. (2006). *Kom je spelen, Beer Ba-boen?* Amsterdam: Hillen.

Widerberg, S. & Torudd, C. ( ). *Ik wil niet mee!* Haarlem: Gottmer.

Samen- gevat

Tijdens de wenperiode leren gezin en kindercentrum samenwerken.

VEILIGHEID EN WELBEVINDEN

- › Het is een periode van opbouwen van vertrouwde relaties. Tussen:
  - ›› De ouders en de pedagogisch medewerkers.
  - ›› Het kind en pedagogisch medewerkers.
  - ›› De kinderen met elkaar.

LEREN EN ONTWIKKELEN

- › Pedagogisch medewerkers helpen kinderen en hun ouders bij het afscheid nemen en begroeten. Ze steunen hen bij het leren van emotionele vaardigheden, zoals:
  - ›› Afscheidrituelen;
  - ›› Emotionele steun zoeken bij pedagogisch medewerker;
  - ›› Inzicht wat er gebeurt en in het dagritme;
  - ›› Gebruiken van knuffels en afleiding;
  - ›› Fantasiespel en verhalen om ervaringen te verwerken;
  - ›› Vertellen wat er in de groep is gebeurd;
  - ›› Genieten van spelen en andere kinderen.
- › Pedagogisch medewerkers houden rekening met de diversiteit onder ouders qua behoeftes, waarden en normen. De wenperiode is duidelijk gefaseerd met duidelijke momenten van evaluatie en overleg tussen pedagogisch medewerkers en ouders.

Eten en drinken

Pedagogisch medewerker Moniek zit aan tafel met zeven peuters. Een van de kinderen, Timo, drinkt sap bij zijn eten. Chloë: 'Timo moet sap drinken, hè?' Moniek: 'Timo mag geen melk, daar wordt hij ziek van. Daarom drinkt hij iets anders, hè Timo?' Timo: 'Buikpijn.' Elvira: 'Mijn baby heeft ook buikpijn.' Moniek: 'Ja, dat hoorde ik van je mama dat de baby vaak buikpijn heeft. Moet ze dan huilen?'

De kern

Kinderen eten en drinken om gezond te blijven en om ervan te genieten. Ze leren hun eigen behoeftes en smaak kennen, en keuzes maken. Eten en drinken zijn ook een bij uitstek plezierig en sociaal gebeuren. Baby's hebben intiem contact met de pedagogisch medewerker die de fles geeft. Peuters eten in kleine groepjes aan tafel en hebben samen plezier. Ze kunnen steeds zelfstandiger eten en drinken. Ze leren rekening houden met elkaar en gesprekjes voeren aan tafel. Traktaties bij feesten of afscheid maken voor jonge kinderen gedeelde waarden heel concreet, bijvoorbeeld: we zijn blij dat je er bent. In de kern gaat dit verzorg-leergebied om gezond, lekker en gezellig. Om het leren van emotionele en sociale competenties: **KIJK, IK MAG ER ZIJN** en **KIJK, WE DOEN HET SAMEN**. Daarnaast zijn motorische competenties heel belangrijk. Kinderen leren zelf eten: **KIJK, IK KAN HET ZELF!**

zelf en het eten. Maar voor driejarigen kan het samen eten en drinken een gezellige gebeurtenis zijn met liedjes, grapjes en gesprekjes met de andere kinderen en de pedagogisch medewerkers.

FOTO: RUBEN KEESTRA

Belangrijke ontwikkelingen van baby tot kleuter

Jonge baby's kunnen alleen drinken als ze daarbij lichamelijk worden ondersteund. Iets oudere baby's kunnen eten in een (kinder)stoel en maken kennis met voedsel dat ze kunnen afhappen van een lepel of afbijten en kauwen. Kinderen leren drinken uit een beker, eten met een vork en smeren met een mes.

Grotere kinderen kunnen zelf aan tafel komen, enige tijd aan tafel blijven zitten en zelf weer opstaan. Ze leren om hun behoeftes aan te passen aan het dagritme van de groep. Tweejarigen zijn nog overwegend gericht op zich-

DOEN

Fruithapje op schoot

Baby's die nog niet rechtop kunnen zitten, worden vaak in een wipstoeltje gezet voor hun fruithap. Er is ook een andere mogelijkheid: het kind op schoot nemen. Dat verhoogt de intimiteit en het contact. Als bezwaar wordt soms genoemd de beweeglijkheid van de kinderen. In de praktijk blijkt dat bij de meeste kinderen mee te vallen. Tegen vlekken op je kleren bescherm je jezelf met een (thee)doek.

IK KIES DIT STUKJE APPEL.

Samengevat maken de kinderen de volgende ontwikkeling door:

- ▶ Baby's: afhankelijkheid en intiem contact met de pedagogisch medewerkers tijdens het voeden, waarbij de pedagogisch medewerkers het bioritme van de kinderen volgen.
- ▶ Dreumesen: toenemende zelfredzaamheid en het vermogen en de wens om samen met de andere kinderen het eet- en drinkritme van de groep te volgen.
- ▶ Peuters: toenemende zelfredzaamheid en gerichtheid op gezelligheid met de andere kinderen.

DOEN

Broodbeleg

Je kunt met broodbeleg volop variëren: appelstroop, jam, honing, banaan, aardbei, vruchtenhagel, gestampte muisjes, kaas, smeerkaas, vleeswaren. Geef van de laatste drie de minder vette soorten. Geef pindakaas, chocoladepasta en chocoladehagel niet elke dag, want hierin zitten veel calorieën.

Ook fruit kan goed dienen als broodbeleg: plakjes banaan, appel of aardbeien. Groenten zoals komkommer, tomaat, wortel of radijs kunnen als broodbeleg worden gebruikt of apart als rauwkost worden geserveerd.

Bron: Voedingscentrum, folder: Eten en bewegen met peuters.

Veiligheid en welbevinden

Gezondheid

De basis voor een gezond of ongezond voedingspatroon wordt gelegd als kinderen jong zijn. Een gezond eetpatroon vermindert de kans op hart- en vaatziekten, obesitas (te dik worden) en chronische ziektes zoals suikerziekte. Kinderdagverblijven hanteren hygiënische codes voor het bewaren en gebruiken van voedsel. Ze volgen de adviezen op zoals die zijn beschreven in brochures en op de website van het Voedingscentrum.

Bij de eet- en drinksituaties in het kindercentrum kan er van worden uitgegaan, dat de kinderen zelf weten wat en hoeveel ze willen eten. Wel moet dan aan een aantal randvoorwaarden zijn voldaan. Het kind moet zich uitrusten en op zijn gemak voelen en er moet een keuze zijn uit (gezonde) etenswaren. Dat vereist ook creativiteit: als er kinderen zijn die nauwelijks fruit eten, kan eraan gedacht worden om ook groente zoals tomaat of bleekselderie in het menu op te nemen. Kinderen die geen kaas of vleeswaren willen, houden misschien wel van vis. Dreumesen en peuters hebben minder nodig van diverse voedingsmiddelen dan soms wordt gedacht. Zo is de aanbevolen hoeveelheid brood voor de hele dag 1 tot 3 sneetjes, en wordt 0,5 plak kaas en 0,5 plak vleeswaar geadviseerd. Bij kinderen die heel veel willen eten, is het belangrijk om te proberen een rem in te bouwen. Dat kan bijvoorbeeld door pauzes in te lassen tussen de verschillende boterhammen en kinderen dan rauwkost te geven. En door ze te leren rustig te kauwen.

Om tandbederf te voorkomen wordt geadviseerd om maximaal zeven keer per dag iets te eten of te drinken, in verband met de 'zuurstoten' die het gebit elke keer krijgt als er iets wordt gegeten of gedronken. Water of thee zonder suiker kunnen wel vaker worden gegeven.

In het verleden waren deskundigen van mening, dat suiker en suikerrijke voedingsmiddelen niet aan jonge kinderen moesten worden gegeven. Dit standpunt is inmiddels verlaten. Wel is het voor het opbouwen van een gezond eetpatroon belangrijk om de hoeveelheid vet en zoet eten en drinken te beperken.

Door een gevarieerd en aantrekkelijk aanbod van eten en drinken raken kinderen vertrouwd met een gevarieerd eetpatroon. Baby's die borstvoeding krijgen, ervaren dat deze elke dag anders smaakt. Het is leuk en interessant voor kinderen om ervaring op te doen met allerlei soorten smaken, geuren en substanties. Het geeft hun nu en later, de mogelijkheid om echte keuzes te maken.

Soms is het eten een strijdtoneel, waar kinderen en vol-

wassenen uitvechten wie de baas is. Het weigeren om te eten is een krachtig wapen voor een kind. Opvoeders doen er verstandig aan zich niet mee te laten slepen in deze krachtmeting. Het eten kan anders een bron van frustratie worden in plaats van een prettig samenzijn. Lekkere dingen eten en drinken zijn ook voor jonge kinderen een bron van lustbeleving en troost.

Plezier in eten en drinken

Eten, drinken en zuigen geeft plezier en lichamelijke lustbeleving. Duimen en zuigen op een speen maken kinderen rustig. Ze stoppen van alles in hun mond om het te verkennen. De mond is een gevoelig orgaan voor zintuiglijke ervaringen. Daarom hebben jonge kinderen veel tijd en ruimte nodig om nieuw voedsel te verkennen. Ze likken, proeven, voelen hoe het eten aanvoelt. Het is belangrijk dat pedagogisch medewerkers daarin geduldig zijn. Kinderen kunnen pas vrijuit eten als ze zich vertrouwd hebben kunnen maken met de zintuiglijke ervaringen die het eten oproept. Pas als kinderen gewend zijn aan bepaald voedsel, zoals driejarigen met de broodmaaltijd, komt er meer ruimte voor sociale ervaringen en gezelligheid.

Vertrouwde relatie tussen pedagogisch medewerker en kind

'Voedsel is liefde' wordt soms gezegd. Eten geven en krijgen, samen eten, het zijn intense sociaal-emotionele ervaringen. Bij eten en drinken spelen alle pedagogische middelen een rol die te maken hebben met veiligheid en welbevinden: sensitieve en responsieve communicatie van de pedagogisch medewerker met het kind; respect voor autonomie van het kind en verlangen om zelf te doen; vertrouwde ritmes en rituelen; uitleggen wat er gaat gebeuren en rust en geduld.

Voor baby's is het een totaalgevoel: warme melk in de maag en intiem fysiek contact met de volwassene die je vasthoudt. Qua contact hoort het voeden van de baby tot de belangrijkste momenten van de dag. De baby voelt zich prettig en veilig, de pedagogisch medewerker is gericht op dit kind en wijdt zich aan hem.

Ze kijken naar elkaar, de pedagogisch medewerker praat tegen de baby en door zijn bewegingen en zijn blik laat de baby merken dat hij dat heeft ontvangen. Al snel gaat het kind verschillende aspecten onderscheiden en wil het meedoen: 'terugpraten', de fles meevasthouden. Ook bij het krijgen van een fruithapje maken baby en pedagogisch medewerker op een intieme manier contact, er ontwikkelen zich vertrouwde patronen en het kind leert

DOEN

Zonde om weg te gooien?

Na het brood eten is er nog wat kaas en worst over. Dit wordt gezellig uitgedeeld aan de kinderen. Immers, morgen is het niet vers meer en het is niet goed om eten weg te gooien. Maar: de kinderen hadden al genoeg gegeten. Kaas en worst zijn vette etenswaren die met mate moeten worden geconsumeerd. Gebruiken we nu de kinderen als vuilnisvat?

communiceren met iemand die geheel op hem is betrokken.

Sommige baby's kunnen het aan als andere kinderen komen kijken. Voor oudere kinderen is het vaak een prettige ervaring om contact te maken met de baby. De pedagogisch medewerker houdt altijd in de gaten of de baby niet te veel wordt afgeleid en zij blijft haar aandacht vooral op

IK DENK DAT JIJ DE LIMONADE HEEL LEKKER VINDT!

DOEN**Worst, stroop of kaas**

Als het aan tafel zitten voor de kinderen te lang duurt, ga je oplossingen bedenken. Als de kinderen vandaag bijvoorbeeld mogen kiezen tussen een boterham met smeeworst, smeerkaas of appelstroop, kun je tevoren al wat boterhammen met die soorten beleg klaarmaken. De eerste ronde kan dan vlot worden afgewerkt. Tijdens het eten maak je naar behoefte meer boterhammen klaar.

De kinderen hebben dan nog steeds een keuze en het eten kan eerder starten dan wanneer je pas gaat klaarmaken als de kinderen allemaal aan tafel zitten.

DIT KAN IK ZELF AL ETEN.

hem richten en zorgt dat haar band met hem in stand blijft. Het vereist veel organisatietalent en een uitstekende samenwerking tussen de pedagogisch medewerkers, om ervoor te zorgen dat de pedagogisch medewerker zich tijdens het fles geven exclusief op deze baby kan richten.

Structuur en rituelen: het dagritme

Eten en drinken worden in toenemende mate door het dagritme van de groep bepaald. Bij baby's volgen de pedagogisch medewerkers het voedingsschema van de individuele baby en de peuters volgen het dagschema van de pedagogisch medewerkers.

› **Baby's**

Vasthouden aan het voedingsschema van thuis geeft baby's en hun ouders in de wenperiode een gevoel van veiligheid en vertrouwdheid. Uit onderzoek (Van Sleu-

wen 2007) blijkt dat jonge baby's die veel huilen, baat hebben bij voorspelbare regelmaat. Regelmaat en een eenduidige omgang blijken het huilen te verminderen. Aansluitend aan het wakker worden wordt de baby gevoed, even samen knuffelen, een spelletje samen, dan even alleen spelen en bij de eerste tekenen van vermoeidheid (gapen, bleek worden, wegstijven, drukker worden, jengelen) gaat de baby weer naar bed om te slapen. Doordat hij of zij meteen na het wakker worden gevoed wordt, zal de baby alert en lekker uitgeslapen zijn als hij of zij drinkt. Als een kind de fles krijgt als het al een tijdje wakker is, loop je het risico dat hij of zij al wat vermoeid is en daardoor tijdens het drinken in slaap valt en daardoor minder drinkt. Dat heeft weer tot gevolg dat het kind van de trek eerder wakker wordt en het ritme verstoord raakt.

De meeste baby's hebben er weinig problemen mee als er wat wordt geschoven met hun voedingstijden. Zo kunnen pedagogisch medewerkers ervoor zorgen dat het fles geven niet samenvalt met drukke momenten op de groep. Voor het schuiven met flessentijden is altijd overleg met ouders nodig.

› **Dreumesen en peuters**

Ook voor de kinderen die aan tafel kunnen eten, is het belangrijk om in te spelen op de eigen behoeftes en mogelijkheden. Voor dreumesen is de overgang naar gezamenlijk eten een hele stap. Kinderen moeten eraan wennen om met andere kinderen aan tafel te zitten. Door tijdig aan te kondigen dat er gegeten gaat worden, helpen pedagogisch medewerkers de kinderen bij het omschakelen. Het is vaak rustiger voor een dreumes eerst te leren om met een klein groepje van een of twee andere kinderen samen te eten. Doordat pedagogisch medewerkers dan meer gericht kunnen zijn op het individuele kind, loopt het eten meestal vlotter voor kinderen en pedagogisch medewerkers.

Sommige dreumesen of jonge peuters zijn rond etenstijd zo moe, dat ze beter eerst naar bed kunnen worden gebracht en hun boterhammetjes opeten na het wakker worden. Dreumesen en peuters zijn sterk op beweging gericht, lang rustig zitten aan tafel is voor hen een behoorlijke opgave. Pedagogisch medewerkers doen er daarom verstandig aan ervoor te zorgen dat de kinderen voor en na het eten even lekker kunnen bewegen: even naar buiten, een renspeletje in de gang of samen de stoelen op hun plaats tillen.

Leren en ontwikkelen

KIJK, IK MAG ER ZIJN (emotionele competenties)

Kinderen leren eten en drinken waarderen en zijn blij dat de pedagogisch medewerkers daar goed voor zorgen. Kinderen ontwikkelen hun smaak en leren van eten en drinken genieten. Ze leren hun honger of dorstgevoel kennen en merken dat ze zich na eten of drinken beter voelen.

KIJK, IK KAN HET ZELF (motorische competenties)

Een lepel vasthouden en in je mond steken is voor een baby een grote prestatie. Dreuemesen leren kiezen wat ze op hun brood willen en driejarigen leren om zelf hun brood te smeren, beleggen en snijden. Ze leren ook vaardigheden om bij te dragen aan de gezamenlijke eetsituatie: tafel dekken, bekertjes uitdelen, inschenken, afwassen of inruimen van de afwasmachine. Spannend, leerzaam en sociaal is het samen klaarmaken van eten: soep maken, koekjes bakken, een fruitsalade maken.

De meeste kinderen zijn heel gemotiveerd tot 'zelf doen'. Ze leren spelenderwijs zelf te eten en drinken. Pedagogisch medewerkers ondersteunen dit door:

- › Aan te moedigen elkaar te imiteren. Bijvoorbeeld door zelf uitdrukkelijk een hap te nemen en te zeggen: 'Kijk, zullen we allemaal een hapje nemen?'
- › Ruimte te geven voor herhalen en oefenen, en geen te hoge eisen te stellen. Laat een kind maar rustig spelen en knoeien als het leert een boterham te smeren.

DAT VEREIST HEEL WAT INSPANNING EN CONCENTRATIE.

PRAKTIJK

Met een beetje hulp

Bob probeert margarine uit het kuipje te krijgen. Pedagogisch medewerker Esmee: 'Bob, blijft het niet op je mes zitten? Wil je dat ik even help?'

Bob: 'Ik kan het niet'.

Esmee pakt Bobs' hand en doet samen met hem de margarine op het mes: 'Zo, dat hebben we samen goed gedaan. Nu kun jij de boter mooi op je boterham smeren, hè?'

Bob knikt stralend.

GEZELLIG AAN TAFEL IN OVERZICHTELIJKE GROEPJES

PRAKTIJK**Peutergesprekken**

In een Japans kinderdagverblijf eten de peuters (rond 3,5 jaar) in groepjes van vier kinderen.

De pedagogisch medewerkers helpen waar nodig, maar zitten niet vast bij een groepje.

In een groepje is het gesprek van de kinderen vastgelegd. Het blijkt te gaan over populaire tekenfilmfiguren die de kinderen allemaal kennen van tv. Ze praten over de verschillende helden, hoe ze eruitzien en waar en wanneer ze de figuren hebben gezien. De kinderen gebruiken daarbij begrippen als 'toen ik een baby was'. Doordat ze dit allemaal een interessant onderwerp vinden, ontstaat er een levendig gesprek met opvallend veel abstracte woorden en begrippen.

Bron: Ishiguro, H. (2007)

PRAKTIJK**Feesten en feestjes**

Soms wordt het dagritme onderbroken voor een klein of groot feest, bijvoorbeeld een verjaardag of een zomerfeest. Bij feesten horen eigen rituelen. Belangrijk onderdeel daarvan is het eten en het drinken. Feestelijke rituelen versterken het gevoel van verbondenheid tussen de kinderen, de pedagogisch medewerkers en de ouders.

- ▶ Aan te spreken binnen de zone van naaste ontwikkeling. Kinderen willen graag dingen zelf doen. Zodra ze daar tekenen van geven, kijken pedagogisch medewerkers wat de kinderen met hulp kunnen.
- ▶ Van helpen naar zelf doen. Aanvankelijk heeft de pedagogisch medewerker de leiding bij een activiteit, bijvoorbeeld door het kind te voeren. Een volgend stapje is dat pedagogisch medewerker en kind de lepel samen vasthouden. En dan mag het kind het 'alleen' proberen en helpt de pedagogisch medewerker door het armpje te sturen in de richting van de mond. Ten slotte heeft het kind genoeg aan verbale aanwijzingen en kan hij of zij de handeling zelfstandig verrichten.

KIJK, WE DOEN HET SAMEN (sociale competenties)

Een- en tweejarigen kunnen samen met hun groepsge-

nootjes eten, mits de groep niet te groot is en de zittijd niet te lang. Naarmate de kinderen ouder worden, krijgen ze oog voor de rituelen zoals het eetliedje zingen. Aan tafel hebben kinderen twee aan twee vaak veel lol. Ze maken grapjes door rare of vieze woorden te zeggen. Ze imiteren elkaar, ook vaak met rare gebaren die ze enorm grappig vinden. Ze zetten een placemat op hun hoofd en tikken tegen hun bordje aan. Doordat ze rustig aan tafel zitten, ontstaan dat soort spelletjes vaak gemakkelijker dan tijdens het vrije spel. Het is de kindervariant van het kletsen, drinken en gezellig doen van volwassenen. Als de pedagogisch medewerkers hier wat ruimte voor geven, vergroot dit de gezelligheid van samen aan tafel zitten. De kans dat het uit de hand loopt, is vooral groot als het aan tafel zitten te lang duurt.

KIJK, IK BEN EEN LIEF, GOED KIND (morele competenties)

Kinderen leren in het kinderdagverblijf spelenderwijs goede manieren van omgaan met voeding, door vaste rituelen en duidelijke aanwijzingen van de pedagogisch medewerkers. Ze wassen hun handen voor het eten. Ze leren hun brood snijden, en horen dat het niet hygiënisch is om een mes met smeerkaas in de boter te steken. Maar kindercentra hanteren soms heel veel regels rond het eten en drinken. Regels als: niet opstaan tijdens het eten, je mag pas drinken als je cracker op is, we blijven zitten tot iedereen klaar is met eten. Soms zijn die regels al heel lang in gebruik en is het goed om ze eens kritisch te bekijken. Waar dienen de regels voor? Bereik je er mee wat je wilt? En wat betekenen ze voor de kinderen?

Zo hanteren veel kinderdagverblijven de regel dat alle kinderen op elkaar wachten aan het begin en het eind van de maaltijd. Kinderen gaan zich vervelen.

Pedagogisch medewerkers letten erop:

- ▶ dat goede manieren plezierig zijn voor kinderen;
- ▶ dat het fijn is om dingen samen te doen;
- ▶ dat er ruimte is voor eigen tempo en inbreng van individuele kinderen.

LUISTER, IK KAN HET ZELF ZEGGEN (taalcompetenties)

Kinderen leren zelf aangeven en zeggen wat ze willen. De rode beker. Kaas of worst. Zelf smeren of niet. Veel van de communicatie tussen de pedagogisch medewerker en de kinderen aan tafel gaat over het eten zelf. Maar pedagogisch medewerkers kunnen ook inspringen op spontane gesprekjes van de kinderen met elkaar over baby's in hun moeders buik, vakanties, oma's en opa's. Peuters le-

ren steeds beter om te praten over onderwerpen die niet hier en nu aanwezig zijn. Deze manier van converseren vormt een basis voor verdere taal- en denkontwikkeling.

KIJK, IK VOEL, DENK EN ONTDEK (cognitieve competenties)

Terloops wordt er tijdens het eten ook veel geleerd over de wereld. De pedagogisch medewerkers leggen aan de baby uit dat de pap op de grond stroomt als hij of zij de lepel omkeert. De kleuren worden benoemd bij het kiezen van een beker. Er wordt geteld bij het tafeldekken en neerzetten van de borden en bekertjes. Kinderen praten spontaan over wie het meeste melk heeft. En ze kiezen de 'grootste' of 'kleinste' boterham. De pedagogisch medewerkers en kinderen zijn op een speelse manier bezig met 'rekenen' en kennis van de natuur.

Diversiteit

Eten en drinken zijn heel persoonlijk en ook sterk bepaald door cultuur en gewoontes in het gezin. Pedagogisch medewerkers zijn zich bewust van grote verschillen in eetpatronen en –opvattingen. Bijvoorbeeld op welk lekkers een kind mag trakteren bij een verjaardag. Kinderen krijgen ruimte om hun smaak te ontwikkelen. Er wordt in overleg met de ouders rekening gehouden met voedingsvoorschriften die samenhangen met religie en levensovertuiging. Maar het kindercentrum voert zelf ook een beleid over wat volgens hen gezond en lekker eten en drinken is.

Kinderen verschillen ook zeer in hoeveel ze eten. Als een kind niet of weinig wil eten, kan dit verschillende oorzaken hebben. Misschien heeft hij of zij geen trek of smaakt het voorgedrukte eten niet lekker. Soms moeten kinderen wennen aan ander voedsel of aan een andere manier van klaar maken dan thuis. Elke oorzaak vraagt een eigen aanpak. Ten slotte zijn er kinderen met voedselvoorschriften om medische redenen. Deze worden in overleg met de ouders gevolgd.

Samenwerken met ouders

In het intakegesprek wordt overlegd over de eetgewoontes thuis. Met ouders wordt het beleid ten aanzien van voeding doorgesproken. Bijvoorbeeld het beleid voor traktaties bij verjaardagen en feesten. Zonodig bespreken ouders en kindercentrum hoe wordt omgegaan met dieetvoorschriften (allergieën) en medicijnen.

Met ouders van baby's worden heldere afspraken worden

FOTO: RUBEN KEESTRA

LEUKE EN OVERZICHTELIJKE INFORMATIE OVER VOEDINGSSCHEMA'S.

gemaakt over de voedingschema's en eventuele aanpassingen daarvan. Zonodig wordt regelmatig informatie uitgewisseld over het eetgedrag van een kind. Ouders en pedagogisch medewerkers geven elkaar waar mogelijk tips en adviezen.

Er kunnen verschillen van opvatting bestaan over de hoeveelheid die een kind moet eten. Dit wordt besproken met de betreffende ouders. Een ouderavond over voeding is een goede gelegenheid om het (pedagogisch) beleid ten aanzien van voeding te bespreken en te proberen de aanpak van de ouders en die van het kinderdagverblijf op elkaar af te stemmen.

FOTO: RUBEN KEESTRA

Observeren en plannen

Observeren

Om goed in te kunnen spelen op de kinderen is het belangrijk goed naar de groep en de kinderen te kijken. Invalshoeken zijn:

- › Het eetgedrag van de kinderen observeren. Eet en drinkt het kind met plezier en voldoende, heeft het duidelijke voor- en afkeuren, eet het gevarieerd, vraagt het vaak tussendoor om eten en drinken, kauwt het kind goed?
- › Veiligheid en welbevinden tijdens het eten en drinken. Is de baby ontspannen, merk je aan het gedrag van de kinderen (kijken, lachen, praten) dat ze zich prettig voelen, maken de kinderen onderling contact, doen de kinderen mee met liedjes en gesprekjes met de pedagogisch medewerkers, zijn er kinderen die steeds afzijdig blijven, raken kinderen minder betrokken naarmate ze langer aan tafel zitten, vertonen kinderen tekenen van vermoeidheid of van lichamelijke onrust?
- › Observeren van de behoeften van de kinderen om te leren. Door gericht naar de kinderen te kijken kunnen pedagogisch medewerkers zien wat kinderen graag zelf willen leren doen. Of ze genieten van proeven en ontdekken, of van praten en grapjes bij het eten.

Plannen

Het is belangrijk om in pedagogische overleggen regelmatig stil te staan bij de eetsituatie. Past de manier waarop het eten en drinken is georganiseerd, nog bij de pedagogische keuzes die binnen het kindercentrum worden gemaakt? Waar willen wij de nadruk op leggen:

- › Tijd en geduld voor intiem contact met individuele kinderen?
- › Leren van vaardigheden voor zelfredzaamheid?
- › Gezelligheid en sociale vaardigheden?
- › Ordelijk verloop en duidelijke regels?

Jonge kinderen kunnen nog niet alles tegelijk. Dus én gezellig, én praten, én leren brood smeren. Als een peuter leert brood smeren, is er weinig ruimte voor kletsen.

Maar als hij of zij dat redelijk kan, des te meer.

Als de pedagogisch medewerkers gezelligheid het belangrijkste vinden, bijvoorbeeld als er een nieuw kind is, dan kunnen ze beter zelf het brood klaar maken; dan hebben de kinderen aandacht voor gesprek en grapjes.

Belangrijk is ook de afgesproken taakverdeling.

Met een goede voorbereiding is het meestal mogelijk dat minstens één pedagogisch medewerker vooral op de

kinderen gericht is, terwijl de ander zich met de eet- en drinkvoorziening bezighoudt. Dit geeft rust en duidelijkheid voor de kinderen en de pedagogisch medewerkers. Ook kunnen de pedagogisch medewerkers afspreken dat een van hen met de kleintjes van tafel gaat om ze te verschonen of naar bed te brengen. De grotere kinderen blijven met de andere medewerker nog even aan tafel zitten. Dat geeft extra rust om zelf je brood te smeren en om samen te praten.

Het eten en drinken kan ook een plaats krijgen bij het werken binnen een thema of project. De verbinding van de Sinterklaasviering met wortels en hooi als voedsel voor dieren en/of mensen en het bakken van pepernoten met de daarbij horende geur is overduidelijk. Bij het thema 'kleuren' worden allerlei soorten fruit aangeboden en bestudeerd en wordt als extraatje een pakje gekleurde hagelslag aangeschaft en door de kinderen op kleur onderzocht. Tijdens het project 'winkels' is er een marktstal ingericht waar de kinderen het fruit van de dag mogen komen 'kopen'. Met enige creativiteit zijn voor alle thema's activiteiten te bedenken rond het eten en drinken.

Meedenkgroep

Anja Booi – *Pedagoog MAX kinderopvang*

Inez van Deudekom – *Pedagogisch medewerker KION*

Mienke Wildschut – *Inhoudelijke staf Dak kindercentra*

Marjon Woudboer – *Pedagoog 2samen*

Tineke van Dam – *Pedagogisch medewerker SKN*

Monique Altaelaar – *Pedagogisch medewerker SKN*

Verder lezen voor de praktijk

Zeer veel informatie over kinderen en voeding op de website van het voedingscentrum: www.voedingscentrum.nl

Onder andere de brochures:

Eten en bewegen met peuters

Goed eten voor baby en peuter

Boere-Boonekamp, M.M., L'Hoir, M.P., Bruil, J., Dijkstra, N. & Engelberts, A.C. (2008). Overgewicht en obesitas bij jonge kinderen (0-4 jaar): gedrag en opvattingen van ouders. *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, 152 (6), 324-330.

Samengevat

Eten en drinken in het kindercentrum is gezond, gezellig en lekker.

VEILIGHEID EN WELBEVINDEN

- › Gezondheid. Pedagogisch medewerkers geven smakelijk eten dat voldoet aan de voedingsrichtlijnen en hygiënische eisen.
- › Plezier in eten en drinken. Eten en drinken zijn verbonden met lustbeleving. Kinderen mogen proeven, voelen en uitvinden hoe dingen smaken. Ze krijgen de ruimte om te ontdekken wat ze graag eten en drinken.
- › Vertrouwde relaties tussen pedagogisch medewerker en het kind. Bij baby's is het voeden een moment van intiem contact. Bij oudere kinderen gaat het om gezelligheid. Genegenheid drukt zich uit in lekker eten en traktaties bij feest. Pedagogisch medewerkers voorkomen strijd om eten.
- › Structuur en rituelen.
  - › Bij baby's volgen de pedagogisch medewerkers op hoofdlijnen het ritme van thuis.
  - › Oudere kinderen leren mee te doen met het dagritme en bijhorende rituelen.
  - › Een duidelijk ritme, flexibel toegepast, doet kinderen van alle leeftijd goed.

LEREN EN ONTWIKKELEN

- › Doelen en competenties:
  - › **KIJK, IK KAN HET ZELF.** Kinderen leren vaardigheden om zelfstandig te eten en drinken. Vooral fijn motorische vaardigheden om iets te pakken, beker vast te houden, in te schenken, brood te smeren, enzovoort. Pedagogisch middelen hierbij zijn:
    - aanmoedigen om elkaar te imiteren.
    - ruimte geven voor herhalen en oefenen, en geen te hoge eisen stellen.
    - aanspreken binnen de zone van naaste ontwikkeling.
    - meehelpen en zelf doen.
  - › **KIJK, IK MAG ER ZIJN.** (genieten van eten en waarderen van goede zorg).

- › **KIJK, IK BEN EEN LIEF, GOED KIND** (goede eetgewoontes).
- › **KIJK, WE DOEN HET SAMEN** (gezelligheid, liedjes en gesprekjes, helpen met opruimen en eten klaar zetten of maken).
- › **LUISTER, IK KAN HET ZELF ZEGGEN** (begrippen voor voedsel, kleuren; zeggen wat je wilt).
- › **KIJK, IK VOEL, DENK EN ONTDEK** (proeven, vergelijken van hoeveelheid, veranderingen bij het koken).

OUDERS EN DIVERSITEIT

- › **DIVERSITEIT** Eten en drinken zijn verbonden met waarden, normen en familietradities. Kinderen verschillen in waar ze van houden. En sommige kinderen volgen voedingsvoorschriften vanwege religie, levensovertuiging of medische redenen.
- › **SAMENWERKEN MET DE OUDERS** Pedagogisch medewerkers zoeken samen met de ouders naar manieren om met diversiteit om te gaan binnen de mogelijkheden van het kindercentrum.

Verschonen, zindelijk worden en slapen

Berend, 11 maanden, krijgt een doek te pakken op de commode en doet hem over z'n hoofd. De pedagogisch medewerker vraagt verbaasd waar hij is en met een luide lach trekt hij de doek van z'n gezicht. Na een paar keer probeert hij de doek over het hoofd van de pedagogisch medewerker te doen. Dat lukt half, de pret is van verre te horen.

De kern

Jonge kinderen worden minstens drie keer per dag verschoond of begeleid bij het naar de wc gaan. Ze worden één tot drie keer te slapen gelegd. Bij elkaar opgeteld is een pedagogisch medewerker daar individueel per baby ongeveer twee uur per dag mee bezig. Bij de oudere kinderen is zij ongeveer twee uur per dag bezig met verzorgende activiteiten met de groep. Dit zijn belangrijke uren! Ze zijn bij uitstek geschikt voor het scheppen van emotionele veiligheid en geborgenheid. De kinderen krijgen individuele aandacht en worden aangeraakt, alleen op de commode of in een klein groepje bij de wc. Dit hoofdstuk gaat in de kern om veiligheid en welbevinden, intimiteit en plezier in eigen lijf. Dus om emotionele competenties: **KIJK, IK MAG ER ZIJN**. Kinderen leren om zich met hulp van de pedagogisch medewerker te verzorgen: **KIJK, WE DOEN HET SAMEN**. Zindelijk worden is een mijlpaal in het leven van kinderen: **KIJK, IK KAN HET ZELF!**

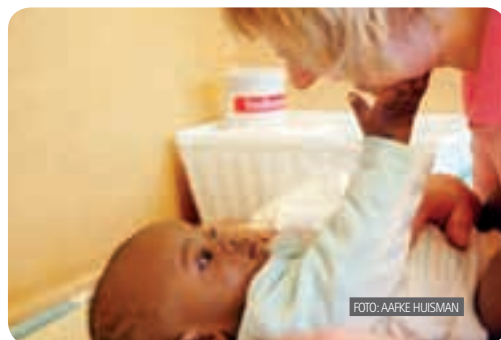
Belangrijke ontwikkelingen van baby tot kleuter

Zoals in alle verzorg-leergebieden maken de kinderen een ontwikkeling door van grote afhankelijkheid van hun pedagogisch medewerkers naar toenemende zelfstandigheid.

Kinderen worden zich in toenemende mate bewust van hun eigen lijf en hun behoeftes aan slaap en zich ontlasten.

- **Baby's.** Wanneer baby's behoedzaam worden verzorgd, ondersteunt dit een positief bewustzijn van hun eigen lichaam. De pedagogisch medewerker en de baby raken op elkaar ingespeeld en het kind krijgt plezier in het meedoen. Nog later krijgt het verluieren en aankleden het karakter van samenwerken.

In het begin zien de pedagogisch medewerkers dat de baby toe is aan slapen en zorgen ze voor een goed balans van rust, contact en stimulering. Baby's zijn zich niet bewust van het moment waarop hun blaas zich leegt en wanneer ze aan het poepen zijn. Sommige kin-

ZO LEER JE VAN ELKAAR WAT JE OP DE WC KUNT DOEN.

KENNIS

Zien en respecteren

De pedagogisch medewerker ruikt een volle luier bij Karel. Ze gaat in z'n gezichtsveld staan en benoemt waar Karel mee bezig is: 'Hé Karel, je rijdt alle auto's naar de garage.' Karel kijkt haar aan. 'Ik ruik een vuile luier, ga even opstaan, dan ga ik kijken.' Een aandachtige en respectvolle verzorging van kinderen is een belangrijke taak van de pedagogisch medewerker met een groot effect op hun welbevinden.

WAAR KEEK JE NAAR?

KENNIS

Je bloot geven

Bij het verschonen geeft een kind zich letterlijk bloot. Het is aan de pedagogisch medewerker daar behoedzaam en respectvol mee om te gaan.

deren zullen protesteren wanneer ze een vuile luier hebben, andere vinden het prettig.

- » Dreumesen en peuters. Dreumesen leren oplossingen te vinden hoe zij het beste hun kleren aan kunnen trekken. Het zelf kunnen aan- en uitkleden onder het belangstellende oog van de pedagogisch medewerker geeft een gevoel van triomf. Met vier jaar kunnen kinderen veelal truien, broeken en jassen en schoenen aantrekken en uittrekken. De meeste kinderen hebben wel steun nodig bij knopen, strikken van veters en andere zaken die een fijne motoriek vereisen. Op hun vierde weten veel kinderen zelf wanneer ze even moeten rusten voor ze verder spelen. Kinderen leren dat bepaalde onprettige gevoelens kunnen betekenen dat ze moe zijn en dat ze zich beter even in een hoekje kunnen terugtrekken. Voor het zover is interpreteert de pedagogisch medewerker hun gedrag. Zij stemt met het kind af wanneer het gaat rusten. De meeste dreumesen slapen tussen de middag. Sommige peuters hebben het middagslaapje niet meer nodig. Langzamerhand worden ze zich bewust van die volle luier. Nog later kunnen ze het gevoel herkennen van spieren die actief worden bij het plassen en poepen. Daarna kunnen ze de aandrang herkennen. Ze weten dat ze naar de wc kunnen gaan. Wanneer een kind vier jaar, is kan het zich meestal zelf met papier schoonmaken.

Veiligheid en welbevinden

Vertrouwde relatie tussen pedagogisch medewerker en kind

Bij het verzorgen heeft de pedagogisch medewerker intiem lijfelijk contact met het kind. In de manier waarop zij het kind aanraakt, toont de pedagogisch medewerker respect voor het kind. Daaruit ontstaat vertrouwen en plezier in elkaar tijdens het verzorgen. Alle vormen van basiscommunicatie uit hoofdstuk 7 zijn belangrijk.

- » Sensitieve responsiviteit.
  - » De pedagogisch medewerkers zeggen consequent wat ze van plan zijn te gaan doen. Zij kondigen bijvoorbeeld vooraf aan als ze bij een kind gaan kijken dat een poepbroek heeft.
  - » Het samen zijn tijdens het verschonen of aan- en uitkleden, is een dialoog. De pedagogisch medewerker brengt wat in, het kind brengt wat in en samen zorgen ze dat de taak klaar komt én dat ze plezier hebben!

- » Pedagogisch medewerkers reageren op signalen van vermoeidheid of ontlasting. Ze verwoorden wat ze zien of ruiken en ondernemen actie. Zo leert het kind zijn eigen vermoeidheid en vuile luier of broek herkennen en actie te nemen.
- » Respect voor autonomie. De pedagogisch medewerker merkt elke poging tot zelf willen doen op en probeert manieren te vinden waardoor kinderen zichzelf kunnen aan- en uitkleden.
- » Uitleggen en praten. De pedagogisch medewerker benoemt wat ze ziet en duidt delen van het lichaam en emotionele stemmingen van het kind met woorden aan.

Structuur en rituelen

Herhalingen, rituelen en voorspelbaarheid zijn ook op dit verzorg-leergebied heel belangrijk voor de emotionele veiligheid. Door van te voren te vertellen wat er gaat gebeuren, kan een kind zich er mentaal en fysiek op voorbereiden. Belangrijke pedagogische middelen hierbij zijn:

- » Vaste volgorde van de handelingen. Bijvoorbeeld: eerst zelf broek uittrekken, zelf schone luier pakken, zelf op de commode klimmen, luier uit, billen verschonen, nieuwe luier om, zelf vieze luier in bak gooien. Door de herhaling wordt de verzorging voorspelbaar en krijgen de kinderen handvatten om zelf actief mee te werken.
- » Rituelen. Voor het naar bed brengen van de kinderen is er voor elke leeftijdsgroep een ritueel: een slaapliedje, een boekje of een rondje lopen op de arm.
- » Eigen tempo. Sommige kinderen hebben bijvoorbeeld tijd nodig om aan het idee te wennen dat ze naar bed gaan. Het ene kind wil nog even op schoot, het andere wil wat rondrentelen vlak bij de slaapkamer. Het kost de meeste kinderen ook tijd om te begrijpen wat de pedagogisch medewerker doet tijdens het verschonen en wat hij van hen vraagt. Daar staat tegenover dat sommige peuters juist heel snel zijn en vlug geholpen willen worden omdat ze weer snel door willen gaan met hun spel.

Plezier in eigen lijf

Kinderen genieten van huidcontact met anderen, vastgehouden worden en op schoot zitten. Hun lichaam is een bron van plezier. Daarom is de manier waarop pedagogisch medewerkers kinderen aanraken en vastpakken zo belangrijk. Hun handen geven veel berichten door aan het kind. Wordt ik behoedzaam aangeraakt? Komen die grote handen zomaar op me af? Kan ik me nog bewegen

wanneer ze me vasthoudt? Het kind merkt die 'berichten' op en is de ervaring positief dan voelt het zich gekend en op z'n gemak. De meeste kinderen raken elkaar graag aan. Door deze aanrakingen leren ze zichzelf kennen en worden ze vertrouwd met anderen.

BROEK LATEN ZIEN, VOETJE AANRAKEN,
BROEK AANTREKKEN.

MIKE NEEMT HET INITIATIEF OM KIEKEBOE TE SPELEN.

Leren en ontwikkelen

Kijk, ik mag er zijn

FOTO: AARKE HUISMAN

STAAND KUN JE BETER ZIEN WAT ER MET JE GEBEURT.

Ontwikkelen van zelfbesef

Dat kind zit goed in zijn vel. Daarmee bedoelen we dat het kind vertrouwen en zelfvertrouwen uitstraalt. Volgens psychologen is het allereerste besef van zelf een lijfelijk gevoel. Als het een fijn gevoel is, betekent dat: ik mag er zijn. Bij alle vormen van verzorging speelt de ontwikkeling van zelfbesef een grote rol. Het kind wordt zich bewust dat

hij of zij een apart persoon is met eigen behoeftes. Kinderen worden zich bewust van aandrang om te plassen, poepen en van eigen vermoeidheid. Ze leren hun lichamelijke behoeften te herkennen en te reguleren. Pedagogisch medewerkers helpen oorzaken van nare gevoelens – natte luier, honger, pijn, vermoeidheid – kwijt te raken. Dat zijn ook boodschappen van 'je mag er zijn'. Maar kinderen leren zichzelf ook kennen door strijd. Alle aspecten van dit verzorg-leergebied zijn potentiële strijdterreinen: over slapen, over luiers gebruiken en in de broek poepen en plassen. Af en toe strijd is niet verkeerd. Maar kinderen moeten niet machteloos worden gemaakt. Heftige strijdpunten kunnen worden voorkomen door een goede combinatie van respect voor de autonomie van het kind en duidelijke grenzen stellen: 'nu doen we even wat het kind graag doet, dan gaan we weer verder met de verzorgingstaak'. Bij alle handelingen wordt het kind actief betrokken tot het in staat is het zelf te doen.

Seksualiteit

De pedagogisch medewerker ondersteunt de kennis van het eigen lichaam door woorden te geven aan de geslachtsdelen en aan de gevoelens die ze bij de kinderen ziet. Ze benoemt het verschil tussen jongens en meisjes wanneer ze merkt dat kinderen daar aandacht voor hebben. Ze geeft antwoord op vragen van kinderen. Ze benoemt wat kinderen met elkaar doen en ze helpt kinderen met het stellen van grenzen aan elkaar. Ze biedt ruimte en ook grenzen voor seksueel getint gedrag. Ze bespreekt wat 'fijn' is en 'niet-fijn' en dat kinderen rekening moeten houden met wat andere kinderen willen. Ieder kind heeft recht op privé. Zelf heeft de pedagogisch medewerker een voorbeeldfunctie in de overdracht van waarden op dit gebied.

Kijk, we doen het samen

Intiem lichamelijk contact tijdens verschonen, naar bed brengen en naar het toilet gaan vraagt subtiel samenspel tussen pedagogisch medewerker en kind.

Kijk, ik kan het zelf

Zindelijk worden

Beheersing van de sluitspieren is afhankelijk van de neurologische ontwikkeling van kinderen. De meeste kinderen zijn voor hun tweede verjaardag niet rijp om zindelijk te worden. Maar er zijn grote individuele verschillen. Pedagogisch medewerkers merken dat een kind rijp is voor zindelijkheidstraining aan de volgende signalen:

KENNIS

Lustbeleving en seksuele opvoeding

De pedagogisch medewerker gaat behoedzaam om met de geslachtsdelen van de kinderen. Ze geeft technische en emotionele informatie aan kinderen die met hun lichaam bezig zijn. Ze merkt op wanneer kinderen lustgevoelens ervaren en ze respecteert dat. Wanneer kinderen elkaar aanraken, leert ze hen de behoefte aan privacy van een ander op te merken en te respecteren. Ze leert ze 'ja' of 'nee' te zeggen wanneer ze door een ander worden aangeraakt.

- › Ze zijn langere tijd droog.
- › Ze zeggen zelf dat ze moeten plassen of drukken.
- › Ze willen op de pot zitten en imiteren andere kinderen.

De communicatie bij het zindelijk worden is gericht op het bewust worden van het gebruik van de spieren. De pedagogisch medewerker constateert dat een kind aan het poepen of plassen is door het te benoemen. Bij peuters benoemt ze de manier van bewegen die elke peuter laat zien voordat hij gaat plassen of poepen. Ze gebruikt daarvoor dezelfde woorden. Op deze manier leren kinderen hun eigen spierbewegingen herkennen. Zo kunnen ze er woorden aan geven.

Naast het leren beheersen van sluitspieren is zindelijk worden ook afhankelijk van de mogelijkheid tot imiteren. Het is daarom zinvol peuters te verschonen in de buurt van de wc waar de zindelijke kinderen gebruik van maken. Bovendien helpen pedagogisch medewerkers een handje door af en toe te vragen of het kind naar de wc moet.

Zelf aan- en uitkleden

Kinderen leren zichzelf aan- en uitkleden door samen te werken met de pedagogisch medewerker. Vanaf het begin nodigt de pedagogisch medewerker ze uit om mee te doen. Langzaam maar zeker doen ze dat. Bijvoorbeeld hun armpjes omhoog doen, zelf hun truitje naar beneden trekken, de plakstrips van de luier los trekken. In deze fase gaan ze zelf grapjes maken: ze geven juist de andere arm of doen hun arm vlug op de rug als je erom vraagt! Meespelen dus! Dan doen ze zelf het meeste en krijgen ze indien nodig hulp en aanwijzingen van de pedagogisch medewerkers. Daarnaast speelt imitatie een grote rol. De kinderen willen hetzelfde kunnen als de andere kinderen.

Zelf reguleren slaap en rust

Om kinderen te leren toe te geven aan signalen van vermoeidheid is het goed die signalen voor ze te verwoorden. Zo leert het kind zijn eigen vermoeidheid herkennen en manieren om rust te zoeken. Het kind leert iets over zijn eigen gedrag en de consequenties daarvan. Bij het slapen gaan gebruikt de pedagogisch medewerker steeds dezelfde rituelen in woorden en handelingen om kinderen voor te bereiden op hun bed. Kinderen kunnen op den duur zelf rituelen gebruiken om zichzelf rustig te maken. Bijvoorbeeld op een vast plaatsje gaan liggen als ze even willen rusten tijdens het vrije spel. Hun knuffel of lapje pakken. Duimen en zuigen op een speen zijn klassiekers, maar niet altijd gewaardeerd door ouders en pedagogisch medewerkers.

ZELF JE GEZICHT SCHOONMAKEN.

Diversiteit

Lichamelijke verzorging is sterk gebonden aan cultuur, waarden en normen en gewoontes. Binnen een kindercentrum kunnen verschillende ouders hierover een heel andere mening hebben. Pedagogisch medewerkers bespreken die met ouders en tonen respect voor hun opvattingen. Maar het kindercentrum heeft ook een eigen beleid.

PRAKTIJK

Hulp

Hans, bijna vier jaar, neemt zijn broertje Sjoerd van ruim twee jaar bij de hand en loopt met hem naar de wc's. 'Broek uitdoen', zegt ie. Als een volgeleerd pedagogisch medewerker staat ie rustig te kijken hoe Sjoerd zijn broek naar beneden sjort. 'Ga maar zitten', zegt ie dan. Hans blijft geïnteresseerd kijken, terwijl Sjoerd plast. Bij het broek aantrekken krijgen ze even hulp van de pedagogisch medewerker. Even later staan ze samen bij de kraan, beiden hun handjes aan het wassen.

KENNIS

Zindelijk door bewustwording.

Kinderen prijzen voor het plassen in de pot of op de wc suggereert dat kinderen ook kunnen falen. Het is daarom voldoende om te constateren dat kinderen op de pot of op de wc plassen en poepen. Het feit dat de pedagogisch medewerker erkent dat ze doen wat volwassenen ook doen, is voldoende aanmoediging.

De manier waarop kinderen worden ondersteund bij het zindelijk worden, gebeurt altijd in overleg met de ouders. Maar als ouders willen beginnen met zindelijk worden, terwijl het kind er volgens de pedagogisch medewerkers niet aan toe is, zullen zij niet meegaan met de ouders. De pedagogisch medewerkers zullen dan hun beleid met de achterliggende motivatie aan de ouders vertellen. Het is aan de ouders om zich daar thuis wel of niet door te laten beïnvloeden. Wanneer kinderen in de groep verschillende worden benaderd bij het zindelijk worden, zullen ze dat over het algemeen accepteren.

Seksualiteit is ook een gevoelig onderwerp. Hoe noemen de ouders de geslachtsorganen van het kind? Wat vinden ze acceptabele woorden om te gebruiken door de pedagogisch medewerkers? Vinden ze het goed als kinderen elkaars geslachtsorganen bekijken en bevoelen? Wanneer ouders wensen hebben over wel of niet bloot rondlopen, geldt hetzelfde: respecteer hun ideeën en leg aan de kinderen uit dat 'de moeder van ... graag wil dat hij z'n broek aanhoudt in het zwembadje'.

KENNIS

Zelf doen: aankleden

Pedagogisch medewerkers proberen oog te hebben voor de pogingen van de kinderen om zelf actief te zijn bij het aankleden. Ze zoeken manieren te vinden waarop de kinderen zich zelf kunnen aan- en uitkleden. Bij baby's begint het met het bewegen van een been of arm. Peuters willen een sok eerst zelf in hun hand hebben en op een voet leggen voor ze verder geholpen willen worden.

PRAKTIJK

Een voortdurende dialoog

Gregory wordt verschoond door Esther. Esther volgt Gregory's blik en zegt: 'Je kijkt naar Tim en Daan, hè? Ze stoppen Duplo in een tas. Kijk, nu ga ik je luier losmaken. Wil je het zelf doen?' Zo hebben beiden om beurten de leiding. Esther ziet dat Gregory expres de verkeerde arm uitsteekt. Ze lacht en gaat mee in dit grapje van Gregory.

Samenwerken met ouders

In principe geldt voor alle kinderen dat het eigen ritme van actief zijn en rusten wordt gevolgd. Ouders kunnen bij het wennen hun kind zelf verschonen en de pedagogisch medewerker kan toekijken en hun manier overnemen opdat het kind zo goed mogelijk went aan het kindercentrum. Op den duur is het voor het kind gewoon dat het thuis net iets anders is dan in de groep. Dan kan de pedagogisch medewerker het eigen beleid aangaande de manier van verzorgen toepassen.

Voor ouders is de plek waar hun baby slaapt van groot belang. Sommige ouders vinden het griezelig wanneer hun baby in een aparte ruimte slaapt, waar de pedagogisch medewerker hem niet steeds ziet. Voor die gevallen kan een wieg of een hoge box ingericht als bed een uitkomst zijn. Wanneer ouders vertrouwen hebben gekregen in de zorg van de pedagogisch medewerkers, kan het kind langzaam gaan wennen aan slapen in de slaapkamer.

Ook bij oudere kinderen blijft overleg over verzorging heel belangrijk. Bijvoorbeeld:

- ▶ Verschonen. Laat ouders voordoen hoe zij het thuis gewend zijn. Dat kan soms ook handig zijn bij dreumesen en peuters als die zich verzetten.
- ▶ Zindelijk worden. Respecteer de ideeën van ouders en leg daarnaast uit wat het beleid van het kindercentrum is. Probeer binnen de grenzen van het beleid van het kindercentrum oplossingen te vinden bij verschil van mening.
- ▶ Aan- en uitkleden. Vraag ouders hun kinderen gemakkelijk aan- en uit te trekken kleren aan te doen. Liefst broeken met een elastiek! En extra kleding voor ongelukjes bij plassen en poepen; en warme kleding en regenkleding voor buiten.
- ▶ Slapen. Vraag naar de slaaprituelen van thuis en vraag eventueel een knuffel voor het kind van thuis.

Observeren en plannen

Verschonen, aan- en uitkleden

Bij het verschonen en het aan- en uitkleden is het van belang de verschillende initiatieven van kinderen tijdens het verzorgen te herkennen en ruimte te geven. Bij het aan- en uitkleden in een groep van twee à drie kinderen kan de pedagogisch medewerker observeren hoe kinderen elkaar imiteren en hoe ze de behoefte krijgen elkaar te helpen. Ze kan haar eigen ondersteuning daaraan aanpassen.

Rust en slapen

Kinderen die voldoende rusten, kunnen vervolgens geconcentreerd en intensief spelen. Dat geeft rust in de groep. Het is daarom goed veel tijd te besteden aan het leren herkennen van de manier waarop elk kind afzonderlijk laat zien dat het aan rust toe is.

Zindelijk worden

Het belangrijkste bij zindelijk worden is observeren en constateren dat een kind aan het plassen of poepen is. Hoe vaker de pedagogisch medewerker dit ziet en opmerkt, des te eerder is een kind zich bewust van zijn lichaamsfuncties. Het doel is immers dat kinderen vrijwillig naar de wc gaan op het moment dat ze de aandrang voelen. De pedagogisch medewerker ondersteunt daarmee het kind in het leren herkennen van de aandrang.

KENNIS

Signalen van kinderen zien en begrijpen: moe zijn

De pedagogisch medewerker reageert op vermoeidheidssignalen, ook wanneer dat op een ander tijdstip is dan anders. Een peuter die niet meer slaapt tussen de middag, kan zelf aangeven dat hij vandaag wel wil slapen.

Ieder kind heeft eigen unieke signalen die aangeven dat het moe is. 'Ik zie dat je aan je oor krabbelt, je bent moe. Ik ga je naar bed brengen'.

ILLUSTRATIE: SIMON JONGMA

ZELF JE SCHONE BROEK AANTREKKEN MET EEN BEETJE HULP.

PRAKTIJK

Drie slaapproepen.

'Ik verdeel mijn baby's in drie groepen: de baby's die drie keer slapen; de baby's die twee keer slapen en de oudsten die één keer slapen. Rondom het slapen verdelen we [pedagogisch medewerkers] de verzorgmomenten van de kinderen.

We proberen per baby het eten geven en het verschonen achter elkaar aan te doen. Zo kunnen we ieder kind langer aandacht geven. Ook combineren we het verschonen met het naar bed brengen.'

Plezier in eigen lijf

Aan de lichaamstaal van het kind zien de pedagogisch medewerkers of de kinderen verzorging nodig hebben. Ze letten daar steeds op. De kinderen horen goed in hun vel te zitten. Ze letten ook goed op de grenzen die het kind stelt. Sommige kinderen laten zich niet graag aanraken. Die worden met grotere omzichtigheid lichamelijk verzorgd. Geen kind wordt geknuffeld als het dat niet wil.

FOTO: AAFKE HUISMAN

EERST SMEERT GERARD DE ZALF ER OP, DAN HELPT SARA ZELF MET UITSMEREN.

Plannen en dagritme

In de babygroep wordt de dag ingericht volgens de tijden dat de baby's slapen.

In de peuter- en de verticale groep wordt de dag gepland naar aanleiding van de individuele ritmes van honger, dorst, spelen en slapen.

In de peutergroep verschonen de pedagogische medewerkers verspreid over de hele dag om elk kind echte aandacht te geven. De peuters die het vroegste komen, zijn het eerste aan de beurt. Verder wordt elk kind zo snel mogelijk verschoond zodra het naar poep ruikt. Kinderen die zich zelf nagenoeg kunnen aan- en uitkleden worden in een groep van twee à drie kinderen begeleid. Elk kind kan zelf naar de wc gaan wanneer hij wil. Er is een vast moment van rust of slaap midden op de dag, beginnend met het kind dat het eerste moe is. Er is een plek in de groepsruimte waar kinderen die moe zijn, zich kunnen terugtrekken op elk moment van de dag.

Meedenkgroep

Jitty Runia – *Pedagoog Kwink*

Nelly Janssen – *Begeleider Gastouderopvang Hoofddorp*

Saskia Bierman – *Pedagoog Triodus*

Channah Zwiep – *Pedagogisch projectbureau Kind-enzo*

Hedie Meyling – *Emmi Piklerstichting Nederland*

Verder lezen voor de praktijk

Meyling, H. red. (2002). *De visie van Emmi Pikler*.

Amsterdam: Emmi Pikler Stichting Nederland.

Nossent, S. & Vanderhaegen, O. (2003). *Werken met*

baby's in een groep. Amsterdam: SWP.

Sluijter, M. (2007). *Aanraken: een levensbehoefte. Tactiele contacten in de opvang en op school*. Amsterdam: SWP.

Zande, I. van der (2006). *1, 2, 3... de peuterjaren*.

Amsterdam: SWP.

Zwiep, C.S. (2005). *Kinderen en seksualiteit*.

Pedagogische begeleiding. Amsterdam: SWP.

Samengevat

Verschonen, zindelijk worden en slapen vragen intiem liefdevol contact tussen het kind en pedagogisch medewerker. De kinderen maken de eerste vier jaar een enorme ontwikkeling door van afhankelijk naar kinderen die veel zelf kunnen.

VEILIGHEID EN WELBEVINDEN

- › Het verzorgen stelt hoge eisen aan de kwaliteit van de interactie van de pedagogisch medewerker en het kind, Sensitiviteit en responsiviteit uiten zich in:
  - › Dialogen met kinderen. Pedagogisch medewerkers zijn gast op het lichaam van het kind en maken contact voordat ze iets doen.
  - › Alert reageren op signalen van vermoeidheid en ontlasting.
  - › Samenwerken met het kind en helpen om zelf te doen.
  - › Uitleggen en vertellen wat de pedagogisch medewerker gaat doen.
- › Structuur en rituelen. Door vaste handelingspatronen kan kind anticiperen op wat er gaat gebeuren. Zo kan het meehelpen – handen omhoog doen bij aankleden – en zelf doen.
- › Plezier in eigen lijf.

LEREN EN ONTWIKKELEN

- › Doelen en competenties:
  - › **KIJK, IK MAG ER ZIJN.** Hoe kinderen worden aangeraakt, vertelt hen hoe ze gewaardeerd worden. Doel is dat kinderen goed in hun vel zitten:
    - Een positief zelfbesef hebben en besef van hun behoeftes.
    - Seksualiteit: open nieuwsgierigheid naar geslachtsorganen. Blij dat ze een jongen of meisje zijn.
  - › **KIJK, WE DOEN HET SAMEN.** Het lichamelijke en intieme contact tijdens het verschonen en naar bed brengen vraagt een subtiel samenspel tussen kind en pedagogisch medewerker.

› KIJK, IK KAN HET ZELF.

- Kinderen worden zindelijk
- Leren om zichzelf aan- en uit te kleden
- Leren om op te merken als ze moe zijn of slaap nodig hebben.

- › **DIVERSITEIT.** Lichamelijke verzorging en seksualiteit zijn omgeven door culturele waarden en normen. Kinderen verschillen ook zeer hoe snel ze zindelijk worden.

- › **SAMENWERKEN MET OUDERS.** Goed contact met ouders over waarden en normen met betrekking tot seksualiteit, lichamelijke verzorging, slapen is zeer gewenst. Pedagogisch medewerkers en ouders proberen hun opvoeding zo goed mogelijk op elkaar af te stemmen.

Overgangsmomenten en dagritme

Na het drinken in de kring zet Liane, pedagogisch medewerker, een grote doos met spullen op tafel. Dit zijn de spullen waarmee de kinderen voor de kring hebben gespeeld. Om haar heen zitten zes peuters. Om de beurt mogen ze iets uit de doos pakken. 'Wat is dat?' vraagt Liane, 'Waar hoort dat?' Als ze het weten, rennen de kinderen met de spullen naar de hoek waar deze thuishoren. Ze zitten om hun stoeltje te wippen en wachten op hun beurt. Zo spannend vinden ze het.

De kern

Het dagritme van een kindercentrum bestaat uit afwisseling van speel-leeractiviteiten en verzorg-leeractiviteiten zoals eten, drinken, handenwassen, of verschoond worden. Spontaan spel wordt afgewisseld met activiteiten die de pedagogisch medewerkers aanbieden. Binnen spelen wordt afgewisseld met buitenspel.

In dit hoofdstuk gaat het over de overgangsmomenten en dagritme. Overgangsmomenten waarin wordt opgeruimd, kinderen verkleed of de tafel voor de lunch wordt klaargemaakt, zijn voor jonge kinderen een activiteit zoals alle andere activiteiten.

In de kern gaat dit verzorg-leergebied over erbij horen en samenwerken: **KIJK, WE DOEN HET SAMEN**. En over de wens van kinderen om bij te dragen en te helpen: **KIJK, IK BEN EEN LIEF, GOED KIND**.

FOTO: RUBEN KEESTRA

Belangrijke ontwikkelingen van baby tot kleuter

Kinderen zelf maken nog weinig onderscheid in de volwassene keuze tussen soorten activiteiten en de bedoeling die de volwassene ermee heeft. Vanuit het perspectief van het kind is een overgangsmoment dus geen 'verloren tijd', maar een van de vele belevenissen op een dag. Het

dagprogramma en de overgangen zijn bij een baby anders dan bij een kind van 3 jaar

- › **BABY'S EN DREUMESSEN** gaan nog helemaal op in het beleven van het 'nu'; ze kennen nauwelijks een geordende structuur van tijd. Ze beleven omgeving en tijd als 'geheel'. Overgangsmomenten zijn een natuurlijk onderdeel van deze beleving. Tot ongeveer het derde jaar hebben kinderen weinig overzicht in de tijd. Als de

pedagogisch medewerker de borden op tafel zet voor het eten, weten kinderen dat ze een poosje later aan tafel gaan. Als ze aan tafel zitten, weten ze wel dat ze daarna naar bed gaan. Het is een herkenning van 'hoe het gaat'. Als ze in de situatie zijn, kennen ze de volgorde van de gebeurtenissen. Maar ze kunnen zich er geen voorstelling van maken. Ze zijn zonder overzicht. Voor deze vorm van tijdsgeheugen zijn regelmaat en herhaling heel belangrijk. Tijd en regelmaat zitten bij kinderen vaak in het lijf. Zodra een kind een patroon herkent, gaat het zich op haar of zijn gemak voelen. Verloopt het dagritme anders, dan kan dit verwarring oproepen.

- › **DREUMESEN EN BABY'S** verschillen ook in de manier waarop ze met overgangen omgaan. Dreumesen hebben nieuw verworven vrijheid. Ze kunnen lopen en zich vrij bewegen door de ruimte. Daarmee zijn ze ook minder bereid om de leiding van de pedagogisch medewerkers te accepteren. Ze ontdekken hun eigen wil die ze in deze 'nee-fase' juist tijdens de overgangsmomenten graag uitproberen.

FOTO: KOREIN KINDERPLEIN MESSENMAKER

HELPEN BIJ HET FRUIT KLAARMAKEN.

FOTO: RUBEN KEESTRA

'O, KIJK, WE GAAN DRINKEN!'

- › **PEUTERS** beschikken in toenemende mate over cognitieve vaardigheden om de werkelijkheid voor te stellen met behulp van taal, symbolen en doen-alsofspel. Ze begrijpen de weergave van het dagritme met behulp van foto's of tekeningen en kunnen er gebruik van maken om hun dag te begrijpen. Ze kunnen een hele dag overzien: eerst de kring, dan spelen, dan lunch en dan komt mama me ophalen. Hun handelen wordt ook doelgerichter. Tweejarigen doen ook graag mee met de pedagogisch medewerkers als er moet worden opgeruimd of de tafel gedekt. Maar driejarigen zijn daarin veel doelbewuster. Ze snappen wat de bedoeling is, worden minder snel afgeleid en zijn vaak ook heel trots als ze de pedagogisch medewerkers mogen helpen. Met driejarigen is het ook gemakkelijker om te bespreken welk spel ze graag willen spelen, en om naderhand te evalueren hoe dat is gegaan.

Veiligheid en welbevinden

Autonomie van het kind en het ritme van de groep

Een goede overgang maken doen pedagogisch medewerkers door een verbinding te maken tussen de spontane activiteiten en wensen van het kind enerzijds en het meedoen aan het groepsgebeuren en leiding accepteren anderzijds. Wat is belangrijk bij het creëren van positieve overgangsmomenten?

- › Voorspelbare herhaling, rituelen en liedjes.
- › Kinderen een actieve rol geven.
- › Tijdig aankondigen en uitleggen.
- › Positief en actief taalgebruik.
- › Plaatjes, labels, foto's.
- › 'Wachten' beperken.
- › 'Geduldige' pedagogisch medewerkers.
- › Voorbereide omgeving; opruimen en speelklaar maken.
- › Goede samenwerking tussen collega's.

Rituelen

Voor een baby is het belangrijk en prettig als de omgeving voorspelbaar en bekend is. Dit betekent een vaste volgorde van verzorgingshandelingen en een vaste plek voor spullen en voor speelgoed. Dit betekent dat de pedagogisch medewerkers hun taken op elkaar afstemmen en baby's intensief volgen en observeren, zodat ze kunnen inspelen op hun behoeftes. Vervolgens is het belangrijk om een overgang aan te kondigen, de reactie van de baby af te wachten, vervolgens mee te nemen en

een stapje verder te gaan. Hierbij is het zaak om het tempo van de baby te volgen.

Kinderen een actieve rol geven

Ook voor peuters is het belangrijk om een overgangstijd aan te kondigen. Ze kunnen steeds meer actief bij het overgangsmoment worden betrokken (helpen opruimen of klaarzetten) en rituelen gebruiken. Door in een peutergroep spullen en speelgoed een vaste plaats te geven kunnen kinderen veel zelf doen en pakken. Kinderen krijgen, passend bij hun leeftijd, een actieve rol in de zorg voor hun directe omgeving. Taken in relatie met de overgangsmomenten zijn bijvoorbeeld mee tafel dekken, opruimen en het gezellig maken van de groepsruimte. Kinderen leren zo verantwoordelijk te zijn voor hun omgeving en rekening te houden met de behoeftes van andere kinderen op de groep. Structuur en ordening worden bij kinderen van buitenaf aangereikt.

- ▶ Het dagelijkse handelen vormt hierbij een herkenbaar ritmisch patroon (choreografie) waaruit ook vertrouwen en veiligheid worden opgebouwd. Aansluiten bij het tempo en behoeften van kinderen en je niet te veel laten bepalen door het ritme van volwassenen of organisatiebelangen (rooster, de groepsbespreking) en de behoeftes (pauze, het moet netjes zijn), levert op dat kinderen als vanzelfsprekend meegaan in het natuurlijk patroon van het dagritme. Zo worden overgangsmomenten tot vaste herkenningspunten voor een kind.
- ▶ De inrichting van de ruimte is zo dat de kinderen overal bij kunnen en zich vrij kunnen bewegen. Dingen die gevaarlijk zijn, staan buiten hun bereik.

Leren en ontwikkelen

Doelen en competenties

Thuis willen kinderen vaak hun ouders helpen met bed opmaken, was in de machine doen en ophangen, koken, schoonmaken, stofzuigen. Kindercentra komen ook aan deze wens van kinderen tegemoet. Ze werken daarmee aan de volgende competenties:

KIJK, WE DOEN HET SAMEN (sociale competenties). Samen met de pedagogisch medewerkers aan de slag om de ruimte weer mooi te maken. Of helpen een volgende activiteit voor te bereiden door materiaal klaar te leggen, uit een kast te halen of uit een andere groep te halen. De oudere kinderen vinden het vaak ook prachtig om voor een boodschap naar een andere groep te gaan.

FOTO: RUBEN KEESTRA
JIJ MAG JE MOND SCHOON GAAN POETSEN.

KIJK, IK BEN EEN LIEF, GOED KIND (morele competenties). Jonge kinderen moeten zich zo vaak laten verzorgen, dat ze het vaak heerlijk vinden als de rollen eens worden omgedraaid, als ze zelf ook kunnen bijdragen en laten zien wat ze waard zijn. Trots is de emotie die hier bij hoort.

Kansen grijpen

Tijdens overgangsmomenten liggen de ontwikkelingskansen voor jonge kinderen voor het oprapen. Pedagogisch medewerkers doen op een speelse manier iets voor, geven instructies en zo leren kinderen hoe ze zelf hun jas aan kunnen doen. Door samen op te ruimen ervaren kinderen niet alleen het plezier van samen dingen doen. Ze leren ook om rekening te houden met anderen (sociale en emotionele ontwikkeling). Dit steunt het gevoel van eigenwaarde van het kind. Kijk, ik kan het zelf! Kijk, ik kan bijdragen!

Meehelpen, meedoen en imiteren

Leiding geven aan jonge kinderen bestaat voor een groot deel uit het goede voorbeeld geven en kinderen actief betrekken. Opruimen en overgaan naar een volgende activiteit lukt het beste als de pedagogisch medewerkers

PRAKTIJK

Opruimlied

Opruimen, opruimen
help me nu maar vlug
Opruimen, opruimen
alles staat weer terug.

dit samen met de kinderen doen. Als de pedagogisch medewerkers opruimen en een liedje zingen, doen de meeste jonge kinderen graag mee. De pedagogisch medewerkers laten de kinderen deelnemen aan hun activiteit en functioneren op het niveau dat ze aan kunnen. Het meedoen met de andere kinderen en imiteren werkt ook ondersteunend.

PRAKTIJK

15.00 uur... yoghurtijd

Om de kinderen voor te bereiden dat het drinkmoment er aankomt, wanneer ze in hun spel zijn (binnen of buiten), vragen we aan de hand van een briefje wat ze zo dadelijk zouden willen drinken (restaurantidee van een bestelling opnemen). Ze kunnen kiezen uit yoghurt of sap.

Op deze manier weten ze dat het bereid gaat worden. Ze gaan vaak even verder met hun spel, wetende dat ze het af moeten gaan sluiten.

Ze verheugen zich op dat wat ze bij de 'bestelling' hebben gekozen en ronden als vanzelf hun eigen spel af om aan tafel te komen. Later wordt ook hun geheugen geprikkeld door de vraag wat ze ook alweer besteld hadden

(Voorbeeld van Korein Kinderplein Sint-Adrianusstraat).

PRAKTIJK

De kus

Ling is met haar moeder kortgeleden uit China naar Nederland gekomen. Moeder spreekt Engels. De pedagogisch medewerker ziet dat moeder op de eerste dag stilletjes wil vertrekken zonder duidelijk afscheid te nemen. Ze tilt Ling daarom op en zegt in het Engels tegen Ling 'geef mama maar een dikke kus'. Ze merkt op dat moeder dit niet prettig lijkt te vinden.

Op het einde van de ochtend bespreekt ze met moeder dat het belangrijk is voor een kind om een duidelijke overgang te maken bij het afscheid nemen. Moeder vertelt dan dat ze in China niet gewend zijn om in het openbaar een kus te geven. Samen spreken ze af dat er voortaan bij het raam gezwaaid wordt.

Maar kinderen moeten het wel op hun manier doen! Jonge kinderen hebben respect en tijd nodig voor hun ontdekkingen en ervaringen. Daarom werkt strenge discipline en groepsdruk niet. Als pedagogisch medewerkers tegen het tempo van een kind ingaan, ontstaat er verzet. Maar als ze ruimte bieden, begrip tonen of humor gebruiken, willen de meeste kinderen spontaan helpen.

Taal en plaatjes om de tijd en ruimte te ordenen

Naarmate kinderen ouder worden verwerven ze meer cognitieve vaardigheden om de overgangsmomenten te begrijpen. De pedagogisch medewerkers laten de tweejarigen al de foto's of plaatjes zien die het dagritme weergeven. Maar met drie jaar beginnen de meeste kinderen deze symbolische voorstelling van het dagritme actief te gebruiken om hun dag te begrijpen.

Kinderen kunnen ook steeds beter vooruit kijken en evalueren. Om deze vaardigheid te ontwikkelen stellen de pedagogisch medewerkers vragen over wat de kinderen willen doen (toekomstvragen). En ze evalueren samen met de kinderen de activiteiten achteraf.

Maar cognitieve vaardigheden spelen ook een andere rol. Het leren ordenen van materialen en gebeurtenissen vinden de meeste kinderen fijn. Pedagogisch medewerkers oefenen dat tijdens de overgangsmomenten op een speelse manier. Bijvoorbeeld door alle materialen in een grote mand te stoppen. In de kring mogen de kinderen dan zeggen waar die materialen horen en ze daarheen brengen. Duidelijke markeringen in de ruimte en hoeken waar bepaalde materialen horen, helpen kinderen ook om overzicht te krijgen.

Diversiteit

In gezinnen wordt heel verschillend gedacht over hulp van kinderen bij het huishouden. Sommige ouders kunnen zelfs geschokt zijn als ze jonge kinderen met bezempjes de binnenruimte zien schoonmaken. Zonder goede voorlichting kan het beschouwd worden als bezuinigingsmaatregel op schoonmaakkosten, in plaats van het benutten van een pedagogische kans. Ook bestaan er grote verschillen in waarden en normen over netheid en over de taken van jongens en meisjes. Pedagogisch medewerkers tonen respect voor de opvattingen van ouders, maar maken ook duidelijk het pedagogisch beleid van het kindercentrum kenbaar.

Samenwerken met ouders

De grootste overgang voor ouders en kinderen is natuurlijk het brengen en halen, zoals in hoofdstuk 12 is behandeld. Voor de ouders begint deze overgang door het kind thuis voor te bereiden op een dag naar het kindercentrum. Samen de tas inpakken met de vertrouwde knuffel helpt het kind om de overgang te maken. Maar voor ouders zijn vaste patronen, rituelen op andere momenten van de dag ook belangrijk om te weten. Bijvoorbeeld het ritueel dat kinderen op hun billen gaan zitten als ze in de gang worden omgekleed voor buiten. Of het ritueel dat kinderen een liedje zingen als er wordt opgeruimd samen met de pedagogisch medewerkers. De ouders snappen dan waar gedrag van hun kinderen thuis vandaan komt en waarom de pedagogisch medewerkers dat de kinderen hebben geleerd. Dit kan aanleiding vormen tot een gesprek over het geven van verantwoordelijkheden op maat aan de kinderen, individueel met ouders of op een ouderavond. Als ouders willen, kunnen ze er thuis op voortbouwen.

Bij rituelen is het belangrijk om te beseffen dat het aansluit bij de cultuur van ouder en kind. Bijvoorbeeld 'Kinderen op je billen' als de kinderen moeten worden aangekleed voor buiten. Voor sommige ouders kan 'billen' een vies woord zijn. Een ander voorbeeld is het bidden voor het eten en het wachten met eten tot alle kinderen een boterham hebben.

Observeren en plannen

Observeren

Observeren van kinderen is van belang voor de timing van overgangsmomenten: als drie baby's gaan jengelen om half tien, kan dit het signaal zijn dat ze toe zijn aan de fruithap. Duidelijke afspraken tussen de pedagogisch medewerkers maken dat ze flexibel kunnen inspelen op de noden van het moment. Dat zorgt voor rust en plezier op de groep.

De pedagogisch medewerkers bekijken de inrichting en ruimte regelmatig door de ogen van de kinderen. Is het overzichtelijk? Kunnen ze overal bij? Kunnen ze niet bij dingen die gevaarlijk zijn?

Plannen en samenwerken

Overgangsmomenten in de dagstructuur in een kindercentrum worden niet alleen bepaald vanuit pedagogische principes. Andere belangen spelen ook mee zoals organisatiebelangen, personele bezetting, wettelijke kaders,

wensen van ouders, pauzes, competenties en behoeftes van pedagogisch medewerkers.

Ook de groepssamenstelling bepaalt in belangrijke mate het overgangsmoment, want in een babygroep verlopen overgangen anders dan in een verticale groep.

In een goede choreografie van de dagstructuur zijn al deze elementen verweven in patronen en rituelen die terugkeren in de overgangsmomenten. Het goed organiseren van de overgangsmomenten vraagt veel creativiteit, flexibiliteit en geduld van de pedagogisch medewerkers, maar het levert uiteindelijk ook heel veel op omdat dit direct merkbaar is in de sfeer van de groep en het gedrag van de kinderen.

Vorbereiden van activiteiten

Het plannen van de dag is een onderdeel van het werk van de pedagogisch medewerker. Bespreek aan de start van de dag welke kinderen er zijn, wat er gedaan wordt op die dag en wie welke taken op zich neemt. Door zowel activiteiten als de overgangen voor te bereiden creëer je rust op de groep. Zo kun je afspreken wie bij de kinderen blijft en wie de volgende activiteit gaat voorbereiden. Het

PRAKTIJK

Rustige start

Met ouders wordt soms afgesproken dat ze hun dreumes 's morgens in pyjama brengen en nog even in bed leggen omdat het kind soms nog erg slaperig is. De overgang is zo voor kind en ouder minder stressvol.

KENNIS

Tijd om te schakelen

Soms is het goed om rustig samen op de bank te gaan zitten, even te wachten en samen een liedje te zingen, en dan bijvoorbeeld de overgang naar buiten te maken. Ondertussen kan de collega alvast het buitenspel materiaal op een aantrekkelijke manier klaar zetten (schepjes in de zandbak, fietsen achter elkaar op het fietsgedeelte, de buitenbox gevuld met baby-speelgoed enzovoort).

FOTO: KOREIN KINDERPLEIN MESSENMAKER

EVEN INDIVIDUELE AANDACHT BIJ HET NAAR BED BRENGEN.

is ook belangrijk om de materialen die nodig zijn voor een activiteit, goed voorbereid beschikbaar te maken voor de kinderen.

Samenwerken in verticale groep

In verticale groepen moeten de belangen van kinderen in verschillende fases (baby-, dreumes- en peuterfase) op elkaar worden afgestemd. Een 'ligger' heeft andere behoeftes en een andere benadering nodig dan een 'peuter 3-plus'. Dit betekent voor de baby's in de groep extra aandacht met betrekking tot overgangsmomenten. Voor spelbare herhalingen, een duidelijke aankondiging en vaste plekken voor activiteiten en spelmateriaal zijn in een verticale groep nog belangrijker dan in een horizontale groep. In een verticale groep zijn er meer overgangsmomenten (individueel en voor kleine groepjes kinderen), waarvoor plannen en organiseren kan helpen om de dag soepel te laten verlopen. Dit betekent dat de pedagogisch medewerkers afspreken wie zich op welke kinderen richt, zodat voor baby's, dreumesen en peuters er op het juiste moment aandacht is voor het maken van hun eigen overgangsmomenten.

Meedenkgroep

Edith van Damme – *Kober kindercentra*

Corine van 't Hoog – *Manager SKMN*

Ciska Vendrig – *Leidster SKMN*

Helen Janssen – *Opvoedcoach Humanitas kinderopvang*

Joke Klok – *Pedagogisch medewerker Humanitas kinderopvang*

Alice Diepstraten – *Pedagogisch medewerker Humanitas kinderopvang*

Merel de Jonge – *Pedagogisch medewerker Humanitas kinderopvang*

Sylvia Lathouwers – *Pedagogisch medewerker Korein*

Mayke Bernts – *Pedagogisch medewerker Korein*

Aimée Röhrig – *Pedagogisch medewerker Korein*

Verder lezen voor de praktijk

Ligtvoet, P. (2002). *'Zijn dat wij?'. De waardevolle groep. Training voor groepsleiding kinderopvang.* Amsterdam: SWP.

Valck, M. de (2006). *Het speelgoedboek. Eerste hulp bij het kiezen van speelgoed.* Amsterdam: SWP.

Samen- gevat

Tijdens overgangsmomenten kunnen kinderen onderge-sneeuwd raken door al het regel van de pedagogisch medewerkers. Voor kinderen zijn overgangsmomenten echter even leuk en spannend als alle andere activiteiten. Het zijn leermomenten.

VEILIGHEID EN WELBEVINDEN

- › Een goede overgang maak je door kinderen actief te betrekken en ruimte te geven voor autonomie. Kinderen in het keurslijf van het tempo van volwassenen en hun dagritme dwingen, geeft problemen en stress.

LEREN EN ONTWIKKELEN

- › Doelen en competenties:
  - » **KIJK, WIJ DOEN HET SAMEN.** De ruimte mooi maken, dingen voorbereiden, rekening met elkaar houden. De opruimregels volgen van de pedagogisch medewerkers: alles op de juiste plek.
  - » **KIJK, IK BEN EEN LIEF, GOED KIND.** Kinderen krijgen de kans bij te dragen.
- › Kansen grijpen. Overgangsituaties zijn natuurlijke leer-situaties. Pedagogisch medewerkers zien en grijpen de kansen.
- › Pedagogisch middelen om kinderen te betrekken bij overgangen zijn:
  - » Mee laten helpen met het werk van de pedago-gisch medewerker. Zelf het goede voorbeeld geven.
  - » Imiteren. Samen met de andere kinderen op-ruimen.
  - » Taal en cognitieve middelen geven om de tijd en ruimte te ordenen, bijvoorbeeld door picto-grammen.
  - » De ruimte zo inrichten dat de kinderen zelf dingen kunnen pakken en opruimen. Spullen een vaste plek geven.

SAMENWERKING TUSSEN COLLEGA'S.

- › Flexibel inspelen op kinderen zorgt voor een goede afstemming van taken tussen collega's en goede over-gangen.

Bewegen en zintuiglijk ervaren

Liza, negen maanden, heeft iets nieuws ontdekt: zichzelf optrekken in de box en staan. Even staat ze dan, zichzelf goed vasthoudend aan de rand en spijlen. Maar dan wordt ze moe en zet een keel op. Ze durft niet te gaan zitten. Karin, de pedagogisch medewerker, helpt en troost haar. Maar vijf minuten later staat Liza weer en zet even later weer een keel op. Het wordt een drukke dag voor Karin. Liza is niet te stoppen. Bij het ophalen delen Karin en Liza's moeder hun vermoeidheid en plezier in het kind dat zo graag wil en daar zelf van schrikt.

De kern

Jonge kinderen leren en ontwikkelen zich door bewegen en zintuiglijke ervaringen. Het eerste contact van het kind met de wereld is lichamelijk. Het kind voelt, ruikt, proeft het lichaam van zijn of haar moeder. Er ontstaat een 'vraag-en-antwoord' spel, een dialoog. Het kind beweegt of maakt een geluidje, en de ouder of pedagogisch medewerker reageert hierop; daardoor leert het kind. Het kind leert ook de materiële omgeving kennen door grijpen, bewegen en met de mond aftasten. Het eerste besef van zelf ontstaat door bewegen en zintuiglijk ervaren van de omgeving.

De ontwikkeling van het bewegen – de zogenaamde motorische ontwikkeling – en van de zintuigen is genetisch verankerd. Alle gezonde kinderen zonder lichamelijke beperkingen maken op hoofdlijnen de eerste vier jaar van hun leven een zelfde ontwikkeling door. Ieder kind dat zich veilig voelt en de ruimte krijgt, gaat op zijn buik liggen, zich omrollen, kruipen, zitten, lopen en springen. In de kern gaat dit hoofdstuk over hoe kinderen zich zelfstandiger leren bewegen: **KIJK, IK KAN HET ZELF**. Hoe ze de wereld en zichzelf ervaren: **KIJK, IK VOEL, DENK en ONTDEK**. En hoe ze zich bewust worden van zichzelf in relatie met anderen: **KIJK, IK MAG ER ZIJN; en WE KUNNEN HET SAMEN**. Pedagogisch medewerkers scheppen de

voorwaarden voor het actieve spontane leren op motorisch en zintuiglijk gebied.

In alle hoofdstukken van het praktijkdeel van het Pedagogisch kader komen aspecten van het motorisch en zintuiglijk leren aan bod. De motorische en zintuiglijke ontwikke-

HOE KRIJG IK DIE BAL TE PAKKEN?

ling vormen de basis voor de andere ontwikkelingsgebieden. Bij de verzorg-leerervaringen ging het vooral om de fijne motoriek en zintuigen. Denk maar aan 'Eten en drinken': de baby die uit een beker leert drinken, en dreumesen die verschillende smaken leren kennen. Of aan 'Verschonen': het leren beheersen van de sluitspieren bij het zindelijk worden. In de hoofdstukken over speel-leerervaringen wordt voortgebouwd op dit hoofdstuk over de motorische en zintuiglijke ontwikkeling en pedagogiek. Zo gaan de hoofdstukken 'Muziek en dans' en 'Beeldende expressie' over specifieke vormen van motorische en zintuiglijke ontwikkeling; en wordt in deze hoofdstukken veel aandacht besteed aan de door pedagogisch medewerker aangeboden activiteiten. Het hoofdstuk over 'Natuur en fysieke omgeving' gaat over de rol van bewegen en de zintuigen in het ontdekken en ervaren van de wereld. Terwijl in het hoofdstukken 'Samen spelen en samenleven' en 'Communicatie en taal' de relaties tussen motorische en zintuiglijke ontwikkeling en communicatie verder worden uitgewerkt.

PRAKTIJK

Samen bewegen is het allerleukste!

Jonge kinderen zijn dol op imiteren van leuke en gekke bewegingen. Bijvoorbeeld bij het naar binnen gaan. Een kind stampet het zand van zijn schoenen. Meteen doen de andere kinderen hem na. Lachen! Wat begint als een spontane actie wordt in de groep al snel een terugkerend ritueel.

Belangrijke ontwikkelingen van baby tot kleuter

Jonge kinderen maken een snelle lichamelijke ontwikkeling door. De verschillen in lichamelijk functioneren tussen baby's en peuters zijn enorm. De pasgeborene baby tot ongeveer acht weken heeft ondersteuning van zijn of haar hoofdje nodig; de peuter die fietst en rent; de kleuter die kan knippen en bouwen. De kinderen ontwikkelen in rap tempo controle over hun eigen lichaam en hun bewegingsvrijheid neemt toe.

De lichamelijke ontwikkeling is een ononderbroken proces. De ene vaardigheid bouwt voort op de volgende. Op hoofdlijnen doorlopen alle kinderen dezelfde ontwikkeling. Maar ieder kind doorloopt die ontwikkeling wel op zijn of haar eigen manier. Het ene kind blijft lang kruipen, terwijl het andere kind maar korte tijd kruipt. Sommige kinderen leren zelfs eerder lopen dan kruipen. Het tempo van ontwikkeling verschilt enorm; acht maanden verschil in leren lopen is bijvoorbeeld normaal.

Neurologische ontwikkeling

Als de baby geboren wordt, is het zenuwstelsel nog onvolgroeid. Het zenuwstelsel – de hersenen en het ruggenmerg – is het 'informatiecentrum' van het lichaam. Waarnemingen van de zintuigen worden naar het zenuwstelsel geleid. Op basis van deze informatie zendt het zenuwstelsel instructies naar spieren of interne organen. Deze informatie wordt opgeslagen in het geheugen. Zo ontstaan er verbindingen tussen verschillende soorten informatie en bepaalde bewegingen. Bijvoorbeeld, de baby ziet de pedagogisch medewerker en strekt zijn of haar armpjes uit; het kind heeft geleerd een verbinding te leggen tussen zien van de pedagogisch medewerker, uitstrekken van de armpjes en worden opgetild.

Voor de ontwikkeling van het zenuwstelsel is het nodig dat kinderen veel en veelzijdig bewegen en dat zij veel positieve zintuiglijke prikkels ervaren. Voor het leggen van verbindingen tussen zintuiglijke informatie en bewegen is herhalen nodig. Naast deze herhaling van bewegingen, met kleine variaties, is voldoende rust heel belangrijk. De kinderen hebben de rust nodig om hun ervaringen te verwerken en op te slaan in hun geheugen. De ontwikkeling van het zenuwstelsel heeft tijd nodig. Daarom kunnen kinderen bijvoorbeeld pas vanaf hun tweede jaar langzaam aan controle krijgen over hun blaas en sluitspieren.

Principes van ontwikkeling

De motorische en zintuiglijke ontwikkeling verlopen volgens een bepaald patroon:

- › Kinderen krijgen steeds meer controle over hun bewegingen. Baby's hebben nog weinig controle over hun bewegingen. Ze worden geboren met reflexen en met automatische reacties zoals zuigen en hun hoofdje draaien in de richting van een vertrouwde stem. Door ervaring worden de automatische bewegingen verfijnd en meer gecontroleerd. Een volgende stap in de ontwikkeling is het leren van bewuste bewegingspatronen en lichaamscontrole. Kinderen kunnen bewegingen maken die bewust op een bepaald doel gericht zijn.
- › Voor het verkrijgen van meer controle over het bewegen, geldt:
  - ›› De grove motoriek loopt van boven naar beneden: eerst controle over het hoofd, dan de nek, dan de romp, dan de armen en benen.
  - ›› De fijne motoriek loopt van binnen naar buiten: eerst controle over de hele arm, dan de hele hand, dan de vingers.

Bewegen en zintuiglijke ervaringen vormen samen een systeem. Wat kinderen waarnemen en wat ze doen, gaan ze steeds meer op elkaar afstemmen, ze leren dit te coördineren. Bekende voorbeelden zijn de mond-handcoördinatie en oog-handcoördinatie. De baby kijkt naar iets en wil dat pakken. In eerste instantie graaien de armpjes in de lucht tot ze een voorwerp tegenkomen. Als ze iets vast hebben brengen ze dat naar de mond. Later leert het kind om diepte te zien en afstand in te schatten en gericht een voorwerp te pakken. Ook de oog-voetcoördinatie is van belang. Kinderen leren hun omgeving met hun voeten af te tasten. Verder leren kinderen hun balans vinden bij zitten, staan of lopen door hun bewegingen af te stemmen om wat ze om zich heen zien en in hun lijf voelen.

Veiligheid en welbevinden

In een veilige sensitieve en responsieve omgeving lijkt de motorische en zintuiglijke ontwikkeling bijna vanzelf te gaan. Het kind wijst de weg. Alle vormen van basiscommunicatie zijn daarbij van belang (zie hoofdstuk 7).

- › De pedagogisch medewerkers zorgen ervoor dat de emotionele tank van het kind gevuld blijft. Ze geven positieve aandacht, kijken het kind goed aan en raken het kind liefdevol aan. Ze reageren ook rustig op het vallen en opstaan en de builen en schrammen die bij het leren bewegen horen.

FOTO: RUBEN KEESTRA

EVEN RUST.

- › De pedagogisch medewerkers hebben respect voor de autonomie van het kind en tonen rust en geduld voor het eigen tempo van ontwikkeling van het kind. Daarom krijgen ze alle ruimte voor spontaan bewegen. Soms geven de pedagogisch medewerkers tegendruk om het kind zijn of haar grenzen te laten ervaren en te helpen op een andere manier te reageren. Een energiek kind kan bijvoorbeeld soms baat hebben bij momenten van rust en stilte.
- › Ten slotte zorgen de pedagogisch medewerkers natuurlijk voor fysieke veiligheid en een gezonde omgeving. Elke dag buitenspelen hoort daarbij.

Leren en ontwikkelen

Doelen en competenties

Bij het bewegen en zintuiglijk ervaren staan vier doeldomeinen centraal.

KIJK, IK MAG ER ZIJN. De emotionele competenties om te vertrouwen op het eigen lijf en waarnemingen. Om plezier te hebben in bewegen en ervaren. Om zelfvertrouwen te hebben en te vertrouwen op de hulp van anderen bij het leren van bewegingen. Bijvoorbeeld, de dreumes die voor het eerst de glijbaan afgaat. Die vindt het hoog! Dat is eng! Maar met de pedagogisch medewerker naast zich durft hij of zij het aan. De opwindning als het gelukt is!

KENNIS

Het tempo van het kind volgen

Het tempo van volwassenen is van nature hoger dan van het jonge kind. Daarom vraagt het extra aandacht om ons te richten op het tempo van het kind. Bouw pauzes in als je met de kinderen bezig bent bij het verschonen of bij een bewegingsspel.

KIJK, IK KAN HET ZELF. De enorme drang van jonge kinderen om hetzelfde te kunnen als de andere kinderen, om zelf doen en om niet afhankelijk te zijn. Hiertoe horen alle motorische zintuiglijke vaardigheden die te maken hebben met verzorgen, voortbewegen en begrijpen van de wereld om hen heen.

KIJK, IK VOEL, DENK EN ONTDEK. Nieuwsgierig, leren waarnemen en onderscheiden. Verschillen ontdekken. Dingen, geluiden, smaken en geuren herkennen.

KIJK, WE KUNNEN HET SAMEN. De eigen lichaamsbeleving is verbonden met hoe andere mensen het kind aanraken en bejegenen. Het kind wil zelf, maar ook graag hulp als het iets niet alleen kan bereiken. Het kind leert zelfstandigheid én op anderen te vertrouwen.

Steunen en stimuleren

Jonge kinderen hebben geen gerichte training nodig om zich motorisch te ontwikkelen. Ze leren op natuurlijke wijze tijdens hun dagelijkse activiteiten en spel. Bij het pedagogisch handelen gaat het om het volgende:

- › Goede voorwaarden:
  - » Inrichting van de ruimte. Zowel binnen als buiten komen de ruimte en speelmaterialen tegemoet aan een breed scala van bewegingsvormen.
  - » Een goed dagritme zorgt ervoor dat de kinderen niet onder- of overprikkeld raken. De hoeveelheid prikkels die een kind kan verwerken, is begrensd. Het is daarom van groot belang om een kind te begrenzen in de toevloed van prikkels. 's Middags even in bed, ook al slaapt het kind niet. Of een kind even alleen in een hoekje laten spelen, zodat het zich even kan terugtrekken en bij zichzelf kan blidjven. Bij onderprikkeling zijn er te weinig prikkels die de kinderen uitdagen. Ze gaan zich dan vervelen.

- » Observeren zodat het aanbod aansluit bij de drang van kinderen om bewegingen te oefenen en nieuwe ervaringen op te doen.
- › Aansluiten bij het spontane leren en spelen. Kinderen bewegen omdat ze iets willen bereiken of leren en omdat ze er plezier in hebben. Wanneer dreumesen en peuters ruimte en speelmateriaal krijgen om te rennen, kruipen, klimmen, glijden, springen, schommelen, stappen, fietsen, gaan ze enthousiast op deze uitdagingen in. De dagelijkse verzorg- en speelervaringen bieden kansen genoeg. Het vasthouden van de fles; inschenken van een beker melk; met een mes boter smeren; aan- en uitkleden bij het slapen en naar buiten gaan; spelen met blokken, puzzels, klei en verf; bouwen, knippen en plakken.
- › Kansen zien en grijpen. Pedagogisch medewerkers zijn gericht op 'plezier' in bewegen en niet op corrigeren en aanleren van de 'juiste' beweging of techniek. Ze geven geen training.
- › Kansen creëren. Pedagogisch medewerkers kunnen gerichte activiteiten aanbieden, zoals kringspelletjes en imitatiespelletjes waarin kinderen worden uitgenodigd om samen te stampen, rennen of rollen.
- › Stimulerende communicatie. Pedagogisch medewerkers ondersteunen het spontane leren door:
  - » Het kind te laten doen wat het zelf kan. Leer het op de commode klimmen en er weer af, de trap op en af, als het kan lopen, laat het zelf naar zijn bedje lopen enzovoort.
  - » Kleine aanwijzingen of hulp geven waardoor het kind bereikt wat het graag wil.
  - » Uitlokken van spel door meespelen of aanbieden van materiaal.
  - » Uitlokken van bewegingen door voorbeeldgedrag en plezier van kinderen om elkaar te imiteren. De pedagogisch medewerker gooit een bal over en de kinderen doen mee.

Balans, coördinatie en geautomatiseerde reactiepatronen

Jonge kinderen ontwikkelen specifieke motorisch en zintuiglijke competenties. Voor volwassenen is het heel normaal om te lopen of iets te pakken. We zijn ons niet bewust van de geautomatiseerde reactie- en coördinatiepatronen waarmee we onze balans bewaren en onze ogen en handen coördineren. Deze patronen worden geleerd en geautomatiseerd in de eerste kinderjaren. Zonder deze patronen zouden we ons niet

vrij kunnen bewegen. Ze zijn dus zeer belangrijk! Kinderen maken deze zich op een natuurlijke manier eigen. Gewone bewegingen van baby's, dreumesen en peuters hebben een belangrijke betekenis, doel en functie in de motorische ontwikkeling. Kinderen automatiseren reactie- en coördinatiepatronen door veel te herhalen; ook dat doen kinderen spontaan als ze de gelegenheid krijgen.

De oprichtreactie

In welke houding je lichaam ook is, je hoofd zal altijd zorgen dat het weer recht boven de romp komt. En de romp op zijn beurt, zorgt ervoor weer rechtop in de ruimte te komen.

Wat kun je doen om de baby gelegenheid te geven om deze automatische reactie spontaan oefenen?

- › Praten en oogcontact maken met de baby. De baby probeert dan zijn of haar hoofdje naar je toe te draaien.
- › Zorg dat de baby tijdens het verschonen af en toe op zijn buik ligt. Spontaan zal de baby proberen zijn of haar hoofdje omhoog te houden.
- › Plaats tijdens het verzorgen en spelen de baby in verschillende houdingen. Steeds zal het kind proberen het hoofdje rechtop te krijgen.

De evenwichtsreactie

Deze reactie treedt op als je evenwicht verliest. Net als een tuimelaartje reageert ons lichaam op elke prikkel die ons uit balans wil brengen door onze spieren aan te spannen en overeind te blijven staan. Wat we zintuiglijk ervaren – diepte, oneffenheid, helling, daling – roept automatisch een motorische reactie op om het evenwicht te bewaren.

De pedagogisch medewerkers geven kinderen kansen om spontaan de evenwichtsreactie oefenen. Voorbeelden zijn:

- › Gelegenheid geven om door vallen en opstaan te leren.
- › Spelletjes met de baby op schoot waarbij je het kind even achterover laat vallen en opvangt. De meeste baby's vinden dit prachtig! 'Zo rijdt een damespaard, herenpaard en boerenpaard' is ook een voorbeeld. Belangrijk is dat deze spelletjes niet te snel gaan. Bij een rustig tempo heeft het kind zelf controle over bewegingen en kan hij of zij de evenwichtsreactie oefenen.
- › Dreumesen, die net lopen, buiten laten spelen als het hard stormt. Ze waaien uit hun sokken, maar het knokken om overeind te blijven, geeft een gevoel van zelfvertrouwen.
- › Laten ervaren van verschillen in hoogten en diepten: over banken klimmen, door kuilen kruipen, trap op, glij-

OP DE WIP: SPONTAAN OEFENEN VAN EVENWICHT-GEVOEL.

KENNIS

Gevoel van evenwicht: om zelf te ervaren

Ga zelf eens staan, met je voeten tegen elkaar en je ogen dicht. Waar in het lichaam voel je de meeste activiteit om in evenwicht te blijven? Heb je de neiging om naar voren te vallen of naar opzij? De ogen helpen mee om het evenwicht te bewaren. Zo kun je beter het hoofd recht houden ten opzichte van de horizon. Zijn je ogen gesloten, dan moet je evenwichtgevoel dit hulpmiddel missen.

baan af, schommelen, omhoog vliegen boven je hoofd, het kind op de kop houden, rondzwieren et cetera.

- › Veel buiten spelen. Buiten spelen doet een groter appèl op het evenwichtgevoel dan binnen. Binnen is alles voor- spelbaar, glad en stil. Buiten is meer ruimte en de verre horizon is er als oriëntatiepunt. Op gras spelen is heel anders dan op zand of op steen je evenwicht bewaren.

De steunreactie

Hoe jong een baby ook is, raak je de voetzolen aan dan strekt hij of zij de beentjes. Die aanraking prikkelt de spieren om te voorkomen dat de benen doorzakken. Deze reactie is een voorwaarde om te leren staan en lopen. Ook de armen kennen deze steunreactie: als de handpalm iets voelt, strekt het de arm. Het oefenen van deze reactie doet het kind in eerste instantie als het op zijn buik ligt. Het steunt op beide gestrekte armen. Het is een voorwaarde om te gaan kruipen, want als het niet goed

kan steunen op zijn armen, zal het kind steeds op zijn gezicht vallen.

Voorbeelden van activiteiten waarin kinderen spontaan de steunreactie oefenen, zijn:

- › Baby op je schoot laten staan en springspeltjes doen. Maar doe dit niet te lang.
- › Geef ruime gelegenheid voor kruipen en uitdagende omstandigheden zoals kruipen over speelkussens, over de pedagogisch medewerker die op de grond ligt.
- › Geef de baby gelegenheid om zichzelf op te trekken, te staan en te lopen langs meubilair.

FOTO: RUBEN KEESTRA

FIJNE MOTORIEK EN OOG-HANDCOÖRDINATIE.

KENNIS

Vrijheid van bewegen.

Baby's hebben veel bewegingservaring en -vrijheid nodig. Dus laat ze niet te lang in een maxicosy of wippertje zitten. Ze belemmeren de bewegingsvrijheid en het is niet goed voor kinderen om lang liggend of hangend te zitten. Een wippertje kan handig zijn om een baby te voeren. Op andere momenten hoort het kind op een vlakke ondergrond waar het kan bewegen en voelen

De opvangreactie

Val je, dan gaan automatisch je armen naar voren, naar achter of opzij, om je op te vangen. Bij jonge kinderen is de steunreactie nog niet voldoende geoefend. Daarom zie je heel kleine kinderen zó omvallen: ze vangen zichzelf nog niet automatisch op.

Kinderen oefenen spontaan de steunreactie tijdens:

- › Op de buik van de glijbaan af te gaan.
- › Op de buik op de skippybal liggen en heen en weer bewegen.
- › Veel alleen lopen, niet aan de hand. Als een kind aan de hand loopt en het dreigt te vallen, is de volwassene snel geneigd om het vallen te voorkomen door het kind te pakken of op te tillen.

Oog-hand- en oog-voetcoördinatie

Aan de samenwerking tussen ogen en handen gaat de mond-handcoördinatie vooraf. De eerste tastervaringen van een baby gaan via de mond. Alles wat hij tegenkomt, brengt hij naar zijn mondje en zo verkent hij de wereld. Later gaan ook de handen en de hele huid mee doen met het ervaren van de omgeving. Maar kinderen verkennen ook de wereld door te trappelen. Ze zijn net zozeer geneigd om naar een speelding te trappelen als om het te grijpen. Het trappelen is een eerste vorm van de oog-voetcoördinatie.

Kinderen oefenen spontaan de coördinatie van zintuigen en motoriek met de volgende materialen en activiteiten:

- › Leg speeltjes niet alleen binnen, maar ook iets buiten het bereik van kinderen, zodat zij moeite moeten doen om te reiken en het te pakken.
- › Ongestructureerde en natuurlijke materialen, zoals zand, modder, takjes, steentjes, gras, klei, water, kastanjes bieden vele tastervaringen.
- › Krassen – met (stoep)krijt en potlood – werkt stimulerend, net als smeren met verf en scheerschuim.
- › Een rammelaar spannen boven de wieg waar het kind naar kan trappelen. Hang dit op kniehoogte, zodat het kind moeite zal doen om omhoog te komen.
- › Grote ballen om samen over de rollen.
- › Ballonnen om naar te grijpen. Ballen om te vangen en te schoppen.

De grove en fijne motoriek

Welke fasen in de motorische ontwikkeling zijn nu zo belangrijk voor het kind om goed door te maken en hoe zien deze eruit? En op welke manier kun je als pedagogisch medewerker hierop in spelen?

Grote verschillen in tempo van motorische ontwikkeling zijn normaal.

Percentage kinderen dat mijlpaal bereikt in maanden

Motorische mijlpalen	25% op de leeftijd van	50% op de leeftijd van	75% op de leeftijd van	90% op de leeftijd van
Tilt hoofd op	1,3	2,2	2,6	3,2
Rolt zichzelf om	2,3	2,8	3,8	4,7
Zit zonder steun	4,8	5,5	6,5	7,8
Trekt zichzelf op tot staan	6,0	7,6	9,5	10,0
Loopt met vasthouden aan meubels	7,3	9,2	10,2	12,7
Loopt los	11,3	12,1	13,3	14,3
Kan traplopen	14,0	17,0	21,0	22,0
Schopt bal vooruit	15,0	20,0	22,3	24,0

Bron: Frankenburg e.a. (1981)

De gebogen fase

Een pasgeboren kind ligt in een gebogen houding. Op deze wijze kan het kind zijn handen en voeten naar zijn mond brengen om zo zijn eigen lichaam te leren kennen en verkennen. Baby's tasten letterlijk alles af met hun mond en leren hoe materialen voelen, kunnen vervormen en veranderen. Ook peuters stoppen nog veel in hun mond. Het is goed om kinderen daarin hun gang te laten gaan. Natuurlijk zorgen de pedagogisch medewerkers ervoor dat er geen gevaar is voor vergiftiging of verstikking.

Strekfase

Vanuit de liggende gebogen houding ontwikkelt het kind een geheel gestrekte houding. Deze gestrekte houding beoefent het kind goed in buiklig. Eerst zal het hoofd zich opstrekken, dan de romp, de armen en de benen. Als het goed gestrekt is, lijkt het of het wil gaan vliegen. Pas als het strekken van de romp goed lukt, kan het kind goed gaan rollen. Wat betreft de fijne motoriek kunnen ze in deze fase een speeltje vasthouden.

- › Geef speeltjes die de baby goed kan vasthouden en veilig in de mond kan stoppen.
- › Laat speeltjes met belletjes zien (rammelen en geven).

ZELF LEREN ZITTEN.

Het omrollen

Baby's gaan rollen en daarna gaan ze zich omrollen. Ze draaien eerst hun hoofd om – bijvoorbeeld als reactie op

KRUIPEN = VRIJHEID.

een geluid – waarna de romp en benen zich verder draaien. Omrollen is belangrijk voor de ontwikkeling van het evenwicht.

- › Ook voor peuters is het van belang te rollen/bollen, zoals van een verhoging, een grashelling of een zelfgemaakte helling met matten. Kopjeduikelen over de rugleuning van een bank is ook favoriet bij veel kinderen.
- › Het inwikkelen in een deken en dan weer uitwikkelen

HOUVAST OM JE OP TE TREKKEN EN TE BLIJVEN STAAN

is voor een kind groot plezier en stimuleert het ontwikkelen van het rollen.

Het kruipen

In het tweede helft van hun eerste levensjaar gaan kinderen kruipen. Het kruipen is belangrijk voor het verder ontwikkelen van het evenwicht en speelt ook een grote rol bij de cognitieve ontwikkeling. Al kruipend ervaart een kind wat het is om onder de tafel te zitten, achter de bank te kruipen, over een kussen te gaan et cetera. Voor het eerst kunnen kinderen zelfstandig op onderzoek uit. Een baby begint vaak met achteruit kruipen. Dit wordt veroorzaakt door de steunreactie in de armen, die het kind naar achteren duwt. Het krijgt vanzelf door dat het ook met gestrekte armen vooruit kan.

Voor peuters blijft kruipen een geliefde activiteit die goed is voor hun ontwikkeling. Een hindernisbaan waar peuters door, over en achter kunnen kruipen, geeft veel plezier en stimuleert de ontwikkeling. Ook het kruipen op verschillende ondergronden zoals tapijt, zand, stenen en dergelijke geven een kind veelzijdige ervaringen.

Het gaan zitten

Voor het eerst alleen zitten doen kinderen in de tweede helft van het eerste levensjaar. Het zitten wordt verder geoefend in de peuter- en kleutertijd. Goed zitten, dus met gestrekte rug en op de zitbeenknobbels, is een kunst die ieder kind moet leren en oefenen. Want stilzitten is de voorwaarde om je goed te kunnen concentreren en daardoor kennis tot je te nemen.

Zet een kind nooit in zit, laat het zelf tot zitten komen. Hierdoor leert hij of zij zich inspannen om iets te leren. Als een kind zelf is gaan zitten, zijn spelletjes die hij of zij zittend kan doen, een goede stimulans. Bijvoorbeeld: het met elkaar omhoog houden van een ballon, overgooien of rollen van een bal, het zitten op een skippybal, het zittend bouwen van een hoge toren, het proberen te vangen in zit van zeepbellen en helpen het zitten verder op te bouwen.

Het gaan staan

Voor het leren staan hebben kinderen spierkracht nodig in de benen, en deze hebben zij kunnen oefenen tijdens het kruipen. Gaan staan is een belangrijke mijlpaal.

Fijne motoriek

Ook op het gebied van de fijne motoriek worden er belangrijke mijlpalen bereikt. Tussen acht en negen maanden gaan baby's hun handjes specifiek gebruiken. Voor-

dien pakken ze voorwerpen met de hele hand vast. Nu leren ze voorwerpen met duim en wijsvinger vast te pakken. Ze gaan wijzen als ze iets willen en kunnen met hulp hun beker vasthouden.

Voorbeelden van activiteiten:

- › Baby's vinden het leuk om met stapelbekers te bouwen.
- › Vastpakken van en rollen met grote ballen.

Lopen

Tussen negen en zeventien maanden zetten baby's hun eerste stapje. Rond hun eerste verjaardag zien we duidelijk verschillen in voorkeuren tussen kinderen. Elk kind kiest welke weg hij of zij verder gaat. De een zal zich eerst verder gaan bekwaamen in de grove motoriek: rennen, klimmen, springen, et cetera. Een andere groep richt zich vooral op de fijne motoriek: tekenen, kralen rijgen, puzzelen, bouwen met Duplo en een groep kinderen richt zich op de taalontwikkeling en gaat praten. Als een kind heel intens bezig is met fijn motorisch bewegen, kan de grof motorische ontwikkeling tijdelijk vertragen. Uiteindelijk komen zij allemaal rond hun achtste jaar tot dezelfde ervaringen en is het zenuwstelsel gerijpt.

De zintuigen

De tastzin

De tastzin is voor jonge kinderen heel belangrijk. In huid- en lijfcontact vindt het kind veiligheid, geborgenheid en troost. Maar ook plezier in het knuffelen en aaien. De meeste jonge kinderen kunnen niet lang zonder huid- en lichaamscontact. Onze grootste tastzintuig is de huid. De huid is onze grens met de buitenwereld. Bij huidcontact voelen we ons sterk verbonden. Het bewust ervaren van hun huid helpt jonge kinderen om een beeld te krijgen waar hun lichaam ophoudt en de wereld om hen heen begint.

De tastzin speelt ook een grote rol in het verkennen van de wereld. Alles wat een baby voelt en pakt, brengt hij naar zijn mond om het te verkennen. De vele zenuwuiteinden in de mond zijn heel gevoelig. Prikfels via deze zenuwuiteinden worden in het geheugen opgeslagen. Zo vormen baby's zich indrukken van hun omgeving via het gevoel: hard-zacht, ruw-glad, koud-warm, groot-klein et cetera. Voor de cognitieve ontwikkeling is dit een eerste aanzet tot opslaan van kennis: kenmerken van dingen, dieren of mensen.

Zodra de baby zijn of haar handen opent, worden deze een belangrijk tastzintuig. De handen bouwen dan voort op de gevoelservaringen die met de mond zijn opgedaan.

Aandachtspunten bij lichaamscontact

Met aanraken laat je het kind voelen dat het er mag zijn en je maakt wezenlijk contact met het kind. Dit is niet alleen belangrijk voor baby's, maar zeker ook voor dreumesen en peuters. Aan het lichamen contact voelt het kind of de pedagogisch medewerker respect voor hem of haar heeft. De hersenen slaan ook deze ervaringen op, waardoor het kind vertrouwen én zelfvertrouwen kan ontwikkelen.

- › Raak een kind nooit zo maar aan, maak eerst oogcontact. Kijk ook tijdens de aanraking het kind aan. Wil het kind wel aangeraakt worden? Respect is hier het sleutelwoord.

FOTO: MONIQUE BERGER

VOELEN EN ERVAREN: ZAND IN JE HAND.

KENNIS

Loopervaring en inschatten van eigen vaardigheden.

Dreumesen en peuters die veel lopen, schatten hun eigen vaardigheden beter in dan kinderen met weinig loopervaring. De veellopers weten beter of ze over een barrière kunnen klimmen of door een nauwe opening kunnen. Ze passen hun loop ook beter aan het terrein, de glooiing of hobbeligheid.

Bron: Gross, D. (2008)

LICHAMELIJK CONTACT GEEFT VERTROUWEN EN ZELFVERTROUWEN.

- › Aanraken en knuffelen in een sfeer van rust geeft warmte en geborgenheid. Bevestig het kind en moedig het zo aan. Het kind leeft dan plezier aan zijn eigen lijf. Het doet zo ook lichaamskennis op.
- › Maak van het moment van verschonen en verkleeden een speciale gelegenheid waarbij het kind alle aandacht krijgt, wordt aangeraakt en uitgenodigd wordt om mee te werken.

Uitlokken van ervaringen met de tastzin

- › Spelletjes met warm/koud, hard/zacht, hoog/laag, glad/ruw, kleverig/nat zijn geweldige prikkels. Ook verschillende materialen als hout, diverse soorten stof, metaal of kunststof geven het kind veel informatie.

DAT KLINKT LEUK!

- › Pedagogisch medewerkers kunnen kinderen op verschillende manieren tastprikkel geven: stevig vastpakken, strelen, kriebelen, zachte drukkingen, lichte tikjes op de billen ... Als ze dit begeleiden met praten, zingen, neuriën of een speciaal muziekje, bouwen ze hiermee kostbare herinneringen voor de kinderen op.
- › Laat kinderen eten met hun handen. De mond-handcoördinatie wordt hierbij ondersteund, en kinderen eten met veel plezier omdat zij het eten kunnen verkennen. Kindermenu's zijn ook vaak gerechten die bij uitstek met de handen worden gegeten, zoals friet, pannenkoeken, pizza, et cetera.
- › Let op met kietelen, zeker als het je eigen kind niet is. Kietelen prikkelt de zwakke plekken stevig. Je gaat snel over de grenzen van het kind heen.

Het gehoor

Pasgeboren kinderen besteden speciale aandacht aan de menselijke stem. De menselijke stem verkiezen ze boven andere geluiden. Als de aandacht van een jong kind wordt getrokken door een geluid, wendt het zijn of haar hoofdje daar naar toe. Dat kunnen ze bijna even goed als oudere kinderen en volwassenen. Maar baby's kunnen nog niet zo goed achterhalen waar het geluid precies vandaan komt. Van alle geluidsprikkel uit onze omgeving, registreren onze volwassen oren er zo'n 75% bewust. We kunnen selectief luisteren. Jonge kinderen kunnen soms onvoldoende geluiden buitensluiten. Er ontstaat dan overprikkeling. Het kind wordt druk, gaat steeds harder praten – tot schreeuwen toe – en kan zich moeilijk concentreren. Moeders, vaders en pedagogisch medewerkers praten in de regel op hoge toon tegen baby's en dreumesen. De hoge tonen trekken sterker de aandacht van jonge kinderen dan lagere. We komen hier in de hoofdstukken 'Taal en communicatie' en 'Muziek en dans' op terug.

Het zien

Bij de geboorte is het zien het minst ontwikkelde zintuig. Pasgeboren kinderen kunnen slecht kleuren zien en focussen. Maar de scherpte van het zicht neemt snel toe. Rond zes maanden kunnen de meeste baby's bijna even scherp zien als volwassenen. Ze kunnen dan ook de omgeving scannen en bewegende objecten volgen. Baby's hebben een duidelijke voorkeur voor het menselijke gezicht. Ze kijken bijvoorbeeld langer naar een tekening van een gezicht (ogen, neus en mond), dan naar een tekening van ronde vorm met daarin willekeurige stippen en strepen.

Zodra baby's hun visuele gezichtsveld gaan verkennen, leren ze onderscheid te maken tussen kenmerken van voorwerpen en de ruimte. Baby's die kruipen, kunnen al diepte waarnemen. Ze stoppen aan de rand van een tafel of verhoging.

Sommige kinderen zijn overgevoelig voor visuele prikkels. Ze reageren angstig op allerlei veranderingen en worden overactief of juist teruggetrokken. Deze kinderen zijn gauw moe en geïrriteerd. Hoofdpijn wordt vaak als klacht gehoord. Voor hen is een rustige visuele omgeving belangrijk, met zo weinig mogelijk felle kleuren. Pastelkleuren zijn het beste en voor de enkele dingen die wél de aandacht mogen trekken, kies je dan primaire kleuren.

Ervaringen die kijkgedrag uitlokken

- › Een baby is gefascineerd door gezichten. Als ouder of verzorger kun je hier eindeloos mee spelen, samen met het kind.
- › Rood is de eerste kleur die een baby leert zien. Later trekken alle felle kleuren de aandacht. Die wetenschap kun je benutten als je de kinderen wilt prikkelen tot actie. Maar te veel primaire kleuren leidt tot overprikkeling.
- › Spelletjes als 'ik zie, ik zie wat jij niet ziet', of zoek- en verstopspelletjes.
- › Samen in de spiegel kijken en lichaamsdelen aanwijzen.
- › De natuur is een onuitputtelijke bron: een bloem bekijken, beestjes zoeken, zaadjes in de grond stoppen en zien opkomen, de vele kleuren van bloemen, fruit, groente. Hierover gaat het hoofdstuk 'Natuur en fysieke omgeving'.

Het proeven en ruiken

Het eerste wat een baby ervaart, die direct na de geboorte bij zijn moeder wordt gelegd, is haar geur. Het is de geur van geborgenheid. De zoete moedermelk is de eerste smaak waarmee de baby kennismaat. Als het kindje ouder wordt, stimuleren we het om ander voedsel te eten. We zien dan dat vooral fruit hoog scoort, vanwege de zoete en dus al vertrouwde smaak. Het hoofdstuk 'Eten en drinken' gaat hier verder op in.

Vele herinneringen aan plezier, liefde en geborgenheid zijn onlosmakelijk verbonden met smaak en geur.

Ervaringen die ruiken en proeven uitlokken

- › Kinderen vaak in de frisse lucht brengen. Buitenspelen dus, ook met regen! Want daar kan een kind zich heel goed op kleden. Let wel op met kinderen met een allergie die door zaadjes en dergelijke geprikkeld wordt.

FOTO: MONIQUE BERGER

ALS JE KUNT OMROLLEN, ZIE JE DE WERELD VAN EEN ANDERE KANT.

Wees hierop ook alert als we kinderen aan bloemen en dergelijke laten ruiken.

- › Nodig kinderen uit om het 'ruiken' te verkennen. Bloemen en kruiden hebben elk een eigen geur. Laat ze ruiken aan pindakaas, een appel of aardbei, aan pas gemaaid gras (let op bij allergie), aan hondenpoep ... Bespreek met elkaar wat lekker ruikt en wat niet.
- › Geuren wekken associaties op en je kunt er een speciale sfeer mee creëren. Pepernoten of speculaasjes bakken brengt onmiddellijk de speciale Sinterklaassfeer in huis, oliebollen die van Oudjaar.

FOTO: RUBEN KEESTRA

PROEVEN EN VOELLEN.

Diversiteit

Alhoewel de motorische en zintuiglijke ontwikkeling op hoofdlijnen vastligt, zijn er grote verschillen.

Individuele verschillen

Het tempo waarin kinderen zich motorische vaardigheden eigen maken, verschilt sterk. Een langzame ontwikkeling op motorisch gebied hoeft in het geheel niet te duiden op problemen. Vooral niet als het kind duidelijk zijn of haar energie helemaal nodig heeft voor het verwerven van andere vaardigheden, zoals taal of fijne motoriek. Kinderen verschillen ook qua zintuiglijke gevoeligheid en voorkeuren. Er zijn overgevoelige en on-

dergevoelige kinderen. Bij een heel gevoelig kind kan kietelen bijvoorbeeld veel te heftig zijn. Het temperament van kinderen bepaalt hoe heftig ze op zintuiglijke prikkels reageren.

Pedagogisch medewerkers reageren alert als kinderen anders zijn dan andere kinderen van die leeftijd. Als ze het gevoel hebben dat de ontwikkeling niet goed verloopt, gaan ze extra observeren. Ze bespreken hun bevindingen met collega's en de ouders. Bij blijvende twijfel is het verstandig om, in overleg met de ouders advies te zoeken bij een deskundige. Denk bijvoorbeeld aan een vermoeden van slechthorendheid bij een kind.

Jongens en meisjes

Over het algemeen ontwikkelen jongens zich iets sneller op grof motorisch gebied en meisjes op fijn motorisch gebied. Jongens hebben ook vaker een voorkeur voor rennen, racen op fietsjes en gooien met ballen. Terwijl meisjes vaker een voorkeur hebben voor knippen, plakken, verven. Maar deze verschillen gaan over gemiddelden. Er zijn ook jongens die graag fijn motorisch werken en niets moeten hebben van grof motorisch spel. En omgekeerd meisjes die dol zijn op klimmen en rennen en weinig voelen voor het kleine fijnere werk. Pedagogisch medewerkers zijn zich bewust van hun eigen beelden van 'jongens' en 'meisjes'. Hierdoor kunnen ze zichzelf corrigeren om niet ongewild jongens en meisjes stereotype rolgedrag op te dringen.

Culturele verschillen

Ouders verschillen in de manier waarop ze tegen de motorische ontwikkeling van hun kinderen aan kijken. En in de zintuiglijke ervaringen die ze aan hun jonge kinderen bieden door de keuze van voeding, gebruik van kruiden of aanmoedigen van onderzoekend gedrag. Deze verschillen hangen samen met culturele waarden, normen, overtuigingen. Pedagogisch medewerkers gaan respectvol met deze verschillen om.

Kinderen met beperkingen

Tijdens de intake wordt aan ouders gevraagd of het kind lichamelijke beperkingen heeft of andere bijzonderheden. De ouders vertellen hoe zij daar thuis mee omgaan en hoe ze eventuele problemen oplossen. Ze geven ook informatie over de beperking en eventuele medisch achtergronden. Indien nodig vertellen ze waar de pedagogisch medewerkers meer informatie kunnen krijgen. Maar in

BEIDE SEKSEN HOUDEN VAN BEWEGINGSSPELLETJES.

KENNIS

Culturele verschillen

In onze westerse cultuur ligt de nadruk op persoonlijke zelfstandigheid. Ouders zijn vaak verrukt over hun voorlijke kind dat vroeg gaat zitten, kruipen en lopen. In andere culturen wordt meer nadruk gelegd op de onderlinge afhankelijkheid. Praktische belangen spelen ook een rol. Bijvoorbeeld aan het ontmoedigen van kruipen in een onveilige en onhygiënische omgeving. Of het stimuleren van puzzels en boekjes omdat er geen straat is waar kinderen kunnen rennen.

Bron: Berk, L.E. (2008)

Activiteiten en materialen om te bewegen: baby's

Bewegingsactiviteiten

Materialen

Liggen op de buik	In de box voor een spiegel of in het gras, op de commode tijdens het verschonen.
Rollen, meestal op geluid, als iets de aandacht vraagt	Gebruik je stem, geluidspelletjes om de aandacht te vragen, leg een kussen schuin neer om kinderen te laten rollen.
Kruipen	Uitnodigen, speurtochtje: achter de gordijnen of box gaan kijken et cetera.
Lopen	Onderlagen veranderen: over gras, door plassen, over grind en zand. Loopkarren, poppenwagentjes, kruiwagentjes, loopfiets, duwkarren.
Schommelen	Mat omgevouwen in twee hoepels en je hebt een bootje, plank over een bank en je hebt een wip, schommels.
Slapen en rusten	Hooguit één knuffel in bed, geen materialen boven bed hangen. De box is voor activiteit, het bed voor rust.

Activiteiten en materialen om te bewegen: dreumesen en peuters

Bewegingsactiviteiten

Materialen

Lopen en kruipen	Binnen: dozen en hoekjes om in te kruipen en onderdoor te kruipen. Bankjes om overheen te lopen. Buiten: hoogteverschillen door heuveltjes; verschillende ondergrond om op te lopen; verstopplekjes.
Springen	Bankjes om op en af te springen, van de zandbakrand in het zand.
Rennen	
Fietsen	Loopfiets, driewieler.

Activiteiten en materialen om te ervaren

Zintuiglijke ervaringen

Materialen

Horen	Belletjes in een bal, rammelaar, speeldoosje, melodieuze instrumenten (geen blik of ijzer, daar zit geen melodie in).
Voelen	Zacht en hard, glad en ruw, warm en koud, slijmerig et cetera, elkaars huid aanraken, gezichten voelen, doekjes, allerlei materialen.
Ruiken en proeven	Melk, moeder, verzorger, alles wat het te eten krijgt, bijvoorbeeld fruit, groente, later kruiden. Als een kind aan iets ruikt, dan proeft het vaak automatisch mee door de tong uit te steken of te happen.
Zien	Natuur, kleuren, gezichten en emoties, vormen, verwonderen als een zaadje een plantje wordt, nieuwsgierig maken door ontdekkingen te doen, dingen verstoppen, boekjes waarin je iets moet zoeken.

principe zijn de ouders de deskundigen. Die hebben immers veel ervaring met de verzorging en opvoeding van hun kind.

Pedagogisch medewerkers kijken samen met de ouders welke aanpassingen van de ruimte, speelmateriaal of dagritme nodig zijn. En wat mogelijk is binnen het kindercentrum. Anders wordt er gekeken naar mogelijkheden voor extra faciliteiten of steun om zo weinig mogelijk kinderen buiten te sluiten van reguliere kindercentra.

Samenwerken met ouders

Het werken in de kinderopvang stelt pedagogisch medewerkers in staat hun kennis en ervaring te delen met de ouders. Ze kunnen hun eigen kennis en inzichten verdiepen en verbreden door te leren van de ervaringen en waarden van de ouders.

Als een pedagogisch medewerker zich zorgen maakt, bespreekt ze dat met de ouders. Nemen die dat gedrag ook thuis waar? Als dat niet zo is, hoe zou het dan komen dat het kind dat gedrag wel in de groep vertoont? Pedagogisch medewerkers en ouders kunnen samen denken en eventueel oplossingen zoeken. Indien nodig kunnen de pedagogisch medewerkers de ouders adviseren om advies te vragen op het consultatiebureau of, na overleg met de ouders, zelf een deskundige naar het kind laten kijken.

Observeren en plannen

Kijk veel naar de kinderen om te zien of de kwaliteit van bewegen goed is. Maken zij alle fasen door? Kunnen kinderen op de buik liggen? Kunnen zij rollen en kruipen? Hoe gaat een kind zitten en staan? Gaat het kind klimmen en lukt het hem om te gaan fietsen?

Pedagogisch medewerkers gaan een aantal zaken na:

- › Komen allerlei vormen van bewegen aan bod? Kinderen hebben het nodig om uitgedaagd te worden tot een breed scala van bewegingen en zintuiglijke ervaringen.
- › Ontwikkelen kinderen zich motorisch en zintuiglijk zoals zij gewend zijn bij andere kinderen? Afwijkingen worden gesignaleerd en besproken met collega's en ouders. Misschien vallen deze afwijkingen binnen de normale range. Misschien moet advies worden aangevraagd.
- › Vertonen kinderen geen vreemd bewegingspatroon of angst voor bewegen? Dit kan een signaal zijn van kindermishandeling. Maar ook van pijn door een ziekte of ongeluk.

- › Soms hebben kinderen een gerichte stimulans nodig. Soms moeten de pedagogisch medewerkers zichzelf bijsturen als ze ontdekken dat ze het buiten spelen of vormen van bewegen enigszins hebben verwaarloosd. Daarvoor maken collega's plannen en veranderingen in de inrichting of het speelgoed- en materiaalenaanbod.

Meedenkgroep

Els Koldenhof – *Pedagoog Kern kinderopvang*

Marieke Grijpink – *Pedagoog Triodus*

Tineke van Westerop – *Kinderfysiotherapeut*

Lonneke van Dijk – *Ontwikkelaar CED*

Marloes Vermeulen – *Ontwikkelaar CED*

Verder lezen voor de praktijk

Florquin, V. & Bertrands, E. (2002). *Speelkriebels voor Kleuters*. Leuven: Acco.

Hogg, T. & Blau, M. (2001). *Wat je baby vertelt*. Amsterdam: Forum.

Hogg, T. & Blau, M. (2003). *Wat je peuter vertelt*. Amsterdam: Forum.

Hoopen, E. ten (2003). *Groeiboek*. Den Haag: GGD Den Haag, afdeling GVO.

Lotens, Y. (2005). *Vallen en opstaan, leren voor later*. Rijswijk: Elmar.

Nederlands Instituut voor Sport en Beweging (NISB) leidt trainers op voor bewegingsactiviteiten met jonge kinderen: www.beweegkriebels.nl

Stoppard, M. (2007). *Wat kan m'n kind? Ontdek samen spelenderwijs al zijn mogelijkheden*. Houten: Unieboek.

Poot-van der Windt, H. informatie over trainingen en publicaties voor de praktijk bij de auteur: www.sirenevoorkinderen.nl

Samengevat

Bewegen en gebruik van de zintuigen zijn de basis van alle andere vormen van communicatie en leren. Jonge kinderen hebben een spontane drang om te bewegen en om hun zintuigen te gebruiken. Kinderen maken op hoofdlijnen dezelfde ontwikkeling door, maar met grote verschillen in tempo.

- › Belangrijke ontwikkelingsgebieden zijn:
  - › Balans, coördinatie en geautomatiseerde reactiepatronen.
  - › Oog- hand- en oog-voetcoördinatie.
  - › De grove en fijne motoriek.
  - › De zintuigen.

VEILIGHEID EN WELBEVINDEN

- › In een veilige omgeving lijkt de motorische en zintuiglijke ontwikkeling bijna vanzelf te gaan. Het kind wijst de weg.
- › Een goede basiscommunicatie is daarbij van belang: sensitieve responsiviteit; respect autonomie; bieden voor een rijk scala aan beweging- en ervaringsmogelijkheden.

LEREN EN ONTWIKKELEN

- › Doelen en competenties:
  - › **KIJK, IK MAG ER ZIJN.** Zelfvertrouwen in eigen lijf, vertrouwen in hulp van anderen. Plezier is bewegen, positief zelfbesef.
  - › **KIJK, IK KAN HET ZELF.** Zelf leren bewegen: zich omdraaien, het hoofd ophouden, zitten, kruipen, lopen. Zelf dingen kunnen pakken. Doorzettingsvermogen.
  - › **KIJK, IK VOEL, DENK EN ONTDEK.** Nieuwsgierig, leren waarnemen en onderscheiden. Verschillen ontdekken. Dingen, geluiden, smaken en geuren herkennen.
  - › **KIJK, WE KUNNEN HET SAMEN.** Gebruikmaken van hulp. Anderen vertrouwen. Samen bewegen.

- › Steunen en stimuleren van het bewegen en zintuiglijk ervaren:
  - › Scheppen van goede voorwaarden door inrichting van de ruimte, dagritme en observeren. Sluit de omgeving aan bij de beweeg- en ervaringsbehoeftes van de kinderen?
  - › Aansluiten bij het spontane bewegen en ervaren. Trainen van bewegen past niet bij jonge kinderen. Bewegen doen kinderen uit plezier, om te spelen, om iets te bereiken of om te helpen. Ze herhalen en oefenen spontaan tot ze een beweging goed kunnen of een zintuiglijke ervaring snappen.
  - › Kansen zien en grijpen. Pedagogisch medewerkers geven kinderen ruime gelegenheid voor veelsoortige ervaringen om te voelen, balans te leren houden, gedrag te coördineren, bewegingen te automatiseren.
  - › Kansen creëren. Pedagogisch medewerkers geven extra impulsen door imitatie-, beweeg- en ontdekspelletjes aan te bieden.
  - › Stimulerende communicatie door kinderen zelf dingen laten doen, een beetje hulp geven waardoor ze een stapje verder komen, uitlokken van spel, meespelen.

- › **DIVERSITEIT.** Individuele verschillen zijn groot. Daarnaast houden pedagogisch rekening met verschillen tussen jongens en meisjes, culturele verschillen en kinderen met beperkingen. Ze corrigeren elkaar op vooroordelen en stereotype verwachtingen over meisjes, jongens, culturen en lichamelijke beperkingen.
- › **SAMENWERKEN MET OUDERS.** Pedagogisch medewerkers vertellen waarom bewegen, ervaren en buiten spelen zo belangrijk zijn. Ze staan open voor meningen van ouders op deze punten. Bij signalen van problemen is er overleg met de ouders. Bij kinderen met beperkingen zijn de ouders de eerste bron van voorlichting.

Samen spelen en samenleven

Een moeder van een wenkind zit te kijken naar een groepje twee- en driejarige kinderen. Shaka komt op haar af met een bakje in zijn hand. 'Water' zegt hij. 'Goh' zeg ze vriendelijk, 'water, wat ga je doen?' Shaka kijkt haar aan en loopt naar Maryan. 'Water' zegt hij weer. 'Woef' zegt Maryan meteen. Shaka straalt. 'Water' herhaalt hij. 'Woef' zegt Maryam weer. Driejarige Maryam kent het spel van hond en water. Ze spelen dit spel elke dag.

De kern

De meeste kinderen vinden de andere kinderen het allerleukste van het kindercentrum. Ze komen om te spelen en om samen op onderzoek uit te gaan. Al heel jong hebben kinderen met elkaar een sociaal leven, met leuke en minder plezierige kanten. Ze lijken wat dit betreft op volwassenen. Jonge kinderen zoeken elkaars nabijheid, maken vrienden en hebben af en toe conflicten. Ze dagen elkaar uit en leren door naar elkaar te kijken en te imiteren. Andere kinderen kunnen ook lastig zijn als ze het spel verstoren of speelgoed afpakken. In de kern gaat dit hoofdstuk over de relaties tussen de kinderen. Ieder kind in de groep voelt: **KIJK, IK MAG ER ZIJN, IK HOOR ERBIJ**. Ieder kind voelt: **WIJ KUNNEN HET SAMEN**. Kinderen leren competenties om samen te spelen en leven met andere kinderen in de groep. En ze leren spelenderwijs hoe je vrienden maakt en om morele regels te begrijpen: **KIJK, IK BEN EEN GOED, LIEF KIND**.

Belangrijke ontwikkelingen van baby tot kleuter

In het kindercentrum zijn de pedagogisch medewerkers de bron van veiligheid en vertrouwen. Maar zodra kinderen mobieler worden, tonen ze grote belangstelling voor andere kinderen. Als ze hun hoofdje kunnen omdraaien, kijken ze richting andere kinderen. Zodra ze kunnen kruipen of lopen, gaan ze naar elkaar toe. Op hoofdlijnen maken de kinderen de volgende ontwikkeling door.

FOTO: RUBEN KEESTRA

Baby's

- Eenvoudig contact door lachen, aanraken, geluidjes maken en naar elkaars staren. Dit doen kinderen vanaf drie of vier maanden.
- Eenvoudige opeenvolging van interacties. Bijvoorbeeld een kind geeft een speeltje, en de ander geeft het terug. De eerste vormen hiervan verschijnen met acht of negen maanden.
- Eenvoudige imitatie. Een kind imiteert een ander kind en het andere kind merkt dat op en lacht. Bijvoorbeeld met een rammelaar zwaaien; het andere kind doet dat

ook; samen lachen. Zo maken baby's samen een gedeelde betekenis. Ook deze vorm verschijnt voor het eerst rond negen maanden.

FRUIT DOORGEVEN AAN JE BUURMEISJE.

Dreumesen

- ▶ Imitatiespel. Vanaf 1 jaar beginnen kinderen imitatie-spel te ontwikkelen door geruime tijd elkaar afwisselend uit te dagen en imiteren. Bijvoorbeeld: een kind loopt stampend over een bank en kijkt uitdrukkelijk naar een ander kind. Dat tweede kind begrijpt de bedoeling en begint ook met stampend lopen. Of de kinderen staan te wachten bij de deur om naar buiten te gaan. Een kind trekt zijn jas over zijn hoofd, de andere apen het na.
- ▶ Parallel spel. Kinderen zoeken en spelen in elkaars nabijheid, maar ieder kind doet zijn of haar eigen ding. Als ze met de treinen spelen, is de een bezig met rails en de ander met een trein en aanhangwagentje. Af en toe kijken de kinderen naar elkaar, soms pakken of geven ze iets aan elkaar. De eerste vormen van parallel spel zijn zichtbaar vanaf een jaar; als kinderen voldoende mobiel zijn om naar elkaar toe te gaan.
- ▶ Kortdurend samenspel met voorwerpen. Een kind legt bijvoorbeeld een blok op de toren dat een ander kind aan het bouwen is. Deze vorm van sociaal spelen neemt toe tegen het einde van het tweede levensjaar. De kinderen zijn dan in staat om te begrijpen wat het andere kind wil, en daarbij aan te sluiten.
- ▶ Eenvoudig fantasie- of rollenspel. Vanaf anderhalf jaar spelen kinderen eenvoudige verhaallijnen of 'scripts'. Zoals in het voorbeeld van 'hondje-dat-water-wil', waarmee dit hoofdstuk begint. Andere kinderen spelen

regelmatig 'tigger', 'poes' of 'moeder'. Of het kind geeft een 'kopje thee' aan de pedagogisch medewerker als ze samen in de keukenhoek zitten. Als kinderen vaak samenspelen, ontstaan er steeds terugkerende vormen van fantasiespel. Zoals in het voorbeeld: Shaka zegt 'water', dan zegt Maryam 'woef'. Als kinderen elkaar niet kennen, weten ze niet meteen wat de bedoeling is. Dat uitleggen met woorden is voor tweejarigen in de regel nog te moeilijk.

Peuters

- ▶ Samenspel zonder plan vooraf. Bij deze spelvorm spelen de kinderen langere tijd afwisselend samen en alleen met hetzelfde speelgoed. Bijvoorbeeld bij spelen met blokken en auto's. Een jongen bouwt een garage, soms doet de andere jongen daaraan mee. En een ander moment gaat dat kind weer op in zijn eigen spel met de auto's. De kinderen spelen samen zonder een gezamenlijk plan dat ze van te voren hebben gemaakt. Al spelende ontstaat het spel; door direct op elkaar te reageren. Ze imiteren elkaar om beurten, voegen iets toe aan elkaars spel, helpen elkaar. Deze spelvorm ontstaat tijdens het tweede jaar, maar wordt frequenter als de kinderen drie jaar zijn. Hun samenspel heeft het karakter van improviseren.
- ▶ Uitgebreider fantasie- of rollenspel. Vanaf het derde jaar spelen kinderen langere verhalen uit. In het keukentje maken ze bijvoorbeeld eten, dekken de tafel, en ruimen weer op. Ze kunnen langere reeksen van vaste handelingen naspelen en kunnen beter inspelen op elkaars rollen. Soms hebben beide kinderen elk een eigen verhaallijn. Bijvoorbeeld het ene kind wil kind bij dokter spelen en de ander moeder met kinderwagen. Soms komen beide verhalen samen, en spelen de kinderen dokter en moeder met ziek kind.

Kleuters

- ▶ Doelgericht samenspel. Tegen het einde van het derde jaar ontstaan de eerste vormen van gericht en doelbewust samenspel. De kinderen kunnen dan hun gezamenlijke doel verwoorden en erover onderhandelen. Taal wordt steeds belangrijker in het overleg en samenspel. Ze spelen verstoppertje of bouwen samen een hut.
- ▶ Uitgebreid rollenspel. De kinderen maken afspraken en hebben discussies over rollen tijdens het doen-alsof-spel. Ze wijzen elkaar rollen toe en corrigeren elkaar als ze 'fouten' maken. Er ontstaan ook meer conflicten over de inhoud en het verloop van het spel.

Veiligheid en welbevinden

Pedagogisch medewerkers zorgen ervoor dat alle kinderen zich veilig, geborgen en geaccepteerd voelen. Dat is de basis van de sociale ontwikkeling. Hoe pedagogisch medewerkers daarvoor kunnen zorgen, is besproken in hoofdstuk 2 'Veiligheid en welbevinden', hoofdstuk 7 'Basiscommunicatie' en hoofdstuk 12 'Wennen, begroeten en afscheid nemen'.

Baby's zijn voornamelijk op de pedagogisch medewerkers gericht. Maar als kinderen mobieler worden gaan de contacten met elkaar een steeds belangrijker plaats innemen. Twee- en driejarigen hebben tijdens het vrij spelen veel meer contact met elkaar dan met de pedagogisch medewerker. Toch blijven de pedagogisch medewerkers voor alle kinderen van 0 tot 4 jaar de belangrijkste bron van veiligheid. Tweejarigen spelen bij voorkeur in nabijheid van een pedagogisch medewerker. Als kinderen samen spelen kijken ze regelmatig naar de pedagogisch medewerker. Ze willen weten of die er nog is en op hen past. Als kinderen onzeker zijn, proberen van het gezicht van de pedagogisch medewerker af te lezen wat die ervan vindt: goed, stout of gevaarlijk. Pedagogisch medewerkers blijven het veilige baken in het leven van de kinderen. Maar in dit hoofdstuk staan de relaties tussen de kinderen centraal.

Leren en ontwikkelen

Doelen en competenties

Belangrijkste doel- en competentiegebieden bij samen spelen en samen leven zijn:

KIJK, IK MAG ER ZIJN (emotionele competenties). Kinderen worden begroet door de andere kinderen. Ze kennen en gebruiken elkaars namen. Ze horen erbij. Ze durven initiatieven te nemen. Ze leren leiding geven. Ze ontwikkelen een positief zelfbesef. Ze kunnen hun emoties uiten en duidelijk maken wat ze willen. Ze leren dat ze een stem hebben in de groep en dat er naar hen wordt geluisterd.

KIJK, WE KUNNEN HET SAMEN (sociale competenties). Kinderen leren samen spelen, rekening met elkaar houden, conflicten oplossen. Ze leren om samen plezier en grapjes te maken. Ze ontwikkelen vriendschap en voorkeuren voor bepaalde kinderen. Ze krijgen inzicht in sociale gevolgen van hun handelen. Ze snappen de consequenties en leren daarmee rekening te houden.

KIJK, IK BEN EEN LIEF, GOED KIND (morele competenties). Ze leren om anderen te helpen en om bij te dragen. Ze kennen basale morele regels als 'elkaar geen pijn doen' en weten ze toe te passen. Ze doen mee aan feesten en vieringen. Ze hebben houvast aan gewoontes en rituelen voor goed gedrag. Bijvoorbeeld bij het afscheid nemen, rond het eten of om te verzoenen na een ruzie.

Steunen en stimuleren van leren

Zodra kinderen elkaar zien, gebeurt er iets tussen hen. Pedagogisch medewerkers zorgen daarom in de eerste plaats voor goede voorwaarden, zodat deze contacten positief kunnen verlopen. Daarnaast spelen ook alle andere pedagogische middelen een rol die genoemd worden in hoofdstuk 8 'Stimuleren van spelen en leren'.

- › Voorwaarden scheppen:
  - » Inrichting van de ruimte zodat de kinderen elkaar niet hinderen. Duidelijke hoeken waarin kinderen samen kunnen spelen met bepaalde materialen, waar ze rustig alleen kunnen spelen, waar rust is en waar activiteit is. Zie hoofdstuk 9.
  - » Dagritme en groepssamenstelling, zodat kinderen vrienden kunnen maken en speelkameraadjes vinden die hen uitdagen.
  - » Observeren hoe kinderen in hun vel zitten, vriendschap en negatieve patronen tussen de kinderen. Pedagogisch medewerkers hebben oog voor positieve en negatieve invloeden van kinderen op elkaar. Zo kunnen pedagogisch medewerkers bijsturen en plannen maken.
- › Aansluiten bij het spontane leren:
  - » Spontaan contact en spelen. Kijken hoe de kinderen op elkaar reageren en wat ze samen doen. Oog hebben voor het non-verbale contact tussen kinderen.
  - » Spontane neiging om elkaar te imiteren.
  - » Rituelen en plezier in samen zijn en samen dingen doen.
  - » Plezier in helpen, meedoen en erbij horen.
  - » Samen praten, taal gebruiken. Geven van uitleg en woorden voor emoties en bedoelingen.
- › Kansen zien en grijpen. Tijdens verzorgactiviteiten als de lunch, naar de wc gaan, afscheid nemen of opruimen. Tijdens het spelen binnen of buiten.
- › Kansen creëren. Met kinderen rituelen ontwikkelen, verhalen vertellen en uitspelen in fantasiespel, samen dansen of muziek maken, samen werken aan beeldende expressie. Kinderen een steuntje geven waardoor

ze met een beetje hulp op hoger niveau kunnen functioneren (zone van naaste ontwikkeling aanspreken) tijdens het meespelen of kinderen laten meehelpen met taakjes.

- › Stimulerende communicatie: verwoorden van emoties, uitleggen, bemiddelen bij conflicten, aanwijzingen geven, regels verwoorden.
- › Positief leiding geven en goed omgaan met macht. Een vuistregel hierbij kan zijn: Vrij spel is het domein van de kinderen en de pedagogisch medewerker is te gast. Bij gestructureerde activiteiten geeft de pedagogisch medewerker leiding en structuur waarbinnen de kinderen kunnen bewegen.

In het volgende deel wordt het pedagogisch handelen verder uitgewerkt aan de hand van diverse sociale vaardigheden.

Elkaar begrijpen met gebaren en woorden

Baby's en dreumesen maken contact door dingen te doen, aan te raken, kijken en oogcontact of geluid te maken. Toch kunnen ze hun gedrag al op elkaar afstemmen door non-verbaal (zonder woorden) te communiceren. Als een baby huilt, beginnen de anderen ook vaak te huilen. Ze nemen elkaars gevoel over en steken elkaar aan. Kinderen van anderhalf jaar snappen in vertrouwde situaties al wat een ander kind wil. Als een ander kind huilt, kijken ze uitdrukkelijk naar de pedagogisch medewerker of geven hun eigen beer om de ander te troosten. Sociaal of helpgedrag komt bij kinderen vanaf anderhalf jaar in de groep regelmatig voor. Een puzzelstukje pak-

ken dat gevallen is; een blok op een toren van een ander kind leggen; elkaar knuffelen, aaien en kusjes geven. Dreumesen en peuters gebruiken in toenemende mate taal om hun vriendschap uit te drukken. 'Jij bent mijn vriend, toch?' Of, als een kind met zijn hoofd tegen de deur is gevallen: 'Ik val thuis ook wel eens'. Zie hoofdstuk 18 'Taal'.

Voorbeelden van pedagogisch handelen om het spontane contact te steunen zijn:

- › Heel vaak de namen van de kinderen noemen, zodat ze elkaar kennen en zich gekend voelen.
- › Emoties van kinderen spiegelen en benoemen. Benoemen wat je ziet (huilen, stampvoeten). Benoemen wat je aan emoties denkt te zien (verdriet, boosheid), vragen of dit klopt.
- › Kinderen uitdrukkelijk te betrekken bij troosten en elkaar helpen.
- › Gedrag uitleggen: 'Yoran is fijn aan het puzzelen, hij wil niet dat jij hem nu helpt. Zullen we dan een andere puzzel uitkiezen?'
- › Begeleiden van spelende kinderen door erbij te gaan zitten en rustig aanwijzingen geven door voorzeggen en voordoen: 'Kom we gaan het samen even vragen. Aicha, Dalano wil heel graag het groene potlood even hebben, hè, Dalano?' De pedagogisch medewerker helpt het spel te reguleren en leert hen spelregels zonder het spel over te nemen of dood te slaan.

Imitatiespelen

Hoe jonger het kind hoe groter de rol van imitatie bij het samen spelen. Vier vormen zullen we noemen. Drie vormen gaan over samen spelen door te imiteren. De laatste vorm gaat over leren door te imiteren. Dat is leren van het voorbeeld van anderen.

- › Bewegingsspel. Kinderen imiteren elkaars beweging. Ze rennen rondjes om de tafel, lopen achter elkaar aan, springen van bankjes, fietsen in een rij over de buitenspeelplaats. Ze maken allemaal dezelfde gekke geluiden of trekken rare gezichten.
- › Beurt-neem-spel. Hierbij nodigt het ene kind het andere uitdrukkelijk uit om hetzelfde te doen. Bijvoorbeeld uitdrukkelijk likken aan een klein papiertje en dan dat papiertje voor het gezicht van de ander houden. Als die niets doet, de procedure herhalen totdat de ander snapt dat hij of zij ook moet likken. Dan zien we ook met om beurten met de handen tegen de wand klappen of met zand scheppen. Zo leren kinde-

FOTO: RUBEN KEESTRA

ALLEMAAL ACHTER ELKAAR AAN.

ren met elkaar de belangrijkste principes van communiceren door als eerste iets te doen en dan te wachten op een reactie, de ander de beurt geven, daar weer op reageren, enzovoort.

- › Routines of rituelen. Naarmate kinderen langer samen in een groep zitten, ontwikkelen zich vaak uit het bewegingsspel en beurt-neem-spel uitgebreidere vormen van imitatiespel. Bijvoorbeeld treintje spelen met stoelen achter elkaar, bepaalde geluiden, en dan met z'n allen tegelijk van de stoelen afrollen. Aan dit spel kan de hele groep van twee- en driejarigen meedoen. Omdat iedereen de volgorde van de gebeurtenissen weet, of ze makkelijk kan imiteren.
- › Imiteren van voorbeelden. Kinderen kijken veel en doen na. Niet alleen sociaal gedrag, maar ook hoe pedagogisch medewerkers en andere kinderen eten, drinken, spelen met zand, enzovoort. Imiteren is een creatief proces. Kinderen – en volwassenen – imiteren gedrag van anderen op hun eigen manier. Bijvoorbeeld een driejarig kind. Dat kind ziet oudere kinderen met stuiters spelen en doet ze na. Hij of zij gooit en schuift met de stuiters, maar probeert ze niet in het holletje te krijgen. De driejarige heeft geen idee van de spelregels en imiteert op het niveau dat hij of zij snapt.

Pedagogisch handelen om het imiteren te steunen en stimuleren zijn:

- › Spontane imitatiespelen steunen en versterken. Bijvoorbeeld als kinderen stoeltjes op een rijtje zetten, zeggen: 'wat maken jullie een mooie trein.' Of ze kan vragen of ze mee mag doen. Hetzelfde kan met om beurten geluiden nadoen, heen en weer rennen of springen van een bankje. Imitatiespel dat regelmatig herhaald wordt, geeft houvast aan de kinderen. Ze weten wat er van hen verwacht wordt. Hierdoor kunnen ook tweejarige kinderen aan het samenspel meedoen.
- › De pedagogisch medewerker begint een imitatiespel met een nieuw of teruggetrokken kind. De pedagogisch medewerker begint bijvoorbeeld een bal heen en weer te gooien met het verlegen kind. Als er andere kinderen bijkomen, zeggen 'Doen jullie ook mee om de beurt?' Zo leert het kind de principes van initiatief nemen – nadoen – herhalen. Vaak komen andere kinderen kijken of meedoen, zodat het nieuwe of verlegen kind kan oefenen met de andere kinderen in nabijheid van de pedagogisch medewerker.
- › Tijdens de verzorgmomenten imitatiegrapjes te maken; of zelf met het kind te communiceren via imitatie. Veel

VANDAAG BEN IK POLITIEAGENT.

liedjes met bewegingen zijn ook imitatiespelletjes. Zoals 'Dit is mijn neusje' en je neus vastpakken; 'Dit is mijn mond', naar mond wijzen; enzovoort.

Fantasie- of rollenspel

Bij fantasie- of rollenspel imiteren kinderen de rollen of het gedrag van een dier of mens. In de regel is het geen letterlijke imitatie, maar het kind speelt zijn of haar beleving. Het kind speelt 'gevaarlijke tijger', 'lief poesje' of 'moeder-en-kind' om zijn of haar gedachten en gevoelens te uiten. Het kind verbeeldt de werkelijkheid. Dit is een enorme stap in de ontwikkeling en vergroot hun sociaal inzicht en sociale vaardigheden om diverse redenen.

- › Inzicht in sociale situaties. De kinderen spelen de rollen na zoals zij die waarnemen. Typisch moedergedrag, vadergedrag, de poes, de hond of de dokter. Ze vergroten hun greep op de werkelijkheid door opeenvolgende handelingen na te spelen. Bijvoorbeeld: koken, tafeldekken en eten. Kinderen leren zo ook om hun gedrag op elkaar af te stemmen.
- › Emoties en ervaringen verwerken. Kinderen spelen situaties die voor hen belangrijk zijn, ouders die weggaan en terug komen; doktersbezoek, ziek zijn.

Door het spelen kunnen ze hun emoties uiten en een plek geven. Ze leren hoe ze er mee kunnen omgaan. Rollenspel heeft ook een andere emotionele functie. In hun spel kunnen kinderen wensen en verlangens bevredigen die in de werkelijkheid buiten hun bereik liggen. Bijvoorbeeld groot, sterk en machtig zijn als een ridder, draak of moeder.

- › Nadenken over situaties en ervaringen. Kinderen leren tijdens het rollenspel na te denken over gebeurtenissen die op dat moment niet in werkelijkheid plaatsvinden. Dit wordt gezien als een voorloper van het abstracte denken. Volwassenen denken in hun hoofd. Iets wat ons dwars zit kan eindeloos in ons hoofd malen. Dreumesen en peuters 'malen' niet, maar herhalen situaties door ze heel vaak uit te spelen in rollenspel.
- › Controleren van emoties en beheersen van het eigen gedrag. Bijvoorbeeld Micha. Micha is soms heel erg wild en moeilijk om greep op te krijgen. Maar als de pedagogisch medewerker vraagt: 'Wat wil Kleine Beer?' wordt Micha rustig. Hij gaat zijn favoriete Kleine Beerrol spelen en geeft kopjes. Micha kan zichzelf niet sturen of stoppen. Maar als hij een rol speelt, kan zijn gedrag wel sturen: hij stuurt zichzelf door een idee (hoe hij denkt dat Kleine Beer doet). Rollenspel is een uiting van vrije wil: het kind laat zich niet sturen door impulsen in het hier en nu, maar handelt volgens zijn of haar ideeën (= vrije wil).
- › Praten tijdens het rollenspel. Kinderen leren met taal te onderhandelen over rollen: 'Jij was de moeder, ik was de vader!'

FOTO: RUBEN KEESTRA

OM DE BEURT.

Voorbeelden van pedagogisch handelen om rollenspel te steunen of stimuleren zijn:

- › Het inrichten van de poppen- of verkleedhoek en autohoek. Door bepaalde kleding of voorwerpen te geven – passend bij een thema waar de kinderen mee bezig zijn – worden bepaalde rollenspelontlokt.
- › Ingaan op initiatieven van kinderen. Veel dreumesen beginnen met de pedagogisch medewerker 'een kopje thee' aan te bieden: aannemen!
- › Verhalen vertellen, voorlezen en er met de kinderen over praten. Deze verhalen vaak herhalen. Dit vergroot de scriptkennis – kennis van opeenvolgende handelingen – van kinderen en de neiging tot uitspelen van de verhalen.
- › Samen met de peuters een verhaal uit spelen. Dit is een combinatie van verhaal vertellen en samen bijhorende bewegingen maken en emoties uitdrukken. Lopen als de kleine dwerg, lopen als de reus. Oei ... wat zal er nu gebeuren ...
- › Het rollenspel een nieuwe impuls geven. Bijvoorbeeld door even mee te spelen en 'een boodschap te doen' in de winkel.

Ontwikkeling van zelfbesef

Door met andere mensen om te gaan leren kinderen zichzelf kennen. Pedagogische middelen om het zelfbesef te versterken zijn:

- › Initiatieven van het kind bevestigen. Alle verzorg-leersituaties waarin de pedagogisch medewerker intiem contact heeft met het kind zijn hiervoor uitstekend geschikt. Maar ook de speel-leersituaties waarin de pedagogisch medewerkers aandacht geven aan een individueel kind. Als kinderen met andere kinderen spelen, bevestigen de pedagogisch medewerkers het besef van zelf door frequent de namen van de kinderen te noemen, te verwoorden wat ze voelen, denken of willen. En door duidelijke grenzen te stellen aan initiatieven van een kind en uit te leggen waarom iets niet mag of kan
- › Samen ervaren en praten over het verschil tussen 'mij' en de 'anderen'. Voor de spiegel, 'wie staat daar? En wie staat dáár?' 'Voelt Jorins haar hetzelfde als dat van Layni? Voel maar? Wat voel je?' Praten over wie graag pindakaas lust en wie niet; wie het oudste kind is; wie er vandaag wel en niet is; wie jarig is; et cetera.
- › Ruimte om emoties te uiten en verwoorden en om te accepteren bij anderen. Emoties zijn nooit verkeerd. Soms moet je leren hoe je er mee om moet gaan.
- › Samen conflicten oplossen: 'Wat wil jij? Wat wil Koen?'

- › Ruimte voor alleen spel en rustige plekjes om zich terug te trekken. Naarmate kinderen ouder worden, kunnen ze beter samen spelen, maar ook langer en geconcentreerder alleen spelen. Kinderen moeten ook hun 'eigen ding' kunnen doen in de groep. En niet de hele dag op anderen gericht moeten zijn.

Uiten van emoties

Jonge kinderen reageren direct als ze door iets worden geraakt. Zonder ouders en pedagogisch medewerkers zijn kinderen overgeleverd aan hun eigen emoties als ze sterk geprikkeld worden. Sommige manieren om emoties te beïnvloeden ontdekken kinderen zelf. Bijvoorbeeld troost vinden door duimzuigen, de beer of een doekje vasthouden. Ook hebben jonge kinderen van nature de neiging om nare prikkels te mijden. Als je weggaat, voel je het niet meer. Ze weten ook de werking van afleiding. Als je iets anders gaat doen, gaat het nare gevoel weg. Ze gaan dan met hun auto spelen en lijken zich af te sluiten. Of ze willen gaan slapen op een rustig plekje, weg van de andere kinderen of mensen. Kinderen vanaf 4 jaar kunnen al bewust naar afleiding zoeken als ze zich rot voelen. Maar kinderen moeten ook leren dat sommige uitingen van emoties niet goed zijn. Bijvoorbeeld niet slaan, schoppen of afpakken van spullen. Ze moeten ook leren om te wachten of impulsen te stoppen. Dus als je een mooie auto ziet en iemand anders speelt ermee: niet aankomen! En ze moeten leren omgaan met heel grote emoties, bijvoorbeeld bij het begroeten en afscheid nemen. Zonder hulp raken jonge kinderen in dergelijke situaties helemaal overweldigd. Ze gaan dan hard huilen en wenden zich helemaal af.

Pedagogische middelen om kinderen manieren te leren om hun eigen emoties te reguleren:

- › Beperkt aantal duidelijke regels voor het samen spelen. Deze worden door de pedagogisch medewerkers vaak herhaald en uitgelegd. De nadruk ligt op regels voor wat de kinderen wél horen te doen. Stoppen van gedrag dat niet mag, is voor jonge kinderen veel moeilijker dan het opvolgen van aanwijzingen voor goed gedrag.
- › Kinderen aanmoedigen om tegen zichzelf te praten. Samen met kind zeggen 'Nee, dat doen we niet. Onze regel is 'niet slaan'. Wat doen we wel?' Kind, samen met pedagogisch medewerker: 'Zeggen wat je wilt.' Nog een of twee jaartjes verder en het kind kan 'nee' zeggen

PRAKTIJK

Stout handje mag niet slaan

In de peuterspeelzaal reageerde Cor op alles wat hem niet zinde met slaan of schoppen. Verbieden hielp niet en de pedagogisch medewerkers werden steeds wanhopiger en negatiever tegenover Cor, totdat Norien een ingeving kreeg.

Norien (op vriendelijk ernstige toon): 'Kom eens hier. Met welk handje heb jij geslagen?'

Cor: 'Die.' (wijst naar zijn rechter hand)

Norien: 'Vind jij het een lief handje? Kijk eens naar het handje.'

Cor: 'Dat handje is van mij.'

Norien: 'Vind jij hem lief? Dat handje slaat en dat doet pijn. Vind jij dat prettig, pijn?'

Cor: 'Nee.'

Norien: 'Wat is dat handje dan?'

Cor: 'Stout.'

Norien: 'Stout handje mag niet slaan.'

Cor: 'Handje wil niet meer stout niet.'

Norien: 'Nee, natuurlijk niet. Dan moet je goed op je handje passen.'

Cor huppelt blij weg vol goede voornemens. Na tien minuutjes komt hij weer bij Norien.

Cor: 'Handje is weer stout geweest.'

Zo ontstond er een bondje tussen Norien en Cor om samen het handje op te voeden. Dit werkte. Cor leerde om tegen zichzelf te praten en om zijn 'handje' te sturen.

Bron: Singer, E. & Haan, D. de (2006)

tegen zichzelf en hij of zij kan tegen zichzelf zeggen wat het wél moet doen. Dat noemen we zelfregulering van emoties en zelfsturing van gedrag.

- › Alert reageren op het vraagkijken van kinderen. Vaak voelen kinderen zelf aan wanneer iets niet helemaal in de haak is. Als kinderen onzeker zijn, vraagkijken ze naar de pedagogisch medewerkers. Ze proberen van hun gezicht af te lezen wat ze horen te voelen. Als de pedagogisch medewerker daar alert op reageert, leert het kind de pedagogisch medewerker te gebruiken als morele gids. Een klein knikje of een blik van de pedagogisch medewerker kan dan genoeg zijn om het kind te helpen om ongewenst gedrag te stoppen.

- › Kinderen een 'time-out' geven. Dit sluit aan bij de eigen neiging van kinderen om 'nare' prikkels te mijden. Als kinderen boos en overstuurd zijn, kan dit heel goed werken. Belangrijk is dat de pedagogisch medewerkers duidelijk én rustig en vriendelijk blijven. De time-out is geen straf en het kind wordt niet geïsoleerd in een andere ruimte waar het geen contact kan hebben met de pedagogisch medewerker. De pedagogisch medewerker zorgt voor een plekje waar het kind rust kan vinden en het kind kan zelf terugkomen in de groep als het weer rustig is. Op den duur gaan kinderen vaak zelf een time-out nemen als ze het nodig hebben.

BEN JE EEN BEETJE GESCHROKKEN?

- › Verwoorden van gevoel van binnen. Volwassenen hebben veelal het idee dat ze eerst een gevoel van binnen hebben en waarnemen, en daarna handelen. Bij jonge kinderen ligt dat waarschijnlijk anders. Bij jonge kinderen valt het emotioneel handelen en waarnemen samen. Ze handelen boos voordat ze zich bewust boos gevoeld hebben. Doordat de pedagogisch medewerker kinderen leert om hun gevoelens te benoemen, wordt het automatisch handelen doorbroken. Er ontstaat een denkpaauze tussen de prikkel – de situatie die emoties oproept – en het automatisch emotioneel handelen.
- › Samen zoeken naar oplossingen voor emotionele kwesties. Met heel jonge kinderen kan al gezocht wor-

den naar een gezamenlijke oplossing. De 'denkpaauze' van het praten geeft ook ruimte om stil te staan bij de gevoelens van de andere kinderen. Natuurlijk werkt dat niet als een kind zeer geëmotioneerd is. Maar wel in iets rustiger situaties. 'Esmee wil ook met de poppen spelen. En jij ook. Zullen we kijken of er nog een andere pop is?'

- › Leren gebruikmaken van rollenspel. Als kinderen weten wat er van ze verwacht wordt, kunnen ze een rol spelen en eigen gedrag en emoties controleren. De rol van konijn of Kleine Beer geeft houvast om eigen directe impulsen te controleren. Het geeft een kind ook de gelegenheid om andere kinderen te wijzen op hoe een rol vervuld moet worden. Dit helpt kinderen zich de bijbehorende gedragingen eigen te maken.
- › Leren van goede manieren. Iedere cultuur en ieder gezin heeft manieren om met 'grote' emoties om te gaan. Als het goed is helpen vaste 'goede manieren' om gevoelens uit te drukken. Bijvoorbeeld een zwaai- en afscheidsritueel als de ouder weggaat. Goede manieren bieden bescherming als emoties ons dreigen te overweldigen. Het ritueel van handje geven, helpt als een kind heel erg verlegen is en niet weet wat hij of zij moet doen met een vreemde. De pedagogisch medewerkers kunnen samen met de kinderen manieren bedenken om mee te leven met een ziek kind in de groep, om te troosten of om het weer goed te maken na een fikse ruzie.

Doelgericht handelen en vasthoudendheid

Kinderen kunnen beter samenspelen naarmate ze beter kunnen duidelijk maken wat ze willen. Ze kunnen ook beter alleen spelen naarmate ze voor zichzelf beter weten wat ze willen. Langer aandachtig alleen spelen en langer samen spelen gaan hand in hand. Terwijl het parallel spel minder wordt. Over het algemeen duurt de concentratie en de doelgerichtheid bij kinderen onder vier jaar nog kort. Sommige kinderen zijn een dik uur met hetzelfde bezig, maar dat zijn uitzonderingen. Kinderen verschillen zeer in de mate waarin ze vasthouden aan een doel of zich snel laten afleiden. Dat komt deels door verschillen in temperament. Sommige kinderen zien alles in hun omgeving en worden zeer snel afgeleid. Andere kinderen kunnen al heel jong helemaal opgaan in hun spel en hun omgeving vergeten. Maar ontwikkeling speelt ook een grote rol. Naarmate kinderen meer bewust zijn van zichzelf en hun emoties beter kunnen reguleren, worden ze doelgerichter. Ze kunnen door-

gaan met een spel zonder zich te laten afleiden en zonder snel op te geven bij moeilijkheden. Pedagogisch handelen dat gericht is op besef van zelf en emotieregulering is ook belangrijk voor de ontwikkeling van doelgerichtheid en volharding. Daarom beperken we ons hier tot pedagogisch handelen dat specifiek gericht is op de doelgerichtheid van kinderen.

- › Kinderen vragen naar hun plannen, naar wat ze willen gaan doen. En naderhand vragen hoe het was. Dit is bijvoorbeeld goed uitgewerkt in het programma Kaleidoscoop, waar kinderen gevraagd wordt naar hun keuze van activiteit bij vrij spel.
- › Samen met de kinderen een plan maken voor een bouwspel. Bijvoorbeeld een grote toren of hut. De kinderen af en toe herinneren aan het doel. Bij de hut: 'Maar kan er nu iemand in zitten? Alleen of met nog iemand? Hoe zullen we dat oplossen?'
- › Bij problemen: samen naar oplossingen zoeken en het kind stimuleren om niet snel op te geven.

Oplossen van conflicten

Kinderen in de groep hebben regelmatig botsingen of conflicten. Gemiddeld per kind tijdens vrij spelen zo'n acht per uur. Veel botsingen duren minder dan dertig seconden en zijn zo opgelost. Echte ruzies tussen kinderen zijn veel zeldzamer. Botsingen zijn ook leermomenten. Kinderen leren sociale vaardigheden om hun mening duidelijk te maken, de ander te begrijpen en oplossingen te zoeken. Ze leren ook belangrijke sociale en morele regels.

Pedagogische middelen voor leren door botsingen zijn:

- › Pedagogisch medewerkers leren kinderen aanvoelen welke sociale of morele regel van toepassing is op een situatie. Dat doen ze door te praten met het kind. Zomaar advies geven is riskant: als ze niet weten wat er echt aan de hand is, kan de regel oneerlijk zijn. Pedagogisch medewerkers geven vaak zonder dat ze dat beseffen, tegenstrijdige adviezen.
- › Niet direct reageren. Alleen in de gaten houden of ze het zelf oplossen.
- › Reageren op vraagkijken en herinneren aan de hoofdregel van elkaar geen pijn doen.
- › Als de pedagogisch medewerkers bemiddelen tussen kinderen, is de 3 O-aanpak geschikt. Oog hebben voor de ander, Oplossingen bedenken en Opnieuw vrienden worden:
  - » Oog hebben voor de ander houdt in dat de pedagogisch medewerker zichzelf en de kinderen helpt te begrijpen wat ieder kind voelt of wil: 'Kijk, de

KENNIS

Morele regels

Van botsingen leer je morele regels toepassen *Botsingen om speelgoed of voorwerpen*: 'geen speelgoed afpakken', 'om de beurt' en 'samen delen'.

Botsingen als een kind wil meespelen maar wordt geweigerd: 'elkaar met rust laten' of 'iedereen mag meespelen'.

Botsingen om onplezierig of agressief gedrag: 'niet slaan, niet pijn doen' en 'niet doen wat een ander niet prettig vindt'. Of 'dat was per ongeluk, hij wilde je wat laten zien'.

Botsingen over de inhoud van het spel: 'luisteren naar elkaar'; 'niet altijd de baas willen spelen' of 'je moet doen wat zij zegt'.

Bron: Singer, E. & Haan, D. de (2006)

KENNIS

Verleiding

Door morele verantwoordelijkheid overstijgt een kind zichzelf. In een onderzoek werden vier- en vijfjarige kinderen even alleen gelaten in een kamer met een grote doos lekkere snoepjes. Terwijl ze wisten dat het niet mocht, konden de meeste kinderen de verleiding van een snoepje niet weerstaan.

Daarna werd gevraagd of ze de onderzoekers wilden helpen. Ze moesten ervoor zorgen dat een ander kind geen snoepje zou nemen als de onderzoeker even weg was. De meeste kinderen weerhielden het tweede kind om een snoepje te pakken en pakten zelf ook niets.

Bron: Subbotsky, E.V. (1993)

auto is over haar heen gereden. Daarom moet ze zo huilen! Of: 'David vind je dat leuk? Als ze zeggen Stomme David?'

- » Oplossingen bedenken is praten over goede ideeën om het conflict te beëindigen: 'Moet je vragen: mag ik erop? Vraag maar aan Wim! Of: 'Joey, je moet even een stukje opschuiven. Dan kan Pim erbij! Opnieuw vrienden maken: 'Hoe kunnen we Rodni weer blij maken? Weten jullie een plan?'

'ZO, IK GA JOU EVEN EEN SCHONE LUIER GEVEN, GOED?'

Een stem krijgen en bijdragen aan de groep

Kinderen leren verantwoordelijkheid door hen een stem te geven en naar hen te luisteren; en door hen verantwoordelijkheid te geven. Het gaat om de houding van de pedagogisch medewerkers en om het zien van kansen.

Een paar voorbeelden:

- › Bij baby's, aankondigen wanneer je het kind gaat optillen; oogcontact maken; pas bij contact (– opgevat als toestemming) het kind optillen. Zie ook hoofdstuk 14 over verschonen, zindelijkheid en slapen.
- › Kinderen ruimte geven om bij te dragen aan het maken van rituelen, feesten en zorg voor elkaar.

KENNIS

Kwetsbare kinderen

Drie groepen kinderen hebben extra aandacht nodig vanwege de kans op problemen in hun sociale ontwikkeling:

- › Kinderen die van hun ouders thuis kwalitatief minder goede zorg ontvangen.
- › Kinderen met een moeilijk temperament en met name angstig teruggetrokken kinderen.
- › Kinderen die negatief op andere kinderen reageren.

Bron: Gevers Deynoot-Schaub, M. (2006)

- › Kinderen betrekken in het maken van plannen voor activiteiten voor de dag.
- › Kinderen leren om zelf botsingen op te lossen en om zich te verzoenen.
- › Laten zien hoe een democratische omgang met elkaar werkt: respect, samen zoeken naar oplossingen bij problemen, ook tussen pedagogisch medewerkers onderling. Luisteren naar kinderen, sociale en morele regels voor samenleven in de praktijk brengen.

Diversiteit

Ieder kind is uniek. Ieder kind wordt in zijn of haar unieke zijn gerespecteerd. Daarom hanteren pedagogisch medewerkers een combinatie van structuur en flexibiliteit.

Maar er is ook vaak extra aandacht voor diversiteit – verschillen – in pedagogische aanpak nodig.

Kwetsbare kinderen

Doorbreken van de negatieve spiraal

In iedere groep zitten kinderen die leiding geven en gangmakers zijn; kinderen die hun gangetje gaan en kinderen die teruggetrokken of angstig zijn. Jonge kinderen met moeilijk gedrag in de groep – angstig teruggetrokken of agressief gedrag – blijken dat vaak tamelijk lang te houden. Dit hangt waarschijnlijk samen met factoren zoals het (moeilijke) temperament van kinderen of problemen thuis. Hieraan kunnen pedagogisch medewerkers slechts in beperkte mate iets doen.

Maar pedagogisch medewerkers hebben wél grote invloed door hoe ze met probleemgedrag omgaan. Alle mensen, dus ook pedagogisch medewerkers, hebben de neiging om gedrag te spiegelen. Dat wil zeggen dat de kans groot is dat agressief gereageerd wordt op een agressief kind en dat een teruggetrokken kind over het hoofd wordt gezien. Hierdoor kan onbedoeld een negatieve spiraal ontstaan. Bovendien hebben jonge kinderen al snel door hoe de pedagogisch medewerkers handelen. Ze weten dat ze makkelijk iets kunnen afpakken van een kind dat snel heftig en agressief reageert. Als dat kind gaat schreeuwen en slaan, krijgt hij of zij de schuld en niet het dadertje dat gebruikmaakt van de situatie. Bijna in iedere groep komen dergelijke negatieve spiralen voor. Het omgekeerde gelukkig ook: pedagogisch medewerkers die de negatieve spiraal doorbreken.

- › Agressieve kinderen worden gestopt zonder dat de pedagogisch medewerker zelf boos wordt. Ze ziet de

verwarring van het kind, troost, geeft een time-out, stimuleert positief gedrag, en is alert op haar eigen negatieve beelden over het kind.

- › Teruggetrokken kinderen krijgen regelmatig positieve aandacht, ook als het kind er weinig op reageert.

Voorkomen van probleemgedrag

Pedagogisch medewerkers reageren vaak pas achteraf op probleemgedrag. Bijvoorbeeld nadat een kind heeft gebeten, nadat een kind hard is geduwd en gevallen, nadat speelgoed is afgepakt. Dat kan ook moeilijk anders, want het valt pas op nadat een kind hard gehuild of geschreeuwd heeft. Een pedagogisch medewerker kan niet alles zien. Maar als probleemgedrag vaker optreedt, is het belangrijk na te gaan waar het begint. Bijna altijd gaat iets vooraf aan bijten, slaan of schoppen. De pedagogisch medewerker gaat met de kinderen praten 'wat wilde de een; wat wilde de ander?' Ook aan de dader wordt gevraagd wat hij of zij wilde, wat de andere kinderen fout hebben gedaan. Een stagiair of stafpedagoog wordt gevraagd het kind een ochtend te observeren om patronen op het spoor te komen. Ook worden de ouders om advies gevraagd. Als het patroon duidelijk wordt, kan vroeg worden ingegrepen. Bijvoorbeeld:

- › Als een kind moe is en dan bijt, helpen een rustig plekje te vinden.
- › Als het kind vaak wordt afgewezen en dan gaat slaan, kijken wat je daaraan kunt doen.
- › Als een kind geen andere middelen weet om macht uit te oefenen, kijken of je hem of haar acceptabele manieren kunt aanleren.

Jongens en meisjes

Hoe verschillend zijn jongens en meisjes als jong kind? Hebben ze een andere aanpak nodig? Bij kinderen jonger dan vier jaar worden geen grote verschillen tussen de seksen gevonden. Meisjes spelen iets vaker symbolisch spel; jongens houden iets meer van grof motorisch bewegingsspel. Maar tussen de meisjes en jongens onderling zijn grote verschillen. Veel meisjes houden evenveel van racen op fietsjes als jongens. En veel jongens zijn ook dol op verkleed en spelen met poppen. Vanaf drie jaar worden kinderen zich in toenemende mate bewust van sekserollen. Jongens gaan meer met jongens spelen en meisjes met meisjes. Ongetwijfeld bestaan er aangeboren verschillen tussen de seksen. Maar opvoeding speelt ook een grote rol. Voor de pedagogisch medewerkers is het volgende belangrijk:

- › Bewustwording van eigen beelden en vooroordelen. Als we een jongen met een politiepet zien, denken we 'een echte jongen'. Bij een meisje met politiepet, denken we niet 'een echt meisje'.
- › Ruimte voor verschillende soorten spel, waardoor alle kinderen, jongen of meisje, aan hun trekken komen.

Culturele verschillen en identiteit

Kinderen komen uit verschillende gezinnen. Hierdoor hebben ze thuis andere gewoontes, taal, waarden en normen geleerd. Enerzijds is de groep voor alle kinderen anders dan thuis, en passen alle kinderen zich aan. Anderzijds kan het verschil voor sommige kinderen moeilijker overbrugbaar zijn. Besef dat je bij een bepaalde sociale groep hoort, – katholiek, moslim, Surinamer, zwarte, witte – ontstaat in de regel pas rond het vierde jaar. Dan kunnen kinderen zich bewust worden 'anders' te zijn, omdat ze 'wit', 'Marokkaan' of 'arm' zijn. Pedagogisch medewerkers letten vooral op het volgende.

- › Alle kinderen zijn welkom. Dit blijkt uit de inrichting van de ruimte, vieringen en bejegening van kinderen en ouders.
- › Aandacht voor de rol van taalverschillen. Een kind kan lastig of dom lijken, omdat hij of zij niet begrijpt wat de pedagogisch medewerker zegt.
- › Aandacht voor verschil in waarden en normen. Bijvoorbeeld een kind dat tijdens een berisping de pedagogisch medewerker niet wil aankijken. De pedagogisch medewerker vindt dit heel brutaal. Terwijl het kind thuis geleerd heeft, dat in de ogen kijken van een volwassene het toppunt van brutaliteit is.
- › Aandacht voor de eigen vooroordelen en beelden over kinderen, ouders en collega's. Tijd en ruimte nemen om hierover met elkaar te praten.

FOTO: RUBEN KEESTRA

IK SCHEP HET ZAND WEL EVEN IN DE EMMER'

- › Pedagogisch medewerkers leren de kinderen om op een positieve manier om te gaan met deze verschillen en overeenkomsten. Verschillen en overeenkomsten tussen mensen (kinderen) zijn vanzelfsprekend.

KENNIS

Etnische verschillen en vooroordelen

Twee- en driejarigen van autochtone, Marokkaanse en Antilliaanse komaf hebben even veel botsingen en zijn even vaak agressief.

Toch denken ouders vaak in etnische verschillen. De meeste ouders denken dat de eigen etnische groep het beter doet dan de andere etnische groepen.

Bron: Singer, E. & Haan, D. de (2006)

Kinderen met beperkingen

Ook kinderen met beperkingen zijn welkom. Bijvoorbeeld kinderen die slecht zien, horen of problemen hebben met het bewegingsapparaat; of kinderen die extra zorg nodig hebben in verband met hun gezondheid zoals diabetes of allergieën. Pedagogisch medewerkers letten hierbij vooral op:

- › Extra faciliteiten, aanpassingen in inrichting of dagritme die nodig zijn. Soms kan een kind alleen geplaatst worden als er extra uren voor pedagogisch medewerkers beschikbaar zijn.
- › Extra aandacht voor het samenspel met andere kinderen. Sommige kinderen met een beperking hebben hierbij steun nodig als hun niveau van spel ver afwijkt van de andere kinderen.

EEN POSITIEF WIJ-GEVOEL.

Samenwerken met ouders

Ouders kiezen vaak voor een kindercentrum vanwege de sociale ontwikkeling van hun kind. Ze verwachten dat hun kind vriendjes maakt en sociale vaardigheden leert. Waarschijnlijk zijn ouders zich niet altijd bewust dat het kind in de groep ook bepaalde waarden en normen en gewoontes leert, die anders kunnen zijn dan thuis. Dat komt doordat voor de meeste mensen de eigen gewoontes en waarden zo vanzelfsprekend zijn. Pedagogisch medewerkers zullen daarom regelmatig met de ouders praten over het samen spelen en leven van de kinderen. Onderwerpen zijn:

- › Vriendjes en het sociale gedrag van het kind.
- › Overleg over 'probleemgedrag'. Wat zijn de zorgen van de pedagogisch medewerkers? Herkennen de ouders dit? Hoe komt het volgens de ouders? Waar denken de pedagogisch medewerkers aan? Wat kunnen de pedagogisch medewerkers doen? Wat kunnen de ouders doen?
- › Gevoelige onderwerpen zoals: elkaars lijf bekijken, bijten, aanpak van agressief gedrag.
- › Sociale en morele regels in de groep en thuis.
- › Bij niet-Nederlandstalige kinderen: problemen in samenspel die kunnen samenhangen met taalontwikkeling, wederzijds begrip.
- › Feesten en rituelen; manieren waarop vorm wordt gegeven aan sociale waarden en normen.

Observeren en plannen

Observeren van het sociale gedrag van de kinderen hoort tot de dagelijkse praktijk van pedagogisch medewerkers. Voortdurend zijn ze alert op het welbevinden van de kinderen. Kunnen ze ongestoord alleen spelen, spelen ze fijn samen? Hebben ze vaak ruzie en hoe te bemiddelen? Hoe kan een kind geholpen worden om vriendjes te maken? Wat te doen met een kind dat zijn of haar dag niet heeft en de groep stoort? Daarnaast gebruiken de pedagogisch medewerkers één of enkele malen per jaar observatielijsten om het (sociale) welbevinden van elk kind systematisch te observeren en vast te leggen. Bij observatie en planning kijken de pedagogisch medewerkers altijd op verscheidene niveaus:

- › Hoe is het persoonlijke contact tussen het kind en de pedagogisch medewerkers?
- › Hoe speelt het kind met andere kinderen in de groep? Heeft het vriendjes, speelt het graag alleen, is het teruggetrokken of agressief, is het een leider? Wat is de positie van een kind in de groep?

- Hoe is de sfeer in de hele groep? Is er een positief wij-gevoel? Wat werkt goed om positieve betrokkenheid van de kinderen op elkaar te stimuleren? Hoe is de samenwerking tussen de pedagogisch medewerkers onderling?

Meedenkgroep

Renske Tromp – *Werkbegeleider SKAR*

Wietske Couperus – *Trainer Kids2b*

Annemiek van Beurden – *Manager SKMN*

Mirjam Gevers Deynoot – *Onderzoeker UvA; Pedagoog Kinderrijk*

Joop Berding – *Onderwijsmanager Hogeschool Rotterdam*

Bram Orobio de Castro – *Hoogleraar UU*

Daan Brugman – *Hoogleraar UU*

Willem Koops – *Hoogleraar, decaan UU*

Verder lezen voor de praktijk

Keulen, A. van (2005). *Ik ben ik en jij bent jij*. Amsterdam: SWP.

Ligtvoet, P. (2002). *"Zijn dat wij". De waardevolle groep. Training voor groepsleiding kinderopvang Werkmap en instructievideo*. Amsterdam: SWP.

Nossent, S. & Vanderhaegen, O. (2003). *Werken met baby's in een groep*. Amsterdam: SWP.

Reijntjens, J. (2004). *Kinderen in de groep*. Amsterdam: SWP.

Singer, E. & Haan, D. de (2006). *Kijken, kijken, kijken. Over samenspelen, botsen en verzoenen bij jonge kinderen*. Amsterdam: SWP.

Vandenbroeck, M. & Boudry, C. (2008). *Spiegelkje, spiegelkje. Een werkboek voor de kinderopvang over identiteit en respect*. Amsterdam: SWP.

Samengevat

Al heel jong hebben kinderen met elkaar een sociaal leven, met leuke en minder plezierige kanten. Ze hebben plezier, dagen elkaar uit en kunnen elkaar ook storen. Ze leren met elkaar en met steun van de pedagogisch medewerkers basale sociale vaardigheden.

VEILIGHEID EN WELZIJN

Pedagogisch medewerkers zijn het veilige baken in het leven van de kinderen. Ze zijn de basis waaruit kinderen elkaar ontmoeten, samen spelen en leren samen leven. Een vertrouwde en positieve relatie met alle kinderen is essentieel.

LEREN EN ONTWIKKELEN

- › Doelen en competenties:
  - › **KIJK, IK MAG ER ZIJN** (emotionele competenties): positief zelfbesef; erbij horen; nemen van initiatief; uiten van emoties; een stem hebben.
  - › **KIJK, WE KUNNEN HET SAMEN** (sociale competenties): sociale vaardigheden voor samenspelen; bijdragen.
  - › **KIJK, IK BEN EEN LIEF, GOED KIND** (morele competenties): morele en sociale regels kennen en toepassen; goede manieren; verzoenen; goede manieren.
- › Steunen en stimuleren:
  - › Voorwaarden scheppen: inrichting van de ruimte zodat de kinderen elkaar niet hinderen; dagritme waarin kinderen hun energie goed kwijt kunnen; observeren wat er tussen de kinderen gebeurt; onderkennen van positieve en negatieve invloeden van kinderen op elkaar.
  - › Aansluiten bij spontane leren: manier van contact maken door aanraken en lachjes; imiteren, rituelen, spelvormen, kijken, praten en geluidjes maken.
  - › Kansen zien en grijpen: bij de lunch, tijdens het verkleden voor naar buiten gaan; bij bewegingspel, bij fantasiespel, tijdens een conflict.
  - › Kansen creëren: kinderen laten helpen met tafel dekken of elkaar troosten; rituelen, verstopspelletjes, zingen, dansen.
  - › Stimulerende communicatie: verwoorden van emoties, uitleggen, bemiddelen bij conflicten, aanwijzingen geven, regels verwoorden.
- › Belangrijke sociale vaardigheden die jonge kinderen leren:
  - › Zichzelf begrijpelijk maken met gebaren en woorden; elkaar begrijpen.
  - › Imiteren en bijdragen aan imitatiespelen.
  - › Fantasie- en rollenspel.
  - › Zelfbesef in relatie tot andere kinderen; eigen wil en initiatieven nemen.
  - › Uiten van emoties en emotie-energie kwijtraken op acceptabele manier.
  - › Doelgericht handelen en vasthoudendheid. Bij peuters zien we de eerste vormen van doelgericht handelen volgens een plan en samenspelen.
  - › Oplossen van conflicten en leren van sociale en morele regels.
  - › Een stem krijgen in de groep en bijdragen aan het geheel.
- › **DIVERSITEIT.** Aandacht voor kwetsbare (drukke, stille, agressieve) kinderen en negatieve spiralen in de groep. Bij peuters ontstaat de voorkeur voor kinderen van de eigen sekse en een besef van etnische of sociale identiteit. Kinderen met beperkingen hebben vaak extra steun nodig om een aantrekkelijk speelkameraadje te zijn.
- › **SAMENWERKEN MET DE OUDERS.** Uitwisseling en overleg over de eigen kinderen en pedagogisch regels, waarden en normen in de groep. Pedagogisch medewerkers gaan respectvol om met verschillen tussen ouders.

Taal en communicatie

Thomas: 'Kijk eens ik heb iets gemaakt, zie wat ik heb gemaakt! Dit is een supersnelle band. Dit is een vliegtuig.' Pedagogisch medewerker: 'Supersnelle band. Kijk! Thomas heeft een vliegtuig gemaakt. Moeten jullie allemaal even kijken. Laat maar aan iedereen even zien, Thomas. Laat maar aan iedereen zien. Moet je zo even omhoog houden dat iedereen het kan zien. Een vliegtuig. Heeft Thomas gemaakt. Zie je David? Heeft Thomas gemaakt.'

De kern

De communicatie tussen pedagogisch medewerkers en kinderen vormt het hart van de pedagogiek in kindercentra. Het delen van emoties en ervaringen, contact maken, kinderen uitdagen en helpen hun weg te vinden. De kern van dit hoofdstuk gaat over leren communiceren met taal. Jonge kinderen communiceren met hun hele

lichaam. Maar taal wordt al snel een steeds belangrijker communicatiemiddel. Taal wordt wel beschouwd als gereedschap: zoals een kind met een schepje in de zandbak beter kan graven, zo kan het met taal een betere voorstelling maken van de wereld. Taal prikkelt de verbeelding: door een hoopje zand een taartje te noemen, kunnen kinderen een verhaaltje bedenken. Taal biedt mogelijkheden om emoties te begrijpen en zelfs te sturen; door emoties te benoemen kan het kind leren om er greep op te krijgen. Taal is nodig om op de basisschool de leerstof te begrijpen. Taal geeft houvast om de wereld te verkennen: door de taal leren kinderen betekenis te geven en na te denken. De pedagogisch medewerker kan met taal een hele wereld openen en delen met de kinderen. In de kern gaat dit hoofdstuk over het leren van kinderen om zichzelf in taal uit te drukken: **LUISTER, IK KAN HET ZELF ZEGGEN**. Het kind leert te zeggen wat het voelt: **KIJK, IK MAG ER ZIJN**. Hij of zij leert woorden voor

FOTO: RUBEN KEESTRA

ervaringen: **KIJK, IK VOEL, DENK EN ONTDEK**. Het kind leert communiceren: **KIJK, WE KUNNEN HET SAMEN**.

Belangrijke ontwikkelingen van baby tot kleuter

Er zijn grote verschillen in het tempo van de taalontwikkeling. Sommige kinderen beginnen al met acht maanden met een eerste woordje, in extreme gevallen kan het voorkomen dat kinderen pas vlak voor hun derde jaar echt gaan praten. Als kinderen zich traag ontwikkelen,

KENNIS

Mijlpalen

Baby (0-18 maanden)

- › Leert klanken en intonatiepatronen van de taal van de omgeving
- › Vocaal spel
- › Neemt zelf initiatief in uitwisselen van beurten
- › Ontdekt dat taal betekenis heeft
- › Eerste begrip van woorden
- › Rond eerste verjaardag: eerste woorden

Dreumes (18-30 maanden)

- › Uitbreiding van woordenschat
- › Vanaf 18 maanden tweewoordzinnen, daarna uitbreiding

Peuter (30-48 maanden)

- › Groei woordenschat naar 1000-3000 woorden
- › Gebruik voorzetsels
- › Groei zinslengte naar drie/vier/vijfwordzinnen,
- › Vanaf drie jaar begin gebruik samengestelde zinnen
- › Verbuigingen van zelfstandig naamwoord (meervoud, verkleinwoord)
- › Vervoegingen van het werkwoord
- › Vraagwoorden (waar/waarom?)
- › Interesse voor rijmpjes
- › Taal in rollen- en fantasiespel

hoeft er niets aan de hand te zijn. Sommigen stoppen hun energie eerst in de motoriek voordat ze met de taal aan de gang gaan. Late praters kunnen hun achterstand inhalen in het laatste jaar op het kindercentrum als ze voldoende taalaanbod krijgen. Maar de pedagogisch medewerker is er wel extra alert op als kinderen zich traag ontwikkelen.

Baby's

Voordat kinderen gaan praten, is de taalontwikkeling al in volle gang. Bij een goed werkend gehoor en sensitieve ouders leren baby's het volgende.

- › Klanken en intonatiepatronen van de taal van de omgeving. Vanaf zes weken luisteren baby's al selectief naar spraakgeluiden en ze verblijden hun omgeving met een sociale glimlach. In een ontspannen toestand, bijvoorbeeld bij het voeden, produceren ze hun eerste klinkerachtige geluiden *eu-eu-eu, a-a-a*.
- › Vocaal spel. Later komt er wat meer variatie in hun klanken, komen er medeklinkers bij *uh euwhee, ere ere, sjsjsj, riiii* en ontstaat *vocaal spel*. Het zijn eerst willekeurige klanken, maar met een half jaar beginnen baby's met het leren van losse klanken van de moedertaal (of eventueel moedertalen). Veel kinderen brabbelen, dat wil zeggen dat ze groepjes klanken maken met een herhaling van dezelfde of bijna dezelfde vorm: *baba, egega, agage*. Als kinderen met twee of meer talen opgroeien, splitsten de klanksystemen zich al vroeg op.
- › Zelf initiatief nemen in uitwisselen van beurten. Vanaf drie à vier maanden gaan baby's meedoen met het beurt nemen in een 'gesprekje' met hun ouders en pedagogisch medewerkers. In het begin neemt de pedagogisch medewerker het initiatief, en met zeven à acht maanden gaan baby's dat doelbewust zelf doen. In dat contact gaat het vaak om **SPEELPRATEN**, waarbij het taalgebruik vooral een affectieve betekenis heeft: de uiting van een fijn gevoel van samen zijn. Dialoge tijdens het baden: Hanneke (elf maanden): *ei, ook, eioom, eieium, taa-taa*, Pedagogisch medewerker: *taa-taa*, Hanneke: *ei, nei-nei, mmmee, taate, mm*, Pedagogisch medewerker: *niet drinken si*, Hanneke: *ei*, Pedagogisch medewerker: *eik si*, Hanneke: *ai*, Pedagogisch medewerker: *niet drinken sé*.
- › Ontdekken dat taal betekenis heeft. Aan het eind van het eerste jaar ontdekken baby's dat de klanken betekenis hebben, dat de mensen in hun omgeving iets bedoelen als ze praten.
- › Rond eerste verjaardag: eerste woorden. Vanaf acht

GESPREK TUSSEN PEDAGOGISCH MEDEWERKER EN BABY

maanden kunnen de eerste woordjes verschijnen. De meeste kinderen hebben met veertien maanden het stadium van hun eerste woordje bereikt. Daarmee uit-ten ze hun gevoelens en wat ze willen *kaa!* (kaas), en ook gaan ze informatie geven over waar ze aan denken: *eda* (kijk daar).

Dreumesen

- › Uitbreiding van de woordenschat. Er is een groot verschil tussen begrip en zelf produceren van woorden: in een onderzoek naar de woordenschat bij 16 maanden bleek er een verschil te zijn tussen 250 woorden begrijpen en tien woorden zelf produceren! Soms verloopt de groei van de woordenschat geleidelijk. Maar ook komt een 'woordenschatexplosie' voor: een plotse-linge snelle groei van het aantal woorden.
- › Vanaf 18 maanden tweewoordzinnnetjes: *broek Kaa, vies broek, vies broek Kaa* zegt Katelijin over de vieze lui-er van Karel. Dat zijn de eerste zinnnetjes. Ze lijken vaak op telegramstijl zonder functiewoorden als lidwoorden (*de, het*) of voorzetsels (*op, in*). Er komen weinig werkwoorden in voor, en als ze voorkomen is het een heel werkwoord, zonder vervoeging: *stoel pakken*.
- › Verbuigingen. Rond het tweede jaar verschijnen bij veel kinderen de eerste verbuigingen van een woord, zoals het meervoud *haren, schoenen*, verkleinwoordjes *mama haartje wassen onder does*, en vervoegingen van het werkwoord *poep gedaan*.

Peuters

- › Groei woordenschat naar 1000-3000 woorden rond vier jaar. Tussen twee jaar en twee-eneenhalf jaar gebruiken kinderen tussen de 50 en 600 woorden. Hun eerste woorden gaan over mensen en dieren, gebruiksvoorwerpen, speelgoed, eten en drinken en dagelijkse activiteiten. Daarna verwerven ze nieuwe woorden voor die onderwerpen. Zo gebruikte David vanaf 1 jaar eerst de woorden *fles* en *meme* (een eigen woord voor eten), daarna kwamen er in dat jaar woorden bij als *banaan, kaas, ei, appels drinken, eten en proeven* – totaal 38 woorden. Vanaf twee tot drie jaar leerde hij er nog 51 bij, zoals *aardbei, kip, cake, spaghetti, chocola*, en ook de woorden *ontbijt, avondeten en picknick*. Het komt vaak voor dat peuters het woord niet kennen voor een bepaald onderwerp. Ze gebruiken dan *dit* en *die*, en *ding*. Maar ze vinden ook zelf nieuwe woorden uit: *regenspuit* (fontein), de melk *spottert* (geluid van melk in een glas gieten), een *sphorhond*

(hond met een lange, lage lichaamsbouw), *winterstok* (fietspomp waar wind uit komt).

- › Tweektaligheid. Kinderen die vanaf het begin met twee talen opgroeien, kunnen, als ze een nieuw woord in de ene taal leren, dat woord soms gebruiken als ze in de andere taal praten: *De poes at de balik op* (*balik* is Turks voor *vis*). Dat komt vooral voor als ze in die verschillende talen met een verschillende omgeving te maken hebben: thuis is er bijvoorbeeld geen vingerverf.
- › Zinslengte. Deze groeit naar drie-, vier- en vijfwoordzinnen.
- › Grammatica. Kinderen imiteren in het begin vaak de goede vorm, bijvoorbeeld *auto's*. Dan lijkt het of ze al ver zijn in hun taalontwikkeling. Maar het gebruik van de 'foutieve' vormen, zoals *voets* en *autoë*, of *jij hebt geschrikt van mij* en *mama, jij hebt mij geen kus ge-goofd* is pas echt het teken dat ze met de regels van de taal aan het werk zijn. Sommige 'fouten' blijven kinderen nog een lange tijd maken, zoals de vervoeging van het werkwoord *d'r net eette ik* (Laura, 4 1/2 jaar), en de

FOTO: RUBEN KEESTRA

DE EERSTE WOORDEN GAAN VAAK OVER DIEREN

weglating van het lidwoord *Vind jij ook huis mooi?* (Niek, 3 1/2 jaar) of het gebruik van het 'verkeerde' lidwoord *Klaar is de eten!* (Sara, 3 jaar).

- › Uitwisselen van informatie. Daar hebben jonge kinderen nog moeite mee. In gesprekjes springt een kind soms opeens over naar een ander onderwerp: Vraag: *Dit is de gymzaal toch?* Jordi (4 jaar): *Ja. Waar woon jij?* Vaak gebruiken ze woordjes als *dit, hij, daar* of namen van kinderen terwijl de ander niet weet wat of wie daarmee wordt bedoeld. Ze kunnen nog niet goed inschatten welke informatie de ander nodig heeft. Zelf vertellen over een gebeurtenis is vaak nog moeilijk voor twee- en driejarigen. Maar samen met de pedagogisch medewerker, die vragen stelt, kan een kind praten over een ervaring. Tegen de tijd dat kinderen naar de basisschool gaan, lukt het vaker om zelf een gebeurtenis in twee of drie opeenvolgende zinnen te vertellen.
- › Rijmpjes, fantasiëspel en waaromvragen. Kinderen genieten van het gebruik van woorden en klanken. Ze maken zelf rijmpjes van zinwoorden en genieten ook van rijmpjes die ze van de pedagogisch medewerker leren. Taal gaat ook een belangrijke rol spelen in fantasiëspel en in de communicatie met de pedagogisch medewerker.

Op alle niveaus van de taal – klanken, woordenschat, zinsbouw en verbuigingen en vervoegingen – zijn kinderen in kindercentra volop bezig. Voor die ontwikkeling is een goede taalomgeving essentieel. Uit onderzoek naar taalaanbod blijkt dat er grote verschillen kunnen zijn in taalverwerving van kinderen. Dat komt onder andere door verschillen in de hoeveelheid en de kwaliteit van de interacties van ouders en pedagogisch medewerkers met de kinderen.

Veiligheid en welbevinden

Sensitieve responsiviteit

Baby's, dreumesen en peuters communiceren op twee manieren: met hun lichaam – non-verbaal – en door te praten. Een veilige omgeving betekent allereerst dat de pedagogisch medewerker beide talen spreekt. Begrijpen wat een kind wil zeggen, begint met verkennen waar de aandacht van het kind naar uitgaat en welke emotie daaraan is verbonden.

De **DIDACTIEK VAN DE DRIE V'S** is een zinvolle methodiek voor het scheppen van veiligheid, ook in de taal:

- › **VERKENNEN**: De pedagogisch medewerker kijkt goed

waar het kind mee bezig is, ook naar het non-verbale gedrag. Bijvoorbeeld als een kind in de zandbak speelt, wat doet het met het zand?

- › **VERBINDEN**: Dan speelt de pedagogisch medewerker in op de belangstelling en verbindt haar taal aan de activiteit van het kind. "Ben je een taart aan het bakken? Ben je hem mooi aan het versieren?" Hij of zij biedt taal aan op basis van gemeenschappelijke aandacht. Dan leert ieder kind het meeste.
- › **VERRIJKEN**: De pedagogisch medewerker kan de spontane belangstelling verwoorden en uitbreiden, maar ze moet ook proberen de belangstelling van de kinderen te wekken door zelf zaken spannend en interessant te maken. Bijvoorbeeld, als de taart klaar is: "Wie ga je de taart geven? Voor wie is ie?"

Persoonlijk contact met de pedagogisch medewerker is voor alle kinderen belangrijk. De taal maakt het mogelijk om te checken of je het goed hebt gezien: *Ben je boos? Wil je verven?*

Ondersteunen van relaties tussen de kinderen

Voor kinderen die nieuw in de groep zijn, is het belangrijk dat de pedagogisch medewerker dichtbij is. Als de pedagogisch medewerker dichtbij is zal het contact in de taal ook dichterbij zijn. Tijdens activiteiten in een grotere groep – het fruithapje, de maaltijden – is het goed voor het kind om naast de pedagogisch medewerker te zitten. De pedagogisch medewerker ondersteunt nieuwe kinderen die nog weinig kunnen praten extra in hun contact met de anderen. Hij of zij kan een kind bijvoorbeeld bij de hand nemen en meedoen met spel met anderen waarin het zonder taal te gebruiken mee kan spelen: de bouwhoek, puzzels of kleien. Deze plekken kunnen voor kinderen in het begin veilige haventjes zijn waar ze mee kunnen doen en tegelijk de kunst van de taal kunnen afkijken. Ook kan de pedagogisch medewerker ervoor zorgen dat een ander kind zich bekommert om de nieuweling. Hij of zij kan zo'n eerste 'vriendje' uitleggen dat ze het kind ook met de taal moet helpen. De oudere kinderen blijken dan in staat om zich in hun taal aan te passen en veel te herhalen. Tiffany praat bijvoorbeeld met Therry over schelpen: *Oké, moet je deze ruiken. oké? Die ruikt niet hè? Ha! Die ruikt niet. Die ruikt niet.* Therry lacht. Tiffany: *Hoor je de zee? Hoor je de zee? Hoor je 't? Oh, deze klinkt hard. Deze kan je horen. Hoor je het? Wacht, kom. Kom. Wil je 't horen? Kijk, luister. Hoor je de zee?*

In de kindercentra is het Nederlands over het algemeen de voertaal. Voor kinderen die het Nederlands niet spreken, kan een groep overweldigend zijn. Ze kunnen het Nederlands ervaren als 'een lawine van woorden'. Zo probeerde Takahiro, een Japans jongetje van tweeënhalf jaar, de eerste drie maanden zich zo veel mogelijk af te sluiten voor contact. Buiten fietste hij het liefst alleen op zijn driewielertje, zo ver mogelijk van de andere kinderen vandaan. Wanneer in het kinderdagverblijf is ook wanneer aan de taal van het kindercentrum. De pedagogisch medewerker moet zich realiseren dat het kind in het begin nog niet zal praten. Voor zelf praten is bij veel kinderen vertrouwen in de anderen nodig. We komen later nog terug op steun van pedagogisch medewerkers bij tweedetaalverwerving.

Leren en ontwikkelen

Doelen en competenties

De belangrijkste doelen en competenties op het gebied van de taalontwikkeling zijn:

LUISTER, IK KAN HET ZELF ZEGGEN (taalvaardigheden).

Kinderen begrijpen taal en kunnen het zelf gebruiken voor allerlei doelen. In de volgende paragraaf wordt hiervan een overzicht gegeven. Maar de vorm, het *hoe*, is vaak nog niet perfect.

Met de doelen waarvoor kinderen taal gebruiken zijn verschillende competentiegebieden verbonden:

KIJK, IK MAG ER ZIJN. Als een kind kan verwoorden wat het voelt, wil, doet en als het lukt om anderen naar hem of haar te laten luisteren.

KIJK, IK VOEL, DENK EN ONTDEK. Kinderen leren emoties verwoorden en de dingen om hen heen. Ze leren te vertellen wat ze zien, denken en ontdekken.

KIJK, WE DOEN HET SAMEN. Taal en communicatie gaat altijd over samen leven en elkaar begrijpen.

Waar jonge kinderen taal voor kunnen gebruiken

Hier volgt een overzicht waar kinderen rond vier jaar hun taal voor kunnen gebruiken.

- › **Emoties.** Kinderen kunnen emoties verwoorden die te maken hebben met positieve en negatieve gevoelens. Belangrijke woorden voor positieve gevoelens zijn: *blij, aardig, fijn, leuk, lief, gelukkig, gek, rustig*. Over negatieve gevoelens kunnen kinderen praten met woorden als *bang, eng, boos, vies, erg, moe, jammer, verdrietig, huilen*.

- › **Bewegen in de ruimte.** Ze kunnen praten met voorzetsels als *in, op, voor, achter, onder, door*, woorden als *benen, boven* en handlingswoorden als *rennen, glijden, klimmen, hangen, liggen, rollen, springen, vangen* enzovoort.
- › **Zintuiglijke ervaringen.** Ze kunnen verwoorden wat ze in hun omgeving zien, horen, ruiken en voelen. Ze begrijpen woorden voor eigenschappen als *groot, klein, dik, dun, laag en hoog*; hoeveelheid *heleboel, allemaal, alles, beetje, weinig, veel*, kleuren, vormen *rond*, gevoelservaringen *warm, koud, hard, zacht, vies, lekker*, waardering *mooi, goed* enzovoort.
- › **Concrete wereld om hen heen.** Ze kunnen de concrete wereld om zich heen benoemen. Ze hebben woorden voor hun lichaam, voor zaken die te maken hebben met eten en drinken, kleding, binnen en buiten, thuis en het kindercentrum.
- › **Aanduiden van de tijd.** Vanaf ongeveer tweeënhalf jaar vormen kinderen zich voorstellingen buiten het hier-en-nu. Ze leren woorden voor tijd: *altijd, nooit, even, eens, een keertje, dadelijk, nu, straks*, en *middag, avond, gisteren, morgen*, volgorde *eerst, dan*, of met woorden voor mogelijkheid *misschien* of waarheid *waar, echt*.
- › **Meer abstracte woorden.** Vanaf tweeënhalf jaar verwerven ze ook meer abstracte woorden: *speelgoed, boodschappen, feest*, woorden voor wat zich in hun hoofd afspeelt *denken, weten, geloven, begrijpen, vergeten* of idee en woorden van boeken, zoals *koning, monster, kabouter*.

'BEN JE VERDRIETIG OMDAT MAMA WEG IS GEGAAN?'

- › **Denken en redeneren.** Kinderen kunnen taal gebruiken om:
  - › Informatieve vragen te stellen *Wat is er met Noortje?* En anderen te informeren: *mama is ziek* en iets uit te leggen: *hij lag op de grond*. Yassine: *zij doet mij zo* (met handgebaar).
  - › Vergelijkingen te maken: *mijnes is langer*.
  - › Te argumenteren: een reden geven zoals in *ik had eerst, ik mag ook hier zitten*, en in: Cas (drie jaar): *Waar wil je naar toe?* Vera (bijna vier jaar): *naar Duitsland*. Cas: *Dat is veel te*

ster vertellen over een gebeurtenis die ze hebben meegemaakt.

- › Kinderen kunnen conflicten oplossen met behulp van taal. Ze kunnen vragen stellen *Mag ik ook strijken dan?*, een alternatief object aanbieden *Hier, krijg deze*, en een compromis proberen te sluiten door bijvoorbeeld om-de-beurt voor te stellen *Eerst ikke strijken, dan jij okee?* of te delen *Is allebei*.
- › **Morele regels.** Kinderen kunnen eenvoudige morele regels verwoorden: *je mag niet slaan, iedereen mag in het huisje*.
- › **Creativiteit en beeldende expressie:**

- › Kinderen hebben plezier in taalspel: imiteren van de ander, spelen met nonsenswoorden – Bob: *Grote blief-fie*, Cas: *Grote Blief-fie*, rijmpjes met beginklanken – Bart: *bink, bik, pik, pink* en eindklanken – Maria: *overall rommel-grommel*. Ze hebben plezier in zelf taal maken en kunnen hiermee een gevoel van 'samen' creëren met een ander kind. Soms hebben ze al gevoel voor hun eigen creativiteit – Cas (drie jaar): *Mama, ik heb gerijgd. Ik ben een rijger!*
- › Kinderen maken met taal een fantasiespel. Bijvoorbeeld praten met een blokje tegen het oor als mobieltje.
- › Kinderen kunnen praten over hun tekeningen of maaksels. *Ik maak een streep. Ik maak een blauwe streep. Ik maak een punt, punt, punt*. Anderen kunnen een gesprekje voeren over hun gevoelens of hun voorstellingen bij het tekenen.

'HOP, IN DE MAND'. BIJ VEEL RITUELEN HOORT TAAL

ver. Vera: *Maar je kan me eerst met de fiets en dan naar de vliegtuigveld rijden*.

- › Relaties te leggen; *omdat jij kapot maakt, maar ik wil ook dat, want ik ben een liedje aan het zingen*.
- › Grappen te maken: imitaties en klankgrapjes *puzzel vuzzel*, woordgrapjes en nonsenswoordjes en zinnestjes Nina (bijna drie jaar): *Wil je wat veeda?* Elisabeth (bijna drie jaar) lacht: *Wil je wat geeda?* Nina (lacht): *Wil je wat geeda?* Elisabeth (lacht): *Wil je wat veeda?*
- › **Sociale communicatie:**
  - › Kinderen kunnen in een gesprekje het initiatief nemen in de beurtwisseling. Ze kunnen luisteren naar wat een ander zegt en daarop ingaan.
  - › Kinderen kunnen hun wensen en gevoelens uiten met lichaamstaal en door te praten. Ze kunnen het gedrag van anderen beïnvloeden. Ze kunnen uitleg geven over eigen gedrag.
  - › Kinderen kunnen met ondersteuning van de leid-

Steunen en stimuleren

Kinderen zijn zelf, onbewust, heel actief om hun taalontwikkeling vooruit te helpen. Het brein van baby's werkt op volle toeren. Baby's oefenen eerst flink met de klanken: *a:ge, ke; egega, aga:ge, en aba, be, awa; mababewebababa*. Later gaan ze ze combineren *bekembekembekemrrrr*, en variëren *ewbabumeke, bebaka, awa... Ze organiseren zo zelf wat ze als taal aangeboden krijgen in patronen die steeds meer op taal gaan lijken. Maar taal-aanbod dat specifiek gericht is op de kinderen, is wel essentieel. Met weinig taalaanbod krijg je weinig taalontwikkeling. Er zijn grote verschillen in taalverwerving die samenhangen met dat taalaanbod. Over het algemeen blijken ouders met een hoge opleiding een veel gevarieerder aanbod te bieden dan ouders met een lage opleiding. Ze gebruiken meer verschillende woorden en meer*

woorden die niet vaak voorkomen. Kinderen die thuis een andere taal geleerd hebben, beginnen op het kindercentrum met een fikse achterstand met de verwerving van de Nederlandse taal. Gevarieerd taalaanbod op het kindercentrum, met veel aandacht voor individuele kinderen, is dus essentieel. Maar het uitgangspunt is dat het aanbod aansluit bij het actieve leren van het kind zelf. Aansluiten betekent: **INTER**actief met taal!

Aansluiten bij het actieve lerende kind

In het onderwijs zijn leerkrachten vaak geneigd vooral zelf aan het woord te zijn in een gesprekje als ze een kind iets willen leren. In plaats van dialoog is er dan sprake van een lesje. Pedagogisch medewerkers in kindercentra zijn minder op leren gericht. Maar de kinderen zijn weer jonger, en praten vaak minder. Ook in het kindercentrum zijn pedagogisch medewerkers geneigd om vragen te stellen en zelf het antwoord te geven voor het kind! Maar de tijd nemen om kinderen zelf iets onder woorden te laten brengen is heel belangrijk. Dat is een stimulans voor taalproductie. Uit onderzoek blijkt dat ruimte voor kinderen voor eigen taalproductie en open vragen van de pedagogisch medewerker een positieve invloed heeft op de latere verwerving van taal en geletterdheid op school.

Kansen zien en grijpen

Kinderen leren taal door ervaringen te delen en te praten in alledaagse situaties. Ieder contact tussen pedagogisch medewerker en kind is een taalleersituatie. De pedagogisch medewerkers zien de kansen in alledaagse omgang.

- › **De verzorg-leersituaties.** Met baby's is taalaanbod vooral een zaak van kansen grijpen. Taal gebruiken maakt van een verzorgactiviteit een verzorg-**LEER**activiteit. Voorwaarde is dat de pedagogisch medewerker praat over waar de aandacht van het kind is. Ze kan praten over de dingen die ze doet – luiers verschonen, aankleden – en ze kan praten over waar het kind naar kijkt. Het praten gaat vaak samen met niet-talig gedrag: handen uitsteken en zeggen *Ga je mee?*, een vies gezicht bij *Wat een vieze luiers*. Ze kan van het verzorgen ook een taalspel maken: het benoemen van delen van het babylijfje: *Waar is je neus? Daar is je neus! en D'r komt een muisje aangelopen en die is recht in je nekje gekropen*. Hetzelfde geldt voor de dreumesen en peuters. Bij het afscheid nemen: *Kijk daar loopt mama. Zullen we zwaaien?* De pedagogisch medewerker kan korte gesprekjes voeren over ervaringen waarin ze meer kinderen betreft. *Weet je wie ik gisteren bij de su-*

permarkt zag? Leanne! Weet je nog, Leanne? Leanne: Ja! Pedagogisch medewerker: *Wie gaat er nog meer met mama boodschappen doen?* Zo ontstaat een gesprekje over wat ze kopen en over lievelingseten.

- › **De wereld van gevoelens.** Het leven van jonge kinderen is vol emoties. Er is voortdurend aanleiding om daarover te praten. Kinderen zijn trots op hun mooie schoenen. Ze zijn gevallen en hebben bloed. Ze zijn boos want ze mogen niet meedoen. Praten met kinderen over hun *gevoelens* en die van andere kinderen blijkt ertoe te leiden dat kinderen die emoties ook beter leren snappen. De woorden die ze in die gesprekjes leren (*boos, verdrietig, blij, bang* enzovoort), maken ze niet alleen bewust van hun eigen gevoelens en verlangens, maar ook van die van anderen.
- › **Conflictjes tussen kinderen** zullen vaak aanleiding zijn voor dit soort gesprekjes. Ook hier geldt dat pedagogisch medewerkers kinderen de ruimte moeten geven om hun conflicten zelf op te lossen.
- › **De wereld van de dingen** biedt heel veel kansen. De andere kinderen en speelmaterialen bieden veel mogelijkheden voor praten. Tamara vertelt dat ze nieuwe schoenen heeft. Daar zitten hartjes op. Het zijn sandalen. Dat is aanleiding voor de pedagogisch medewerker om met alle kinderen hun schoenen te bekijken en samen de kenmerken te benoemen: open schoenen zoals sandalen, dichte schoenen, witte en bruine schoenen, schoenen met klittenband, een gesp, veters, een drukkertje, een rits, letters op de zool.
- › **Wij-gevoel.** Taal kan het groepsgevoel tussen kinderen en met de pedagogisch medewerker uitdrukken. Een naam voor de groep, 'onze' *juf heet Loubna*, een versje voor het eten, een optocht met zijn allen voor de jarige met een lied – er komt taal aan te pas die het groepsgevoel kan versterken. Belangrijke regels voor de groep: **JE MAG ELKAAR NIET PIJN DOEN, HANDEN VASTHOUDEN ALS WE NAAR BUITEN GAAN, ALLEMAAL HELPEN MET OPRUIJEN** zijn allemaal talige middelen om kinderen te laten ervaren dat **SAMEN** belangrijk is. *Samen, wij, ons, allemaal, iedereen, erbij, gezellig*, het zijn belangrijke woorden in een groep.

Kansen creëren

Gesprekjes over een nieuwe speelgoedauto of een wondje op je vinger ontstaan vaak spontaan. De pedagogisch medewerkers kunnen echter ook taalactiviteiten plannen en kansen creëren. Kansen creëren is vooral het aanbrengen van structuur. Speel-leersituaties zijn daarvoor heel geschikt.

- › Met baby's kan de pedagogisch medewerker activiteiten bedenken die hun zintuigen prikkelen. Materialen laten voelen, bijvoorbeeld een zacht speeltje, een koud lepelkje, een nat washandje, en erover praten. Iets verstopten en samen zoeken. Een liedje zingen.
- › Bij het inrichten van de ruimte kan de pedagogisch medewerker voorbereiden welke woorden ze inzet in het spel met de kinderen. Ze kan zo gericht werken aan uitbreiden van de woordenschat. Welke woorden bij welke hoeken? Welke woorden bij welke materialen? Welke woorden in de kring? Belangrijk is dat ze een goede selectie maakt. Een woordenlijstje is een handig hulpmiddel. Vanaf het moment dat een baby belangstelling krijgt voor de wereld van de dingen om zich heen, kan de pedagogisch medewerker nadenken over wat ze aanbiedt.
- › Met de kinderen versjes opzeggen of liedjes zingen met gebaren.
- › Meedoen of helpen met constructiespel met Duplo of puzzelen en fantasiespel biedt goede momenten om te praten. Bij fantasiespel kan ze bijvoorbeeld vanaf de zijlijn suggesties geven, zoals bij het dokterspel, als Pedram de zieke onderzoekt: *Moet ie misschien een prikje?* Pedram zoekt in zijn dokterskoffer: *Oh, ik heb geen prikje.* Pedagogisch medewerker: *Heb je geen prikje?* Ze zoekt mee, haalt een pillenpotje uit de koffer en

geeft die aan Pedram. *Oké, misschien moet ie een pilletje. Ga maar een pilletje geven.* Maar ze kan ook een rol op zich nemen, bijvoorbeeld als zieke: *Dokter ik ben zo ziek.* Fatima heeft de stethoscoop uit de dokterskoffer gepakt. De pedagogisch medewerker zegt: *Dan moet je maar luisteren, dokter, of mijn hart goed is.* Ze helpt Fatima met de stethoscoop: *Dan moet je die zo doen.* Ze doet oorstukken van de stethoscoop in Fatima's oor. *En dan moet je hem zo hier doen, ze zet het luisterdeel op haar borst. Hoort u wat dokter?*

De basis van meedoen met spel is goed kijken naar waar de kinderen mee bezig zijn of waar ze belangstelling voor (kunnen) hebben – de drie V's: verkennen waar het kind mee bezig is, verbinden en verrijken.

Stimulerende communicatie

Als de pedagogisch medewerkers zich bewust zijn dat ze kansen kunnen grijpen en creëren, kunnen ze ook hun eigen taal bewust gebruiken. Ze kunnen verschillende soorten taal gebruiken om de begeleiding af te stemmen op het niveau van de kinderen.

We onderscheiden vier soorten van praten.

- › **Speelpraten** is spel met taal, met de klanken, woordjes, korte zinnestelsels. Bij speelpraten gaan taal én non-verbale communicatie – oogcontact, aanraken, imitatie, mimiek en gebaren – gelijk op. Bijvoorbeeld. Baby: *Taa-taa.* Pedagogisch medewerker: *Taa-taa.* Baby: *Ei, nei-nei;* enzovoort. Speelpraten is vooral plezier. Speelpraten is niet alleen goed voor de emotionele band met het kind. Het is ook goed voor de taalontwikkeling zelf: voor de klankontwikkeling, voor de verwerking van intonatiepatronen van de taal en voor het leren van de regels voor beurtwisseling.
- › **Doenpraten** is verwoorden van de handelingen van het kind: *Pak je zelf de fles?* Doenpraten is taal, waarbij de pedagogisch medewerker woorden geeft aan de ervaringen van het kind op het moment van dingen doen. *En nu nog een hapje nemen, Gaan we de beer pakken of Je kan ook samenspelen met Suzanne hè? Als Suzanne nou eerst het balletje erin doet. Doe jij maar eerst het balletje erin. Nu mag Wim het balletje. Geef hem maar.* Alle activiteiten van jonge kinderen zijn een bron voor doenpraten; de vaste routines van verzorging en maaltijden, maar ook alle speelactiviteiten bieden volop gelegenheid om met elkaar te praten.
- › **Denkpraten** is praten over waar je aan kunt denken: over een gebeurtenis die heeft plaatsgevonden of nog

FOTO: RUBEN KEESTRA

OM DE BEURT KIEZEN UIT DE LIEDJESMAND:
IK KIES ZAGEN, ZAGEN

moet plaatsvinden, over gevoelens of gedachten. Doenpraten stuurt het handelen, denkpraten stuurt het denken. Denkpraten is vragen stellen: Ennes heeft een spin in een potje meegenomen. De pedagogisch medewerker vraagt: *Waar zou de spin het liefste wonen?* Pedram is gevallen met de step. *Kapot* roept hij. *Waar is ie kapot?* vraagt de pedagogisch medewerker. *Hoe kun je hem nou maken?* De kinderen hebben stoeltjes achter elkaar gezet, Zequel draait aan een stuur. *Waar gaan jullie naar toe?* vraagt de pedagogisch medewerker. Denkpraten is ook praten over gedachten van andere kinderen. *Ik denk niet dat David dat leuk vindt. Of wel?* Na hun tweede verjaardag zijn ze daar steeds beter toe in staat. Pedagogisch medewerkers kunnen dus al vroeg met kinderen denkpraten. Ze zijn er niet gauw te jong voor als het dicht bij hun ervaring staat.

Extra stimuleren

- › **Steunpraten.** Voor kinderen met een vertraagd taalbegrip of voor wie het Nederlands de tweede taal is, is er nog een ander soort taalgebruik van belang: **STEUNPRATEN**. Steunpraten is praten met extra ondersteuning van de taal. De dubbele, driedubbele of vierdubbele aandacht die deze kinderen nodig hebben, klinkt door in de omschrijving van de methodiek:
  - » Het principe van 'verdubbel de boodschap': gebruik naast de taal ook non-verbale communicatie (wijzen, gebaren, mimiek). Het bewust en uitdrukkelijk gebruik van lichaamstaal – mimiek, gebaren, houding – ondersteunt, verdubbelt, de talige boodschap.
  - » De **DRIE x DRIE** aanpak: zorg voor veel herhaling. Introduceer de woorden, herhaal ze drie keer en laat die reeks van drie minstens drie keer op een dag terugkomen.
  - » De **VIER**takt: de vier stappen van een woord:
    - › Maak een goede selectie van woorden, denk na over de samenhang van de woorden die je bij een activiteit aanbiedt, introduceer de woorden. bijvoorbeeld in de huishoek: *het bord, het mes, de vork, de lepel, eten, opscheppen*. Selecteer woorden waar kinderen direct iets aan hebben.
    - › Verduidelijk de betekenis met concrete voorwerpen of het voordoen van handelingen; gebruik de woorden samen met de andere woorden uit hetzelfde betekenisdomein, zodat het contrast in betekenis duidelijk wordt.

'ZO, IK DOE ER VOOR JOU LEKKER SMEERKAAS OP'
(DOENPRATEN)

Zorg dat voorwerpen en handelingen zijn ingebed in natuurlijke spelsituaties.

- › Herhalen en oefenen; zeg het woord vaak in dezelfde situatie, laat het woord terugkomen in een andere situatie (bijvoorbeeld eerst concrete voorwerpen, dan een boekje, een puzzel, een plaat). Biedt het woord vaak aan en laat een kind na verloop van tijd het woord nazeggen. Maak ruimte voor individuele aandacht of spel in een klein groepje.
- › Controleer of een kind het woord begrijpt of gebruikt. Geef bijvoorbeeld een opdrachtje *Pak jij het bord? Mag ik de suiker?*

Verdubbelen, drie keer, vier keer: het maakt duidelijk dat niet-Nederlandstalige kinderen of kinderen met een vertraagde taalontwikkeling extra steun nodig hebben.

'SAMIR, WIL JE OOK EEN KOEKJE?'
(VERBAAL EN NON-VERBAAL)

Krompraten en onverstaanbaarheid

Tegelijk met de woorden leren de kinderen de grammatica: alle regels voor verbuigingen, vervoegingen en de zinsbouw die met die woorden zijn verbonden. Geen enkele opvoeder zal bewust aandacht besteden aan de grammatica. Het taalleermechanisme van kinderen zorgt ervoor dat ze die regels zelf ontdekken. Maar de pedagogisch medewerker kan wel alert zijn op grammaticaal goed taalgebruik. Een eerste vereiste is dat ze zelf gewoon Nederlands spreekt en geen 'kromme zinnen'. Daarnaast is er een aantal strategieën dat kinderen helpt in het ontdekken van de regels:

FOTO: RUBEN KEESTRA

'HÉ KIJK EENS, WAT DOET IE NOU?'

- › In de goede vorm herhalen van een 'ongrammaticale' vorm van het kind (expansie): *Ik heb een kusje gegeven.* Pedagogisch medewerker: *Heb je een kusje gegeven? Dat is lief.* Kind: *Die bolletjes Jana hè?* Pedagogisch medewerker: *Ja, die bolletjes zijn van Jana.* Niek: *Hier rijdt trein.* Volwassene: *Daar rijdt de trein.*
- › Navragen: Kind: *Dat klep gaat ombeneden.* Volwassene: *Hè? Niek: Klep gaat ombeneden.* Volwassene: *Gaat de klep naar beneden?* Niek: *Dat is ook weg ... garage brengt.* Volwassene: *Hè? Niek: Dat is weg ... garage breng.* Volwassene: *Nee ik weet niet wat je zegt.* Niek: *Dat is weg garage breng.* Volwassene: *Naar de garage gebracht?* Niek: *Ja.*

Het kenmerk van deze twee strategieën is dat er even pas op de plaats wordt gemaakt, voordat het gesprekje verder gaat. Een derde strategie is:

- › Doorpraten met aanbod van de goede structuur (uitbreiding): Volwassene: *Wat doet Steven nu?* Maarten: *De suiker.* Volwassene: *De suiker in het kopje.* Maarten: *Waswas wassewassewasse.* Volwassene: *Uw buikske ook wassen hè?* Maarten: *De buik wassewasse.* Volwassene: *En uw teentjes?* Maarten: *Wassewasse [wrijft over zijn benen].* Volwassene: *Nee dat zijn uw beentjes, teentjes.*

Ontluikende geletterdheid

'Geletterd' zijn betekent kunnen lezen en schrijven. Jonge kinderen kunnen al ontdekken wat lezen en schrijven is. Ze begrijpen dat boeken illustraties én geschreven tekst bevatten, en dat de tekst iets zegt over het plaatje. Ze zien letters en sommigen begrijpen dat het tekens zijn met een betekenis. Die ontdekking wordt ontluikende geletterdheid genoemd. Daarvoor is een omgeving nodig die kinderen uitlokt tot die ontdekking. De ontwikkeling van ontluikende geletterdheid op jonge leeftijd is belangrijk voor schoolsucces later. Pedagogisch medewerkers kunnen ontluikende geletterdheid stimuleren door voorlezen, aanbod van logo's, pictogrammen en geschreven tekst en door mee te doen met symbolisch spel.

Voorlezen

Door de taal van boeken leren kinderen veel nieuwe woorden voor zaken die ze in hun dagelijkse leven niet vaak tegenkomen. Kinderen komen bijvoorbeeld een olifant vaker in een boekje tegen dan in het echt. Maar ook is het zo dat het praten met kinderen over hun ervaring buiten het hier-en-nu, over hun voorstellingen en gevoelens, bijdraagt aan het latere leren lezen. In die gesprekjes met de pedagogisch medewerker leren ze nieuwe woorden: een grote woordenschat is heel belangrijk als ze zelf teksten moeten (leren) lezen. Maar het belangrijkste is dat kinderen al vroeg plezier beleven aan boeken. Dat plezier houdt in: herkennen van eigen emoties en ervaringen, beleven van nieuwe ervaringen, ontdekken van andere werelden.

Pedagogisch medewerkers kunnen veel doen om kinderen de wereld van geschreven tekst te laten ontdekken:

- › Hoe jonger kinderen zijn, hoe belangrijker de zintuiglijke ervaring. Voor baby's zijn er de aai-, voel- en knisperboekjes. Het is de kennismaking met het gevoel dat er met een boekje iets te beleven valt.

- Voor dreumesen vormen de illustraties de belangrijkste component. Ze begrijpen het 'verhaal' achter het plaatje, en leren geleidelijk dat het verhaal in opeenvolgende bladzijden wordt verteld. Langzamerhand leren kinderen iets over 'leesconventies', hoe een boekje wordt gelezen. De afbeelding op de voorkant zegt iets over wat er in het boek staat. Het verhaal verloopt van de eerste naar de laatste bladzijde.
- Peuters kunnen ontdekken dat de geschreven tekst er toe doet. Ze krijgen oog voor de vorm van geschreven taal: letters. Ze ontdekken dat je (in het Nederlands) van links naar rechts leest.
- Herhalen van dezelfde verhalen en boekjes. Voorlezen is in het kindercentrum dagelijkse kost. Voor de ontwikkeling van de woordenschat leren kinderen het meest van het herhalen. Dat sluit goed aan bij de behoeften van de kinderen zelf. Een boekje kan drie of vier keer per week gelezen worden en dan nóg hebben kinderen er geen genoeg van.
- Een boek verbinden met andere activiteiten: een vertel-tafel of vertelkoffer met voorwerpen (personen, dieren, objecten) uit het boek, bewegingsactiviteiten, luisterspelletjes, verwerking in tekenen of kleuren, tekeningen op een 'boekenmuur' bieden heel goede mogelijkheden voor herhaling en verdieping.

Er is veel onderzoek naar voorlezen gedaan. De bevindingen daarvan zijn verwerkt in de programma's voor voor-schoolse vorming en educatie (VVE-programma's). Daarin staan suggesties voor het werken aan de woordenschat (lijstjes met kernwoorden, verwerkingsactiviteiten) en voor interactief voorlezen. Bij interactief voorlezen betreft de pedagogisch medewerker de kinderen echt bij het verhaal. Ze praat met ze over de illustraties, stelt vragen over eigen ervaringen, praat vooraf en na het lezen over het verhaal. Daardoor geeft ze kinderen veel ruimte om zich het verhaal eigen te maken.

Kennismaken met geschreven tekst en pictogrammen

De ontluikende geletterdheid wordt ook gestimuleerd door aandacht voor het schrijven en lezen zelf.

- Namen van de kinderen bij de kapstok en op stoeltjes. Namen en foto's van de aan- of aanwezige kinderen op het presentiebord. Namen op een tekening of ander werkje. Praten over de geschreven namen.
- Praten over tekeningen en erbij schrijven wat een kind vertelt. Zo helpt ze kinderen oog voor hebben voor de geschreven vorm, voor de klanknamen van 'hun' let-

PRAKTIJK

Herhalen, herhalen = plezier!

Voor kinderen waar thuis geen leescultuur is, is nog meer herhaling belangrijk én plezierig. Een boekje kan twee of drie weken achter elkaar in de belangstelling staan. Zowel de herkenning als het nieuwe geven veel genoeg.

ters, voor betekenis verbonden met letters en tekst.

- Pictogrammen – tekens of plaatjes van een boek, een puzzel, het logo van Duplo of Lego – bij de kasten, op borden met de dagen van de week.

Driejarigen kunnen al zelf de eerste schrijfstappen zetten. Zo hielp Amankwa, een Ghanese jongetje, een observerende onderzoekster door op haar schrijfblok met verschillende teken-tjes alle namen van de kinderen van de groep te noteren. Sommige kinderen lezen zelf al een boekje door, al bladerend, hardop het verhaal te vertellen.

Fantasiespel

Fantasie- of rollenspel is ook bevorderlijk voor de ontwikkeling van geletterdheid. Rollenspel en (voor)lezen

ZO KUN JE 'LEZEN' WAT ER IN DE SPEELGOEDBAKKEN ZIT

van een verhaal hebben met elkaar gemeen dat het kind meegaat in een symbolische werkelijkheid. Het kind leeft een werkelijkheid die wordt opgeroepen door gebaren, plaatjes en woorden.

De kern van (voor)lezen en schrijven is, dat kinderen betekenis aan een geschreven tekst verlenen. Ze richten zich op de betekenis van de tekst: de tekst is een wer-

FOTO: RUBEN KEESTRA

'WIL JE EEN KOPJE KOFFIE? PAS OP, HIJ IS HEET!'

kelijkheid op zichzelf. Bij rollenspel doen ze dat ook. Ten eerste gaat het daarbij om de vaardigheid tot **REPRESENTEREN**: een voorstelling van iets maken. Een blokje tegen je oor kan een mobieltje zijn, en vanuit die **VOORSTELLING** kun je gaan bellen. De verbeelding schept een werkelijkheid op zichzelf. Ten tweede gaat het om een 'tekst', een verhaal met een begin en een eind. Met een dokterstas speel je het verhaal van de dokter die het zieke kind beter maakt. In gezamenlijk rollenspel praten kinderen over hun voorstelling – over de rollen, de spullen, de plaats, de handeling. Zo praten ze over hun eigen tekst.

Diversiteit

Verschillen in tempo

Grote individuele verschillen tussen kinderen in tempo van de taalontwikkeling zijn normaal. Maar een laag tempo kan ook duiden op een problematische ontwikkeling. Als kinderen vaak last hebben van oorontsteking, of als hun gehoor niet goed is, kan er sprake zijn van een vertraagde ontwikkeling. Ook is er een kleine groep kinderen bij wie sprake is van spraak- of taalontwikkelingsstoornissen. Als pedagogisch medewerkers de indruk hebben dat een kind hen niet begrijpt op een niveau dat voor zijn of haar leeftijd verwacht kan worden, doen ze er goed aan extra te observeren en opdrachtjes te bedenken om taalbegrip te checken. Ze bespreken dit met de ouders en vragen naar hun ervaringen thuis. Op basis daarvan kunnen de ouders gestimuleerd worden om eventueel actie te ondernemen voor nader onderzoek door deskundigen van een Jeugdgezondheidscentrum of Centrum voor Jeugd en Gezin.

Hoe vroeger een vertraging of een stoornis wordt ontdekt, hoe beter kinderen met hun taalproblemen kunnen worden geholpen.

Verschillen in stijl

Er kunnen ook verschillen zijn die te maken hebben met de **STIJL** van kinderen. Er zijn kinderen die heel systematisch te werk gaan. Klank voor klank ontdekken ze het klanksysteem, vanaf het begin spreken ze woordjes duidelijk uit, ze zijn gericht op het benoemen van dingen in de omgeving, en geleidelijk aan gaan ze verbuigingen en vervoegingen gebruiken. Hun ontwikkeling loopt van eenwoordzin naar tweewoordzin naar driewoordzin. Andere kinderen doen het liefst alles tegelijk, zijn expressief en vooral gericht op sociaal contact. Ze imiteren de intonatie van zinnen, gebruiken woorden zonder ze echt goed uit te kunnen spreken. In hun zinnen komen 'dummies' voor, dat wil zeggen geïmiteerde klanken zonder enige betekenis. Ze gebruiken een verbuiging of vervoeging de ene keer goed en de andere keer fout. Ze praten veel en zijn vaak moeilijk te verstaan. Tussen deze twee groepen in zijn er ook kinderen die iets van de ene en van de andere stijl combineren. De mijlpalen die in de literatuur over taalontwikkeling voorkomen, gaan over de eerste groep. Verschillen tussen kinderen door **STIJL** van taal verwerven leiden op den duur niet tot problemen. Maar als heel extraverte kinderen zeer moeilijk te verstaan zijn, kan het goed

zijn om advies te vragen bij een Jeugdgezondheidscentrum of Centrum voor Jeugd en Gezin. Daar kan men ouders adviseren om bijvoorbeeld een logopedist te raadplegen.

Meertaligheid

Meertaligheid kan een verrijking zijn voor de ontwikkeling. Als kinderen vanaf de babytijd voldoende aanbod in beide talen krijgen, groeien ze tweetalig op. Wanneer dat niet het geval is, wordt de taal waarin ze het meest communiceren de dominante taal.

Als kinderen thuis een andere taal spreken, is het belangrijk **EXTRA** aandacht te besteden aan het Nederlands. Dat is belangrijk voor de basisschool. Vaak wordt gedacht dat deze kinderen vanzelf en spelenderwijs het Nederlands leren. Dat klopt voor een deel. Ze leren het wel spelenderwijs, maar niet voldoende om later op school goed mee te kunnen komen. Pedagogisch medewerkers kunnen vooral de uitbreiding van de woordenschat in allerlei activiteiten ondersteunen. Een van-huis-uit Nederlandstalig kind begrijpt aan het begin van groep 1 van de basisschool gemiddeld 3000 woorden. Een anderstalig kind dat bij binnenkomst op het kindercentrum op tweejarige leeftijd nog geen Nederlands kent zou, om 3000 woorden te halen, 38 nieuwe woorden per week moeten leren begrijpen! Dat is, met vijf dagen kinderopvang, bijna acht woorden per dag.

Non-verbale communicatie en steunpraten

Kinderen die nog niet veel praten, slaan vaak wel taal-aanbod op. Hun taalbegrip loopt vaak vooruit op de eigen productie. Dat geldt ook voor kinderen die in het kindercentrum voor het eerst in aanraking komen met het Nederlands. Vaak wordt gesproken van de **STILLE PERIODE** als kinderen in het begin nog niet praten. Beter is het om te spreken van een **NON-VERBALE PERIODE**: de meeste kinderen proberen wél te communiceren. Dat doen ze bijvoorbeeld met hun gezichtsuitdrukking, gebaren of aanraken. Met hun lichaamstaal kunnen ze om aandacht of hulp vragen, protesteren en zelfs grapjes maken, bijvoorbeeld in imitatie spel met andere kinderen. Bij kinderen die zelf nog weinig praten, is het essentieel om goed te kijken naar hun non-verbale gedrag. Een belangrijke methodiek voor deze groep kinderen is het steunpraten en werken met de drie V's – Verkennen, Verbinden, Verrijken, die we eerder hebben besproken.

Taalbeleid in het kindercentrum

In veel kindercentra komen kinderen die thuis een andere taal dan het Nederlands spreken. Het landelijke beleid is

erop gericht dat het Nederlands de 'voertaal' is in het kindercentrum. Maar er zijn uitzonderingen voor het Fries en streektaalen.

Er zijn verschillende mogelijkheden voor taalbeleid in het kindercentrum.

- › Er wordt alleen Nederlands gesproken. Het doel is allereerst de kinderen gereedschap te geven om met anderen in de Nederlandse samenleving te kunnen communiceren. Daarnaast is een belangrijk doel de kinderen een stevige basis te geven voor de basis-

PRAKTIJK

Meespelen en verrijken

De pedagogisch medewerker neemt de tweejarige Amin mee naar de huishoek. Samen met twee andere kinderen die al wat meer Nederlands spreken, gaan ze thee drinken. Ze begeleiden hun handelingen met taal. De pedagogisch medewerker zegt: 'Amin, ook een kopje thee? Waiel, ook een kopje thee? Moet je er ook nog een beetje suiker in? Wat is dat? Is dat melk? Ik pak nog even een lepeltje. Wil jij roeren? Een beetje suiker erin?'

FOTO: RUBEN KEESTRA

INSPELEN OP ELK KIND

school. Als onderdeel van dit beleid kan het centrum kiezen om de thuistalen van de kinderen een plek te geven bij **RITUELEN EN SPECIALE ACTIVITEITEN** voor de hele groep. Bijvoorbeeld een kinderliedje of 'smakelijk eten' in de moedertaal van het kind. Het doel is vooral gericht op de culturele identiteit: zo ervaart een kind herkenning van de cultuur van thuis.

- ▶ Als in het kindercentrum een pedagogisch medewerker aanwezig is die de thuistaal van de kinderen spreekt, maakt de wet het "in specifieke omstandigheden" mogelijk dat een meertalige pedagogisch medewerker de **THUIS-TAAL** gebruikt. Bijvoorbeeld in de **EERSTE PERIODE VAN HET KIND OP HET CENTRUM** kan dat een goede keuze zijn. Het beleid is daarbij gericht op een geleidelijke overgang naar het Nederlands in het contact met het kind. Het doel is dan het scheppen van een veilige omgeving.
- ▶ In een omgeving waarin een andere taal dan het Nederlands een belangrijke rol speelt zoals in Friesland, zijn er mogelijkheden voor een tweetalig beleid. Het beleid kan dan een keuze maken voor de **STRATEGIE ÉÉN PERSOON – ÉÉN TAAL**. Daarbij spreekt de meertalige pedagogisch medewerker consequent Fries met het kind en de andere pedagogisch medewerker Nederlands. Het doel is het stimuleren van een tweetalige ontwikkeling.

PRAKTIJK

Tweetalig beleid in Friesland

Op Europees niveau zijn afspraken gemaakt over de bevordering en bescherming van minderheidstalen. In Friesland wordt de tweetalige situatie actief ondersteund door Bestuursafspraken tussen het Rijk en de Provincie Fryslân. Het beleid in Friesland is erop gericht dat in de kinderopvang en op school alle kinderen zich voorbereiden op het functioneren in een tweetalige Fries-Nederlandse samenleving. Kindercentra kunnen ondersteuning krijgen bij het ontwikkelen van goed taalbeleid.

De Wet kinderopvang schrijft voor: *'In een kindercentrum wordt de Nederlandse taal als voertaal gebruikt. Daar waar naast de Nederlandse taal, de Friese taal of een streektaal in levend gebruik is, kan de Friese taal of de streektaal mede als voertaal worden gebruikt'*

(Artikel 55, lid 1).

Samenwerken met ouders

Het is belangrijk om contact met de ouders te hebben over de taalontwikkeling. Hoe kijken zij tegen de taalontwikkeling van hun kind aan? Welke ideeën hebben ze over de manier van praten met hun kind? Praten ze met hun baby? Lezen ze voor? Hebben ze tips of vragen over de taal van hun kind? Welke taal of talen spreken ze met hun kind? De pedagogisch medewerkers kunnen vertellen over wat hun opvalt, over het klankspel van de baby in zijn bedje, over boekjes die de pedagogisch medewerkers lezen en spelletjes die ze doen. Het is vooral ook plezierig om ervaringen uit te wisselen over de vorderingen van hun kind – de ontdekking van het eerste woordje, het eerste zinnetje, het woord dat het kind verzonnen heeft, wat het kind vandaag zei ..

Pedagogisch medewerkers kunnen op verschillende manieren voor de ouders concreet maken wat ze observeren aan de taalontwikkeling. In een plakboek van het kind, en kindlogboekje, een gezinsportfolio of op speciale 'eerste woorden' kaartjes kunnen ze aantekenen wat hun in een bepaalde periode opvalt. Belangrijk is om dat **PRECIES** op te schrijven, niet *gaat vooruit* of *heeft nog moeite met de taal, maar gebruikt tweewoordzinnen zoals 'koek eten', of is slecht verstaanbaar, zegt bij het lezen van een boekje 'haa in e koo' (er zit een haas in de kool)'* weg is e haa' (*weg is de haas*).

Voor het contact over de taalontwikkeling is het belangrijk dat pedagogisch medewerkers duidelijk voor ogen staat in welke rol ze de ouders aanspreken. In de rol van:

- ▶ De ouders als klant: welke verwachtingen hebben ze?
- ▶ De ouders als partner: hoe zien ze het samenspel tussen thuis en in het kindercentrum?
- ▶ De ouders als cliënt: hebben ze behoefte aan ondersteuning bij vragen over de taalontwikkeling, over tweetalige ontwikkeling?

Signaleren van een traag tempo

In gesprekken met ouders worden eventuele zorgen geuit en wordt samen besproken wat er aan de hand kan zijn. Het is mogelijk dat kinderen in het kindercentrum stiller en meer teruggetrokken zijn dan thuis en daarom minder praten. Wat zijn de bevindingen op het consultatiebureau? Een pedagogisch medewerker kan goed signaleren, maar heeft geen opleiding gehad om te diagnosticeren. Bij grote organisaties werken soms pedagogen die daartoe wel gekwalificeerd zijn. Anders moet samen met de ouders extern advies gezocht worden.

Meertaligheid

Kinderen zijn het meest gebaat bij een evenwichtige tweetalige ontwikkeling. Daarbij hoort een positieve houding van de pedagogisch medewerkers tegenover meertaligheid.

In het eerste contact met de ouders is uitwisseling over eventuele meertaligheid belangrijk. Spreken ouders een andere taal met het kind dan Nederlands? Welke taal praten broertjes en zusjes onderling? Spreken beide ouders dezelfde taal met het kind? Dit geeft de pedagogisch medewerkers inzicht in de mogelijke beperkte beheersing van het Nederlands en de ontwikkeling in de andere taal. Sommige ondersteuningsorganisaties (zoals Partoer, CMO-Fryslân) hebben voor deze gesprekken 'taalkaarten'. Als de instelling de mogelijkheden voor tweetalige ondersteuning heeft, zoals in Friesland, is het van belang om na te gaan of de ouders een uitgesproken mening hebben over de ondersteuning van het Fries. Of hechten ze er juist aan dat het kind op het dagverblijf Nederlands leert?

Taalstimulering

Een laatste aandachtspunt heeft betrekking op de ouders in de rol van cliënt: is er behoefte aan ondersteuning van ouders bij taalstimulering? Vooral in het kader van de Voor- en vroegschoolse Educatie (VVE), maar ook in algemene projecten (zoals het Tomkeproject in Friesland) zijn er initiatieven om ouders te informeren. Veel ouders hebben in hun eigen opvoeding niet meegekregen dat ze een belangrijke rol spelen in de taalontwikkeling. Kindercentra kunnen, met gebruikmaking van bestaande (VVE) programma's of methodieken, beleid maken om ouders vertrouwd te maken met het idee dat ze speciaal aandacht geven aan de taal. Uitwisseling door middel van een logboekje met anekdotes, uitspraken, eigenaardigheden in het taalgebruik van het kind biedt goede gespreksstof. Soms is zo'n boekje zeer behulpzaam bij het begrijpen van wat een kind bedoelt: zo kon het verschijnsel 'schoen zetten' met Sinterklaas voor ouders in Amsterdam Zuid-oost met een bevolking die overwegend niet-Nederlands is, worden opgehelderd ...; *tata* was niet de tweede vader, maar de Poolse variant van een driejarige jongen voor *papa* en echt dezelfde man; en *condor* is dat beest uit de dierentuin waar het kind vaak kwam.

Naast de taalontwikkeling kan voorlezen een belangrijk gespreksonderwerp zijn. Als er in gezinnen geen leescultuur is, kan een kindercentrum ervoor kiezen aandacht te besteden aan het belang van voorlezen. Dat kan bij het

brengen of halen door ouders te wijzen op een boekje dat de pedagogisch medewerker met een kind leest of door te vertellen over de verteltafel. Speciale ouderbijeenkomsten zijn ook een geschikt middel om ouders te informeren.

Observeren en plannen

Taal gebruikt een pedagogisch medewerker de hele dag door. Een algemene houding van luisteren naar kinderen, ingaan op hun belangstelling en praten bij de activiteiten is een goede basis. Maar wel is het belangrijk dat pedagogisch medewerkers regelmatig stilstaan bij individuele kinderen en hun activiteitenaanbod en taalgebruik. Op

PRAKTIJK

Welkom in vele talen

Een mooie manier om respect uit te drukken voor diversiteit is de welcomszon. Bij de ingang kunnen pedagogisch medewerkers een zon ophangen met op de stralen het woord Welkom in verschillende talen. De ouders kunnen vertellen welk woord zij daarvoor in hun taal gebruiken.

grond hiervan kan een planning gemaakt worden voor het begeleiden van individuele kinderen en het activiteiten- en taalaanbod in de groep en subgroepen. Begeleiden van de taalontwikkeling moet een **DOELBEWUSTE** activiteit zijn in het kindercentrum.

Er bestaan verschillende volg- en observatiesystemen. Sommige kindercentra werken met lijstjes die de pedagogisch medewerkers én de ouders invullen en die besproken worden in het contact met de ouders. Pedagogisch medewerkers in kindercentra die in het kader van de Voor- en Vroegschoolse Educatie met kinderen met programma's werken, gebruiken vaak observatie-instrumenten van het programma dat ze volgen.

Voor de taalontwikkeling is het belangrijk om meer systematiek aan te brengen in de observatie, en om aan die observatie ook plannen te verbinden voor specifieke activiteiten. Voor de verdere ontwikkeling van kinderen, vooral ook voor hun ontwikkeling later op school, kan een vroege onderkenning van een trage of problematische taalontwikkeling problemen voorkomen of verlichten.

Ook voor kinderen die een normale ontwikkeling door-
maken, is het goed om regelmatig na te gaan hoe ze zich
ontwikkelen. Taalontwikkeling is bovendien een dankbaar
onderwerp voor observatie: het levert vaak regelrechte
poëzie: *spiegelpapier* (zilverpapier), *portemeneer* (porte-
monnee), *het heeft gewit* (gesneeuwd), *onze auto is veel
jawaaierder* (maakt meer lawaai).

Meedenkgroep

Bianca Bijlsma – *Adviseur Partoer CMO Fryslân*

Irene Staal – *Pedagoog SKE*

Lucie de Jong – *Lucie de Jong Training en Advies*

Agnieszka Kaszuba – *Quadrant Kinderopvang*

Janneke Corvers – *Expertisecentrum Nederlands*

Heleen Versteegen – *Sardes*

Sytske de Boer – *Medewerker SFBO*

Marieke Elsinga – *Medewerker SFBO*

Verder lezen voor de praktijk

Kompier, R. & Wagenaar, E. (1997). *Handboek Taalbeleid*.
Utrecht: SWP.

Observatie, gericht op gesprekje's, met vragen over eigen
aanpak pedagogisch medewerker:

Damhuis, R., Blauw, A. de & Brandenburg, N. (2004).
*Combilist, een instrument voor taalontwikkeling via
interactie*. Nijmegen: Expertisecentrum Nederlands.

Quintus Bosz, L. & Bacchini, S. (2007). *Taallijn aanvulling
NT2. Werken met beginnende tweedetaalverwervers*.
Utrecht: Sardes. www.detaallijn.nl

Schaerlakens, A.M. (2008). *De taalontwikkeling van het
kind*. Groningen: Noordhoff Uitgevers.

Stoep, J. & Elsäcker, W. van (2005). *Peuters Interactief met
Taal*. De Taallijn VVE: Taalstimulering voor jonge kinde-
ren. Utrecht: Sardes; Expertisecentrum Nederlands.
www.detaallijn.nl

*Tomke-project, in Frysk lêsbefoederingsprojekt foar de
jongste bern* (vanaf 1996). www.tomke.nl

Verhallen, M. & Nulft, D. van den (2004). *Met woorden in
de weer*. Bussum: Coutinho.

In alle programma;s voor voor- en vroegschoolse educatie
neemt het stimuleren en observeren van taalontwikkeling
een belangrijke plaats in. Zie de lijst *Praktijkinformatie en
trainingen*.

Websites

www.leesgoedplus.nl

www.leesplein.nl

www.bereslim.nl (met het project *Levende boeken*)

www.omroep.nl/zappelin/site_new

www.boekenpretfantasia.nl (over voorlezen)

www.meertalen.bibliotheek.nl

www.pinkelotje.nl/kinderliedjes.html

www.kindentaal.nl (observatie-vragenlijst taal)

Samengevat

De communicatie tussen pedagogisch medewerkers en kinderen vormt het hart van de pedagogiek in kindercentra. Jonge kinderen communiceren met hun hele lichaam. Maar taal wordt al snel een steeds belangrijker communicatiemiddel.

VEILIGHEID EN WELZIJN

- › Sensitieve responsiviteit. Baby's, dreumesen en peuters communiceren op twee manieren: met hun lichaam – non-verbaal – en door te praten. Een veilige omgeving betekent dat pedagogisch medewerkers beide talen spreken. Ze verbinden concrete ervaringen met taal.
- › Ondersteunen van relaties tussen de kinderen. De pedagogisch medewerker geeft extra steun aan nieuwe kinderen die nog weinig kunnen praten in hun contact met de anderen. Voor kinderen die het Nederlands niet spreken kan een groep overweldigend zijn. Ze kunnen het Nederlands ervaren als 'een lawine van woorden'.

LEREN EN ONTWIKKELEN

- › Doelen en competenties:
  - » **LUISTER, IK KAN HET ZELF ZEGGEN** (taalvaardigheden). Kinderen begrijpen taal en kunnen zelf taal gebruiken voor allerlei doelen. Maar de vorm, het **HOE**, is vaak nog niet perfect.
  - » **KIJK, IK MAG ER ZIJN** (emotionele competenties) Als een kind kan verwoorden wat het voelt, wil, doet en als het lukt om anderen naar hem of haar te laten luisteren.
  - » **KIJK, WE DOEN HET SAMEN** (sociale competenties).
  - » **KIJK, IK VOEL, DENK EN ONTDEK** (cognitieve competenties). Kinderen leren de eerste vier jaar taal gebruiken voor het verwoorden van emoties, zintuiglijke ervaringen, de ruimte, concrete dingen, aanduidingen van de tijd, denken en redeneren, morele regels, sociale communicatie, creativiteit.
- › Steunen en stimuleren:
  - » Aansluiten bij het spontane actieve praten en leren van kinderen. Kinderen ontdekken zelf patronen in klanken en organiseren zelf zo hun leren van taal. Maar ze hebben ook een goed taalaanbod nodig.
  - » Kansen zien en grijpen in alledaagse situaties:

verzorg-leersituaties en speel-leersituaties.

- » Kansen creëren. Door aanbieden van verhalen en materialen om over te praten. Bijvoorbeeld bewust kiezen voor materiaal in hoeken voor het bewuste gebruik van bepaalde woorden. Kinderen moeten nieuwe woorden vaak horen. Dus herhalen pedagogisch medewerkers nieuwe woorden vaak.
- » Stimulerende communicatie:
  - Speelpraten, spelen met klanken en woorden.
  - Doenpraten, verwoorden wat kinderen doen.
  - Denkpraten, verwoorden wat kinderen ervaren, voelen en denken.
  - Steunpraten, steunen van tweede taalverwervers en kinderen met vertraagde taalontwikkeling door de methode van 'vierdubbele aandacht'.
- › Ontluikende geletterdheid:
  - » Voorlezen, vertrouwd maken met verhalen en geschreven tekst.
  - » Kennismaken met geschreven tekst en plaatjes, vertrouwd maken met verbeelding van de concrete werkelijkheid.
  - » Fantasiespel, vertrouwd maken met zelf een verhaal of ervaring uitbeelden in woorden en gebaren.
- › **DIVERSITEIT**. Kinderen verschillen zeer in tempo van taalontwikkeling. De meeste kinderen kunnen meer talen tegelijk leren. Maar dat vraagt wel een zorgvuldige pedagogische aanpak. Bij kinderen met een niet-Nederlandstalige thuistaal wordt extra ondersteuning gegeven. Het kindercentrum heeft een taalbeleid ontwikkeld.
- › **SAMENWERKEN MET OUDERS**.
  - » Overleg na signalering van een traag tempo.
  - » Overleg over meertaligheid en beleid van het kindercentrum.
  - » Taalstimulering en oudereducatie en -voorlichting vanuit het kindercentrum.

Natuur en fysieke omgeving

'Kleine Niels, dertien maanden oud, blakend, bloot en blij, kroop over het natte zand van het prachtige strand bij Kunduchi. Hij bewoog zich waar het land net geen zee en de zee nog net geen land was: daar waar de uitgeleefde golven zich moe tegen de glooiing opsleepten en zuchtend weer terug vloeiden of in het zand wegzakten. Telkens als dit gebeurde, verschenen er overal om hem heen kleine gaatjes in het zand, waaruit luchtbelletjes opborrelden. Dit waren sterke aandachttrekkertjes en Niels, met intense concentratie, pookte zijn mollige vingertjes in gaatje na gaatje, totdat een nieuwe golf ze allemaal uitveegde en weer nieuwe maakte.' (Jos Elstgeest, 1996)

De kern

Wie omgaat met jonge kinderen kan zulke verhalen vertellen. Over kinderen op het strand, in het bos, in een tuin. En binnen spelend met de magneetjes van het treintje en ander spel materiaal. In de kern gaat dit hoofdstuk over de relatie van het kind met de natuur. Over het ontwikkelen van een vertrouwensrelatie met de natuur, over veiligheid, het leren kennen van risico's en over plezier in ervaren en ontdekken. Het gaat over het spontane leren van jonge kinderen door lijfelijke en zintuiglijke ontmoetingen en 'erop afgaan': **KIJK, IK VOEL, DENK EN ONTDEK!**

Belangrijke ontwikkelingen van baby tot kleuter

Baby's en dreumesen

Jonge kinderen worden geboren met een nieuwsgierigheid naar levende en niet-levende dingen. Bij de jongste kinderen uit zich dat vooral in aandacht voor en plezier in zintuiglijke ervaringen. In hoofdstuk 16 'Bewegen en zintuiglijk ervaren' is dat al beschreven.

Het gaat om het voelen van de wind langs hun gezicht; van stukjes schors, bladeren, steen of gras; van een kriebelend lieveheersbeestje in de hand; van de zon en schaduwkoelte op de huid. Het gaat om het ruiken van bloemen, kruiden of water. En om het ervaren van ruimte: grote ruimte, nauwe ruimten (doorkruipen!), onder, boven, voor, achter, open en dicht (met en zonder dak).

PRAKTIJK**Denken door doen**

Jonge kinderen denken door te doen. Op een mooie zomerdag zit Djuna (twee jaar) in een badje. Ze kijkt aandachtig hoe de andere kinderen met hun handen op het water slaan en spetteren. Dan gaat ze imiteren. Klap op het water – spetters; klap – spetters; klap – spetters. Djuna onderzoekt het effect van haar handelen op water. Wat volwassenen in hun hoofd doen – nadenken over iets – doet Djuna door te doen en ervaren.

FOTO: RUBEN KEESTRA

IK DURF OP DE TRACTOR.

PRAKTIJK**Niels op onderzoek**

Kindercentrum Noorderborch heeft in de kast met buitenspeelgoed potloepjes staan. Niels (3) neemt bij het naar buiten gaan een schepje en een potloepje mee. In de tuin schept hij aarde in het potje. De pedagogisch medewerker vraagt wat er in de aarde zit. Niels ziet een paar steentjes en legt deze apart. Binnen bekijken ze samen de steentjes onder een grote opzetloep. Opeens ziet Niels op een van de steentjes een klein spinnetje.

Baby's zijn ook al nieuwsgierig naar het effect van wat ze doen. Ze trappelen met hun voetjes tegen een mobiel en tikken met een voorwerpje op de vloer om naar het geluidje te luisteren.

Peuters

Peuters leren ook door te voelen, ruiken, likken, proeven. Maar daarnaast zijn ze in toenemende mate gericht op het ontdekken hoe dingen werken. Ze zijn gericht bezig met oorzaak en gevolg. Experimenteren en onderzoeken. Peuters worden in de regel sterk aangetrokken door dieren en bloemen, dingen die bewegen of die je kunt laten bewegen, door water en zand of grond, door kleuren en het spel van licht en schaduw, enzovoorts. Zij willen weten wat de dingen doen en wat je met de dingen kunt doen. Zij zijn op zoek naar patronen en verbanden. Peuters beginnen gericht dingen te maken of te construeren. Als ze bijvoorbeeld een brug maken, proberen ze wat blijft liggen, wat stevig is. Met een waterpomp onderzoeken ze hoe ze een rivier door het zand kunnen maken. Ze krijgen gevoel voor de effecten van manieren van bouwen of maken. Bij driejarigen zien we hiervan het begin. Vier- en vijfjarigen gaan echt bouwen. Constructiespel komt dan steeds meer voor. Zie ook hoofdstuk 3 'Leren en ontwikkelen'.

Veiligheid en welbevinden**Vertrouwde relatie met de natuur en fysieke veiligheid**

Jonge kinderen zijn van nature betrokken bij hun omgeving. Ze stappen onbekommerd op dingen af en kunnen zich verliezen in het kijken naar een beestje. Pedagogisch medewerkers koesteren deze open houding van kinderen. Ze beschermen de kinderen tegen ongelukken en leren hen de gevaren kennen. Ze zorgen er echter ook voor dat de onbekommerde relatie met de natuur niet te zeer wordt aangetast door bewustzijn van gevaren. Kinderen moeten niet angstig of geremd worden. Dit stelt eisen aan de inrichting van de ruimte, vooral de buitenruimte, en aan de manier waarop pedagogisch medewerkers de kinderen begeleiden. Natuurlijk worden de kinderen beschermd tegen gevaren zoals giftige planten en loszittende treden van een trap. Maar driejarigen moeten ook leren dat een glasscherf kan snijden en pijn kan doen. Het is een subtiele zaak: kinderen op gevaren wijzen en tegelijkertijd hun ontdekkingsdrang niet aantasten. Het is een kwestie van goed inschatten.

Bijvoorbeeld: In de tuin ligt een half ingegraven boomstam. Voor de grotere peuters is dit al niet moeilijk meer maar de kleinere tweejarigen kunnen er met moeite opklimmen. De anders zo wilde Tim is er net moeizaam opgeklimmen. Heel behoedzaam loopt hij hoog boven het gras over de boomstam, zijn mond hangt in uiterste concentratie open. Triomf! Hij heeft het zonder vallen gehaald!

Plezier in ervaren, bewegen en ontdekken

Het zien, proeven, voelen en ervaren van dingen in de natuur is een bron van plezier. Dat geldt ook voor het ontdekken, bewegen in de natuur en bezig zijn met techniek. Veel jonge kinderen spelen het liefste buiten. Ze hebben veel minder last van 'slecht weer' dan volwassenen.

Een voorbeeld: Het stortregent buiten en het is zomers warm. Er liggen plassen op de speelplaats. Een groep peuters wil naar buiten. Een pedagogisch medewerker neemt een aantal vuilniszakken en knipt er snel mouwloze 'jassen' van. Schoenen gaan uit en vrolijk steken de peuters hun tong uit en proeven de regen. Lachend stampen ze om het hardst in de plassen.

FOTO: RUBEN KEESTRA

EEN HEUVEL VAN STEEN LOKT UIT TOT ANDER SPEL

Leren en ontwikkelen

Doelen en competenties

Belangrijke doelen en competentiegebieden bij het omgaan met de natuur en fysieke omgeving zijn:

KIJK, IK VOEL, DENK EN ONTDEK (cognitieve competenties)

- ▶ Zintuiglijke ontdekkingen. Alles moet ervaren en ontdekt worden. Dat het vachtje van een hond lekker zacht voelt tot de geur van een herfstig blaadje. In de hoofdstukken 16 'Bewegen en zintuiglijk ervaren' en 21 'Geluid en muziek, dans en beweging' staan veel voorbeelden.
- ▶ Aandacht voor veranderingsprocessen. Jonge kinderen zijn zeer geboeid door alles wat verandert. Eerst is iets er, en dan verdwijnt het. Jonge kinderen leren dat je iets kunt verstoppen; dat je een voorwerp dan niet meer ziet, maar dat het er nog wel is. Dat de zon achter wolken kan verdwijnen en weer terugkomt. Dat hun voetje in een sok kan verdwijnen en er weer uit terug kan komen. Dat stenen kopjes kapot vallen op de grond en plastic kopjes niet. Dat eten verandert in de oven of op het vuur.
- ▶ Aandacht voor verschillen en overeenkomsten. Al heel jong leren baby's het verschil tussen de vertrouwde stem van hun ouders en de stem van een vreemde. Kinderen leren dat iets hetzelfde kan zijn, maar ook verschillend. Bijvoorbeeld twee bladeren van dezelfde

boom, waarvan de een groot is en de ander klein; of waarvan de een al geel gekleurd is en de ander nog groen. In hoofdstuk 20 'Ordenen, meten en rekenen' gaan we hierop verder in.

- ▶ Aandacht voor 'als-dan'-relaties. Kinderen leren al heel jong dat als ze iets doen, dit effect kan hebben. Dat als ze met hun arm schudden, er geluid komt uit de rammelaraar. Dat als je knie bloedt en de pedagogisch medewerker er een kusje op geeft, het minder zeer doet. Ze leren dat als je een hondje zachtjes aait, hij blijft zitten, maar als je knijpt, wil het hondje weg. Het snappen van als-dan-relaties geeft kinderen meer greep op hun werkelijkheid.

PRAKTIJK

Ordenen van natuurlijk materiaal

David (3,5) loopt met een lege eierdoos naar buiten. Hij begint uit zichzelf de vakjes te vullen met zelf gevonden materialen, soort bij soort: veertjes, zand, eikels, blaadjes, takjes en steentjes. Trots laat hij na een tijdje de verzameling zien aan de pedagogisch medewerker.

FOTO: RUBEN KEESTRA

BIJ HET NAAR BENEDEN GAAN ZIET ALLES ER ANDERS UIT

PRAKTIJK

Kinderen leren zorgen voor dieren

Op agrarisch kinderdagverblijf De Bontekoe is er naast de tuin van de peutergroepen een kippen- en konijnenhok. Dagelijks brengt een aantal kinderen de resten van het fruithapje naar de dieren.

KIJK, WE DOEN HET SAMEN (sociale competenties)

- › Delen van ervaringen. Jonge kinderen willen hun ervaringen delen. Als ze iets nieuws ontdekken, roepen en 'vraagkijken' ze naar de pedagogisch medewerker. Wat is dat? Is dat veilig? Kijk eens wat grappig! Ze herhalen de handelingen, kijken of weer hetzelfde effect optreedt. Ze betrekken andere kinderen erbij, die gaan imiteren of ook aandachtig kijken naar de ontdekking.
- › Leren van woorden en begrippen. De pedagogisch me-

dewerker verwoorden wat de kinderen zien, voelen, horen, ruiken of proeven. Tijdens het aan- en uitkleden benoemen ze de lichaamsdelen van het kind: hun hoofd, armen, benen, navel. Ze benoemen de kleuren, planten, dieren en bomen. Ze praten met de kinderen over de wind en de seizoenen.

KIJK, IK BEN EEN LIEF, GOED KIND (morele competenties)

In hun omgang met de natuur en fysieke omgeving leren kinderen om zorg te dragen voor dieren, planten, dingen en ruimten. Ze leren hun speelgoed opruimen: om te zorgen dat andere kinderen niet kunnen vallen over hun spullen; ze leren afval in de vuilnisbak te doen of opnieuw te gebruiken.

Kinderen willen 'groot zijn', meedoen met volwassenen. Zij moeten de kans krijgen om mede verantwoordelijk te zijn voor de zorg voor hun omgeving en de 'levende have' als planten en dieren in hun omgeving ('milieu-zorg'). Daarin kan hun betrokkenheid zich verdiepen tot verbondenheid.

KIJK, IK KAN MOOIE EN HANDIGE DINGEN MAKEN

(beeldende competenties)

- › Vindsels. Mooie dingen maken van dingen die kinderen hebben gevonden. Bijvoorbeeld: het met elkaar verbinden van eikels bij het maken van een dierfiguur; het maken van kransen van bloemen of een kroon maken van herfstbladeren. Sommige technieken zullen pedagogisch medewerkers voor hun rekening nemen, gezien de nog beperkte motorische vaardigheden van de kinderen. Andere zullen ze voordoen.
- › Bouwen en constructies maken. Steentjes en schelpjes nodigen uit om er een hoopje van te maken. Blokken nodigen uit tot stapelen en maken van torens. Dozen en takken nodigen uit tot maken van huizen om in te spelen. Bij het spelen met natuurlijke materialen gaan kinderen op zoek naar bijvoorbeeld takken die passen bij de hut die ze willen maken, die min of meer passen in de situatie. Het vereist meer 'luisteren naar het materiaal' en creativiteit dan bij het werken met kant en klare dingen.
- › Techniek. Bij 'techniek' wordt vaak het eerst gedacht aan allerlei apparaten die kinderen al heel jong leren bedienen (bijvoorbeeld de radio en dvd-speler), zonder te begrijpen hoe het werkt. Maar techniek is veel meer. In dit hoofdstuk wordt vooral gedacht aan de vele gereedschappen die het kind of de volwassenen in zijn omgeving dagelijks ter hand nemen. Daarbij is de

RELATIE TUSSEN DE VORM VAN HET VOORWERP EN

HET GEBRUIK zichtbaar. Denk daarbij bijvoorbeeld aan:

- » Voorwerpen bij het bereiden en eten van voedsel: zeef en vergiet, maatbeker, roerspanen, messen, pannen, allerlei soorten lepels, garde, pannenlappen en onderzetters, et cetera.
- » Voorwerpen voor het schoonmaken binnen en buiten: allerlei borstels, vegers, doeken, stoffer en blik, verstuivers, et cetera.
- » Voorwerpen om uit te drinken: vloeistof kun je niet gemakkelijk drinken uit een bord, maar wel uit een beker.
- » Allerhande gebruiksvoorwerpen: knopen aan je jas, het klittenband in je schoenen, de kraan, het lichtknopje, de bel aan je fiets.
- » Voorwerpen om te bouwen: hamer, spijker, lijm, schaar, verfkwast, bakjes verf.

Steunen en stimuleren van leren

De natuur biedt een vrijwel oneindige hoeveelheid materiaal en indrukken aan kinderen om te leren en om zich te ontwikkelen. Het spelen met speelgoed en speeltoestellen ligt veelal meer vast dan wat je kunt doen met de natuur. De natuur biedt allerlei onverwachte en niet bedachte variaties. Jonge kinderen zien kansen om iets spannends te beleven, waar volwassenen die niet meer zien. Zoals tamelijk lange tijd aandachtig met je handje klappen op het zand in de zandbak; steeds op en neer lopen met een emmertje water en dat legen in de zandbak; rondlopen met een rode ballon voor de ogen (de wereld ziet er anders uit!); door de benen kijken (de wereld staat op z'n kop); buiten lopen in de regen. Jonge kinderen eten ook zand – wat natuurlijk niet goed is – en maken plantjes en dingen kapot; wat niet of alleen onder bepaalde omstandigheden mag.

Pedagogisch medewerkers ondersteunen het spontane leren door ontmoeting en ervaring met de natuur.

- » Voorwaarden scheppen:
  - » Binnen en buiten is gelegenheid voor ervaren, spelen en ontdekken. Kinderen worden tegen gevaar beschermd en leren de risico's zonder hen avontuur en uitdagingen te ontnemen.
  - » Observeren. Pedagogisch medewerkers kijken goed naar de kinderen. Waar gaat hun spontane belangstelling naar uit? Hoe kan ik hen daarbij steunen, hun ontdekkingen delen of hun ervaringen verrijken?

KENNIS**Buitenruimte**

Enkele nuttige elementen bij de inrichting van de buitenruimte:

- » Besdragende struiken die vogels aantrekken.
- » Zand- en waterspeelplaats.
- » Een moestuintje.
- » Planten die vlinders en andere insecten aantrekken en een beroep doen op verschillende zintuigen, die 'iets doen' en waarmee je iets kunt doen.
- » Een grote boom, die vruchten geeft: kastanjes, eikels, appels, de gevleugelde vruchten van de linde of de 'helikoptertjes' of 'neusjes' van esdoorns.
- » Losse takken om mee te bouwen.
- » Hutjes van uitgelopen wilgentakken.
- » Stukken boomstam waar de kinderen op kunnen klimmen en waar dieren onder schuilen.
- » Nestkastjes en voor in de winter een voeder-tafel voor de vogels.
- » Een ingegraven staketsel om een hut te maken met takken, een doek, et cetera.
- » Materiaal waar de wind mee kan spelen – windorgel, molentjes, gekleurde lichte dunne slierten.
- » Een afdak om te schuilen tegen regen en felle zon.

PRAKTIJK**Nuttige materialen**

- » Voldoende regenkleding en laarzen.
- » Een batterij borstels (= omgekeerde, goed vastgezette ruwe bezems), geplaatst bij de ingang om schoenen schoon te maken na het buiten spelen.
- » Loeps en loepotjes.
- » Bakjes om dieren in te doen om ze te bekijken en voor het maken van een 'hotel' voor het tijdelijk houden van kleine, buiten gevonden dieren.
- » Een set zeven – voor grof tot en met zeer fijn materiaal – voor 'bodemonderzoek', als extra materiaal voor het spelen met zand en grond.

PRAKTIJK**Takjes opruimen**

'Ik heb een haag geknipt. Een hele hoop bladeren en takjes liggen ernaast. Ik vraag ze me te helpen opruimen. Ik wijs naar de container waar het afval naartoe moet. Ik vertel expres niet hoe ze het kunnen doen, maar er ligt wel van alles op het plein. Zelf zoeken ze naar allerlei mogelijkheden om de boel te vervoeren: een hark, een bezem, de handen, het aanhangertje van een driewieler, een doos.'

- › Aansluiten bij het spontane leren van kinderen:
  - › Je laten verrassen door kinderen. Kinderen vinden vaak andere, onverwachte dingen interessant.
  - › Volg het tempo van het kind. Jonge kinderen zien vaak steeds andere dingen waar ze even naar willen kijken. Wandelen met een jong kind is een paar stappen lopen, kijken, kijken, een stap lopen, weer naar iets anders kijken.

MET JE ARMEN IN DE LUCHT

PRAKTIJK**Water en ijs**

De pedagogisch medewerker heeft ijsblokjes in de tuin gelegd. Er naast staat een bak water. Marit (2,5) gooit een ijsblokje in het water. Vol verbazing blijft ze kijken naar het drijvende ijsblokje. Even later ligt de bak vol met 'ijsbootjes'.

- › Kansen zien en grijpen. Tijdens het vrij spelen, tijdens het verzorgen. Pedagogisch medewerkers herkennen wanneer kinderen ontdekkingen willen delen en wanneer ze kunnen bijdragen aan verdieping en plezier in het spel.
- › Kansen creëren. Pedagogisch medewerkers bieden zelf activiteiten aan waardoor de spontane ervaringen van de kinderen worden verrijkt en verbreed. Bijvoorbeeld samen koken of een project over kleine beestjes. Bij een project vertelt de pedagogisch medewerker verhalen, zorgt in de hoeken voor materialen en speelt af en toe mee. Hij of zij houdt ook de ouders op de hoogte van de doelen en opzet van het project.
- › Stimulerende communicatie. Pedagogisch medewerkers stellen actieve vragen, verwoorden ervaringen en nodigen de kinderen uit om ervaringen weer te geven in tekeningen of exposities.

Onderwerpen voor spontane en geplande activiteiten

Natuur en de fysieke omgeving omvatten veel elementen. Kinderen kunnen onmogelijk in het kindercentrum met alles in aanraking worden gebracht. Ter inspiratie volgen een nadere beschrijving en voorbeelden van activiteiten.

WEER EN DE SEIZOENEN. Denk aan: zon, wolken, regen, hagel, sneeuw, mist, ijs en rijp. Wind: richting (wolken en windvaan) en sterkte. Wat doet het weer met planten, dieren, dingen, mensen (reactie)? Dag en nacht (sterren, maan), daglengte en de seizoenen. Herfst, winter, lente en zomer, de effecten op planten (boom!) en dieren, kleding en buiten zijn. Jaarkalender voor waarnemingen aan dieren en planten. Seizoensfeesten.

Voorbeelden van activiteiten in de regen: in de plassen stampen, liedjes over de regen: Onder moeders paraplu, Het regent het zegent. Samen naar buiten onder een grote paraplu, luisteren naar de regen onder een afdak, water opvangen in een bakje of de regenton.

WATER – ZAND – GROND. Water is een bijzondere en veelzijdige stof. Het neemt de vorm aan van het vat waar het in zit. Je kunt er stoffen in oplossen, dingen mee schoonmaken, dingen in koken. Het kan niet alleen koken, maar ook bevriezen en dat ijs kan weer smelten. Het kan de vorm hebben van druppels (bij regen, op planten na een regenbui, bij zelf druppels maken) en stralen (spuiten, heel harde regen). Beestjes in water.

Voorbeelden van activiteiten: 'waterbouwkunde': kanaliseren water, dijkes en dammetjes, bruggen, water transporteren van hier naar daar. Water pompen. Experimenteren met drijven en zinken (watertafel). Bootjes maken en laten varen.

Vormgeven met vochtig zand en modder. Soorten zand en hun eigenschappen (wat is goed vormzand?). Bodem zeven in deeltjes van verschillende grootte. 'Taartjes' en 'pizza's' bakken.

LICHT EN KLEUR. Zonder licht zie je niets. Schaduw: waar komt het licht vandaan? Waar is schaduw, waar niet? Spelen met schaduwen: vervorming, beweging. Kleuren-spectrum, regenboog. Filters (kleurenbrilletje). Kleuren verzamelen en ordenen. Wat is rood? Spiegels en spiegelbeelden. Lachspiegels. Kijken naar het licht van de kaars die aan mag bij de kring 's morgens vroeg. Voorbeeld van een activiteit: de pedagogisch medewerkers en de kinderen hebben verschillende kleuren vliegerpapier voor het raam geplakt. Nu is de groepsruimte heel mooi geworden en het licht verandert steeds.

JE LIJF EN JE ZINTUIGEN. Hoe we eruit zien? Verschillen en op elkaar lijken (je mama, papa, zus of broer). Wat er binnenin je zit. Je lichaam voelen: hart, zweet, buik, warm en koud, pijn. Wat je kan: bewegen, zien, horen, voelen (bijvoorbeeld dingen op de tast herkennen), proeven. Geboorte, groeien, veranderen. Benoemen van lichaamsdelen. Voorbeelden van activiteiten: Op een groot vel papier elkaars lichaam omcirkelen; of handafdrukken maken met verf. Voelen van elkaars haren en verschillen benoemen: donker, blond, lang, kort. Elkaars lichaam bekijken, jij hebt ook een navel; jij hebt geen piemel, maar een spleetje. Liedjes met gebaren waarin lichaamsdelen worden aangewezen.

KLEDING EN SCHOEISEL. Bescherming tegen kou, warmte, regen en wondjes. Op blote voeten buiten. Kleren van omgeslagen doeken, genaaide en gebreide kleren. Kleren voor 'mooi' (feest) en voor buitenspelen. Sluitingen van kleding en schoeisel. Groeien en het te klein worden van kleding en schoeisel.

Voorbeeld van een activiteit: we trekken onze voeten op papier en kijken bij welke schoenen ze passen.

VOEDING. Ingrediënten en hun herkomst (ervaren waar eten vandaan komt). Voedselbereiding (rauwkost en koken/bakken), gereedschappen daarvoor, verschillende

handelingen en hun volgorde, veranderingen in stoffen, samen eten, smaak, afwassen, afval verwerken, kringloop. Voorbeelden van activiteiten: spelletjes doen met proeven: ze met een rietje uit verschillende bekers met melk, water, thee of appelsap laten drinken; bij het fruit eten verschillende soorten met de ogen dicht laten proeven. Samen koekjes bakken. Praten over waarom sommige kinderen bepaalde soorten eten niet mogen (ziektes en allergieën); over wat baby's eten en grote kinderen; over hoeveel hun vader of moeder eten; wat ze thuis eten. Voeren van dieren in de kinderboerderij.

FOTO: ELLY SINGER

WATER IS SPANNEND EN VEELZIJDIG

BOMEN, PLANTEN EN DIEREN. Kennis maken met grote verscheidenheid aan planten (inclusief bomen en struiken) en hun onderdelen (bladeren, bloemen, vruchten en zaden). Genieten van hun kleuren, vormen en geuren, spelen met dingen. Ook de verscheidenheid aan dieren, hun verschijningen en gedrag. Levensprocessen als groei, ontwikkeling, uitscheiding – poep vinden alle kinderen heel interessant! – en voortplanting. Levenscyclus: 'ei – jong – oud – ei' en 'zaad – groei – bloei – zaad!' Soms wat ingewikkelder zoals bij kikkers en vlinders.

PRAKTIJK

Natuur in de tuin

'De groei van de komkommers wordt in de tuin nauwkeurig gevolgd nadat ik ze heb uitgelegd wat er met de komkommerbloem ging gebeuren. Bijna dagelijks maken de kinderen me attent op de vorderingen.'

Zorgen voor planten en dieren, (tuinieren, kamerplanten, tamme dieren).

Voorbeeld van een activiteit: de kinderen en pedagogisch medewerkers stoppen een boon in een jampotje met aarde, zien het groeien, leggen van die groei iets vast en zetten de plant in de tuin, waar ze de groei en ontwikkeling verder volgen tot en met de zaden. Of de pissebedden worden ontdekt onder bloempotten in de tuin.

STOFFEN, HUN EIGENSCHAPPEN EN VERANDERINGEN.

Al doende worden eigenschappen van textiel, houtsoorten of metalen ontdekt en soms nader onderzocht. Eigenschappen die direct door de zintuigen ervaren kunnen worden: hoe ze aanvoelen (maïzena voelt anders aan dan bloem), hoe ze eruitzien, wat voor geluid ze maken bij aanraken en aanslaan, enzovoorts. Ingewikkelder zijn eigenschappen als waterdoorlatendheid bij textiel, het aangetrokken worden door een magneet (of niet) bij metalen, warmtegeleiding van keukengerei

Voorbeeld van een activiteit: met een magneet wordt geprobeerd welke dingen 'eraan vastplakken'. Op die dingen wordt een plaatje met daarop een afbeelding van de magneet bevestigd.

GLIJDEN, ROLLEN, STUITEN EN DRAAIEN. Hier gaat het om het spelen en werken met krachten. Kinderen kunnen dingen van een zelfgemaakte helling laten glijden (bijvoorbeeld een kiepauto) of rollen en het effect proberen te verbeteren. Ballen kunnen ze laten stuiten en onderzoeken waar en wanneer ze het best stuiten. Draaien is het duidelijkst bij wielen die om een as draaien, bij speelgoedautootjes en bij zelfgemaakte wielen. Wanneer draaien ze het best? Wanneer rijden autootjes het best? Kan je een wiel tot draaien brengen door water, door zand? Er zijn wielen die andere wielen laten draaien (tandwielen), en katrollen die een beweging 'lichter maken'.

Voorbeeld van een activiteit: kijken naar een vrachtwagen die iets zwaars brengt – hoe dat uitgeladen wordt met een liftje en verder vervoerd wordt op een steekwagen. Foto's van maken en er later over praten en spelen.

BOUWEN EN CONSTRUEREN. Het construeren kan gebeuren met natuurlijk, niet-standaardmateriaal: takken, natuursteen, en dergelijke. En met blokken, bakstenen en andere standaardconstructiematerialen. Naarmate kinderen ouder worden, kunnen pedagogisch medewerkers meer aandacht besteden aan het doel van het bouwwerk, de constructie, verbindingen en stevigheid.

Voorbeeld van een activiteit: buiten een hut van stokken en lappen of van grote kartonnen dozen bouwen waar meer kinderen in kunnen.

GEREEDSCHAPPEN EN WERKTUIGEN. Hierbij staat centraal hoe de vorm van dingen ten dienste staat van het gebruik, de functie. Er zijn bijvoorbeeld 'families' van gereedschappen die min of meer verwante functies hebben, zoals borstels en kwasten: van bezem tot tandenborstel, van witkwas tot penseel. Andere dergelijke families zijn lepels, boren, tangen, et cetera. Kinderen ontdekken wat je met gereedschappen kunt doen.

Voorbeeld van een activiteit: de tandenborstels zijn verdwenen. Hoe kan je dan je tanden schoonmaken?

MOOIE DINGEN MAKEN. Mooie dingen maken van natuurmateriaal: fantasiedieren, bloemenkransen en andere versieringen van jezelf.

FOTO: RUBEN KEESTRA

'KIJK, MISSCHIEF WIL HIJ BIJ ZIJN MAMMA DRINKEN.'

waarmee je in pannen roert. Stoffen kunnen veranderen: bij koken en bakken (laten zien door iets van het deeg of een stukje groente achter te houden en later met het gekookte/ gebakken te vergelijken), stollen, smelten, oplossen, kristalliseren (zoutoplossing die 'opdroogt'), verdampen.

Voorbeeld van een activiteit: we maken een grote mobile van alle mooie dingetjes die we buiten vinden: veertjes, stokjes of steentjes.

MAKEN VAN TENTOONSTELLINGEN. De pedagogisch medewerkers kunnen met de kinderen kleine tentoonstellingen maken. Bij de foto's kun je verhaaltjes opschrijven over wat de kinderen hebben verteld en meegemaakt. In de herfst kan er een herfsttafel worden gemaakt, met bladeren, eikeltjes, beukenootjes. Of de kinderen kunnen samen een tafel maken met spullen en foto's die bij 'hond' horen. Ook al kunnen de kinderen de verhaaltjes niet lezen, dan maken deze hen wel bewust van de betekenis van geschreven taal en het belang van hun ervaringen.

Een voorbeeld: aan ouders wordt gevraagd om kinderen in een doosje dingen te laten meenemen die hen op dat moment fascineren. Een kind nam in een doos paddenstoelen mee die hij met zijn ouders in het bos had gevonden en vertelde daarover op het kindercentrum. Hij was heel trots dat hij de namen kende van de paddenstoelen.

Diversiteit

Kinderen verschillen zeer in hun houding tegenover nieuwe ervaringen. Dat kan samenhangen met wat kinderen thuis hebben geleerd. Enkele verschillen tussen kinderen en hun ouders of pedagogisch medewerkers:

- › Gevaarlijk vinden, bijvoorbeeld zand eten.
- › Vies vinden, bijvoorbeeld kleine beestjes die krielen op een plant.
- › Eng vinden, bijvoorbeeld een slak.
- › Niet netjes vinden, bijvoorbeeld zand in het haar en modder op kleding.
- › Niet interessant, bijvoorbeeld wind of schaduw.

Pedagogisch medewerkers helpen geremde kinderen hun angst overwinnen door samen met hen op veilige afstand te kijken. Aanraken of grotere nabijheid dan het kind wil, worden niet geforceerd. Kinderen die te snel en ongeremd overal op afgaan, worden door de pedagogisch medewerkers goed in de gaten gehouden. Die hebben extra bescherming nodig. Naarmate kinderen ouder worden, leren de pedagogisch medewerkers hen de gevaren en hoe je daarmee kunt omgaan. Maar bij kinderen jonger dan vier jaar hebben pedagogisch medewerkers geen hoge verwachtingen dat zeer nieuwsgierige of impulsieve kinderen zichzelf kunnen remmen.

Samenwerken met ouders

De pedagogisch medewerkers geven informatie aan ouders over de visie van het kindercentrum op natuur en fysieke omgeving en hoe daaraan gewerkt wordt. Heldere informatie vanaf de kennismaking is van groot belang voor het vervolg van de communicatie tussen ouders en pedagogisch medewerkers. Met name het buitenspel moet aandacht krijgen. Het vies worden van de kinderen, risico's en het leren omgaan daarmee horen daar zeker ook bij. Twijfelende ouders worden het best overtuigd als ze hun kind bezig zien, rechtstreeks en via verhalen en beelden. Pedagogisch medewerkers tonen respect voor culturele verschillen in omgang met de natuur. Ze zoeken zo veel mogelijk naar wederzijds begrip bij verschil in opvatting over vies, eng, niet netjes of gevaarlijk.

Natuurbeleving en het ontdekken van de fysieke omgeving lenen zich bij uitstek voor een levendige communicatie en samenwerking met ouders, omdat het zo concreet is. Kinderen nemen ouders die hen komen halen, vaak mee naar hun favoriete ding, dier of plek om te laten zien wat ze beleefd hebben. Als kinderen enthousiast zijn, kunnen ouders ook aangestoken worden, bijvoorbeeld om thuis ook soortgelijke dingen met hen te doen. Door kleine tentoonstellingen met bijvoorbeeld digitale foto's van activiteiten en producten, kunnen ouders zien wat de kinderen gedaan en geleerd hebben.

Ouders kunnen verder:

- › Hand- en spandiensten verlenen, bijvoorbeeld bij vervoer voor excursies, het maken van ontdekmateriaal, de aanleg van de tuin.

PRAKTIJK

Inspelen op gelegenheden

Er kan van alles gebeuren dat niet voorzien is zoals, harde wind, regen of sneeuw. Maak daar gebruik van. Andere bijzondere gebeurtenissen kunnen ook benut worden, zoals: de geboorte van jonge dieren, reparaties aan speelgoed en aan het gebouw, kleine bouwwerkzaamheden. Plan dat soort werkzaamheden ook in de tijd dat de kinderen aanwezig zijn. Zij kunnen dan observeren en soms een handje helpen en gereedschappen gebruiken. Ze zullen er in hun spel nog lang op voortborduren!

- › Op de groep komen om de kinderen iets te leren en te vertellen, bijvoorbeeld hoe je een band plakt; over hun hobby of beroep.

ILLUSTRATIE: SIMON JONGMA

GENOEG RUIMTE OM TE ONTDEKKEN, VERSTOPPEN, BEWEGEN.

Observeren en plannen

Observeren

De pedagogisch medewerkers richten de ruimtes binnen en buiten zo in dat er voor de kinderen veel te beleven en ontdekken valt. Binnen deze 'voorbereide' omgeving gaan de kinderen aan de slag. De pedagogisch medewerkers zullen in eerste instantie vooral observeren. De observatie richt zich op de volgende punten:

- › Waar wordt het kind in het bijzonder door aangetrokken?
- › Hoe gaat het met de dingen om? Is het ontdekken en onderzoeken? Of mooie dingen maken van natuurdingen? Of bewegend de dingen verkennen door erop te klimmen of onderdoor te kruipen?
- › Zijn er dingen waar het kind of een groepje kinderen vaker en langer mee spelen?
- › Heb je het vermoeden dat kinderen iets proberen uit te vinden, c.q. een vraag proberen te beantwoorden? Vragen van jonge kinderen zijn grotendeels nog impliciet, 'verpakt' in het handelen, zoals bij Niels in het verhaal-tje aan het begin van het hoofdstuk.
- › Het herkennen van de vragen waar kinderen mee bezig zijn, vraagt om specifieke kennis van de pedagogisch medewerkers.
- › Welke begrippen beheersen de kinderen? Welke denkvaardigheden? Kunnen ze dit verwoorden?

Plannen van activiteiten en projecten

Op basis van observaties – zie hierboven – worden kleine en grote activiteiten gepland, die voortbouwen op het

spontane spel van de kinderen. De activiteiten kunnen betrekking hebben op individuele kinderen of op een groepje kinderen of soms de hele groep. Enkele malen per jaar bespreken de pedagogisch medewerkers welke leerervaringen de kinderen de afgelopen periode zijn aangeboden. Dat kan aanleiding zijn tot veranderingen in de binnen- en buitenruimte om spel uit te lokken. Ook kunnen de pedagogisch medewerkers projecten voorbereiden. Projecten met een groep kinderen worden sterker door de pedagogisch medewerkers gestuurd en kennen een bepaalde taakverdeling, zoals het bereiden van soep, het bakken van brood of koekjes, het maken van een salade, het buiten planten van bollen of het mee voorbereiden van feesten. De voorbereiding van activiteiten komt aan de orde in besprekingen tussen collega's. Daarbij wordt aandacht gegeven aan de opbouw van de activiteiten, de benodigde materialen, de groepsamenstelling en de taakverdeling van de groepsleiding.

Meedenkgroep

Monnie Paashuis – *Pedagoog SKAR*

Marlou van Roy – *Manager SKA*

Mieke van der Kop – *Pedagoog SKE*

Henriëtte Gradussen – *Pedagogisch medewerker SKAR*

Marc Veekamp – *Accountmanager Kinderopvang Veldwerk Nederland*

Verder lezen voor de praktijk

Both, K. (2005a). *Kindergarten – tuin voor kinderen.*

De Wereld van het Jonge Kind, januari.

Both, K. (2005b). *Aarde-kinderen. De Wereld van het Jonge Kind*, oktober.

Both, K. Publicaties en activiteiten via Netwerk Springzaad van Stichting Oase www.springzaad.nl

Graft, M. van (2004). *Peuters en natuur. De Wereld van het Jonge Kind*, maart.

Hoekstra, E., Liempd, I. van & Vos, F. de (2000). *Het Buitenland: buitenspeelruimten voor 0- tot 4-jarigen.* Maarssen: Reed Business.

Lou, R. (2007). *Het laatste kind in het bos. Hoe wij onze kinderen weer in contact brengen met de natuur.* Utrecht: Jan van Arkel. www.hetlaatstekindinhetbos.nl

Meertens, K. (2008). *Baby's naar buiten! Maak de buitenruimte babyvriendelijk. Kinderopvang*, januari.

Paashuis, M. (2007). *Notitie buiten spelen.* Veldhoven: Landelijk Pedagogenplatform Kinderopvang. www.pedagogenplatform.nl

Stöcklin-Meier, S. (1981). *Een handvol natuur. Knutselen en spelen met natuurlijk materiaal.* Nijkerk: Intro.

Cursussen en projecten voor werken met jonge kinderen en natuur: Stichting Veldwerk www.veldwerknederland.nl

Samengevat

VEILIGHEID EN WELBEVINDEN

Jonge kinderen zijn van nature betrokken bij hun omgeving. Ze hebben plezier in buiten zijn, ervaren, bewegen en ontdekken. Pedagogisch medewerkers beschermen de kinderen tegen ongelukken en leren hen de gevaren kennen. Maar ze zorgen ervoor dat de onbekommerde relatie met de natuur niet te zeer wordt aangetast door bewustzijn van gevaren.

LEREN EN ONTWIKKELEN

- › Doelen en competenties:
  - › **KIJK, IK VOEL, DENK EN ONTDEK** (cognitieve competenties). Kinderen ontdekken verschillen en overeenkomsten, veranderingen in de natuur en omgeving, en ze ontdekken oorzaken en gevolgen.
  - › **KIJK, WE DOEN HET SAMEN** (sociale competenties). Ervaringen en ontdekkingen worden gedeeld, geïmiteerd, en kinderen leren ze verwoorden.
  - › **KIJK, IK BEN EEN LIEF, GOED KIND** (morele competenties). Zorg dragen voor milieu en natuur.
  - › **KIJK, IK KAN MOOIE EN HANDIGE DINGEN MAKEN** (beeldende competenties). Ze leren mooie dingen maken van vindzels, zoals bladeren en takjes of steentjes. Peuters gaan bouwen en constructies maken en ontdekken de techniek. Kinderen krijgen inzicht in de relatie tussen de vorm van het voorwerp en het gebruik. Bijvoorbeeld: lepel, pan, bezem, borstel.
- › Steunen en stimuleren van leren:
  - › Voorwaarden scheppen:
    - Binnen en buiten is gelegenheid voor ervaren, spelen en ontdekken.
    - Pedagogisch medewerkers observeren waar de spontane belangstelling van de kinderen naar uit gaat.
  - › Aansluiten bij het spontane leren van kinderen:
- › Je laten verrassen door kinderen.
- › Volg het tempo van het kind.
  - › Kansen zien en grijpen. Tijdens het vrij spelen, tijdens het verzorgen.
  - › Kansen creëren door aanbieden van activiteiten, materialen en projecten.
  - › Stimulerende communicatie. Pedagogisch medewerkers stellen actieve vragen, verwoorden ervaringen en nodigen de kinderen uit om ervaringen weer te geven in tekeningen of exposities.
- › Onderwerpen voor spontane en geplande activiteiten. Alles kan voor kinderen boeiend zijn: weer en de seizoenen; water – zand – grond; licht en kleur; je lijf en je zintuigen; kleding en schoeisel; enzovoort.
- › **DIVERSITEIT**. Pedagogisch medewerkers zijn gevoelig en tonen respect voor verschillen in opvattingen over eng, vies, gevaarlijk, netjes en interessant. Deze kunnen samenhangen met individuele verschillen in temperament en met culturele verschillen in opvatting.
- › **SAMENWERKEN MET DE OUDERS**. Informatie over het pedagogisch beleid van het kindercentra ten aanzien van natuur. Bespreken van 'gevoelige' onderwerpen als vies, eng, gevaarlijk en netjes. Laten delen in de ontdekkingen van de kinderen. Hulp van ouders bij projecten of uitstapjes.

Ordenen, meten en rekenen

De kinderen zien het meteen. Nieuwe spullen in de zandbak! Grote buizen, smalle buizen, bakjes en ballen van verschillende grootte. Jeroen pakt een bal en gooit die door de buis die hij rechtop in het zand heeft gezet. Weg is de bal. Waar zou ie zijn? Jeroen kijkt door de buis, maar ziet niets. Maaïke wil Jeroen helpen en kijkt ook door de buis: niets. Dan laat Jeroen de buis per ongeluk omvallen. En wat zien ze, de bal rolt er aan de andere kant uit! Lachend bukt Maaïke om de bal te pakken. De buis wordt weer rechtop gezet en de bal er weer ingegooïd.

De kern

Sommige volwassenen denken dat jonge kinderen en meten en rekenen niet bij elkaar passen. Maar één blik op de spelende kinderen in de zandbak bewijst het tegendeel. Alle mensen, jong en oud, ordenen hun omgeving. We zien of iets veel of weinig is. Dichtbij of ver weg. Alles wat nieuw is trekt de aandacht. Razend snel beoordelen we onze waarnemingen. Dat heeft met overleven te maken: is het iets vertrouwds? Iets gevaarlijks? Krijg ik evenveel als jij? Is iets te hoog om erbij te kunnen? Het vermogen tot vergelijken, ordenen en het schatten van hoeveelheid en diepte ontstaat al in de babytijd. Dit hoofdstuk bouwt voort op hoofdstuk 19 'Natuur en fysieke omgeving'. Ook hier gaat het om de verwondering, het uitproberen en het onderzoeken: **KIJK, IK VOEL, DENK EN ONTDEK**. Maar nu vanuit de specifieke gerichtheid om de wereld te ordenen en meten.

Belangrijke ontwikkelingen van baby tot kleuter

In dit hoofdstuk gaan we in op vijf gebieden waarop mensen vergelijken en ordenen:

FOTO: TESSA VAN SCHUNDEL

- › **KENMERKEN VAN VOORWERPEN.** Kinderen leren te letten op kenmerken als kleur, grootte, smaak, geluid, functie (bijvoorbeeld keukenspullen).
- › **HOEVEELHEID EN AANTAL.** Kinderen leren het verschil zien tussen veel en weinig, klein en groot, zwaar en licht. Ze zien of er maar één auto is of dat er meer exemplaren zijn om mee te spelen. Ze leren ook telwoorden: 'Een, twee, vier'. Maar voor hun vierde jaar tellen de meeste kinderen nog niet helemaal in de juiste volgorde.

- › **RUIMTE.** Kinderen leren om de positie van zichzelf, anderen of voorwerpen in de ruimte te ordenen met behulp van begrippen als: boven, onder, naast, op, achter, voor, beneden. Ze leren dat een voorwerp er nog is, ook als je het verstopt en niet kunt zien.
- › **TIJD.** Kinderen leren dat gebeurtenissen een bepaalde volgorde in de tijd hebben. Bijvoorbeeld het dagritme: 's morgens opstaan, eten, aankleden, in de auto naar het kindercentrum; dan even spelen, in de kring, et cetera. Kinderen leren ook verwachtingen: als dit is

gebeurd, dan gebeurt daarna dat. Bijvoorbeeld: op het grote kleed zitten betekent daarna gaan we ons aankleden en naar buiten!

- › **OORZAAK EN GEVOLG.** Kinderen leggen ook al heel jong een verband tussen gebeurtenissen in de tijd. Als ik met mijn beentjes trappel, komen er geluidjes uit de mobiel die in de wieg hangt.

Baby's

- › **KENMERKEN VAN VOORWERPEN EN HOEVEELHEID.**

Kinderen van drie maanden maken al spontaan categorieën. In een experiment lieten de onderzoekers baby's foto's zien van poezen: langharig, kortharig, zwart, bruin, gevlekt. Na enkele foto's van een poes kwam een foto van een hond. Dat verraste de baby's. Ze trappeldden meer met hun voeties en maakten meer geluidjes. Blijkbaar maken de baby's onderscheid tussen foto's van een 'poes' en van een 'hond'. Baby's kijken ook met extra aandacht als er een voorwerp bijkomt of afgaat; blijkbaar merken ze het verschil in hoeveelheid op.

- › **RUIMTE.** Rond negen maanden gaan baby's zoeken naar een voorwerp dat de pedagogisch medewerker voor hun ogen heeft verstopt onder een zakdoek. Het eerste besef ontstaat dat iets dat je niet ziet, er toch kan zijn. Dit wordt ook wel 'objectpermanentie' genoemd: het object blijft bestaan, is permanent.
- › **TIJD.** Met vier maanden anticiperen de meeste baby's al op vertrouwde gebeurtenissen. Als de pedagogisch medewerker bij het bedje komt staan, strekt de baby zijn of haar armpjes al uit. Hij of zij verwacht: ik word opgetild.
- › **OORZAAK EN GEVOLG.** Baby's hebben verwachtingen op handelingsniveau: als 'dit' gebeurt, zal daarna 'dat' gebeuren. De ordening in de tijd – dagritme – van baby's wordt nog voornamelijk bepaald door hun bioritme van slapen, eten, drinken, spelen, rusten en door hun opvoeders.

PRAKTIJK

Uit liefde logisch leren denken

Als driejarigen ergens gek van zijn, kunnen ze verrassend logisch denken en ordenen. Michel weet precies te vertellen wat zijn lievelingsdino is en waarom. Welke op elkaar lijken en waarin ze van elkaar verschillen. Dat dino's op hun achterpoten lopen, waaraan je dat kunt zien, en dat ze eten vastpakken met hun voorpoten.

FOTO: LOES KLEEREKOPER

HET LAKEN IS VEEL GROTER DAN IK ...

KENNIS

Je vriend

Heel in de verte zie je een figuurtje lopen, een stipje. Toch weet je meteen: dat is mijn vriend. Hoe je dat weet op zo'n afstand? Mensen, ook jonge kinderen, hebben een scherp vermogen om vertrouwde vormen te herkennen.

Dreumesen en peuters

- › **KENMERKEN VAN VOORWERPEN.** Zodra kinderen mobiel genoeg zijn om zelf voorwerpen te verplaatsen, gaan ze verzamelen. Ze gaan dingen in groepjes bij elkaar leggen. Aanvankelijk letten ze daarbij niet op de kenmerken van de voorwerpen. In de zandbak kunnen ze bijvoorbeeld een groepje maken van een veertje, twee takjes en een steentje. In hun tweede jaar gaan de meeste kinderen voorwerpen sorteren die dezelfde functie hebben. Bijvoorbeeld de schepjes bij de schep-

jes, en Duplo bij Duplo. Ze leren ook sorteren op kleur of op grootte. In hun derde en vierde jaar leren kinderen om bij het ordenen op meer kenmerken te letten. Bijvoorbeeld op grootte en kleur waardoor vier groepen ontstaan: de grote rode ballen; de kleine rode ballen; de grote groene ballen; de kleine groene ballen.

- HOEVEELHEID EN AANTAL.** Als dreumesen iets lekker vinden, weten ze goed het verschil tussen een grote koek en een kleine koek. Ze zijn geïnteresseerd in volle bekertjes melk en bijna lege; en in het aantal poppen. Als ze ergens niet bij kunnen, vragen ze hulp aan de pedagogisch medewerker of aan een langer kind; ze zien bijvoorbeeld het verschil tussen kort (zichzelf) en lang (pedagogisch medewerker of ander kind). Maar twee- en driejarigen laten zich nog vaak door het uiterlijk misleiden. Ze denken dat er meer limonade zit in een hoog smal glas, dan in een laag breed glas. Ze letten in de regel alleen naar de hoogte, en vergeten ook te letten op de breedte.

Driejarigen krijgen vaak plezier in tellen en ze vinden het leuk om te wegen of meten. Bijvoorbeeld te meten welk kind in de groep het langste is.

- RUIMTE.** Als kinderen mobieler worden doordat ze kunnen kruipen en lopen, leren ze in rap tempo veel over de ruimte. Op praktisch niveau leren ze hun weg te vinden. In de regel kennen kinderen van eind drie jaar ook in taal ruimtelijke begrippen als boven, onder, langs, achter en voor.

Kinderen worden ook vasthoudender bij verstoppen en zoeken. Ze reageren steeds minder vanuit uit-het-oog-uit-het-hart. Ze blijven langer zoeken naar een voorwerp dat ze niet zien en vinden verstopspelletjes vaak leuk. Vanaf drie jaar leren kinderen steeds meer rekening te houden met het perspectief van iemand anders. Sommige kinderen houden al rekening met wat iemand anders weet. Bijvoorbeeld, de pedagogisch medewerker heeft haar koffie op de tafel gezet. Ze moet even weg en in die tussentijd brengt de andere pedagogisch medewerker de koffie naar de keuken. Ze zoekt en kan haar koffie niet vinden. Sommige driejarigen snappen wat er met haar aan de hand is en kunnen haar helpen. Een enkele slimmerik snapt zelfs al dat hij of zij iets kan zien dat de ander niet ziet. Het kind snapt bijvoorbeeld dat hij of zij kan zien wat er in de poppenhoek ligt, maar dat de pedagogisch medewerker dit niet kan zien omdat ze vanuit haar positie alleen de kastwand kan zien. Maar een dergelijk inzicht is voor driejarigen zeldzaam.

KENNIS

Wie niet weg is wordt gezien

Het vermogen tot perspectief nemen – snappen wat de ander ziet en weet – is bij jonge kinderen nog niet volledig ontwikkeld. Dit kun je bij kinderen goed zien tijdens verstopspelletjes. Tweejarigen bedekken vaak hun ogen en denken dan dat de ander hen ook niet ziet.

- TIJD.** Dreumesen worden steeds beter in vooruitlopen op gebeurtenissen. Ze weten wanneer het ongeveer kringtijd is, daarna weten ze dat ze vrij mogen spelen en lopen ze alvast naar een speelhoek. Met driejarigen kunnen plannen worden gemaakt voor wat ze tijdens het vrije spelen willen gaan doen. Naderhand kan worden besproken hoe het gegaan is. Peuters begrijpen ook de weergave of representaties in tijd: de plaatjes die de opeenvolgende activiteiten op de dag symboliseren. Een week is voor een driejarige nauwelijks te overzien. Wat weken en maanden betreft verlaten jonge kinderen zich op hun ouders en pedagogisch medewerkers.

KENNIS

Magisch denken

Jonge kinderen denken vaak magisch over gebeurtenissen die ze nooit eerder hebben mee-gemaakt. Ze bedenken ter plekke een verklaring. Een donderslag komt doordat een man heel hard de donder heeft aangezet. God steekt 's avonds de lichtjes aan (de sterren).

- INZICHT IN OORZAAK EN GEVOLGRELATIES** heeft ook te maken met tijd. Eerst gebeurt er wat, en dan iets anders. Of je doet iets, en dat heeft een bepaald effect. Op gedragmatig niveau hebben baby's al gevoel voor een relatie tussen oorzaak en gevolg. Ze trappelen met hun beentjes tegen de mobiel die boven hen hangt en kijken aandachtig hoe de mobiel gaat bewegen; en herhalen dit vele malen. Als dreumesen eenmaal gezien hebben hoe een ander kind een stok gebruikt om iets

te pakken dat achter het hek ligt, imiteren ze dat meten. Ze snappen het verband tussen de stok en datgene wat bereikt moet worden. Driejarigen kunnen eenvoudige logische verklaringen verwoorden.

Veiligheid en welbevinden

De houding en motivatie van het kind om de wereld om zich heen te ontdekken is het belangrijkste. Het overdragen van kennis en begrippen om de wereld te ordenen mag nooit ten koste gaan van dit doel. Leerervaringen met vergelijken, ordenen, meten en rekenen zijn vooral ingebed in het spontane spelen en de alledaagse verzorgende activiteiten. Ook de activiteiten die pedagogisch medewerkers aanbieden, bouwen voort op de interesses van kinderen: Wie is de grootste? Is er voor iedereen een stukje appel? Wie heeft de hoogste toren gebouwd? Hoe kun je dat weten? Door te meten!

ALS JE ÔP DE STOEL STAAT BEN JE GROTER!

Leren en ontwikkelen

Doelen en competenties

De belangrijkste doel- en competentiegebieden zijn:

- › **KIJK, IK VOEL, DENK EN ONTDEK.** (Cognitieve competenties). Kinderen leren relaties leggen tussen verschillende dingen die ze waarnemen. Ze leren ordenen, vergelijken, verzamelen, meten en oorzakelijke verbanden leggen. Ze ordenen voorwerpen, de tijd en de ruimte. Door het ordenen, vergelijken en meten wordt de wereld voor het kind overzichtelijker. Kinderen doen dat van nature en hebben plezier in ontdekken en problemen oplossen.

- › **KIJK, IK KAN HET ZELF, HET LUKT ME** (motorisch-zintuiglijke competenties). Het vergelijken, ordenen en meten doen kinderen met concrete voorwerpen. Daardoor zijn deze activiteiten verbonden met spelen en uitproberen. Het leggen van een puzzel vraagt aandacht voor kleuren en vormen; de stukjes moeten passen. Maar als de puzzel lukt, heeft het kind ook het voldane gevoel van: ha het lukt me, ik kan het. Een oplossing vinden voor het probleem (hoe kan ik iets pakken dat te hoog ligt) is een denkprobleem én een praktisch probleem.

- › **KIJK, WE DOEN HET SAMEN.** (sociale competenties). Meten, wegen, problemen oplossen, dat doen kinderen vaak samen met de pedagogisch medewerker en de andere kinderen. Wie is de grootste? Kinderen vergelijken elkaar dan. Evenals op andere gebieden imiteren kinderen elkaar in de manier waarop ze ordenen en oplossingen vinden. Telwoorden, telliedjes en begrippen als onder, boven of beneden leren de kinderen van hun pedagogisch medewerkers en ouders.

Steunen en stimuleren

'Rina, Rina, kijk, kijk', Lin probeert de aandacht van de pedagogisch medewerker te trekken voor haar grote ontdekking: ze houdt een rode ballon voor haar ogen. Rina komt erbij en vraagt: 'Mag ik ook kijken?' Lin blijkt helemaal gegrepen door een wereld die van kleur is veranderd. Er komen andere kinderen bij. Ria pakt een groene ballon: 'Wat zie je als je hier door kijkt?' Door met de kinderen mee te gaan en vragen te stellen maakt de pedagogisch medewerker van een toevallige ontdekking van Lin een ontdekkingsspel waar meer kinderen aan meedoen. Alle kinderen zijn van nature nieuwsgierig. Maar zonder volwassenen met wie ze hun ontdekkingen kunnen delen, stopt de belangstelling snel. Ze hebben actieve volwassenen nodig die samen met hen op onderzoek gaan en hen uitdagen tot zelf nadenken, vergelijken, ordenen en meten.

Aansluiten bij het spontane leren

Leeractiviteiten rond vergelijken, ordenen, meten en rekenen zijn gebaseerd op inzichten hoe kinderen leren:

- › **Actief leren door doen en ervaren.** Kinderen verwerven actief kennis van de wereld door te handelen, bewegen en ervaren. Ze maken grote en kleine stapjes; lopen omhoog; kijken op de kast; glijden naar beneden; lopen langzaam en snel; iets is zwaar of licht om op te tillen.

- › **In zinnvolle situaties.** Jonge kinderen leren het snelste als ze emotioneel bij een activiteit betrokken zijn. Spelen vinden kinderen leuk. Maar ze kunnen ook leren omdat iets heel belangrijk voor hen is. Ieder kind wil bijvoorbeeld weten wanneer mamma komt om hem of haar op te halen. Daarom leren ze snel de betekenis van de pictogrammen van het dagprogramma: 'Kijk, je hebt net geslapen. Nu mag je fijn gaan spelen. Als de andere kinderen ook op zijn, gaan we samen drinken en liedjes zingen in de kring. En dan nog even spelen, en dan komt mamma jou ophalen.'
- › **Herhalingen en veel verschillende ervaringen.** Kinderen leren tellen bij het lopen, springen of in hun handen te klappen: een, twee, drie. Ze vinden dat een leuk spel en door de combinatie van bewegen, taal en denken leren ze snel. Veel sneller en met meer plezier dan bij het opnoemen van telwoorden zonder bewegen. Altijd is het belangrijk dat hoofd, hart en meerdere zintuigen en beweging worden aangesproken. Verschil in gewicht leren kinderen bijvoorbeeld door veel ervaring met verschillende voorwerpen. De baby door te spelen met een holle plastic bal en een massieve plastic bal. Dreumesen en peuters door een doos houten blokken te tillen en een doos Duplo. 'Wat is lichter?' 'Is de doos met houten blokken misschien te zwaar?' 'Als die te zwaar is: 'Hoe kun je dat oplossen?' Kinderen hebben niet in eenmaal door wat licht en zwaar is. Dat leren ze door herhaalde én diverse ervaringen.
- › **Taal.** De woorden die kinderen leren van hun ouders en pedagogisch medewerkers, helpen om kenmerken aan te duiden en ervaringen te ordenen. Terwijl de pedagogisch medewerkers de kinderen verzorgen of met ze spelen, verwoorden ze ook steeds de ervaringen van het kind: 'Kijk, de puzzel ligt **OP** de kast. Van wie zijn deze schoenen? Ga ze maar passen.'
- › **Actieve stimulerende rol van de pedagogisch medewerker.** Alleen het aanbieden van een uitdagende omgeving is voor de meeste kinderen niet voldoende. Veel kinderen beginnen enthousiast, maar zijn snel hun aandacht kwijt. Neem het voorbeeld van de buizen in de zandbak. Veel kinderen komen niet uit zichzelf op het idee dat je buizen ook kunt gebruiken om zand door te gooien. En dat het zand sneller eruit loopt als je de buis heel scheef houdt. Maar als de pedagogisch medewerker een schepje zand door de buis gooit en vraagt: 'Waar is het zand nu gebleven?' gaan ze mee in het spel. Ze gaan ook onderzoeken hoe je zand snel en langzaam door de buis kunt laten lopen. Tessa van

Schijndel vond in een onderzoek dat kinderen die aanvankelijk weinig exploratief waren, na samenspelen met de pedagogisch medewerker veel meer exploreren in de zandbak.

METEN: ZIJN ZE EVEN GROOT?

'DAG LIEVERD, KOM JE MAANDAG WEER BIJ ONS SPELEN?'

Kansen grijpen

In dit hoofdstuk beperken we ons tot voorbeelden met dreumesen en peuters. In hoofdstuk 16 'Bewegen en zintuiglijk ervaren' en hoofdstuk 19 'Natuur en fysieke omgeving' staan veel voorbeelden van baby's die gericht zijn op het vergelijken en ordenen van zintuiglijke ervaringen.

- › Na het buiten spelen zoeken kinderen hun schoenen. Maar die zijn op een hoopje beland. De pedagogisch medewerker vraagt: 'Wie wil me helpen met de schoenen, welke passen bij elkaar?' De kinderen vergelijken

VERGELIJKEN, BENOEMEN EN ORDENEN: WELKE SCHOENEN HOREN BIJ WELKE VOETEN?

KENNIS

Zelf laten ontdekken

Twee- en driejarigen doen vaak dingen die ons volwassenen als nonsens voorkomen. Ze proberen bijvoorbeeld om zichzelf in een veel te kleine doos te wurmen. Laat ze rustig hun gang gaan. Dit is hun manier om categorieën te leren als 'ruimtes die groot genoeg zijn' en 'ruimtes die te klein zijn'.

- en lachen als ze twee verschillende schoenen aantrekken. 'Kijk, deze schoen heeft veters. Heeft die andere ook veters?'
- › Tijdens de maaltijd: 'Wat is dit?' (laat sinaasappel zien). 'Welke kleur heeft een sinaasappel? Heeft een appel (laten zien) dezelfde kleur?'
  - › Bij het opruimen: 'Wat hoort in de verkleedkist? Wat hoort in het keukentje?'
  - › Bij het verwelkomen 's morgens: 'Kijk, wat heb je een mooie nieuwe broek aan. Wat zijn dat? (wijst op knopen) Waarvoor zijn die?'
  - › Kinderen staan samen voor de spiegel zichzelf en elkaar te bekijken. 'Allebei hebben jullie haartjes. Voelen ze hetzelfde? Voel maar.'
  - › Tijdens het maken van tentoonstelling van herfstbladeren die de kinderen zelf hebben verzameld. 'Hoeveel soorten vormen zijn er? Zullen we die bij elkaar leggen?'
  - › Doktertje spelen: 'Heb jij ook een piemeltje?'
  - › Tijdens het bouwen van torens: 'Wie heeft de grootste toren? Is die even groot als die op de gang?'
- Kijk maar.' Sommige kinderen lopen op en neer tussen de gang en de blokkenhoek en proberen de hoogte van beide torens te schatten. 'Hoe weet je of twee torens even hoog zijn?' Al pratend ontstaan ideeën over manieren om de torens te meten zodat je ze kunt vergelijken. Een stokje, een draadje of blokjes tellen.
- › Bij het zelf speelgoed kiezen en pakken. Een kind kan er niet bij. 'Wie zou daar wel bij kunnen? Hoe zou je er wel bij kunnen?'
  - › Tijdens het buitenspel. 'Hoeveel kinderen willen er een fietsje? Hoeveel fietsjes hebben we? Hoe lossen we dat op?'
  - › Buiten op de wip. Youri zit boven en huult. Mari die veel zwaarder is, zit beneden. Youri wil eraf maar weet niet hoe. De pedagogisch medewerker ziet kleine Bente en vraagt: 'Wil jij ook op de wip?' En tegen Youri: 'We gaan je helpen.' Bente wordt achter Youri gezet en de wip gaat naar beneden. Youri straalt, Bente straalt. De pedagogisch medewerker blijft er even bij tot de kinderen eraf willen. 'Hoe moet dat?' vraagt ze. De kinderen bedenken met de pedagogisch medewerker een oplossing.
  - › Tijdens de lunch. Tel samen met de kinderen als de bordjes op tafel worden gezet. '1, 2, 3, ... Hoeveel kinderen zijn er? Zijn er evenveel bordjes als kinderen? Hoe kun je dat weten?' De pedagogisch medewerker geeft de kinderen ruimte om naar oplossingen te zoeken.
  - › Afscheid kind dat vier jaar wordt: 'Wie is de oudste van de groep? En als Luc op de basisschool zit, wie is dan de oudste? Wie is de jongste? Hoe oud is die?'
  - › Buiten spelen: 'Kun je je pop niet meer vinden? Zullen we Arisha helpen zoeken? Waar heb je gespeeld, Arisha?' De kinderen volgen Arisha's aanwijzingen waar ze geweest is. 'Zal ie onder de boom liggen? Achter het muurtje? Heeft iemand er iets op gelegd? Ligt ie onder de jasjes?'
  - › Picknicken: De pedagogisch medewerkers hebben de kinderen verteld van de picknick. Waar zullen we naar toe gaan? De kinderen krijgen foto's te zien van bekende plekjes uit de buurt. Zij mogen kiezen. 'Wie weet waar dit is? Wie wil daar graag naar toe? Wat kun je daar doen?'
  - › Verstoppertje: 'Waar is Thijmen, ik zie Thijmen niet meer? Waar is ie?'
  - › Tijdens doortrekken van de wc: 'Waar is de poep gebleven? Waar is die nu?'
  - › Bij overgangssituaties: 'Naast elkaar gaan staan en een handje geven. Dan kunnen we naar binnen.'

- › Treinen spelen: 'Kijk de trein rijdt door de tunnel. Waar zal ie eruit komen?' (Tweejarigen verwachten vaak dat ie eruit komt op de plek waar hij erin ging.)
- › De pedagogisch medewerker is jarig. 'Hoe zullen we haar verrassen? Wat zullen we doen als ze binnen komt? En wat dan?'
- › Over ervaringen thuis: 'Abdul, jij gaat met vakantie, hè? Over hoeveel nachttjes slapen?'
- › Bij het ophalen: 'Kom je morgen weer op de groep?'
- › In de kring: 'Wie is er morgen jarig? Wat gaan we dan doen met elkaar?' We gaan eerst ... dan ... en dan ...'
- › Op de glijbaan: 'Wie kan langzaam naar beneden glijden? Wie snel?'
- › Oorzaak en gevolg: 'Kijk, nu laten we de bal los (op helling). Wat zal er gebeuren?'
- › Oorzaak en gevolg in keuken: 'Nu doen we de taart in de oven. Wat zal er dan gebeuren? Hoe komt dat?'

Kansen creëren

De pedagogisch medewerkers kunnen voor de kinderen allerlei activiteiten creëren waarin ze kinderen uitnodigen tot vergelijken, ordenen, meten en rekenen. We geven enkele voorbeelden van activiteiten. Tijdens die activiteiten observeren de pedagogisch medewerkers waar de aandacht van de kinderen naar uitgaat.

- › **Boekjes en platen.** Boekjes en platen lenen zich goed om te praten over grootte, kleur, aantal. Er zijn ook speciale telboekjes.
- › **Liedjes en versjes.** Veel kinderversjes gaan over tellen: Dat is 1 ..., dat is 2 ..., dat is 3 ... Jonge twee- en driejarige kunnen zo'n liedje meezingen, ook als ze nog niet precies snappen waar de getallen op staan. Andere liedjes gaan over de plaats in de ruimte: Op zijn hoofd droeg hij een pluim, in zijn hand een mandje.
- › **Lotto's en puzzels.** Lotto's met plaatjes; kleurendominos. De pedagogisch medewerker kan met de kinderen dergelijke spelletjes doen die uitnodigen tot ordenen op bepaalde kenmerken. Met puzzels kunnen kinderen spelen met vormen. Past ie, past ie niet?'
- › **Kinderspelletjes.** Kinderen doen graag telspelletjes en spelletjes waarin ze leren om zich te bewegen in de ruimte. Bijvoorbeeld: Verstoppertje, achter, onder of boven de tafel. Ik zie, ik zie wat jij niet ziet, de kleur is ..., je bent warm, je bent koud ... bij het zoeken naar een verstopt voorwerp. Zakdoekje leggen, niemand zeggen. Kringspelletjes zoals stoelendans verleiden tot tellen. Vroeger leerden kinderen deze spelletjes vaak op straat. Nu kunnen kinderen het moeilijker van de oudere kin-

PRAKTIJK

Voorbeelden van materialen voor meten en ordenen

- › Verjaardagskalender.
- › Pictogram met dagprogramma.
- › Klok.
- › Fotomuur met kinderen die aanwezig zijn.
- › Familiemuur: bij wie hoor ik?
- › Meetlint.
- › Weegschalen.
- › Bakken, stapelbekers, bekers, schepjes, emmertjes van verschillende maten.
- › Blokken van verschillend materiaal, kleur en grootte.
- › Grote en kleine kartonnen dozen die kapot mogen worden gemaakt.
- › Afvalmateriaal als wc-rollen, keukenrollen, doppen, noppen, verpakkingspapier.
- › Lapjes stof.
- › Gereedschapskist.

PRAKTIJK

Voorbeeld van een winkelhoek

- › Kassa.
- › Toonbank (tafel met stoel erachter).
- › Winkelschappen (dozen, kasten, houten bank).
- › Artikelen om te verkopen: lege schone echte verpakkingen (zoals dozen van koekjes, plastic fles en dergelijke), vragen aan ouders.
- › Boodschappenmand.
- › Portemonnee met (zelfgemaakt) geld.
- › Bezem, stoffer en blik, doek om winkel mee schoon te maken.
- › Reclamefolders.
- › Schorten voor het winkelpersoneel.
- › Zelfgemaakte bonnen.
- › Weegschaal (kun je van een doos maken met zogenaamde druktoetsen erop).

deren leren en hebben ze daar een pedagogisch medewerker bij nodig.

- › **Tellen met je vingers.** De pedagogisch medewerker vraagt de kinderen om aantallen te laten zien met

PAST ER NET ZO VEEL SOP IN DIE ANDERE BEKER?

PRAKTIJK

Stimulerende communicatie met kinderen

Luister waarover peuters het hebben.

Sluit aan bij hun kijk op de dingen en hun interesses.

Twijfel zaaien: Een kind mag op een stoel staan. Naast een ander kind (dat normaal gesproken groter is) dat op de grond staat. 'Wie is er groter nu?'

Met opzet een fout maken. De pedagogisch medewerkers pakt een kinderjas en zegt 'Die is voor mij, die pas ik aan!' Iets (geks) beweren.

Doorvragen: 'Wat bedoel je precies?' of 'Be-doel je dat?'

Meegaan met de redenering van het kind. 'Je zegt dat deze toren hoger is dan die? Hoe zie je dat? Laat eens zien.'

Stel vooral open vragen waarop geen vaststaand of 'goed' antwoord op mogelijk is. Stimuleer kinderen om te gaan praten. Zelf niet te veel praten.

Luisterresponsen geven, bijvoorbeeld: instemmend knikken, 'ja' zeggen, korte reacties zoals 'oh' of 'mmm'.

Verwondering of verbazing tonen door reacties als 'Zo! Geweldig!' of 'Nee toch!'

hun vingers. 'Hoe oud ben je? Hoeveel broertjes heb je? Hoeveel zusjes? Hoeveel poezen hebben jullie thuis?'

- › **Een groeikaart maken.** De kinderen mogen om beurten tegen de muur staan en bij elkaar een streepje zetten voor de lengte. 'Wie is de langste?' Of: de lengte meten met een groot papier voor ieder kind. De datum bij zetten en na een tijdje weer meten. 'Ben je nog even lang? Wie is langer geworden? Wie is gegroeid? Hoeveel?'
- › **Samen koken.** Bij het koken wordt er gewogen en worden hoeveelheden gemengd. Koken heeft ook te maken met tijd; hoe lang moet het worden gekookt of in de oven blijven staan. En koken geeft veel aanleiding op de praten over oorzaak en gevolg: 'Hoe kan het dat het deeg warm en hard wordt in de oven. Blijft de taart warm? Hoe komt het dat ie kouder wordt?'
- › **Winkeltje.** Met geld en weegschaal en allerlei (lege gebruikte dozen van) levensmiddelen. Met de jongste kinderen speelt de pedagogisch medewerker mee. Ze kan er ook verhaaltjes bij vertellen over bijvoorbeeld inkoop voor een verjaardagsfeestje. Wat hebben we nodig? Met de driejarigen is het ook belangrijk om het spel af en toe een nieuwe impuls te geven.
- › **Bouwen.** Bouwen van torens, huizen, treinrails of hutten. Met verschillende materialen: verschillende soorten blokken of Duplo, maar ook afvalmateriaal zoals doeken, kartonnen dozen, lucifersdoosjes of doppen. Tijdens het bouwen met de kinderen komen er vanzelfsprekend vragen als: 'Past dit? Is dit even groot? Is dit lang genoeg? Staan deze kleuren mooi? Is dit niet te zwaar?'
- › **Wereldmateriaal.** Boerderijbeesten, huizen, bomen, mensen. De oudere peuters kunnen met behulp van dit materiaal hun beeld van de wereld ruimtelijk vorm geven. Voor het huis, achter het huis, enzovoort.
- › **Knutselen.** De pedagogisch medewerkers kunnen met de kinderen knutselen met papier, lijm, wc-rollen, plakertjes. Ze kunnen 'veel' dingetjes ergens opplakken, van een bepaalde kleur of vorm.
- › **Zand en water spelen.** De pedagogisch medewerkers kunnen met de kinderen een spel organiseren met een grote bak water en voorwerpen om water mee te scheppen, zoals flesjes, bekertjes, bakjes. De kinderen kunnen water overgieten: 'Is het even veel?' Ze kunnen zandtaartjes maken met behulp van verschillende vormen. Ze kunnen onderzoeken hoe zand verandert als je er water aan toevoegt.

- **Projecten 'Ik ben ik'.** Samen met kinderen vergelijken, meten en vastleggen van lengte, kleur haar, grootte voet en handen, omtrek lichaam. Of aantal broers en zussen, hond en kat. Hoeveel opa's en oma's of tantes en ooms.

Stimulerend communiceren en moeilijke vragen

Jonge kinderen stellen vaak vragen waar we zelf het antwoord niet op weten. Een tweejarige die verrukt op een knopje drukt en ... het licht gaat aan. Het gezicht van het kind straalt de vraag uit: 'Hoe kan dat nou?' Van schrik praten wij als volwassenen snel de vraag van het kind weg. Begrijpelijk, maar het kind leert niet om vragen te stellen en om op onderzoek uit te gaan.

Bij kindervragen moeten pedagogisch medewerkers bedenken, dat kinderen zelden vragen naar een natuurwetenschappelijke verklaring. Ze willen niet weten hoe elektriciteit werkt. Als ze lichte en zwaardere voorwerpjes naar beneden gooien, verwachten ze geen verhandeling over de wet op de zwaartekracht. Maar kinderen willen wel graag dat de pedagogisch medewerker eenvoudige verklaringen geeft. Bijvoorbeeld bij het lichtknopje: 'Je doet het draadje aan naar het lichtje'. En ze willen samen met de pedagogisch medewerker onderzoeken. Bij het naar beneden gooien is het spannend om samen te raden hoe een voorwerp zal vallen. Laat maar een veertje zien: 'Wat zal er gebeuren?' Praten over wat er zal gebeuren – ook 'onzin' is prima – samen kijken en benoemen. Dat alles is in de regel meer dan genoeg. Maar natuurlijk is er niets op tegen als de nieuwsgierigheid van de pedagogisch medewerkers door de kinderen wordt geprikkeld. Dan zijn boekjes met simpele verklaringen voor verschijnselen die kinderen zeer boeien, erg handig. Natuurlijk kunnen pedagogisch medewerkers ook uitleg aan elkaar vragen.

Diversiteit

Evenals taal behoren de competenties op dit speel-leer-gebied tot de belangrijke voorwaarden voor het succesvol volgen van het basisonderwijs. In VVE-programma's wordt aandacht besteed aan ordenen, vergelijken, meten, leggen van verbanden en hanteren van ruimtelijke en tijdsbegrippen en tellen. Als in kindercentra aan dit domein extra aandacht wordt besteed dan zal dat vaak gebeuren met hulp van een voorschools programma. In dit verband kijken pedagogisch medewerkers ook naar

mogelijke culturele verschillen om aan te sluiten bij de ervaringen thuis. In bijna alle culturen zijn er telliedjes voor kinderen. Voor kinderen die de Nederlandse taal nog niet beheersen, kan zo'n telliedje een groot houvast zijn. De ouders kunnen zo'n liedje opnemen en meegeven. Dan kan het op de groep worden beluisterd. Pedagogisch medewerkers zijn ook alert op verschillen in omgaan met de tijd. In Nederland en in het kindercentrum wordt gewerkt met een duidelijk dagritme van de groep. Niet alle gezinnen kennen het Nederlandse leven met de klok. Verder wordt niet in alle culturen waarde gehecht aan spelen als pedagogisch middel. Tizard en Hughes (1984) vonden bijvoorbeeld dat Engelse moeders uit lagere sociale milieus weinig met hun vierjarige dochters speelden,

KENNIS

Samen spelen prikkelt tot nadenken

Als jonge kinderen samen spelen, worden ze uitgedaagd om hard na te denken. Als ze voelen dat ze iets anders willen, moeten ze dat duidelijk maken aan de ander. In situaties waarin kinderen moeten kiezen – jouw plan of mijn plan – moeten ze extra hard denken.

TESSA VAN SCHIJNDEL

PRAKTIJK

Begrippen toetsen

Op natuurlijk wijze observeren welke begrippen het kind kent. Tijdens verstoppel: 'Waar zou de knuffelbeer zijn? Licht hij aan die kant? Waar kun je kijken? Onder de tafel?' Zo kun je kijken of kinderen op die plek zoeken en begrippen als 'onder' en 'die kant' begrijpen.

maar wel heel veel samen praatten. Zelfs meer dan de leerkrachten op de kleuterschool. De moeders praatten over het gezin, de familie en het huishouden. Ze maakten met de kinderen boodschappenlijstjes, bespraken het eten en maakten plannen voor verjaardagen. Ze ruimden met de kinderen op en bespraken waar iets moest liggen. Met andere woorden in deze gezinnen werden heel veel stimulerende gesprekken gevoerd op het gebied van ordenen, vergelijken, meten en tellen. Pedagogisch medewerkers waken er dus voor om meteen een achterstand op dit gebied te vooronderstellen. Misschien hebben sommige van deze kinderen wel een voorsprong, omdat ze thuis veel meer helpen. En lijken ze alleen een achterstand te hebben door taalproblemen. Gebruik bij deze kinderen het wegen bij koken, het maken van lijstjes wat nodig is, enzovoorts.

Samenwerken met de ouders

De samenwerking op dit gebied bestaat vooral uit informeren en uitleggen hoe en waarom de pedagogisch medewerkers kansen grijpen en bieden op dit gebied. Pedagogisch medewerkers leggen uit dat het bij jonge kinderen niet belangrijk is of ze correct kunnen tellen. Maar het is wel belangrijk dat ze plezier hebben in vergelijken en meten en dat ze snappen dat tellen met hoeveelheid heeft te maken. Als een kind op enigerlei wijze afwijkt, wordt dit besproken van de ouders. Als het kind bijvoorbeeld ruimtelijke begrippen niet begrijpt, wordt uitgewisseld hoe dat thuis is en in de groep. Maar een kind kan ook heel voorlijk zijn en meer 'denkkluijjes' nodig hebben. Dan kan ook samen met de ouders een plan worden gemaakt voor nieuwe uitdagingen voor dit kind.

Observeren en plannen

Kinderen hebben er recht op dat ze goed worden voorbereid op de volgende stappen in hun ontwikkeling; dat ze de kennis en vaardigheden hebben die in onze cultuur worden verwacht bij vierjarigen en in het onderwijs. Wettelijk is er op dit gebied nauwelijks iets vastgelegd. Het kindercentrum helpt kinderen om de begrippen te leren die ze in de dagelijkse omgang met elkaar en hun materiële omgeving nodig hebben. Uit onderzoek blijkt dat de meeste jonge kinderen hiervoor geen gerichte extra stimulering nodig hebben. Het gewone spelen, praten met kinderen, meespelen en een gevarieerd activiteiten-aanbod is voldoende.

Pedagogisch medewerkers beschikken over manieren om in de dagelijkse omgang te observeren of kinderen begrijpen wat een bepaald begrip betekent en of ze gericht zijn op het begrijpen van verbanden. Bijvoorbeeld bij het opruimen 'Leg de puzzel maar op de bovenste plank'; bij het eten 'Wie heeft nog het meeste melk in zijn beker?' Als een kind regelmatig niet aan de verwachtingen van de pedagogisch medewerker voldoet, bespreekt de pedagogisch medewerker met haar collega's of die hetzelfde observeren. Dan wordt met de ouders gesproken over hun ervaringen thuis. De pedagogisch medewerkers en ouders kunnen extra aandacht besteden aan dit kind op dit gebied.

Meedenkgroep

Liesbeth Vonk – Adviseur

Sylvia Deneer – Pedagoog factor-o

Judith Maas – Pedagoog 2samen

Jan Boom – Universitair docent UU

Willem Koops – Decaan UU

Maartje Raijmakers – Onderzoeker UvA

Tessa van Schijndel – Onderzoeker UvA

Verder lezen voor de praktijk

Bodegraven, N. & Kopmels, T. (2005). *Kriebels in je herensens: Activiteiten en gesprekken met jonge kinderen*. Amsterdam: SWP.

Copier, R. (red.) *Praktijkboek SamenRekenen voor peuters*. Ontwikkeld door Eduniek Utrecht en Daaladvies. Utrecht: Freudenthalinstituut.

Kijne, M. (1981). *Ik ben waarschijnlijk groot. Werken met kinderen volgens Celestin Freinet*. Amsterdam: SWP.

Nelissen, J. (2000). *Rekenspelletjes voor jonge kinderen. De wereld van het jonge kind, december*, 109-113.

Talentenkracht is een onderzoeksproject naar logisch denken van jonge kinderen. Met suggesties voor de praktijk. www.talentenkracht.nl

Samengevat

Eén blik op spelende kinderen in de zandbak bewijst: kinderen en ordenen, meten en rekenen horen bij elkaar. In de eerste kinderjaren wordt de basis gelegd voor deze belangrijke cognitieve vaardigheden.

VEILIGHEID EN BEVINDEN

De houding en motivatie van jonge kinderen om de wereld om zich heen te ontdekken is het belangrijkste. Het overdragen van kennis en begrippen om de wereld te ordenen mag niet ten koste gaan van dit doel. Leerervaringen op dit gebied zijn ingebed in het spontane spelen en de alledaagse verzorgende activiteiten.

LEREN EN ONTWIKKELEN

- › Doelen en competenties:
  - » **KIJK, IK VOEL, DENK EN ONTDEK** (cognitieve competenties):
    - Onderscheiden van kenmerken van dingen, vergelijken en ordenen
    - Hoeveelheid meten en aantal schatten en tellen: zwaar, licht, veel, weinig.
    - Ruimte ordenen: ver, dichtbij, voor, naast, achter.
    - Tijd ordenen: eerst, later, nog veel later, dag, nacht, drie nachtjes slapen.
    - Causale relaties leggen: als ik dit doe, dan gebeurt er dat!
  - » **KIJK, IK KAN HET ZELF, HET LUKT ME** (motorische en zintuiglijke competenties). Ordenen gaat samen met praktische dingen doen en uitproberen. Bijvoorbeeld een puzzel leggen, een taart bakken of een hut bouwen. Als het lukt voelt het kind zich voldaan.
  - » **KIJK, WE DOEN HET SAMEN** (sociale competenties). Kinderen leren door imiteren, samen uitproberen en van aanwijzingen van meer ervaren kinderen en pedagogisch medewerkers.
- › Steunen en stimuleren:
  - » Voorwaarden scheppen: materialen en inrichting ruimte; observeren waar een kind mee bezig is, met welk vraagstuk.

- » Aansluiten bij het spontane leren: actief doen en ervaren. In zinvolle situaties herhalen en veel verschillende ervaringen opdoen; taal leren en verwoorden van ervaringen.
- » Kansen zien en grijpen tijdens het dagelijkse verzorgen en spelen.
- » Kansen creëren door gerichte activiteiten als liedjes, versjes, samen koken, bouwen, voorlezen, winkeltje spelen, knutselen, lotto's en puzzels.
- » Stimulerende communicatie door samen denken met de kinderen, vragen stellen en onderzoeken. Kinderen stellen vaak vragen die wij als volwassenen niet kunnen beantwoorden. Ga dan gewoon met hen op onderzoek uit: hoe zou het kunnen zitten? Jonge kinderen verlangen geen wetenschappelijke verklaring.

- › **DIVERSITEIT**. In sommige gezinnen wordt weinig met jonge kinderen gespeeld; dat doen kinderen alleen of met elkaar. Maar jonge kinderen worden wel betrokken bij het huishouden en de familie, waarbij allerlei ordenen meettaken op natuurlijke manier aan de orde komen. De tijdsbeleving kan ook zeer verschillend zijn. Niet overal leven de mensen zo bij de klok als in westerse gezinnen.
- › **SAMENWERKEN MET DE OUDERS**. Vertellen wat het kind gedaan heeft, samen genieten van de kleine stapjes die het kind maakt. Bij voorschoolse programma's gaan pedagogisch medewerkers niet automatisch uit van een achterstand.

Geluid en muziek, dans en beweging

Naomi heeft in de verkleedhoek een prachtig lange witte prinsessenjurk gevonden. Ze begint dansbewegingen te maken. Tristan, ook in verkleedkleren, doet mee. Cathy, pedagogisch medewerker, zet hun lievelingsmuziek op. In een oogwenk dansen bijna alle kinderen met Naomi, Tristan en Cathy mee.

De kern

Geluid en muziek, dans en beweging; ze zijn onlosmakelijk verbonden met de ontwikkeling van baby's en peuters. Het gaat over communicatie, bijvoorbeeld door het unieke stemgeluid van mama te herkennen. Het gaat over de wereld ontdekken, bijvoorbeeld door eindeloos experimenteren met de klank van je voetslap op zand, steentjes en in een plas. En het gaat over een wij-gevoel maken, bijvoorbeeld door samen 'Hoei, hoei het waait' te zingen in de bolderkar en over swingen en springen op de tonen van salsamuziek, Bach en K3.

Al deze indrukken en ervaringen zorgen ervoor dat jonge kinderen de wereld om zich heen steeds verder gaan ontdekken en begrijpen. Het grootste deel van de muzikale ontwikkeling gaat vanzelf en in een mooie wisselwerking met taal, motoriek en de sociaal-emotionele ontwikkeling. Op het kindercentrum is het van belang om hiervoor een aandachtig oor te hebben en er – letterlijk en figuurlijk – ruimte voor te maken. In dit hoofdstuk worden de woorden 'muziek en dans' in de ruimste betekenis gebruikt. In de kern gaat het in dit hoofdstuk om: **KIJK, IK KAN ZINGEN, DANSEN EN IETS MAKEN**. En: **KIJK, WE KUNNEN HET SAMEN**.

Belangrijke ontwikkelingen van baby tot kleuter

Ritmes en klanken horen tot de meest basale ervaringen. Waarschijnlijk ervaren kinderen al in de baarmoeder het ritme van de hartslag van hun moeder, haar bewegingen

en stemgeluid. Wiegen en liedjes zingen maken baby's rustig. De dialoog tussen ouder of pedagogisch medewerker en baby heeft volgens Stern (2002) het karakter van een dans: elkaar aanvoelen, volgen en leiding geven. Het kind zuigt ritmisch, neemt en krijgt even pauze; om de beurt maken baby en pedagogisch medewerker geluidjes en imiteren ze elkaar.

Baby's

- › Baby's reageren op de geluiden om zich heen; je kunt aan hun reactie zien of het om vertrouwde of om nieuwe geluiden gaat. De pedagogisch medewerker kan daarbij aansluiten door geluiden aan te bieden en te volgen wat hun reactie is; schudden met het water-

HOREN, VOELLEN EN BEWEGEN.

flesje, ritselen met de luier en het laten klinken van een windorgeltje.

- › Baby's reageren op de stem van vertrouwde pedagogisch medewerkers en 'nemen deel aan het gesprek' door zelf ook de beurt te nemen. Hetzelfde vraag- en antwoordspel ontstaat in beweging: wanneer je rondloopt met een baby op de arm en haar op en neer beweegt en vervolgens stil gaat staan en met de beweging stopt, kan een baby de op- en neerbeweging zelf overnemen. Zo gebruik je muziek en beweging om contact te maken en geborgenheid te geven.
- › Vanaf zes maanden groeit het besef dat iets wat je niet ziet er nog wel is. Je kunt daar muzikale kiekeboespelletjes mee spelen door je gezicht achter een dekentje te verstoppen maar je stem wel te laten horen, of een rinkelbelletje beurtelings binnen en buiten hun gezichtsveld te laten horen. Baby's leren ook het verband tussen iets heen en weer schudden of ergens op petsen en het geluid dat dit teweegbrengt. Je kunt ze hierin bevestigen door er de tijd voor te nemen en ze aan te moedigen, bijvoorbeeld door zelf gewoon af en toe mee te doen.
- › Vanaf het eerste jaar gaan kinderen steeds gericht de klanken van de moedertaal oefenen. Eenvoudige liedjes kunnen daarbij een stimulans zijn: ze gaan spontaan klanken en korte stukjes 'echoën' en meezingen. Kinderen gaan ook uit zichzelf bewegen op muziek.
- › De mogelijkheid en drang tot bewegen nemen sterk toe. Ze gaan geluiden maken óp en mét al wat geluid kan voortbrengen: ieder attribuut wordt op z'n mogelijkheden onderzocht door handelingen eindeloos te herhalen en vervolgens te variëren. Denk maar aan de pedaallemmer. Op alles wordt getikt, gepetst en gebonst.

Dreumesen

- › In de loop van het tweede jaar krijgen kinderen plezier in het reproduceren van de goede beweging bij de tekst van een liedje. Ze gaan ook spontaan zelf liedjes maken tijdens hun spel. Je hoort ze stukjes van bekende liedjes zingen, neuriën en eigen 'zingzegtaksten' met elkaar combineren terwijl ze bijvoorbeeld aan het knutselen, spelen of bouwen zijn.
- › Vanaf het tweede jaar krijgen de teksten van liedjes voor kinderen echt betekenis. Ze leren meedoen met liedjes en bewegingen over dagelijkse dingen: eten, aankleden, opruimen, rondrijden met een karretje.

- › Naarmate de motoriek en coördinatie zich verder ontwikkelen, kunnen kinderen steeds gerichter eenvoudige muziekinstrumenten gaan bespelen. Je kunt kinderen speels uitdagen door hun speelmanier te imiteren en er vervolgens een kleine variatie aan toe te voegen. Bijvoorbeeld samen spelletjes bedenken met hard en zacht, snel en langzaam. Jonge kinderen hebben hierbij een enorme herhaalbehoefte.

Peuters

- › Vanaf het derde jaar kunnen kinderen meezingen, liedjes die de pedagogisch medewerker voorzingt, nazingen en zelfstandig zingen. Voor meezingen is het van belang om echt eenvoudige liedjes te kiezen. En de toon moet aansluiten bij de hoogte waar de kinderen bij kunnen. De stembanden zijn nog niet op lengte van een volwassene. Hoe langer je stembanden, hoe lager je kunt zingen. Probeer altijd ietsje hoger te beginnen dan je eigenlijk van plan was. Voor de kinderen zijn neuriën, lalala en nanana, onzinwoordjes en ritmisch spreken van tekst (als een rap!) leuke variaties.
- › Vanaf het derde jaar kunnen bewegen op muziek en zingen ook ondersteunen bij het benoemen, begrijpen en uiten van emoties: stampen als een boze beer, zingen over blijde dingen, benoemen hoe iemands stem klinkt.
- › Naarmate kinderen groter worden, zullen ze daar steeds sneller en gevarieerder 'hun eigen ding' mee gaan doen. Maar de activiteiten voor baby's blijven peuters leuk vinden. Peuters vinden het nog steeds heerlijk om heen en weer te worden gewiegd of door de pedagogisch medewerker nieuwe geluidsattributen aangeboden te krijgen. Oude, bekende dingen herhalen zorgen ervoor dat de vaardigheden goed kunnen inslijpen. Dat neemt bij jonge kinderen veel tijd.

Veiligheid en welbevinden

In het voorgaande werd duidelijk dat ritme en klank, beweging en muziek verbonden zijn met communicatie, emotionele veiligheid, wij-gevoel en welbevinden. Hier gaan we verder in op de manieren waarop het welbevinden van kinderen door muziek en bewegen kan worden vergroot. Jonge kinderen zijn extra gevoelig voor prikkels en dat geldt ook voor het geluid om hen heen. Daar komt bij dat je je ogen af en toe kunt sluiten, voor de oren is dat ingewikkelder. Daarom zijn de pedagogisch medewerkers alert op de volgende zaken:

PRAKTIJK

Stem, spraak en zang.

Wat ingeblikte liedjes voor kinderen betreft is er een grote markt ontstaan. Dus, dan 'hoeven' we ook niet meer te zingen? Jawel. Want je kunt niet om de meerwaarde van jouw unieke, vertrouwde stem als communicatiemiddel heen. En door zingen en klankspelletjes krijgt jouw stem een extra dimensie. Denk maar aan het kriebelliedje voor op een blote buik tijdens het verschonen of aan een paardenliedje als een kindje op schoot zit. Voel je vrij om je stem vanzelfsprekend en expressief in te zetten.

- › **De akoestiek.** Vanwege de hygiëne zijn er vaak harde vloeren en weinig dikke gordijnen. Dat brengt met zich mee dat alle contactgeluiden – zet maar een beker op tafel, kiep eens een bak Lego om – keihard klinken. Hieraan valt iets te doen door (goed wasbare) kleden aan de wand te hangen en in de rustige speelhoeken vloerkleden te leggen.
- › **Onrust en onverwachte geluiden.** Een open deur kan uitnodigend zijn om even om het hoekje te koekeloren; wat hoor ik daar, wat doen ze? De aandacht van

'ZO MAAK JE EEN FIJNE SFEER'

het kind wordt getrokken. Maar dat kan ook storend zijn. De regel 'deuren dicht' kan betekenen 'niet storen' om overbodige prikkels te vermijden.

- › **Afwisseling tussen rust en geluid.** Ten eerste: Stilte heeft een belangrijke waarde. Volwassenen zeggen wel eens: nu kan ik mezelf tenminste horen denken. Voor kinderen van 0–4 geldt dit ook: zij hebben ook de behoefte aan even geen geluid, niet nog meer informatie via de oren. Alle indrukken en ervaringen moeten af en toe kunnen rijpen en bezinken. Koester de stilte en zoek hem af en toe bewust op.
- › **Afwisseling tussen vertrouwd en verrassend.** Muziek en dans bieden mogelijkheden tot contact maken en het opbouwen van vertrouwen; samen muzikale rituelen ervaren en uitvoeren, zoals het liedje voor het slapengaan. Daarnaast kunnen nieuwe klankspelletjes

nieuwsgierigheid opwekken en het kind stimuleren om zelf verder op onderzoek uit te gaan: dat rinkelding, hoe werkt dat, kan ik dat ook? Wat kan ik er nog meer mee?

- › **Achtergrondmuziek.** Pedagogisch medewerkers observeren de reactie van kinderen op verschillende soorten muziek en wisselen daarover ervaringen uit met hun collega's. Er is een groot verschil tussen het effect van instrumentale muziek en muziek waarbij de hele tijd gezongen wordt. Muziek met zang is veel meer aanwezig. Daarom zorgen pedagogisch medewerkers voor variatie wat soorten muziek betreft: vrolijk, rustgevend, klassiek, kinderliedjes en volksmuziek. Onze wereld is vol diversiteit en die mag ook klinkend aanwezig zijn op het kinderdagverblijf. Anders zouden kinderen nog gaan denken dat de wereld slechts bestaat uit kabouter-Plops- en K3-stemmetjes ...

TIP

Materiaal voor muziek

Goeie spullen betekent: makkelijk te hanteren, veilig en: een goed geluid! Er mooi uitzien is geen garantie voor mooi geluid. Muziekinstrumenten uit de speelgoedwinkel zien er vaak kleurrijk uit maar dat zegt niks over het geluid. Er is allerlei speelgoed dat geluid gaat maken als je het aanraakt of laat bewegen. Grappig, maar je kunt er als kind weinig aan ontdekken. Dit materiaal geeft veelal ook weinig ruimte voor uitbreiding van muzikaal spel omdat het maar op één manier geluid kan maken. De trommelmogelijkheden op een setje kartonnen dozen – van maatje schoendoos tot tv-verpakking – zijn vaak vele malen beter dan een plastic ding met tekenfilmfiguurtjes. Goeie spullen vind je in muziekwinkels en Fairtradewinkels. Daarmee leren kinderen oorzaak-gevolgacties te ontdekken en te oefenen: ik pets op een trommelvel: bom! Ik schud aan een bellenkrans: tsjintsjingsjingsj. Ik peuter aan een snaar: plonggg. Interessante materialen om geluiden te ontdekken zijn bijvoorbeeld schuddoosjes, rainmakers, windorgels, klankstaven, bellenkransen en kleine bekkens.

Leren en ontwikkelen

Doelen en competenties

- › **KIJK, IK ZING, DANS EN KAN IETS MAKEN** (expressieve en beeldende competenties). Kinderen leren spelen met klanken en bewegingen. Ze leren dat ze zich daarin kunnen uiten. Ze leren daarvan genieten.
- › **KIJK, WE DOEN HET SAMEN** (sociale competenties). Plezier in samen dansen en zingen. Uitingen van anderen imiteren. Elkaar erbij betrekken door wijzen, knikken en benoemen. Geduld ontwikkelen en om de beurt zingen en spelen. Het geeft een wij-gevoel.
- › **KIJK, IK KAN HET ZELF, HET LUKT** (motorische competenties). Ontwikkeling grove motoriek bij bewegen op muziek, van fijne motoriek bij het spelen met ritme-instrumenten en andere geluidmakers. Gebruiken en verkennen van eigen stem.
- › **KIJK, IK VOEL, WEET EN ONTDEK** (cognitieve competenties). Ordenen geluid op klank eigenschappen als hard-zacht, veel-weinig, scherp-zacht, lang-kort. Ordenen van geluid en beweging in de tijd: in het begin hoor je de trommels en dan komt het zingen erbij. Koppelen van muziek aan een sfeer, activiteit of emotie.

Steunen en stimuleren

Tijdens de muziekactiviteiten stapt de pedagogisch medewerker in een dubbelrol: ze doet actief mee en tegelijkertijd houdt ze overzicht over de kinderen, de materialen en de tijd. En dat betekent: schakelen!

In de communicatie met de kinderen toe staan contact maken en benoemen centraal: de pedagogisch medewerker volgt hun reacties en ze laat merken dat ze die ziet door te imiteren en te benoemen.

Ondersteunen en stimuleren van muziek en dans door pedagogisch medewerkers houdt in:

- › Voorwaarden scheppen:
  - » Sfeer en ruimte voor dans en muziek en voor instrumenten.
  - » Bij geplande activiteiten: een goede voorbereiding. Heb je je spullen bij elkaar? Ben je er zelf 'klaar' voor? Hoe ga je de kinderen uitnodigen voor de activiteit? Hoe is de taakverdeling en samenwerking met de collega's?
  - » Observeren van de kinderen: wat boeit hen? Waar gaan ze op in?
- › Kansen zien en grijpen: inspelen op het spontane bewegen en muziek maken van jonge kinderen.
- › Kansen creëren door van tevoren geplande activiteiten.

Kansen zien en grijpen

Hierbij is het de kunst van herkennen van kansen in de spontane activiteiten van de kinderen tijdens de kring, lunch, het verschonen of het vrije spel. Hieronder volgen enkele voorbeelden van activiteiten die ontstaan doordat de pedagogisch medewerker inhaakt op het spontane gedrag van de kinderen.

(Laten) meebewegen op muziek, met en zonder materialen

Voorbeelden met baby's

- » Wiegen, wiebelen, op en neer veren, rondjes zwieren, walsen. Op de plek, zittend of staand en door de ruimte.
- » Een bellenkransje om je eigen arm doen zodat het instrumentje meeklinkt als je beweegt; kinderen je arm laten bewegen; de baby een bellenkransje of schudinstrument geven.

Met dreumesen en peuters

- » Meepetsen in de maat op tafel of op benen, meezwaaien.
- » Achter elkaar aanlopen door de ruimte in de maat van de muziek.
- » Verschillende manieren van bewegen afwisselen: springen, stampen, op de tenen lopen, heen en weer wiegen op twee benen.

DOEN

Zwieren met sjaaltjes

Sjaals zijn geschikte attributen bij dansen en bewegen. Zwieren met sjaaltjes verlengt je beweging en dat is handig met de relatief korte dreumes- en peuterarmen. De sjaals kunnen ook worden gebruikt als 'danskleding'.

- » Verschillende bewegingen imiteren: vliegen als een vogel, zweven als een vlinder, racen als een auto.
- » Dansen met materialen zoals linten of sjaaltjes, op de plek of door de ruimte.
- » Liedjes met voorgeschreven bewegingen uitvoeren zoals: In de maneschijn.

Ontdekactiviteiten

- › Voorwerpen samen onderzoeken, uitproberen.
- › Stiltes laten vallen en samen luisteren wat er te horen is.
- › Klankspelletjes met instrumenten en met stem.
- › Muzikale kiekboe.
- › Geluidenwandeling buiten of binnen.

Kansen creëren

Rituelen van muziek en dans in de groep

Muziek op de groep is in eerste instantie een sociaal, communicatief gebeuren: er zijn vaste rituelen bij eten, verschonen en slapen waarbij liedjes, al of niet met gebaren, een belangrijke plaats kunnen innemen. Hetzelfde geldt voor klanksignalen. Naarmate kinderen ouder worden,

OP JE EIGEN MANIER MEEBEWEGEN EN MEEZINGEN.

kunnen ze steeds actiever deelnemen: wie trommelt er vandaag op de bongo's als teken om naar buiten te gaan? Welk liedje zingen we aan tafel, bij het tandjes poetsen, op het aankleedkussen? En ook alle feestelijkheden worden opgeluisterd met muziek. Al deze activiteiten vinden één op één plaats tijdens de verzorging of in de grote groep.

Versjes opzeggen

- › Versjes die gaan over dagelijkse dingen of over favo-

FOTO: RUBEN KEESTRA

GA JE DAT LEUKE KRIEBELVERSJE DOEN?

DOEN

Versjes en stemspelletjes

Behalve zingen – en dat doet niet iedereen even spontaan en makkelijk – kun je ook muzikaal en gevarieerd met je stem aan de slag met versjes en voorlezen. En ook losse, spontane acties zijn mogelijk: naar aanleiding van een verhaal of een uitje kun je met je stem allerlei herinneringen ophalen en verklanken: de spoorbomen ... (hoog) dingdingdingding en een voorbij razende trein ... (laag) ieie jenggg.

En terwijl je hand voor vliegtuigje speelt, neem je je stem mee: stijgen, dalen, turbulentie – hoe doe je dat en wat is het verschil met een sportvliegtuigje? Daag jezelf uit en gebruik je fantasie: de kinderen vormen altijd een dankbaar en betrokken publiek.

riete bezigheden, kunnen worden gekoppeld aan het uitvoeren daarvan. Zo komen ze op een natuurlijke, vanzelfsprekende manier vele keren voorbij. Je kunt afwisselen door het versje in één cadans te blijven herhalen of door af en toe stiltes te laten vallen.

- › Zeg het versje op en observeer of en welke kinderen spontaan gaan meedoen of op een andere manier reageren.
- › Je kunt ook de tekst van een liedje opzeggen alsof het een versje is.

Versjes laten opzeggen

- › Kinderen uitnodigen om het versje op te zeggen als aankondiging van een activiteit.
- › Kinderen uitdagen mee te gaan doen door het versje te blijven herhalen, met af en toe een kleine variatie in het tempo, het volume of de klank van je stem.
- › Het damespaard: neutraal, met veel expressie (een echte dames/heren/boerenstemgeluid).

Liedjes voorzingen

- › Als aankondiging van een overgang in het dagritme 'We gaan naar buiten, waar de vogeltjes fluiten'.
- › Als gezongen opdracht (opruimen/jassen pakken).
- › Als sfeermaker bij een activiteit.

Liedjes laten meezingen

Begin altijd met het liedje een paar keer voor te zingen voordat je vraagt om mee te doen. De pedagogisch medewerker stimuleert de kinderen om mee te zingen door zelf eerst af en toe een (laatste) woordje weg te laten en vervolgens steeds grotere stukjes. Met liedjes kun je kinderen op dezelfde manier uitnodigen en uitdagen als met versjes opzeggen.

Liedjes zelfstandig laten zingen

Uitnodigen en aanmoedigen, bijvoorbeeld:

- › tijdens een uitstapje naar de kinderboerderij: wie weet een dierenliedje? (en dan niet gelijk gaan meezingen, eerst luisteren, knikken, aanmoedigen);
- › zingen voor de microfoon, aan het hoofd van de tafel, bij het ophalen, voor een geluidsopname.

Samen kijken en luisteren

- › Een pedagogisch medewerker voert een activiteit uit met een kleine groep en nodigt andere kinderen uit om te komen kijken.
- › Een pedagogisch medewerker voert uit, de andere pe-

ILLUSTRATIE: SIMON JONGMA

GENOEG PLEK OM SAMEN MUZIEK TE MAKEN EN PLEZIER TE HEBBEN.

- dagogisch medewerker komt met kinderen op bezoek, een muzikant komt een miniconcertje geven (een pedagogisch medewerker, ouder of een professional).
- › De pedagogisch medewerker kijkt samen met de kinderen naar een opname waar:
    - › ze zichzelf bezig zien;
    - › ze andere kindjes van de groep bezig zien;
    - › ander beeldmateriaal van zingende/spelende/dansende kinderen/volwassenen te zien is.

Laten meespelen met muziek

- › Meespelen in de maat met een muziekfragment.
- › Afwisselen met muziek aan- en uitzetten = wel of niet spelen.
- › Afwisselen met hard en zacht, snel en langzaam.

Zelfstandig laten spelen

- › Nodig een kind uit om tijdens een knutsel- en spelactiviteit voor muziek te zorgen.
- › Geef het kind een instrument en vraag of het even wil kijken 'of hij het nog doet' of 'kun je voor mij muziek maken om op te springen'.

Muzikale verhalen maken

- › Het voorleesverhaal combineren met klankimitaties; met je stem of met attributen.
- › Het prentenboek bekijken en samen benoemen en verklanken hoe alles klinkt: de storm en de regen in 'Mon-

kie', de dieren uit het boekje over de kinderboerderij.

- › Foto's/plaatjes/voorwerpen bekijken, benoemen, er toepasselijke geluiden bij maken, bijvoorbeeld een foto van een badkamer of dieren.

Diversiteit

Muziek en dans verbinden mensen. Natuurlijk zijn er grote individuele verschillen in muzikaliteit, ritmegevoel en smaak.

PRAKTIJK

Zingen

Wanneer je gaat zingen, bedenk dan van te voren of je wilt zingen als aankondiging of als sfeermaker: doe het met overtuiging! Wanneer je er daadwerkelijk aan wilt werken dat de kinderen mee gaan zingen: zorg er dan voor dat je de liedjes voorzingt op een hoogte waar de kinderen bij kunnen. En herhaal een liedjes minstens vijf keer, ook als het om een overbekend liedje gaat. Jonge kinderen hebben veel tijd nodig om het liedje op te slaan en mee te gaan zingen. Om die reden hoor je ook af en toe eind februari nog steeds sint en kerstliedjes.

HOE REAGEREN DE KINDEREN?

Maar talent is geen voorwaarde om van muziek en dans te genieten. Spelen, samen doen en leren, dat staat centraal. Voor kinderen die thuis een andere taal spreken, kan muziek een alternatief communicatiemiddel zijn. Voor hen kan het fijn zijn om de muziek te horen van thuis. Aan ouders kan gevraagd worden favoriete muziek van het kind mee te nemen.

Anderstalige kinderen kunnen soms de klanken van een liedjes snel oppikken, zonder dat ze de betekenis van de woorden begrijpen. De melodie, ritme en het rijm geven houvast. Ze kunnen dan meedoen en erbij horen. Bepaalde liedjes of muziek kunnen voor een kind of ouder een sterk emotionele betekenis hebben. Om de beurt een liedje laten horen dat bij jou of jouw gezin hoort, kan een enorm gevoel van erkenning geven. In een groep met verschillende etnische groepen kan door verschillende eigen keuzeliedjes een wij-gevoel ontstaan.

Samenwerken met ouders

Ouders horen graag wat hun kind meemaakt en pedagogisch medewerkers vinden het fijn om een beeld te hebben van de thuiswereld. Kinderen kunnen op allerlei manieren reageren op geluiden; opwinding, schrik, geruststelling of ontspanning. Het is goed om ook dit soort informatie met ouders uit te wisselen. Het is leuk om over en weer te weten op welke muziek er is gedanst en wat het favoriete slaapliedje is. Kortom: wissel uit hoe het kind reageert op muziek, of dat nou luisterend, dansend of meespelend is.

Misschien zijn er ouders die een instrument bespelen of goed zingen. Kinderen vinden het geweldig als een ouder laat zien hoe een instrument eruitziet en hoe je er geluid mee kunt maken.

Observeren en plannen

Observeren

Om ideeën op te doen voor muziek en dans en die vervolgens in te plannen zijn je eigen enthousiasme en nieuwsgierigheid een belangrijke voorwaarde. Tegelijkertijd is het van belang om goed te observeren: hoe reageren de kinderen op je activiteit? Is dat wat je verwachtte? Op welke manier zou je de activiteit daar op aan kunnen passen? Wat krijg je voor spontane signalen van de kinderen zelf over hun enthousiasme voor muziek, hun nieuwsgierigheid naar geluiden en behoefte aan beweging? Hoe kan jij daar, spontaan, bij aansluiten? Welke informatie krijg je van de ouders en van je collega's? Veel vragen, die je jezelf steeds blijft stellen om zo dicht mogelijk bij de ontwikkeling van de kinderen aan te kunnen sluiten.

Plannen

Bij de voorbereiding en planning denkt de pedagogisch medewerker na over de volgende dingen: wat doe ik op welk moment? Daarbij is het van belang om onderscheid te maken tussen de dagelijkse rituelen en speciale activiteiten. Hoe lang kan het duren? Met hoeveel kinderen ga ik aan de slag? En dat zijn beslissingen die je in samenspraak moet nemen en uitvoeren. Wanneer je dan vervolgens met elkaar bespreekt hoe het is gegaan kun je aanpassingen doen.

Bij de taakverdeling van muziek en dansactiviteiten is het van belang dat iedere pedagogisch medewerker aangeeft waar ze mee aan de slag wil: een pedagogisch medewerker die lekker in haar vel zit, straalt dat ook uit naar de kinderen. En er is een groot verschil tussen het organiseren en uitvoeren van een grote optocht met toeters en bellen of het begeleiden van een kleine ontdekactiviteit met drie kindjes en een mandje rinkel- en ritselspul. Samenvattend: houd in de planning en de taakverdeling rekening met een afwisseling tussen grote groep en kleine groepsactiviteiten. Over het algemeen zullen de rituelen verbonden zijn aan de dagelijkse grote groepsactiviteiten zoals eten en drinken, jasjes aan en naar buiten. De kleine groepsactiviteiten bieden gelegenheid voor speciale muziek en dansactiviteiten die de pedagogisch medewerker heeft voorbereid.

Meedenkgroep

Jolanda Wijermans – *Pedagoog Kinderopvang 't Ukkie*

Brigitte van Miltenbrug – *Stafmedewerker Saartje Kinderopvang*

Monika Katinger – *Pedagogisch medewerker SKN*

Verder lezen voor de praktijk

Abramsz, S. *Rijmpjes en versjes uit de oude doos*. Amsterdam: J.M. Meulenhoff.

Albers, M. & Rikhof, R. *Muziek tussen school en school*. Bevat cd.

Stam-van der Staay, M. (samenstelling) (2003, 13^e druk). *Een mandje vol amandelen. Kinderliedjes met piano-begeleiding*. Amsterdam: Ploegsma.

Stichting Peuters en Muziek, Uitgeverij de Toorts.

Zaat, T. & Zaat, N. (1986). *Hoy, een lied! Een verzameling van ruim 400 liederen voorzien van didactische aanwijzingen en speelse activiteiten*. Stichting ter bevordering van de muzikale vorming in samenwerking met de Gehrels Vereniging.

Cd's

Cd-serie van Dirk Scheele, bestellen via www.dirkscheele.nl

Cd: *Liedjes met een hoepeltje erom* (1995). Hoorn: Disky Communications. Sluit aan bij het gelijknamige boek van Ton Duijx en Joke Linders.

Kadans, muziek en danspakket bij Kaleidoscoop, een educatieve methode voor peuters en kleuters. Handleiding, activiteitenboek en cd's met de liedjes en fragmenten. Te bestellen via m.vanbenthem@Nji.nl.

De activiteiten zijn bedoeld voor peuters en kleuters.

Website

www.memorabelemomenten.nl
(muzikanten op bezoek in het kindercentrum)

FOTO: RUBEN KEESTRA

FOTO: RUBEN KEESTRA

FOTO: RUBEN KEESTRA

Samengevat

Geluid en muziek, dans en beweging; ze zijn onlosmakelijk verbonden met de ontwikkeling van baby's en peuters. Het gaat over communicatie, de wereld ontdekken en een wij-gevoel maken.

VEILIGHEID EN WELZIJN

Jonge kinderen zijn extra gevoelig voor prikkels, daarom zijn de pedagogisch medewerkers opmerkzaam op de volgende zaken: akoestiek van de ruimte; onrust en onverwachte geluiden; afwisseling tussen rust, stilte en geluid; afwisseling tussen vertrouwd en verrassend; achtergrondmuziek.

LEREN EN ONTWIKKELEN

- › Doelen en competenties:
  - › **KIJK, IK ZING, DANS EN KAN IETS MAKEN** (expressieve en beeldende competenties). Spelen met geluiden, beweging; genieten van zingen, dansen en muziek maken.
  - › **KIJK, WE DOEN HET SAMEN** (sociale competenties). Wij-gevoel.
  - › **KIJK, IK KAN HET ZELF, HET LUKT** (motorische competenties). Ontwikkeling grove motoriek bij bewegen en fijne motoriek bij gebruik instrumentjes.
  - › **KIJK, IK VOEL, WEET EN ONTDEK** (cognitieve competenties). Ordenen geluid op klankeigenschappen als hard-zacht, veel-weinig, scherp-zacht, lang-kort.
- › Steunen en stimuleren:
  - › Voorwaarden scheppen:
    - Sfeer en ruimte voor dans en muziek en voor instrumenten.
    - Bij geplande activiteiten: een goede voorbereiding.
    - Observeren van de kinderen: wat boeit hen? Waar gaan ze op in?

- › Kansen zien en grijpen: inspelen op het spontane bewegen en muziek maken van jonge kinderen. Bijvoorbeeld een geluidje van een lepel op tafel bij de lunch.
- › Kansen creëren door van tevoren geplande activiteiten. Spelen met instrumentjes.

- › **DIVERSITEIT**. Muziek verbindt mensen en kan individuele en culturele verschillen overbruggen. Een stukje eigen muziek in een vreemde omgeving maakt dat mensen zich thuis voelen.
- › **SAMENWERKEN MET OUDERS**. Wissel uit hoe het kind reageert op muziek, of dat nou luisterend, dansend of meespelend is. Nodig ouders in de groep uit om de kinderen te laten zien hoe een instrument eruit ziet, hoe je er geluid en muziek mee kunt maken.

Beeldende expressie

Sudnison (twee jaar) geniet. Hij zit met andere kinderen aan tafel met scharen, gekleurd papier, glitters en lijm. Maar Sudnison vindt de schaar het allermooiste. Het geluid van de knippende schaar. De beweging intrigeert. Met grote aandacht laat hij de schaar knippen. Eerst zonder papier, later met. Een andere dreumes luistert en imiteert en herhaalt met zijn stem en schaar het geluid, en creëert dan een eigen ritme. Aan iets maken of vormen komen ze die ochtend niet toe.

De kern

Expressie hoort bij mensen. Ook kinderen uiten zich in kleur, klank, geur, smaak, vorm of beweging. Ze krassen, tekenen, kleuren, verven, scheuren, knippen en plakken. Ze drukken zich uit en maken zichzelf en de wereld mooi. Zij versieren zich om aan anderen te laten zien wie ze zijn of willen zijn, om sfeer te maken. Evenals muziek en dans is beeldende expressie een manier van communiceren zonder taal. In de kern gaat beeldende expressie om communicatie, vormgeven, ontdekken wie je zelf bent en om het beleven van schoonheid. Daarnaast ontwikkelen kinderen door beeldende expressie ook hun motorische en zintuiglijke competenties en kennis van kleuren, vormen en materialen: **KIJK, IK KAN IETS MOOIS MAKEN!**

Belangrijke ontwikkelingen van baby tot kleuter

Van baby tot kleuter kunnen globaal twee stadia worden onderscheiden op het gebied van beeldende expressie. De zogenaamde presymbolische fase tot ongeveer drie jaar; daarna komt de symbolische fase. De ontwikkeling van bijvoorbeeld het tekenen ziet er als volgt uit (citaten ontleend aan Han Berghs, 1999):

Baby's

- De activiteiten van baby's hebben een lichamelijk en zintuiglijk karakter. Ze reageren spontaan met hun hele lijfje op kleur en vorm en ook op geur, smaak, tast,

geluid en ritme. Baby's associëren wat zij zien, horen, voelen, ruiken en proeven met vertrouwde mensen en situaties. Het gaat om de beweging en zintuiglijke ervaring zelf. Wat de kinderen maken is nog geen symbool of middel om iets anders uit te drukken (presymbolische fase).

- Baby's kunnen na de geboorte nog maar heel beperkt kleuren waarnemen. Er is bovendien nog niet veel scherpte in het beeld. Daarom zijn baby's zijn heel gevoelig voor felle kleuren. Die trekken hun aandacht. Maar te veel felle kleuren kunnen baby's ook overprik-

FOTO: RUBEN KEESTRA

kelen. Goed kleuren onderscheiden en herkennen kunnen kinderen pas vanaf een jaar of drie. Zie ook hoofdstuk 16 'Bewegen en zintuiglijk ervaren.'

Dreumesen

- › Evenals baby's hebben de activiteiten van dreumesen een lichamenlijk karakter. Ze zijn nog steeds in de pre-symbolische fase. Ze beleven veel plezier aan het krabbelen. Het ritmisch bewegen van de armen en het effect ervan op papier.

VOELEN EN VORMEN MET ZAND.

- › Geleidelijk krijgt het kind meer controle over eigen bewegingen en lijkt het bezig om bepaalde vormen te leren tekenen. De cirkel is hiervan de meest in het oog springende. Soms interpreteren kinderen hun krabbels achteraf als een tekening van een voorwerp of gebeurtenis. Dit wordt wel 'toevallig realisme' genoemd.

Peuters

- › Vanaf anderhalf jaar beginnen kinderen het vermogen te ontwikkelen om zich een voorstelling maken van dingen die niet fysiek aanwezig zijn. Men noemt dit symbolisch denken. Als het om beelden gaat, beginnen

kinderen 'tekeningen' te gebruiken om personen, handelingen en voorwerpen aan te duiden, ook als die niet direct waarneembaar zijn. Details en nadere nuances ontbreken nog. Het kind volstaat met globale weergaven.

- › Vanaf ongeveer tweeënhalf jaar zien kinderen hun tekening als de voorstelling van iets, als een representatie. Als ze iets tekenen en het blijkt meer op iets anders te lijken, zijn zij 'slim' genoeg om er die 'nieuwe' betekenis aan te geven. Vanaf ongeveer drieënhalf jaar beginnen ze details van tekeningen met elkaar in verband te brengen. De kopvoeter of koppoter is een markant verschijnsel op deze leeftijd.

Kleuters

- › Vanaf ongeveer vier tot vijf jaar ontdekt het kind allerlei afspraken over hoe het hoort. Het wordt belangrijker of iets lijkt of niet. Vaak baseren ze zich hierbij op de meningen van volwassenen. De 'kunstuitingen' worden schematisch: een huis wordt altijd op een bepaalde manier getekend, de lucht is blauw en de zon is geel. Zelfs kinderen die in flats wonen en een tekening van een huis maken, tekenen in deze fase huizen met puntaken en rokende schoorstenen. Deze vorm van tekenen noemt men 'symbolisch realisme'. De kopvoeter verandert in een figuur met een hoofd én een romp. Handen, vingers en kleuren worden steeds meer gebruikt en gedetailleerd. De figuren worden steeds realistischer.

Veiligheid en welbevinden

Beeldende expressie is in de jonge jaren geen doel op zich. De pedagogisch medewerkers zijn niet gericht op kinderen helpen een bepaald 'product' te laten maken. Beeldende expressie is een prachtig middel voor het ontwikkelen van een breed scala van competenties: motorisch, zintuiglijk, sociaal en emotioneel, en cognitief. Het gaat om plezier in het bezig zijn en de ervaring dat je de wereld om je heen kunt veranderen en mooi maken. Het gaat om vertrouwen van het kind in zichzelf en de wereld. De pedagogisch medewerkers tonen vertrouwen in de mogelijkheden van de kinderen. Ze beoordelen de krastekening van een dreumes niet op wat het niet is: een tekening die ergens op lijkt. Ze beoordelen de krastekening op wat het wél is: een uiting van plezier, van iets kunnen maken en wellicht van schoonheid. Verder zorgen de pedagogisch medewerkers natuurlijk voor materialen die niet gevaarlijk zijn voor baby's,

bijvoorbeeld geen giftige verf of lijm; geen scherpe voorwerpen voor dreumesen zonder goede begeleiding.

Leren en ontwikkelen

Doelen en competenties

Belangrijke doelen en competentiegebieden zijn:

- ▶ **KIJK, IK MAG ER ZIJN** (emotionele competenties). Zelfvertrouwen en plezier in het maken van dingen. Geconcentreerd (alleen) spelen. Genieten van de schoonheid van vormen, kleuren en diversiteit.
- ▶ **KIJK, IK KAN HET, HET LUKT ME** (motorische en zintuiglijke competenties). Sudnison uit het voorbeeld geniet dat hij kan knippen en knipgeluiden kan maken. Kinderen ontwikkelen hun fijne motoriek door het omgaan met verf, kwasten, potloden, papier, enzovoort.
- ▶ **KIJK, WE DOEN HET SAMEN** (sociale competenties). Kinderen leren communiceren met tekeningen, kleuren en bouwsels. Ze leren samen omgaan met materialen en wachten op hun beurt. En ze leren elkaar helpen en samenwerken.
- ▶ **KIJK, IK VOEL, WEET EN ONTDEK** (cognitieve competenties). Kinderen leren waarnemen, nuanceren, ordenen en vergelijken van kleuren, vormen, hoogte. Maar ook hoe verschillend materialen voelen; katoen of zijde, ruw of geschuurd hout, steensoorten, huid, een blad. Ze leren meten als ze bouwsels maken, enzovoort.
- ▶ **LUISTER, IK KAN HET ZEGGEN** (taalcompetenties). Kinderen leren vertellen over wat ze gemaakt hebben. En ze leren door tentoonstellingen voor hun ouders en andere kinderen te maken en te vertellen over wat ze hebben beleefd.

Steunen en stimuleren

Bij beeldende expressie nemen pedagogisch medewerkers een onderzoekende houding aan. Dat vraagt een grote gevoeligheid voor de leefwereld en de ervaringen van kinderen. Samen met de kinderen beleven ze de verwondering. De pedagogisch medewerkers maken gebruik van spontane voorvallen en bieden activiteiten aan. Ze laten de kinderen spelenderwijs kennismaken met de wereld om hen heen, zodat hun waarneming en creativiteit worden uitgedaagd en gestimuleerd. Pedagogisch medewerkers zien en grijpen kansen. De pedagogisch medewerkers geven ook structuur en laten kinderen daarbinnen veel vertellen aan elkaar en de pedagogisch medewerker met blikken, gebaren, handelingen of woorden. Ze creëren kansen door activiteiten voor

PRAKTIJK

Creativiteit

Durf jij nog zelf te experimenteren? Je te verwonderen als een kind? Ken je ze ook?

'Dat oog van Zwarte Piet zit toch niet daar?', de pedagogisch medewerker pakt het oog van de knip/plakplaat en plakt het op de goede plek ... Gras is toch altijd groen!!! En een dak rood ...

Knip jij nog duizend poten van de duizendpoot ...maal zes, want je hebt zes kinderen in je groep?

Hoe zou je je tijd met de kinderen creatiever en verrassender kunnen besteden?

te bereiden en aan te bieden. Zowel bij kansen grijpen als creëren gaat de pedagogisch medewerker uit van de manier waarop jonge kinderen leren:

- ▶ Het tempo van de kinderen volgen.
- ▶ Imiteren, dat wil zeggen op je eigen manier iets nadoen.
- ▶ Kinderen ruimte geven om zelf actief te zijn en initiatieven te nemen.
- ▶ Verwoorden wat de pedagogisch medewerker ziet en luisteren naar waar het kind over wil vertellen.

BELEVEN, DOEN, VOELEN EN KIJKEN

GEVARIEERD MATERIAAL OP KINDHOOGTE

Kansen zien en grijpen

Schrijven is het tekenen van letters ...

Tekenen is het achterlaten van sporen ...

Een spoor is een weg die je volgt ...

Een weg om je verder te ontwikkelen ...

Beeldende expressie is bij jonge kinderen een breed begrip en wordt opgevat als weg tot een veelzijdige ontwikkeling. Het is moeilijk en onnodig om scherp onderscheid te maken tussen 'Beeldende expressie' en andere speel-leergebieden als: 'Bewegen en zintuiglijk waarnemen', 'Geluid en muziek, dans en beweging' en 'Beleving van de natuur en exploratie'. Voor het jonge kind is het belangrijk dat de pedagogisch medewerkers een rijk scala aan mogelijkheden creëren, zodat ze zelf mogen ontdekken. Er zijn veel soorten activiteiten om beeldend te werken. Wat kun je met papier allemaal doen (erop krassen, scheuren, knippen, stapelen, vlechten)? Wat biedt de natuur aan voorwerpen en kleuren om mee te experimenteren?

Voor voorbeelden van inhaken op het spontane spel van de kinderen verwijzen we naar hoofdstuk 16 'Bewegen en zintuiglijk ervaren', hoofdstuk 19 'Natuur en fysieke omgeving, ontmoeten en ontdekken', hoofdstuk 20 'Ordenen, meten en rekenen' en hoofdstuk 21 'Geluid en muziek, dans en beweging'.

Kansen creëren

Door iets voor te bereiden of aan te bieden inspireert de pedagogisch medewerker de kinderen. De kinderen re-

ageren daarop en dat wordt weer het uitgangspunt van de pedagogisch medewerker. Zij laat zich door de kinderen inspireren. Ze volgt de kinderen en voegt iets toe, wat het kind oppakt of laat liggen. Er ontstaat wederzijdse inspiratie en een dialoog tussen kind, pedagogisch medewerker en materialen.

Voorbeelden van activiteiten

BABY'S

Kleurenmandjes

Koop een paar katten- of hondenmandjes in verschillende kleuren. Vul deze mandjes met allerlei tastgrage dingen van verschillende materialen: lapjes; bolletjes kaatoen, wol of zijde; een borsteltje of een grote metalen lepel. De pedagogisch medewerker kan ook het mandje vullen met voorwerpen van een zelfde kleur, bijvoorbeeld met roodtinten of blauwtinten. De pedagogisch medewerker gaat rustig een tijdje bij de baby zitten en laat het kind spelen met het mandje. De uitdaging bij deze activiteit is dat de baby verschillen voelt en ervaart. De pedagogisch medewerker benoemt wat ze het kind ziet doen: 'Jij vindt het grappig om aan die draad te trekken, hè?' Daarmee geeft ze woorden aan de ervaring van de baby.

Zo ruikt mijn papa en zo ruikt mijn mama

Knip een groot laken in kleine lapjes. Geef aan ieder kind een of twee lapjes mee naar huis.

Schrijf op ieder lapje de naam van het kind en welk lapje voor papa is en welke voor mama. Vraag aan de ouders of zij er een beetje van hun shampoo, deodorant of parfum willen opspuiten. Hang de lapjes aan een waslijn zodat de kinderen erbij kunnen. Kinderen kunnen nu zelf ruiken aan de lapjes stof.

DREUMESEN EN PEUTERS

Scheerschuimtaferelen

Geef alle kinderen wat scheerschuim en laat ze ontdekken en voelen. Klap in de handen. Verdun het schuim met water. Laat oudere dreumesen met allerlei gereedschap werken, zoals lepels, stokjes. Kun je met schuim een toren bouwen? Stimuleer eigen initiatieven. Leg de 'tijdelijke' scheerschuimwerken op foto vast.

Jullie kwartiertje met papegaaï

Gebruik een handpop, bijvoorbeeld een vrolijke stoffen papegaaï. Deze papegaaï is de rode draad bij korte beel-

dende activiteiten. Dat kan een ritueel worden als de pedagogisch medewerkers en kinderen elke dag een kwartier met de 'papegaai' op ontdekkingsstocht te gaan. Bijvoorbeeld op ontdekking met dozen. In de ruimte liggen verschillende dozen. Die hebben de pedagogisch medewerkers 's morgens al klaar gelegd: verrassing! Papegaai komt zingend te voorschijn en tilt een van de dozen op ... En het spel kan beginnen. Onder elke doos ligt een ding dat een speciale kleur heeft: een sterappel, een gifgroene auto, de blauwe trommel of een oranje lepeltje. Dan gaan de kinderen kleuren en tekenen. De papegaai wordt uitgezwaaid: 'Tot de volgende keer!' Ondertussen letten de pedagogisch medewerkers op wat kinderen aandragen. Wat tekenen ze en wat vertellen ze daarbij? Hun ideeën kunnen gebruikt worden voor de volgende keer. De volgende keer. *Daar komt papegaai te voorschijn! Samen gaan jullie ...*

Spiegelbeeld, verras ons

Wat zien kinderen in hun spiegelbeeld? Pedagogisch medewerkers en kinderen beginnen bijvoorbeeld met kijken in de spiegel en praten over wat ze zien. We zien onszelf, elkaar en bekijken onze ogen, haren, tong en voeten. Hoe voelen jouw krullen? En dat zachte steile haar? Waarin kun je jezelf nog meer zien? De pedagogisch medewerkers laten de kinderen zelf op zoek gaan. Kinderen gaan bijvoorbeeld kijken in lepels, in pannendeckels en in aluminiumfolie. De kinderen maken een 'waar zie ik mezelf wandeling'. Ze ontdekken zichzelf en elkaar in deurklinken, de ruit van de wasmachine, de zijspiegel van een auto. In het water van de wc-pot of buiten in regenplassen. De kinderen verven met wattenstaafjes een tekening op aluminiumfolie, en kijken naar zichzelf terwijl ze verven. Of jullie gaan voor een passpiegel staan en schilderen jezelf 'op' jezelf (op de spiegel). Misschien gaan de kinderen en pedagogisch medewerkers ook een groot portret samen van alle kinderen maken.

Natuur, beleef ik ...

Ga met de dreumesen en peuters naar buiten. Geef de kinderen een mandje of zakje mee en vraag ze om dingen te verzamelen die ze leuk, gek of mooi vinden. Takjes, blaadjes, veertjes, steentjes. Als voorbereiding hebben de pedagogisch medewerkers gezorgd dat er binnen of buiten op een tafel 'snel' materiaal klaar ligt zoals papier, stofjes, lijm en schaar. Op die plek brengen de kinderen hun vondsten en gaan ze daarmee aan de slag. Als de pedagogisch medewerkers goed opletten en net zo openstaan voor wat er gaat gebeuren als de kinderen, ontplot

OP ONDERZOEK MET SCHEERSCHUIM

zich daarna vanzelf een volgende actie. Zo leren de pedagogisch medewerkers ook zelf in de wereld om hen heen de leukste kunstzinnige activiteiten te ontdekken.

Schilderijen

Dreumesen en peuters kunnen werken met veel verschillende materialen en gereedschappen. Met verf, kwasten, voorwerpen als kurken, aardappels of blokjes om te stempelen. Het papier waarop ze schilderen moet groot zijn, want de motoriek is nog niet klaar voor het schilderen op een A4-tje.

DOEN

Spelen met portretten

'Eerst brainstormden we over wat ons als volwassenen interesseerde, daarna wat de kinderen zou interesseren. Onze zelfportretactie bestond uit het spelen met gezichtsmaskers: uitgeknipte foto's van de kinderen van 15 x 18 cm, geplastificeerd en op een stok geplakt. (...) De volgende dag ruilden ze [de kinderen] de foto's, tekenden erop en gebruikten ze bij rollenspelen. Ongewoon en onverwacht gebruik van de foto's namen een belangrijke rol in. Sommige foto's werden ingevroren in blokjes ijs, op blokken geplakt, op poppenhoofden gezet, boeken van gemaakt en gefotokopieerd in collages verwerkt. Aan het eind van het project waren de kinderen bewuster van zichzelf en van elkaar, ze konden hun verschillen en overeenkomsten duidelijk benoemen.'

Inspiratie: Saskya Kamps (2001)

FOTO: FONS CHRISTIAENS

CREATIEF MET AL JE ZINTUIGEN

FOTO: JUDITH GIELS

SCHILDEREN OP KARTON

De pedagogisch medewerkers bereiden de activiteit voor met het aantrekken van schorten of schilderbloezen. Ze zorgen dat de kinderen bij het werken voldoende ruimte hebben; staand aan een tafel werkt prettig voor kinderen. Dan vertelt de pedagogisch medewerker aan de dreumesen en peuters een verhaaltje over een bepaald thema. Ze vraagt de kinderen of ze de hoofdpersoon of het thema willen uitbeelden. De kinderen krijgen een beperkt aantal kleuren in bakjes en de pedagogisch medewerkers leggen uit dat ze met z'n tweeën samen moeten doen. Ook de

stempelvoorwerpen, kwasten of andere materialen delen de kinderen met elkaar. Dan laten de pedagogisch medewerkers de kinderen hun eigen gang gaan. Ze stimuleren hun creativiteit door vragen stellen, geven van complimenten over het lekker bezig zijn, maar nemen de kwast niet over. Als de kinderen voor hun gevoel klaar zijn met schilderen, zorgen de pedagogisch medewerkers dat de natte vellen ergens kunnen hangen en alle andere kinderen ze kunnen bewonderen. Lijstje eromheen, naam eronder en de kunstwerken zijn klaar.

Ruim samen op: bakjes verf inleveren, kwasten in een emmer doen (of door de kinderen schoon laten spoelen) en tafels poetsen. Als de pedagogisch medewerkers hier de tijd voor nemen, helpen de kinderen graag. Maak er een feestje van om samen de kwasten op de goede plek terug te zetten; in de rode mok de platte, in de blauwe de ronde penselen en misschien zetten pedagogisch medewerkers en kinderen ze samen ook al van groot naar klein?

Scheurschilderen

De techniek van scheuren en van repen en stukjes papier kunstwerken maken, is ook geschikt. Voor baby's en dreumesen is het scheuren zelf al een ontdekking, zeker als je ze ook nog eens gaat opplakken. Peuters kun je boeien met glimmende papiertjes, tijdschriften of extra glitter. Laat de jongste peuters oefenen met scheuren en laat de oudere peuters een paar 'technieken' zien. Zorg voor voldoende materialen en ruimte om te werken. Geef de kinderen de vrijheid hun eigen werk te maken en stimuleer de fantasie.

Schimmenspel

Hang een witte lap op. Plaats een lamp achter de voorwerpen die de pedagogisch medewerker als schaduw op de lap wil laten zien. De pedagogisch medewerker toont voorwerpen. Bijvoorbeeld keukengerei. Lepels, messen en vorken hebben herkenbare en heel diverse vormen. De kinderen kunnen dan raden wat ze zien. Of welk voorwerp bij welke schaduw hoort. Spelenderwijs leren de kinderen ook het effect van licht en schaduw en silhouet. De pedagogisch medewerkers kunnen ook schimmenspeelfiguren op zwart papier tekenen en uitknippen en daarmee een heus verhaal spelen. Satéprikkers zet je met een plakbandje aan de achterkant van je figuren vast: hieraan kun je de schimmen vasthouden.

Diversiteit

De pedagogisch medewerkers houden rekening met de ouders, met hun opvoedingscultuur, met de diversiteit in de gezinnen van de kinderen. Kinderen komen enkel tot betekenisvolle activiteiten als ze zich goed voelen in de ruimte en de sfeer. Dat betekent dat elk kind zich ook erkend weet in wat ze van huis uit meeneemt. Het gevoel van schoonheid dat zich uit in de kleding van kind en ouders; de kleuren, schilderijen of beelden waarmee het kind thuis vertrouwd raakt. Vraag aan ouders of ze gekleurde stoffen, doeken en dergelijke mee willen nemen waar het kind zich vertrouwd mee voelt. Het betekent ook respect voor wat de ouders leuk, vies of gevaarlijk vinden, bijvoorbeeld lijfverven met baby's, krastekeningen van dreumesen, knippen met een schaar door peuters. De pedagogisch medewerkers leggen uit waarom deze activiteiten belangrijk zijn voor jonge kinderen en zoeken met ouders naar creatieve oplossingen als deze iets niet geschikt voor hun kind vinden.

Samenwerken met ouders

Voor kinderen is het belangrijk als de ouders betrokken zijn bij de activiteiten op het kindercentrum en positief reageren op hun 'producten' en tentoonstellingen. Er zijn vele manieren om ouders te betrekken. Bij het ophalen vertellen wat de kinderen hebben gemaakt. Op een ouderavond een video en foto's laten zien van de kinderen die beeldend werken. Op die manier kun je speels en kunstig je opvoedingstaken en je ideeën over de ontwikkeling van kinderen met de ouders delen. Of de pedagogisch medewerkers vragen aan ouders welke talenten zij hebben, – breien, poppen maken, kerststukjes, boetsers – en of ze samen met de andere ouders en kinderen iets willen ondernemen.

Observeren en plannen

Een nieuwe kijk op dingen

De pedagogisch medewerkers kunnen genoemde activiteiten met hun kinderen uitvoeren. Maar ze zijn hier ook beschreven om te verwonderen, om pedagogisch medewerkers te inspireren eens anders dan anders te doen, om nieuwe wegen te ontdekken. Het kan pedagogisch medewerkers veel plezier geven om met het hele team ook een 'kijk naar jezelf wandeling' te maken. Spiegel die samen in lepels, die geven een heel 'raar' en verbogen

FOTO: PASCALLE CUP

SCHEUREN, VERZAMELEN, PLAKKEN ...

DOEN

Creatief met water

We ontdekten dat de kinderen zich afvroegen waar het water bleef. 'De grond eet het water op,' zeiden ze. Dus verzonnen we activiteiten met absorberen. Zoals water transporteren met een spons. Ook verzonnen de kinderen nieuwe acties:

- › Water mengen met meel, stijfzand en zand.
- › Verven met water, spuitflessen gebruiken of borstels.
- › Water overdragen met goten, buizen en slangen, gieten, sproeien.
- › Regen maken van water en namaken van creatief materiaal.

De kinderen kwamen met veel vragen. Waarom water van kleur veranderde als je erin keek?

We gingen kijken wanneer water een andere kleur had en waarom. We probeerden de kleur na te kleuren.

Inspiratie: Saskya Kamps (2001)

ILLUSTRATIE: SIMON JONGMA

PEUTERS HEBBEN DE RUIMTE OM EXPRESSIEF BEZIG TE KUNNEN ZIJN.

FOTO: GEERT COX

FOTO'S EN FILMS GEVEN STOF TOT GESPREK MET OUDERS EN COLLEGA'S.

zicht op dingen, een andere kijkhoek. Zet opmerkingen of gewoonten in je team eens expres tegengesteld en op z'n kop, welke nieuwe ideeën dat geeft is niet te voorspellen. Het zal je in ieder geval een hilarisch uurtje met lachsalvo's op kunnen leveren. En vast ook veel nieuwe ideeën ...

Documentatie

Maak foto's en video's van de werkstukjes en 'het maken' en schrijf op wat de kinderen doen. Plak samen de foto's op en verwerk de foto's en citaten in een tentoonstellinkje. Kijk welke verbindingen ze leggen, wat ze verzinnen. Stel de kinderen vragen, wat zijn hun fantasieën? De ouders krijgen via documentatie een meer omvattend beeld van hun kind.

Naast de voorbeelden die meer openbaar zijn, kan het team mappen per kind of per groep in het eigen archief bijhouden. Niet alleen omdat het zinvol en leuk is om zicht te hebben op de loop van de dingen. Maar ook om eventueel de ontwikkeling van een kind te kunnen volgen en daarover met elkaar in gesprek te gaan.

Verzamel inspiratie

Pedagogisch medewerkers kunnen nieuwe inspiratie vinden in voorbeelden van anderen. Niet alleen kinderen leren door imiteren, maar volwassenen ook. Maar probeer dan niet het voorbeeld precies te kopiëren. Gebruik het als inspiratie. Lees over de ervaringen in de kindercentra van Reggio Emilia en kijk in boekjes over beeldend werken met jonge kinderen. Pedagogisch medewerkers kunnen op bezoek gaan in ateliers of studio's van kunstenaars, muziekgroepen, danscollectieven en toneelgroepen. Misschien willen die wel eens op bezoek komen en met de kinderen werken. Surf op het net, lees de kunst- en cultuurbijlagen in de kranten. Loop ook eens het Centrum van de kunsten binnen en kijk hoe zij werkruimten inrichten voor grote groepen gebruikers.

Plannen en acties

Met je logboeken, documentatie en voorbeelden bij de hand bespreken de pedagogisch medewerkers nieuwe activiteiten voor de kinderen. Ga samen op ontdekkingsreis:

- › Welke thema's kun je ontdekken in de documentatie? Zitten daar onderwerpen in die meer kinderen interesseren? Kun je materialen of acties bedenken die aansluiten op de documentatie?
- › Kun je een onderwerp vinden en thematiseren waarbij je vragen bedenkt die kinderen uitdagen? Kun je een paar algemene vragen op papier zetten?

Meedenkgroep

Ans Christiaens – *Adviseur K2 Brabants kenniscentrum jeugd*

Marissa de Groot – *Max kinderopvang*

Marie-Hélène van de Kam – *Docente ROC Tilburg*

Judith Gielis – *Pedagogisch medewerker Kanteel Kinderopvang*

Godelieve Döll – *Kunstenaars*

Verder lezen voor de praktijk

Boudry, C. (2002). Kan kunst de wereld redden. Over een multicultureel dagverblijf in Athene dat werkt met de kunsten van kinderen. *Kiddo*, mei, p. 4-7.

Kamps, S. (2001). *Kunstenaars in de kinderopvang. Werkboek over de Reggio-pedagogiek*. Utrecht: Spectrum.

Manning, M. & Granström, B. (1999). *Gratis toegang. De leukste ideeën voor je eigen museum*. Amsterdam: Ploegsma.

Meeuwig, M., Schepers, W. & Werf, T. van der (2007). *Sporen van Reggio*. Amsterdam: SWP.

Noorden, L. van (2003). Methodiekmap voor het werken met de kunsten van kinderen 'Alle kinderen zijn kunstenaars'. Den Bosch: K2. www.k2.nl

Noorden, L. van (2007). Serie van drie artikelen 'Alle kinderen zijn kunstenaars'. *Kiddo* 2, 4 en 8, www.kiddo.net

Samengevat

Beeldende expressie gaat in de jonge jaren om plezier in het bezig zijn en de ervaring dat je de wereld om je heen kunt veranderen en mooi maken.

VEILIGHEID EN WELZIJN

De pedagogisch medewerkers zijn niet gericht op kinderen helpen een bepaald 'product' te laten maken. Ze zorgen voor een veilige omgeving om te experimenteren met materialen en gereedschap.

LEREN EN ONTWIKKELEN

- › Doelen en competenties:
  - › **KIJK, IK KAN IETS MOOIS MAKEN** (expressieve en beeldende competenties). Zelfvertrouwen en plezier in het maken van dingen.
  - › **KIJK, IK KAN HET, HET LUKT ME** (motorische en zintuiglijke competenties). Bijvoorbeeld leren van de fijne motoriek door het omgaan met verf, kwasten, potloden of papier.
  - › **KIJK, WE DOEN HET SAMEN** (sociale competenties). Kinderen leren communiceren via tekeningen, kleuren en bouwsels.
  - › **KIJK, IK VOEL, WEET EN ONTDEK** (cognitieve competenties). Kinderen leren waarnemen, ordenen en vergelijken van kleuren, vormen, grootte, materialen, hoogte.
  - › **LUISTER, IK KAN HET ZEGGEN** (taalcompetenties). Kinderen leren vertellen over wat ze gemaakt hebben.
- › Steunen en stimuleren:
  - › Ansluiten bij het spontane leren:
    - Het tempo van de kinderen volgen. Als ze het knippen en het geluid van de schaar boeiender vinden dan iets maken, is dat oké.
    - Limiteren, dat wil zeggen op je eigen manier iets nadoen. Als een kind glittert plakt, willen ze allemaal. Maar ze zullen het allemaal op hun eigen manier doen.
    - Kinderen ruimte geven om zelf actief te zijn en initiatieven te nemen. Geef open materialen en inspireer.

- Verwoorden wat de pedagogisch medewerker ziet en luisteren naar waar het kind over wil vertellen.

- › Kansen zien en grijpen: tijdens de dagelijkse verzorgen en spelen. Zie voor voorbeelden hoofdstuk 16, 19, 20 en 21.
- › Kansen creëren: pedagogisch medewerkers inspireren kinderen door iets voor te bereiden en aan te bieden.
- › Stimulerende communicatie tussen pedagogisch medewerker en kinderen. Pedagogisch medewerkers observeren hoe de kinderen reageren op materiaal of activiteit en laten zich daardoor inspireren. Er ontstaat wederzijdse inspiratie en een dialoog tussen kind, pedagogisch medewerker en materialen.
- › **DIVERSITEIT**: de pedagogisch medewerkers houden rekening met de ouders, met hun opvoedingscultuur, met de diversiteit in de gezinnen van de kinderen. Kinderen komen enkel tot betekenisvolle activiteiten als ze zich goed voelen in de ruimte en de sfeer.
- › **SAMENWERKEN MET OUDERS**: voor kinderen is het belangrijk als de ouders betrokken zijn bij de activiteiten op het kindercentrum en positief reageren op hun 'producten' en tentoonstellingen. De pedagogisch medewerkers vragen aan ouders welke talenten zij hebben – breien, poppen maken, kerststukjes, boetsen – en of ze daarmee samen met andere ouders en kinderen iets willen ondernemen.

Wetenschappelijke verantwoording

A Guide to general comment 7: 'Implementing child rights in early childhood' (2006). Den Haag: Bernard van Leer Foundation.

Ahnert, L., Pinquart, M., & Lamb, M.E. (2006). Security of children's relationships with non-parental care providers: a meta-analysis. *Child Development* 77, 664-679.

Asendorpf, J. B. (2001). Temperament: Familial analysis and genetic aspects. In N. J. Smelser & P. B. Baltes (Eds.), *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences* (pp. 15591-15595). Amsterdam: Elsevier,

Bowlby, John (1982). *Attachment. Attachment and loss*, vol. 1, 2nd ed. New York: Basic Books.

Bowman, B., Donovan, M., & Burns, S. (2001). *Eager to learn: Educating our preschoolers*. Washington, DC: National Academy Press.

Brooker, L., & Woodhead, M. (Eds.) (2008). *Developing positive identities. Diversity and young children*. Margate: Thanet Press Ltd.

Cameron, C. & Moss, P. (2007) *Care Work in Europe. Current understandings and future directions*. London: Routledge.

Cole, M., Cole, S.R., Lightfoot, C. (2006). *The development of children. Fifth edition*. New York: Worth Publishers.

Damon, W. (1988). The moral child. Nurturing children's natural moral growth. New York: The Free press.

Danks, F., & Schofield, J. (2005), *Nature's playground. Activities, crafts and games to encourage children to get outdoors*. London: Frances Lincoln

Dodge, D.T., Rudick, S. & Berke, K. (2006). *The creative curriculum for infants, toddlers & twos*. Second edition. Washington DC: Teaching strategies. <http://www.teachingstrategies.com/page/infant.cfm>.

Dunn, J. (1988). *The beginnings of social understanding*. Oxford U.K. & Cambridge U.S.A.: Blackwell.

Edwards, C., Gandini, L., & Forman, G. (Red.) (2005). Honderd talen van kinderen. *De Reggio Emilia-benadering bij de educatie van jonge kinderen*. Utrecht: SWP.

Fischer, K.W., Shaver, P.R., & Carnochan, P. (1990) How emotions develop and how they organize development, *Cognition and Emotion*, 4, 81-127.

Frankenburg, W.K., Fandal, A.W., Sciarillo, W., & Burgess, D. (1981). The newly abbreviated and revised Denver Developmental Screening Test. *Behavioral Pediatrics*, 99, 995-999.

Gevers Deynoot-Schaub, M. (2006). *Young children's behavior and experiences in child care centers: a longitudinal study*. Amsterdam: SCO-Kohnstamm Instituut.

Goorhuis-Brouwer, S.M. & Schaerlaekens, A.M. (2001). Handboek taalontwikkeling, taalpathologie en taaltherapie bij Nederlandssprekende kinderen. Utrecht: De Tijdstroom.

Gopnik, A., Metlitzoff, A.N., & Kuhl, P.K. (2000). *The scientist in the crib*. New York: Harper Collins.

Greendorfer, S.L., Lewko, J.H., & Rosengren, K.S. (1996). Family and gender-based socialization of children and adolescents. In: F.L. Smoll & R.E. Smith (Eds.). *Children and youth in sport: a biopsychological perspective* (pp. 89-111). Dubuque, IA: Brown & Benchmark.

- Greenman, J. (2005). *Caring spaces, learning spaces: Children's environments that work*. Redmond, WA: Exchange Press, Inc.
- Gross, D. (2008). Cognition, learning, and intelligence. In D. Gross, *Infancy. Development from birth to age 3 (pp. 210-250)*. Boston: Pearson Education, Inc.
- Haan, D. de, & Singer, E. (2003). "Use your words." The teacher's role in the transition from nonverbal to verbal strategies of conflict resolution. *Journal of Early Childhood Research, 1*, 95-109.
- Haan, D. de, & Singer, E. (2008). Ja, ze mag óók. Ons allebei mag dat. Conflictmanagement van jonge kinderen in de kinderopvang. *Tijdschrift voor genderstudies, 11*, 20-36.
- Hoekstra, E., de Kort, Y. & van Liempd, I. (2006). *Gebouwen voor kinderopvang onder de loep*. Bussum: Thoth.
- Howes, C., & Ritchie, S. (2002). A matter of trust. Connecting teachers and learners in the early childhood classroom. New York/ London: Teachers College Press
- IJzendoorn, R., Tavecchio, L. & Riksen-Walraven, M. (2004). *De kwaliteit van de Nederlandse kinderopvang*. Amsterdam: Boom.
- Ishiguro, H. (2007). *How does a three year-old child learn to participate in a lunchtime discourse about invisible contents?* Paper, presented in the symposium V/13 Language Learning in Prague, Czech Republic.
- Jones, E., & Reynolds, G. (1992) *The play's the thing. Teachers' roles in children's play* New York: Teachers College Press.
- Keulen, A. (Red.) (2005). *Partnerschap tussen ouders en beroepskrachten. Handboek voor kinderopvang en onderwijs*. Amsterdam: SWP.
- Leseman, P., & Leij, A. van der (Red.) (2004). *Educatie in de voor- en vroegschoolse periode*. Baarn: HBuitgevers.
- Meeuwig, Margot, Schepers, Wilma & Werf Tienke van der (2008). *Sporen van Reggio. Een introductie in de Sporen-pedagogiek*. Amsterdam: SWP.
- NICHD (National Institute of Child Health and Human Development) Early Child Care Research network (2002). Child-care structure --> process --> outcome: Direct and indirect effects of child care quality on young children's development. *Psychological Science, 6*, 199-206.
- Nossent, S. & Vanderhaegen, O. (2003). *Werken met baby's in een groep*. Amsterdam: SWP.
- OECD (2006). *Starting strong II: Early Education and Care*. Paris: OECD.
- Onderwijsraad (2008). *Een rijk programma voor ieder kind. Advies uitgebracht aan de staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap*. Den Haag: Onderwijsraad.
- Piager, J. (1967) *Six Psychological Studies* (New York: Vintage).
- Post, J., & Hohmann, M. (2000). *Tender care and early learning. Supporting infants and toddlers in child care settings*. Ypsilanti, Michigan: High/Scope Educational Research Foundation.

- Pronin Fromberg, D., & Bergen, D.(Eds.) (2006). *Play from birth to twelve. Contexts, perspectives, and meanings*. New York: Routledge.
- Rijswijk-Clerkx, L. E. (1981). *Moeders, kinderen en kinderopvang*. Nijmegen: SUN.
- Riksen-Walraven, J.M.A. (2000). *Tijd voor kwaliteit in de kinderopvang*. Oratiereeks faculteit der maatschappij en gedragswetenschappen, UvA. Amsterdam: Vossiuspers AUP.
- Riksen-Walraven, J.M.A. (2004). Pedagogische kwaliteit in de kinderopvang: doelstellingen en kwaliteitscriteria. In
- R. van IJzendoorn, L. Tavecchio & M. Riksen-Walraven, *De kwaliteit van de Nederlandse kinderopvang* (pp. 100-123). Amsterdam: Boom.
- Rourou, A., Singer, E., Bekkema, N., & De Haan, D. (2006). Cultural perspectives on peer conflicts in multicultural Dutch child care centres. *European Early Childhood Education and Research Association Journal (EECE-RAJ)*, 14, 35-55.
- Schipper, E.J. de, Riksen-Walraven, J.M.A., & Geurts, S.A.E. (2006). Effects of child-caregiver ratio on the interactions between caregivers and children in child-care centers: An experimental study. *Child Development*, 77, 861-874.
- Shonkoff, J.P., & Phillips, D.A. (Eds.) (2000). *From Neurons to Neighborhoods. The Science of Early Childhood Development*. Washington, D.C.: National Academy Press.
- Siegler, R. S., & Alibali, M.W. (2004). *Children's Thinking* (4th ed.). Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- Singer, E. (1989). *Kinderopvang en de moeder-kindrelatie, pedagogen, psychologen en sociale hervormers over moeders en jonge kinderen*. Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Singer, E., & Haan, D. de (2006). *Kijken, kijken, kijken. Samen spelen, botsen en verzoenen bij jonge kinderen*. Utrecht: SWP.
- Sleuwen, B.E. van, L'Hoir, M.P., Engelberts, A.C., Busschers, W.B., Westers, P., Blom, M.A., Schulpen, T.W.J. & Kuis, W. (2006). Comparison of behavior modification with and without swaddling as interventions for excessive crying. *The Journal of Pediatrics*, 149 (4), 512 - 517
- Stern, D.N. (2002). *The first relationship. Infant and mother*. Cambridge: Harvard University press.
- Subbotsky, E.V. (1993). *The birth of personality. The development of independent and moral behaviour in preschool children*. New York: Harvester Wheatsheaf.
- Tardos, A. & David, M. De Visie van Emmi Pikler. *Respectvolle verzorging en Vrije bewegingsontwikkeling*. Emmi Pikler Stichting Nederland.
- Tassoni, Penny & Beith, Kate (2006). *Scholing in begeleiding en verzorging van kinderen. Deel 1, 2, 3 en 4*. Amsterdam: SWP.
- Tavecchio, L.W.C. & Schipper, J.C. de (2005). *Kinderopvang*. In *Handboek kinderen & adolescenten, 15e aanvulling*, G040, pp.1-17. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Tavecchio, L.W.C. (2002). *Van opvang naar opvoeding. De emancipatie van een uniek opvoedingsmilieu*. Oratie, Universiteit van Amsterdam. Amsterdam: Vossiuspers UvA.
- Tizard, B. & Hughes, M. (1984). *Young children learning: talking and thinking at home and at school*. London: Fontana.
- Vandenbroeck, M. (2007). *De blik van de Yeti. Over het opvoeden van jonge kinderen tot zelfbewustzijn en verbondenheid*. Amsterdam: SWP.

Verba, M. (1994). The beginnings of peer collaboration in peer interaction, *Human Development*, 37, 125-139.

Vygotsky, L.S. (1978). *Mind in Society. The Development of Higher Psychological Processes* Cambridge, Mass: Harvard University Press.

Wells, Gordon (1986). *The meaning makers: children learning language and using language to learn*. Porthmouth, NH: Heineman Educational Books

Zwiep, C.S. (2008). *De seksuele opvoeding. Ervaringen van moeders en leidsters*. Kind & Zo, Amsterdam. (te bestellen bij www.fondsseksualiteit.nl).

Over de auteurs

Redactie

Elly Singer – *Universitair docent UvA en UU, projectleider Pedagogisch kader*

Elly Singer studeerde pedagogiek en ontwikkelingspsychologie en is als Universitair Docent verbonden aan de Universiteit van Amsterdam en Universiteit Utrecht.

Ze doet al vele jaren onderzoek naar de opvoeding en ontwikkeling van kinderen in de kinderopvang, het gezin en in het onderwijs. Ze hield zich onder meer bezig met: de geschiedenis van de ontwikkelingspsychologie en het ontstaan van een pedagogiek voor jonge kinderen (dissertatie); ervaringen van ouders met opvang van jonge kinderen; sociale leven van jonge kinderen in groepen; samenspel, botsingen, humor, moreel leren; probleem oplossen en innerlijke logica van schoolkinderen.

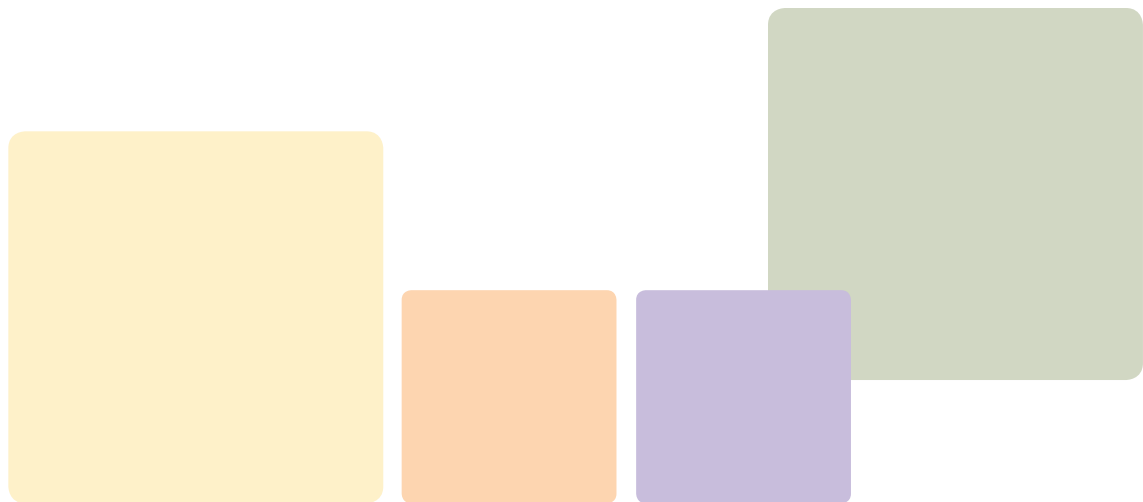
Ze was en is actief vele commissies, redactie- en adviesraden op het gebied van ontwikkeling en opvoeding van kinderen in de kinderopvang. Haar onderzoek is ondergebracht in de onderzoeksschool ISED. Haar werk wordt internationaal gewaardeerd, zoals blijkt uit haar publicaties en uitnodigingen voor congressen. Maar ze schrijft ook voor praktijkbladen zoals **TJDSCHRIFT VOOR KINDEROPVANG** en **KIDDO**.

Loes Kleerekoper – *Pedagoog SKN, projectmedewerker Pedagogisch kader*

Loes Kleerekoper studeerde psychologie aan de Universiteit van Amsterdam en is als pedagogisch stafmedewerker/pedagoog verbonden aan Stichting Kinderopvang Noord-Holland. Ze startte haar loopbaan als onderzoekster bij Proefkrece 70, het eerste Nederlandse experiment op het gebied van ontwikkelingsstimulering binnen een kinderdagverblijf.

Daarna was zij in en rond de kinderopvang afwisselend werkzaam op landelijk en lokaal niveau. Ze verzorgt scholing en advisering over onder meer werken met baby's, meertaligheid en stimulering van de taalontwikkeling en voor- en vroegschoolse educatie (VVE). Ze publiceert onder meer in **DE WERELD VAN HET JONGE KIND**. Ze specialiseerde zich in Communicatie en interactie en videowerkbegeleiding in de kinderopvang en verzorgt hierover training en coaching.

Ze zit in diverse commissies en landelijke platformen op het gebied van scholing van leidsters en opvang en educatie van (jonge) kinderen en is sinds 2003 lid van het Landelijk Pedagogienplatform Kinderopvang.

Auteurs

Kees Both – *Onderwijspedagoog*

Kees Both, pedagoog, is al vele jaren actief op het terrein kind- natuur als auteur, ontwikkelaar, adviseur en lobbyist. Hij schrijft daar artikelen over, onder meer in **DE WERELD VAN HET JONGE KIND**. Hij is verbonden met de leerstoelgroep natuur- en milieueducatie van het Freudenthalinstituut, Universiteit Utrecht en actief binnen het Netwerk Springzaad van de Stichting Oase. www.springzaad.nl

Djuna Denkers – *Centrum voor Nascholing*

Djuna Denkers heeft jarenlang de cursus 'muziek op

schoot' verzorgd voor ouders met jonge kinderen voor professionals die werken met jonge kinderen. Ze is mede-ontwikkelaar van het pakket muziek en dans bij het VVE-programma Kaleidoscoop: Kadans. Ze geeft advies en training voor onder meer de kinderopvang vanuit het Centrum voor Nascholing Amsterdam. www.centrumvoornascholing.nl

Dorian de Haan – *Ontwikkelingspsycholoog*

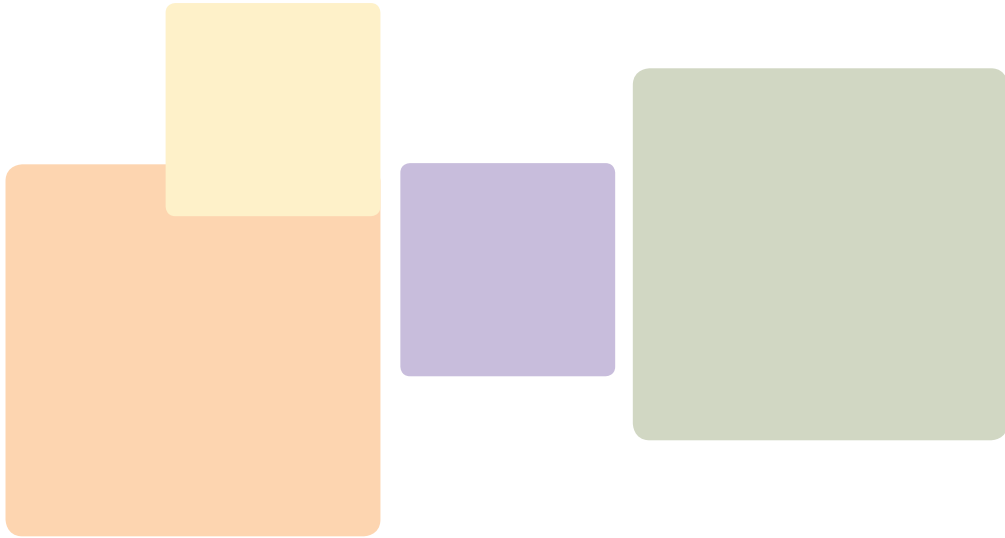
Dorian de Haan studeerde Algemene Taalwetenschap. Zij is als universitair docent verbonden aan de vakgroep Ontwikkelingspsychologie van de Universiteit Utrecht en als lector Ontwikkelingsgericht Onderwijs aan de Hogeschool INHolland. Haar onderwijs en onderzoek richten zich onder meer op de taal- en communicatieve ontwikkeling van kinderen. www.uu.nl en www.inholland.nl

Leonie Heutz – *Pedagoog Humanitas kinderopvang*

Leonie Heutz is manager pedagogiek bij Kinderopvang Humanitas, een van de grootste kinderopvangaanbieders in Nederland. www.kinderopvanghumanitas.nl

Aafke Huisman – *Pedagoog*

Aafke Huisman was hoofd van een kinderdagverblijf met buitenschoolse opvang en geeft nu trainingen en coachingstrajecten op pedagogisch gebied voor werkers in de kinderopvang. Ze is geïnspireerd door het gedachte-

goed van de Hongaarse kinderarts Emmi Pikler en volgde daarvoor twee keer een cursus in Boedapest.

Tineke Linssen – Pedagoog Korein

Tineke Linssen is als pedagogisch adviseur verbonden aan Korein, een grote kinderopvangorganisatie in Zuid-oost-Noord-Brabant. Ze houdt zich daar onder meer bezig met ontwikkelen van pedagogisch beleid, de uitvoering van het Kind-Volg-Systeem en pedagogische advisering aan kinderspeelpleinen (kindercentra). Sinds 2007 is zij voorzitter van het Landelijk Pedagogenplatform Kinderopvang.

Lidwien van Noorden – Adviseur K2 Brabants kenniscentrum jeugd

Lidwien van Noorden is adviseur bij K2, Brabants kenniscentrum jeugd. Haar werk bestaat uit adviseren, projectleiding, interim management en trainen. Haar aandachtsgebieden zijn onder meer pedagogisch-didactische vernieuwing, kinder- en ouderparticipatie, en kunst en cultuureducatie. Zij is kunstenaar en was docente beeldende vorming, tekenen en textiele werkvormen. De doelomschrijvingen in het Pedagogisch kader zijn geïnspireerd door haar werk. www.k2.nl

Hanneke Poot – Kinderfysiotherapeute

Hanneke Poot-van der Windt is kinderfysiotherapeut en psychomotorisch remedial teacher. Zij is docente en verzorgt binnen de kinderopvang en basisscholen verschil-

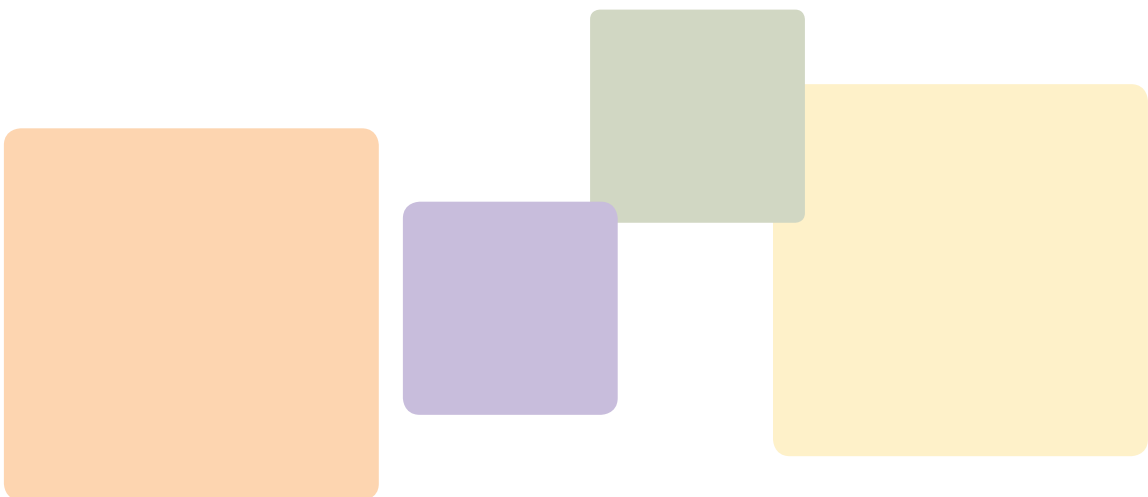
lende trainingen, cursussen en workshops. Meer informatie: www.sirenevoorkinderen.nl

Inge van Rijn – Pedagoog crèche Hermelijntje

Inge van Rijn studeerde sociale pedagogiek in Leiden en is al jaren werkzaam als pedagoog in de kinderopvang. Ze werkt bij crèche Hermelijntje, een organisatie voor kinderopvang in Den Haag en als docent bij 'Crèchèndo', een spw3-opleiding voor leidsters in de kinderopvang. www.hermelijntje.nl en www.crechendo.nl

Wie werkten mee aan het tot stand komen van dit Pedagogisch kader

Aafke Huisman, Agnieska Kaszuba, Aimée Röhrig, Alice Diepstraten, Alieke Brandt, Anja Hol, Anja Booi, Anke van Keulen, Anna Hogervorst, Anna van Kooij, Annemarie Dees, Annemiek van Beurden, Ans Christiaens, Ans Vermeulen, Astrid van de Weijenberg, Bea Pompert, Bea Naninck, Berend Schonewille, Bianca Bijlsma, Bram Orobio de Castro, Brigitte van Miltenbrug, Carin, Carla Harders, Carolien Coerts, Channah Zwiep, Ciska Vendrig, Clarine de Leve, Cora Gnocchi, Corine van 't Hoog, Corona Koek, Corrie Brenk-van Barneveld, Daan Brugman, Danielle Heesbeen, Diana Demirtas, Dita Breebaart, Djuna Denkers, Dorian de Haan, Eddy de Bruijn, Edith van Damme, Eline Kramer, Ellen van Prehn, Els Koldenhof, Erna Reiling, Fons Christiaens, Gaby Kneepkens, Geert Cox, Gjalt Jellesma, Godelieve Döll, Hanneke Poot, Hans Cohen de Lara, Hans

Meij, Hedy Meyling, Heleen Versteegen, Helen Janssen, Henk van Pagée, Henriëtte Gradussen, Ina Hiemstra, Ine van Liempd, Ine Verbeek, Inez van Deudekom, Inge van Rijn, Ingrid, Irene Staal, Isabell Drewes, Jan Boom, Janet Schaper, Janneke Hagenaar, Janneke Corvers, Jef van Kuijk, Jitty Runia, Jo Nelissen, Jo Hermanns, Joke van Alten, Joke Klok, Jolanda Wijermans, Joop Berding, Josette Hoex, Judith Gielis, Judith Maas, Kees Both, Kim Ceulemans, Kok van der Meer, Leonie van Heutz, Lidwien van Noorden, Liesbeth Schreuder, Liesbeth Vonk, Linda van der Knoop, Loes Glerum, Lonneke van Dijk, Louis Tavecchio, Luc Last, Lucie de Jong, Maartje Raijmakers, Marc Veekamp, Margot Meeuwig, Maria Jongsma, Marie Louise van Mourik, Marie-Hélène van de Kam, Marieke Bendeler, Marieke Bosma, Marieke Grijpink, Marielle Balledux, Marieke Vroom, Marike Elsinga, Marina Wisse, Marion Vrolijk-Albers, Marissa de Groot, Marjan Letsch, Marjolein, Marjon Woudboer, Marloes Rek, Marloes Vermeulen, Marlou van Roy, Martijn van der Kroef, Martine Dijk, Mayke Bernts, Merel de Jonge, Mieke van de Kop, Mienke Wildschut, Mirjam Gevers Deynoot, Monika Katinger Monique Altelaar, Monique Berger, Monique van Boxel, Monique Wolf, Monnie Paashuis, Nelly Janssen, Nienke Willering, Niko Fijma, Noor Waardijk, Pascalle Cup, Paul Leseman, Petra van Hamburg, Plonie van den Biggelaar, Renée de Kruijff, Rennie ten Dam, Renske Tromp, Ria Hoogedoorn, Rieke Evegroen, Ruben Keestra, Sandra Bekius, Saskia Bierman, Siem Rooker, Sieneke Goorhuis-Brouwer,

Simon Jongma, Su'en Kwok, Suzan Diviu, Sylvia Deneer, Sylvia Lathouwers, Sytske de Boer, Tessa van Schijndel, Tineke Linssen, Tineke van Dam, Tineke van Westerop, Wietske Smit, Wietske Couperus, Willeke Briedé, Willem Koops, Wilma de Mooij, Wilmie Colbers, Wim Heijnen, Zizi Juhasz.

Medewerkers, kinderen en ouders van:

Kanteel kinderopvang
 Kindercentra Frank Dak en Saïd Dak van Dak Kindercentra
 Kindercentrum De Vlinder van Catalpa Kinderopvang
 Kindercentrum Noorderborch
 Kindercentrum Roezemoes van Kinderopvang Humanitas
 Kinderdagverblijf De Bonte Koe
 Kinderdagverblijf Kakelbont van Kinderopvang SKAR
 Kinderdagverblijf 't Kleine Landhuis van SSK Meerlo
 Kinderdagverblijven 2Ooievaars, 2Zonnetjes en 2Turven
 Hoog van 2Samen
 Kinderdagverblijven De Banne, De Nachtegaal en De Kimme van Stichting Kinderopvang Noord-Holland
 Kinderdagverblijven De Belhamels en Oki Doki van Koepel Kinderopvang Wageningen
 Kinderdagverblijven Korein Kinderplein IJssellaan, Korein Kinderplein Messenmaker en Korein Kinderplein Sint-Adrianusstraat
 Kinderdagverblijven Speelweide en De Toverbal van Stichting Kinderopvang Enschede.
en anderen ...

Illustratie- verantwoording

Foto's

Kanteel kinderopvang
Foto's: Judith Gielis

Kindercentrum Roezemoes van Kinderopvang Humanitas
Foto: pedagogisch medewerkers kindercentrum Roezemoes

Kindercentrum Frank Dak van Dak Kindercentra
Foto: Loes Glerum

Kindercentrum Saïd Dak van Dak Kindercentra
Foto's: Monique Wolf

Kinderdagverblijf De Belhamels van Koepel Kinderopvang Wageningen
Foto: Ellen van Prehn

Kinderdagverblijf Oki Doki van Koepel Kinderopvang Wageningen
Foto's: Aafke Huisman

Kinderdagverblijf Speelweide van Stichting Kinderopvang Enschede

Kinderdagverblijf De Toverbal van Stichting Kinderopvang Enschede
Foto's: Ruben Keestra

Kinderdagverblijf 20oievaars van 2Samen
Foto's: Wim Heijnen

Kinderdagverblijf 2Zonnetjes van 2Samen
Foto's: Suzan Diviu

Kinderdagverblijf 2Turven Hoog van 2Samen
Foto's: Carla Harders

Kindercentrum De Vlinder van Catalpa Kinderopvang
Foto: Catalpa kinderopvang

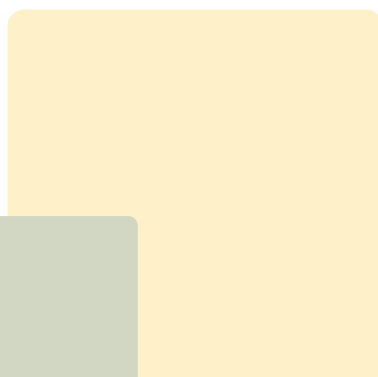
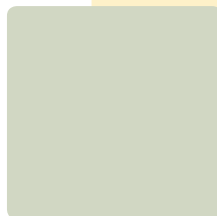
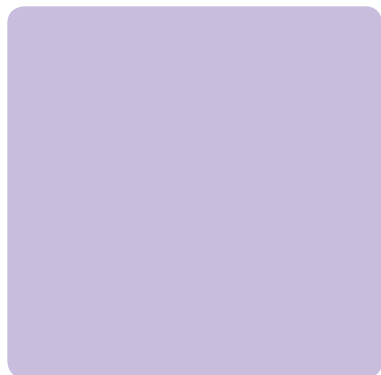
Kinderdagverblijf 't Kleine Landhuis van SSK Meerlo
Foto: Wilmie Colbers

Kinderdagverblijf De Banne van Stichting Kinderopvang Noord-Holland

Kinderdagverblijf De Nachtegaal van Stichting Kinderopvang Noord-Holland
Foto's: Loes Kleerekoper

Kinderdagverblijf De Kimme van Stichting Kinderopvang Noord-Holland
Foto's: Ruben Keestra

Skar, Korein, 2 Prinsjes
Foto's: Danielle Heesbeen, Anneloes Eek en Elly Singer in het kader van het onderzoek 'Sociale relaties van jonge kinderen' (UU)

Korein Kinderplein Messenmaker

Foto's: pedagogisch medewerkers Korein Kinderplein Messenmaker

Poppen-zoals-wij; Families in beeld: projecten van Bureau Mutant

Foto's: Anna van Kooij

Project Talentenkracht

Foto's: Tessa van Schijndel

Jimmie

Foto: Eddy de Bruijn

Isa

Foto: Siem Rooker

Jesse en Sem

Foto: Wilmie Colbers

Iris en Robbert

Foto's: Noor Waardijk

Youri, Menno en Enzo

Foto's: Monique Berger

Overige fotografen

Pascal Cup

Zizi Juhasz

Fons Christiaens

Geert Cox

Overige illustraties

Illustraties ruimtegebruik: Simon Jongma Ruimtelijk Ontwerpers

Poster Kinderbewaarplassen: Stichting Kinderopvang Hilversum

Vorkanten diverse curricula: websites buitenlandse curricula

Praktijkvoorbeelden

Agrarisch kinderdagverblijf De Bonte Koe

Kindercentrum Noorderborch

Korein Kinderplein Sint-Adrianusstraat

Pedagogisch medewerkers op kinderdagverblijven en peuterspeelzalen hebben een belangrijke rol in de opvoeding van kinderen. Daar is iedereen het inmiddels over eens. Opvang = opvoeden. Dit vraagt om een pedagogiek die specifiek voor kindercentra ontwikkeld is.

Pedagogisch kader kindercentra 0 – 4 jaar:

- › inspireert en ondersteunt pedagogische medewerkers bij hun dagelijks werk;
- › vormt de basis voor het pedagogisch beleid van kindercentra;
- › maakt wetenschappelijke kennis en praktijkkennis toegankelijk voor de hele sector;
- › is uitgangspunt voor de kinderopvangopleidingen;
- › laat zien wat opvoeden in kindercentra inhoudt voor ouders en geïnteresseerden.

LOUIS TAVECCHIO (HOGLERAAR KINDEROPVANG UVA): 'Ik beschouw het Pedagogisch kader als een waardevol initiatief. Ik hoop dat de geformuleerde uitgangspunten, ideeën en werkwijzen in het Pedagogisch kader zullen inspireren en verdieping brengen in de dagelijkse praktijk van de kinderopvang.'

BEA NANINCK (BRANCHEADVISEUR CALIBRIS): 'Mijn advies: zet het Pedagogisch kader op de agenda van het overleg tussen opleidingen en werkveld. Het biedt opleidingen veel houvast om hun onderwijs verder in te richten als het gaat om pedagogische vaardigheden!'

CORRIE VAN BRENK (ABVAKABO FNV): 'Dit boek laat zien hoe belangrijk het werk van een pedagogisch medewerker in de kinderopvang is. Deze erkenning is volkomen terecht want het is een beroep op trots op te zijn! Wij leveren hier graag een bijdrage aan!'

Dit boek – een initiatief van het Landelijk Pedagogenplatform Kinderopvang – is een *must* voor (aankomend) pedagogisch medewerkers in kinderdagverblijven en peuterspeelzalen.

